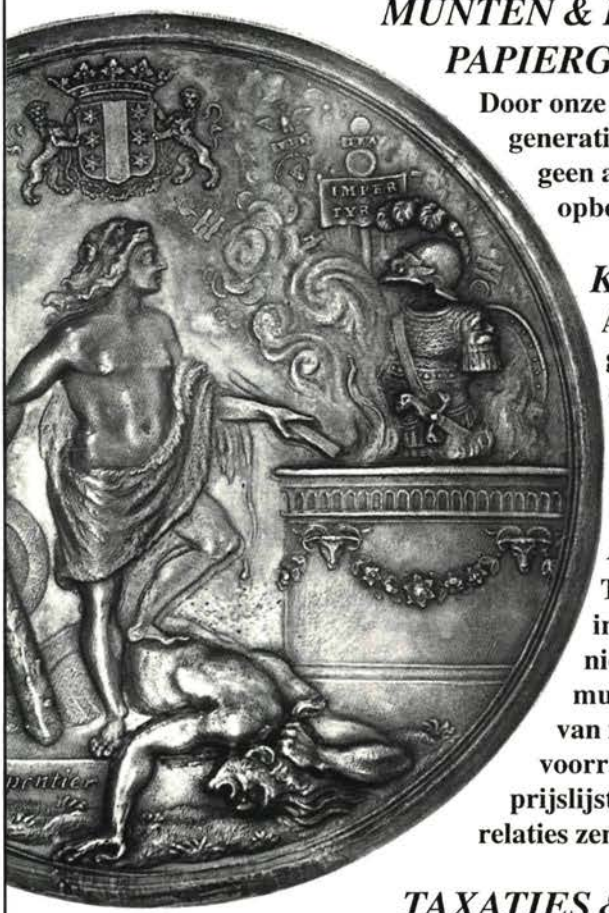
DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 1999, 23e JAARGANG NR. 1

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 23 (1999) nr. 1
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **2**

Piet Heyn, een standbeeld en een penning **3**
E. Meeldijk over een herdenking in het Rotterdamse Delfshaven

750 jaren gulden **10**
W.L. Korthals Altes over een periode die wordt afgesloten

Terugblik op het FIDEM-congres in Den Haag **15**
Karel Soudijn over een congres van uitersten

's Rijks Munt leverde valse guldens **17**
L.M.J. Boegheim over verwikkelingen met De Javasche Bank

Ben ik in beeld? **26**
Hans de Koning: *eindelijk en geweldig!*

Muntmelange **31**

Penningnieuws **32**

Recent verschenen **37**

Boekbesprekingen **40**

Verenigingsnieuws **46**

Tentoonstellingen **47**

keerzijde penning
voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van de penning ter gelegenheid van de muntbusopening te Enkhuizen in 1766.
Vz. De Munt, voorgesteld als een zittende vrouw met een vogel op haar hoofd, met haar linkerhand leunend op een muntschroef waarop het woord PECUNIA staat, toont een weegschaal in balans (ten teken dat het gewicht van de munten in orde is) aan de Nederlandse maagd die in de ene hand de speer met vrijheidshoed en in de andere hand een bijbel vasthoudt, op de achtergrond het wapen van de generaliteit. Omschrift: SAPIENTI ADMINISTRAT. BON: MACHINIS SUUM CUIQ: TRIBUIPOTEST ✿ *(Door een wijs bestuur en goede werktuigen kan aan ieder gegeven worden wat hem toekomt.)* In de afsnede het muntteken haringbuis waarvan ter weerszijden de datum 29 MEY 1766.
Kz. De wapens van Westfriesland, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik onderling verbonden door een lint, binnen een krans van oranjetakken. Omschrift: FLOREAT. MONETA. WESTFRISIACA. ARAUSIACI. SUB. ETHNEARCHAE. GUBERNATIONE ✿ *(Moge de Westfriese Munt bloeien onder het bestuur van Oranje.)*
VvL.393. Goud 50.5 mm, 68.23 gram. Aangeboden door Munthandel Verschoor.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Nummer 1 van dit nieuwe jaar begint met Piet Heyn, zijn medailles en standbeelden. Ook in het verleden speelt de bijdrage van W.L. Korthals Altes over 750 jaren gulden, een periode die met het jaar 2002 zal worden afgesloten. Het Fidemcongres 1998 in Nederland ligt nu al weer ver achter ons. Karel Soudijn werpt een blik achterom, en in het volgende nummer zal nog aandacht worden geschonken aan de grote catalogus die ter gelegenheid van congres en penningtentoonstelling werd uitgebracht. Van L.M.J. Boegheim is er een, als altijd, intrigerende bijdrage over een klein aspect van onze muntgeschiedenis. Hans de Koning tenslotte is in zijn nopjes met de renaissancepenningen die op dit ogenblik in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te zien zijn. We sluiten af met een aantal van de gebruikelijke rubrieken

We moeten tot eind februari wachten voordat we naar de Coin Fair, waarover hier onder meer, kunnen gaan, altijd een soort numismatische opening van het nieuwe jaar. Maar 25 januari kunnen we ons geluk al beproeven op veiling 7 van Karel de Geus.

Maar boven alles moet gezegd dat de redactie dit jaar weer hoopvol en met verlangen uitziet naar geschreven berichten, verhalen en artikelen, klein of groot, die *De Beeldenaar* tot het tijdschrift voor numismatiek en penningkunst kunnen maken waar u gelukkig mee bent.

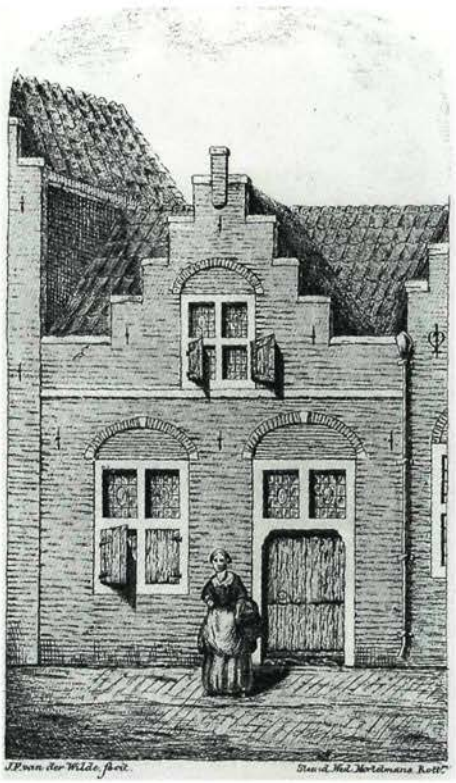
Holland Coin Fair

Voor de veertiende maal organiseert de Stichting Numismatiek onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren de Holland Coin Fair, de grote jaarlijkse numismatische gebeurtenis. Deelnemers zijn onder meer: alle belangrijke Nederlandse munthandelaren, buitenlandse handelaren, De Nederlandse Munt, Het Nederlands Muntmuseum, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. Openingstijden: vrijdag 26 februari van 16.00 tot 21.00 uur; zaterdag 27 februari van 10.00 tot 17.00 uur en zondag 28 februari van 11.00 tot 17.00 uur. Plaats: Het Nederlands Congresgebouw (eigen parkeergarage), Churchillplein 10 (bij de Johan de Wittlaan), Den Haag (070-3066366). Per openbaar vervoer: vanaf het Centraal Station (CS) met tramlijn 7 (halte Johan de Wittlaan), vanaf station Hollands Spoor (HS) met tramlijn 8 (halte Eisenhowerlaan). ■

Piet Heyn, een standbeeld en een penning

E. MEELDIJK

In de Rotterdamse wijk Delfshaven is hij nog altijd niet vergeten, de grote zeeheld Piet Heyn, wiens meest bekende wapenfeit de verovering was van de Spaanse zilvervloot (1628). Een straat, een plein, een sluis en een brug dragen zijn naam, evenals het buurthuis aan de Voorhaven. Uit eenvoudige ouders in 1577 te Delfshaven geboren, bracht Pieter Pieterszoon Heyn het tot luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland. Op de plaats van zijn geboortehuis verrees in 1871 een nieuwe woning in oude stijl, met in de gevel twee gedenkstenen en het familiewapen. Het jaar ervoor was te zijner ere een standbeeld opgericht. Nu, na ruim een en een kwart eeuw, staat het er enigszins gehavend bij. Natuurlijk wordt er in De Dubbelde Palmboom, de Delfshavense dependance van het Historisch Museum, aandacht aan Piet Heyn besteed. Op de zolderverdieping trekt bijna onmiddellijk zijn portret de aandacht. Het is geschilderd naar een origineel van Jan Daemen Cool (1629). Even verder, in een vitrine, zijn allerlei memorabilia uitgestald, zoals een kistje met Spaanse matten, en de houten kalkbak die gebruikt werd bij het leggen van de eerste steen voor het standbeeld. Het beeld zelf staat er ook, dat wil zeggen een gipsmodel, 57 cm hoog, ongeveer een vijfde van de ware grootte. Aan het model zijn enkele fijnere details bewaard, die het stenen exemplaar buiten in de loop der tijd verloren heeft. Nogmaals is het beeld te zien op de voorzijde van een bronzen penning, geslagen ter gelegenheid van de onthulling.

Geboortehuis Piet Heyn, tekening door J.F. van der Wilde (fototheek Historisch Museum Rotterdam)

Puur toeval was het dat Delfshaven – in die tijd een zelfstandige gemeente – juist in het jaar 1870 met een standbeeld werd verrijkt. Reeds in 1828, toen het tweede eeuwfeest gevierd zou worden van de verovering van de zilvervloot, kwam men op de gedachte een uit marmer vervaardigd monument ter ere van Piet Heyn op te richten. De kosten, inclusief twee dagen feest, werden geraamd op *f* 5000. Waar het monument moest komen te staan was nog niet bepaald; wie het zou maken evenmin. Wel had de bekende Amsterdamse beeldhouwer P.J. Gabriël (1784-1834) al inlichtingen gevraagd bij de feestcommissie, en voor het leggen van de eerste steen wilde men een van de zoontjes van de Prins van Oranje uit-

nodigen. Helaas werd voor slechts *f* 1497 ingetekend en het monument kwam er dus niet.[1]

Een gemiste kans? Niet duidelijk is of in 1828 aan een monument in de vorm van een standbeeld werd gedacht. Overal in Europa verrees in de negentiende eeuw het ene standbeeld na het andere om belangrijke historische personen te gedenken. Nederland liep daarbij ver achter. Pas in 1829 kreeg als eerste de dichter Jacob Cats in Brouwershaven zijn standbeeld, twaalf jaar later gevolgd door admiraal Michiel de Ruyter in Vlissingen.

In 1851 vestigde de uit Rotterdam afkomstige tegelbakker F.J. Kleyn zich in Delfshaven. Van jongs af koesterde hij bewondering voor de Nederlandse zeehelden die hun leven hadden geofferd voor het vaderland. Teleurstellend vond hij het, dat in het stadje slechts de ruïne van het geboortehuis aan Piet Heyn herinnerde. Daarom noemde Kleyn zijn tegelfabriek 'Piet Heyn' en in de gevel bracht hij een tegeltableau met diens beeltenis aan. Een op rijm gestelde levensgeschiedenis droeg hij het jaar daarop voor tijdens een avond van 't Nut. Juni 1854 zond Kleyn een afschrift van het lange gedicht naar de Koninklijke Nederlandsche Yacht-club te Rotterdam. In de begeleidende brief wees hij erop, dat Piet Heyn 225 jaar geleden, op 4 juli 1629, in de Oude Kerk te Delft begraven was. Voor De Ruyter was een standbeeld opgericht. Als de Yachtclub, die zoveel nuttigs deed voor het zeewezen, nu eens het initiatief nam voor een gedenkteken voor Piet Heyn? Jammer, maar zoiets rekende de Yachtclub niet tot haar doelstellingen.[2]

Jaren later, in februari 1867, liet Kleyn zijn dichtstuk in druk verschijnen.[3] De opbrengst was bestemd voor een te bouwen hervormde kerk in het nieuwe gedeelte van Delfshaven, dat ver weg verrees onder de rook van Rotterdam. Een kerk ter nagedachtenis van Piet Heyn vond Kleyn zegenrijker dan een standbeeld. Deze kwam er echter pas in 1903, eenvoudig Nieuwe Kerk geheten.

Op een warme dag in de zomer van het jaar 1867 was Piet Heyn onderwerp van gesprek in het Plantsoen. G.P. Simonis, werkzaam aan de plaatselijke cementfabriek, en steenhouwer J.B. Verhoogh besloten om in de komende winter Piet Heyn te maken van sneeuw. Dat sneeuwen beeld moest wel goed gelijken. Daarom gingen ze te rade bij Kleyn, niet langer meer tegelbakker, maar chef en boekhouder bij de cementfabriek. Kleyn gaf een leerjongen van de fabriek, de vijftienjarige Louis J. Lehmann, opdracht een bas-reliëf van klei te boetseren naar voorbeeld van het gegraveerde portret door J. Houbraken. Op basis daarvan werd een mal gemaakt.

Begin 1868, in de avond van 8 januari, was het zo ver. Er lag genoeg sneeuw om het plan uit te voeren. Verhoogh, Simonis en nog een werknemer van de cementfabriek gingen aan de slag. In de mal werd sneeuw aangestampt. Zo werden de kop en de geplooide kraag gevormd. De hele nacht werkten de mannen door en de volgende ochtend stond er in het Plantsoen, niet ver van de kerk, een meer dan levensgroot beeld van Piet Heyn. Zijn rechtervoet rustte op een kanon en met de commandostaf wees hij in de richting van het steegje waar hij geboren was. Het anderhalve meter hoge voetstuk bestond uit een reusachtig vat, dat met sneeuw was bekleed.[4] De bevolking stroomde toe om het standbeeld te bewonderen. Er werden vlaggen bij geplaatst en 's avonds was er lampionverlichting. Ook uit de buurgemeenten kwamen belangstellenden. Op 12 januari echter viel de dooi in en twee dagen later was het beeld verdwenen.

Het verlangen naar een blijvend gedenkteken leefde in alle hevigheid

weer op en burgemeester J.W. Rösener Manz beloofde zich hiervoor in te zetten. Hij vond prins Hendrik, de broer van koning Willem III, bereid erevoorzitter te worden van een Commissie tot Oprigting van een Standbeeld voor Piet Heyn. Het beeld moest bij voorkeur van metaal zijn. Een man die zoveel zilver in het land had gebracht verdiende dat wel. In de raadsvergadering van 20 juni 1868 werden de leden van de Commissie benoemd, met als voorzitter de burgemeester en als secretaris F.J. Kleyn. Tevens werd toen bepaald dat het beeld in het Plantsoen zou komen, met het gezicht naar de Nieuwe Maas.

De volgende stap was het werven van fondsen. Rösener Manz gaf het goede voorbeeld door *f* 2000 te schenken. Van de koning kwam *f* 400, van prins Hendrik *f* 500 en ook de commissieleden deden een flinke duit in het zakje. Daarna werden intekenlijsten aan alle Delfshavenaren aangeboden. (De gemeente telde ruim 7500 inwoners.) Ook particulieren elders in het land droegen grotere of kleinere bedragen bij. In Delft echter weigerde men alle medewerking. De moederstad van Delfshaven bezat zelf in de Oude Kerk al een fraai monument voor de zeeheld.

Begin oktober, nog voor de Commissie zich had beziggehouden met de vraag wie het standbeeld moest gaan maken, arriveerde er een brief uit 's-Hertogenbosch. Josephus Graven, een jonge beeldhouwer, liet weten graag met deze taak belast te worden. Hij had al een model gereed. Een week later reisden enkele commissieleden naar het zuiden, om in het atelier van de beeldhouwer te gaan kijken. Hun stoutste verwachtingen werden overtroffen. Daar stond Piet Heyn in gips, ruim 1,80 meter hoog, het linkerbeen voorwaarts, de commandostaf geheven in de rechterhand, en de linker rustend op het gevest van de degen. Het bovengedeelte van het beeld was gemodelleerd naar de gravure van Houbraken.

Tot de zomer van 1869 duurde het, eer de geldmiddelen toelieten aan Graven officieel de opdracht te geven. Voor *f* 8000 zou hij een standbeeld leveren van Udelfanger zandsteen, met hardstenen voetstuk. Aan een bronzen beeld, à raison van *f* 21.000 viel niet te denken. Het enorme stuk zandsteen waaruit Piet Heyn gebeiteld moest worden, kwam in november per trein uit Trier aan in Den Bosch. Zo'n elf ton woog het geelgroene gevaarte en het duurde dagen om het – met mankracht! – van het station naar het atelier te slepen.[5] Steenhouwer J.B. Verhoogh te Rotterdam zou het voetstuk maken, naar tekeningen en modellen van de beeldhouwer.

In het voorjaar van 1870 kwamen bij de Commissie de eerste suggesties binnen om de onthulling van het standbeeld luister bij te zetten. Een toonkunstenaar uit Den Bosch had een feestmars gecomponeerd, die hij aan prins Hendrik wilde opdragen. En een graveur uit Utrecht was bereid een bronzen gedenkpenning te vervaardigen: 300 exemplaren voor *f* 300. Dat aanbod moest de Commissie afwijzen wegens gebrek aan fondsen. Vooral omdat er dan ook enkele penningen zo niet in goud, dan toch in zilver moesten worden uitgevoerd. De totale kosten konden daardoor wel tot *f* 500 oplopen.

In het Plantsoen, bij de Achterhaven, gingen juni 1870 de vijfentwintig palen voor het fundament de grond in, en op 8 juli werd met feestelijk vertoon de eerste steen gelegd. De tienjarige Carel B. Rösener Manz, oudste zoon van de voorzitter der Commissie, viel deze eer te beurt. Het was een holle steen, die een loden koker bevatte waarin een oorkonde en een scheepjesschelling, een munt die voor het eerst geslagen zou zijn uit het zilver van de zilvervloot. Dit exemplaar droeg het jaartal 1698 en was in Friesland geproduceerd. Eind augustus werd het voltooide

Standbeeld Piet Heyn in Delfshaven (foto: Gemeentelijke fotodienst Rotterdam)

standbeeld per schip naar de plaats van bestemming getransporteerd.[6] De onthulling, die begin september zou plaatsvinden, was echter op advies van prins Hendrik voor onbepaalde tijd uitgesteld. Wegens de zorgelijke tijdsomstandigheden – op 19 juli was de Frans-Duitse oorlog uitgebroken – zouden de mensen misschien niet in de stemming zijn voor feestelijkheden. Maar op 17 oktober was het dan toch zo ver.

Om één uur 's middags begon de plechtigheid, omlijst door toespraken, muziek en zang. Behalve de koning en prins Hendrik, beiden in admiraalsuniform, bevonden zich onder de genodigden de ministers van Binnenlandse Zaken en van Marine. De Prins van Oranje was verhinderd. Het déjeuner dinatoire dat hun vervolgens in het raadhuis werd aangeboden, telde niet minder dan zestien gangen. Omstreeks vijf uur vertrok de koning. De bevolking van Delfshaven en omliggende gemeenten genoot tot laat in de avond van verlichting, vuurwerk en muziek. Prins Hendrik verliet het feestgewoel pas omstreeks half tien.

De totale kosten voor standbeeld en feestelijkheden kwamen uit op bijna *f* 11.500. Dank zij een royale subsidie van de gemeente, een tweede gift van prins Hendrik en een extra bijdrage van enkele commissieleden bleven er tenslotte zelfs nog enkele guldens in kas over.[7]

Een dag als die zeventiende oktober 1870 mocht natuurlijk niet vergeten worden. De voorzitter van de Commissie liet dan ook zijn bij de onthulling gehouden toespraak in druk verschijnen. Rond februari/maart 1871 werd in de hal van het raadhuis een marmeren gedenksteen geplaatst, die herinnerde aan de aanwezigheid van koning en prins in het gebouw. In 1873 tenslotte verscheen *Standbeeld van Piet Heyn: verslag van al hetgeen daarop betrekking heeft*, door F.J. Kleyn. Elk der commissieleden ontving een exemplaar van het boekwerk, dat gedrukt was voor rekening van Rösener Manz.

Het kwam wel meer voor dat redevoeringen en gedenkboeken werden uitgegeven na de onthulling van een standbeeld. Algemener echter lijkt het uitgeven van een gedenkpenning. Dat gebeurde onder andere bij Michiel de Ruyter (Vlissingen 1841), bij Laurens Janszoon Coster (Haarlem 1856) en Ary Scheffer (Dordrecht 1862), maar ook bij Piet Heyn.

Wie het plan voor deze gedenkpenning geopperd heeft is niet duidelijk. In de vergaderingen van de Commissie komt het slechts eenmaal aan de orde, en wel op 17 mei 1870. Het voorstel van een Utrechtse graveur om penningen te leveren, bereikte de Commissie via haar lid F.J. van der Wilde, de gemeentearchitect. Met hem stond de beeldhouwer in geregeld contact over de voortgang van het werk. Dertig brieven van Graven aan Van der Wilde zijn bewaard gebleven.[8] Daarnaast had-

den zij persoonlijke ontmoetingen wanneer Graven toch in de buurt was. Hij verbleef namelijk geregeld in het naburige Overschie, waar het meisje woonde dat zijn vrouw zou worden.

In de brief van 8 april 1870 informeert Graven hoe het staat met het plan een gedenkpenning te laten slaan. Het wordt tijd om daarover te beslissen. Op 26 april laat hij weten bij J.P.M. Menger in Utrecht te zijn geweest. Die wil niet lang meer wachten op een definitief besluit. De tijd dringt. Aanstaande zondag (1 mei) zal Menger naar Den Bosch komen. Half juni – de Commissie heeft het plan ondertussen afgewezen – schrijft Graven dat Menger zeer waarschijnlijk met de penning verder gaat, voor eigen rekening. De ware vereerders kunnen zich dan toch een blijvende herinnering aanschaffen.

Het spreekt vanzelf dat een dergelijke penning tevens voor de carrière van de beide jonge kunstenaars (Graven was 33, Menger net 25) van betekenis zou kunnen zijn.

Johan Philip Matthias Menger (1845-1912) was verbonden aan 's Rijks Munt, waar hij sinds kort de rang van tweede hulpstempelsnijder bekleedde. Als jongen kreeg hij onderwijs in tekenen en boetseren, waarna hij, 17 jaar oud, werd toegelaten tot de werkplaatsen van de Munt. Zijn vader, Johan Philip Menger (1818-1895) leidde hem daar op tot graveur. Vervolgens mocht hij zich in de jaren 1865-1867 met een rijkstoelage verder bekwamen aan de kunstacademie te München. Daarna bleef hij tot in 1905 aan de Munt werkzaam.[9]

Tijdens zijn lange loopbaan was J.P.M. Menger betrokken bij de productie van een groot aantal penningen, maar hij werkte ook voor de muntslag. In 1875 bijvoorbeeld werden gouden tienguldenstukken uitgegeven met op de voorzijde de afbeelding van koning Willem III. Op basis van een speciaal voor dit doel gemaakt fotoportret modelleerde beeldhouwer J.A. van de Ven een ontwerp, dat door Menger werd gegraveerd. De keerzijde was van J.Ph. van der Kellen.[10] In Zwierzina's driedelige *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen*, dat de periode 1864 tot 31 augustus 1898 beslaat, komen zo'n honderd penningen voor waaraan de naam van J.P.M. Menger verbonden is. Van 1864 tot 1871 zijn dat er tien, volgens vijf verschillende ontwerpen. Sommige ontwerpen werden meermalen toegepast, alleen de inscripties verschillen. De penning met het standbeeld van Piet Heyn (nr 171) is daar niet bij. Die schrijft Zwierzina abusievelijk toe aan vader J.P. Menger.

Op de voorzijde van deze penning, met een doorsnee van 48 mm, is Piet Heyn afgebeeld ten voeten uit, naar rechts gewend, bijna exact zoals hij in Delfshaven op zijn sokkel staat. Alleen

Penning op de onthulling van het standbeeld van Piet Heyn uit 1870 (foto: Het Nederlands Muntmuseum)

de rechterhand met de commandostaf is iets hoger geheven. De linkerhand rust op het gevest van de degen. Tussen en naast de voeten zijn een anker, kabeltouw en een kanonsloop zichtbaar. De zeeheld heeft met inbegrip van het plateau waarop hij staat, een hoogte van 35 mm. Zelfs op dit kleine formaat zijn veel details zichtbaar. Het omschrift luidt: Standbeeld van Pieter Pietersz. Heyn. Onder het beeld staan de initialen van de jonge Menger: J.P.M.M. F. (F = fecit = hij heeft het gemaakt). Aan de keerzijde leest men binnen een zware eikenloofkrans: Onthuld / te / Delfshaven / 17 October 1870. In de rand is het ingestempelde Mercuriusstafje te zien, een teken dat de penning bij 's Rijks Munt is gemaakt.

Als geheugensteuntje bij zijn werk heeft Menger vrijwel zeker over foto's beschikt. Uit de brieven van de beeldhouwer blijkt, dat deze op 17 mei 1870 'photografieën' naar Delfshaven stuurde. De ene 'en face' vond hij niet heel erg geslaagd. Menger, die op 1 mei het beeld was komen bekijken, zal vast ook een setje ontvangen hebben. Op de menukaarten voor het déjeuner dinatoire van 17 oktober is trouwens, op de speciaal voor dat doel uitgespaarde plek, een fotootje geplakt van het standbeeld 'en profil'. Piet Heyn staat op een plateau, naar rechts gewend. De overeenkomst met de voorzijde van de penning is treffend. Vier grote, schuin neerhangende vlaggen flankeren op de foto het beeld.

Het jaarverslag van het Munt-College over 1870 vermeldt bij de penningen die voor het eerst aan 's Rijks Munt geslagen zijn, ook die van het Piet Heyn-beeld. Ambtshalve zijn exemplaren gezonden naar het Koninklijk Kabinet van Penningen, en naar de penningkabinetten van de drie Nederlandse universiteiten: Leiden, Utrecht en Groningen. In de collectie van het Nederlands Muntmuseum is tot op heden een bronzen exemplaar te vinden (inv. nr E III.239), terwijl ook de stempels nog aanwezig zijn van voor- en keerzijde, evenals de ponsoen van de voorzijde.[11]

In zijn vergadering van 29 november 1870 verleende het Munt-College vergunning om van 'den onlangs vervaardigden penning' ter ere van Piet Heyn te doen slaan: 1 zilveren en 25 bronzen exemplaren.[12] Bij wie deze terecht zijn gekomen is onbekend. Een van de bronzen exemplaren maakt al heel lang deel uit van de collectie van het Historisch Museum te Rotterdam. Hij wordt vermeld in de gedrukte catalogus uit 1904.[13] De herkomst is duister. Teylers Museum (Haarlem) kocht er een op een veiling in oktober 1892. Pas in 1992 schafte het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' (Rotterdam) er een aan. In het Koninklijk Huisarchief (Den Haag) is een bronzen exemplaar aanwezig. Hoogstwaarschijnlijk behoorde het tot de verzameling van koning Willem III, koningin Sophie en hun kinderen. In het archief is geen stuk te vinden betreffende het aanbieden van de penning.

En dat ene zilveren exemplaar? Het is niet onmogelijk dat het bestemd was voor prins Hendrik, de erevoorzitter van de Commissie. Feit is, dat in de afgelopen eeuw meermalen een zilveren Piet Heyn-penning verhandeld is bij de firma Schulman. Of dat steeds hetzelfde exemplaar betrof, is niet meer na te gaan. Ook de bronzen penning heeft Schulman diverse malen in voorraad gehad. In brons zou die tegenwoordig circa *f* 75 kosten, in zilver het dubbele.[14]

De publicatie van het onderzoek voor deze bijdrage is mede mogelijk gemaakt door de bijdrage van HBU Rotterdam, afdeling Numismatiek, aan de Stichting De Beeldenaar in 1993.

NOTEN

1 Gemeentearchief Rotterdam, Archief Gemeente Delfshaven, inv. nr 1300.

2 Gemeentearchief Rotterdam, Archief Koninklijke Nederlandsche Yacht-club, inv. nrs 4/86 en 64/21.

3 F.J. KLEYN *Het leven van Piet Hein, in dichtmaat gebragt, en van aanteekeningen en geschiedkundige bijzonderheden voorzien* (Delfshaven 1867).

4 Gemeentearchief Rotterdam, Handschriften Verzameling Rotterdam, inv. nr 1643/101-103.

5 *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* 30-11-1869.

6 *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 26-8-1870.

7 Gemeentearchief Rotterdam, Handschriften Verzameling Rotterdam, inv. nr 2980.

8 Gemeentearchief Rotterdam, Archief Gemeente Delfshaven, inv. nr 1309.

9 A.A.J. SCHEFFERS Een stel 19e eeuwse penningstempels in de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet *De Beeldenaar* 13 (1989) 187-189.

10 H. JACOBI en B. VAN BEEK *Geld van het Koninkrijk* (Amsterdam 1988) 58.

11 A.O. VAN KERKWIJK *Catalogus der verzameling van penningstempels aan 's Rijks Munt te Utrecht* (Utrecht 1917) 109 (nr 425).

12 Archief 's Rijks Munt, Notulen van de vergaderingen van het Muntcollege, inv. nr 725, 1870/1033.

13 A. HOYNCK VAN PAPENDRECHT *Catalogus van het Museum van Oudheden der gemeente Rotterdam* (Rotterdam 1904) 93 (nr 453).

14 Schriftelijke informatie van: drs P.A.M. Beliën, conservator Numismatisch Kabinet Teylers Museum (6-10-1997), drs B. Woelderink, directeur Koninklijk Huisarchief (3-10-1997) en mevrouw C.J.M. Schulman-Ruhé (7-11-1997); mondelinge informatie van bibliotheek Maritiem Museum (22-10-1997).

BRONNEN

Gemeentearchief Rotterdam, Archief Gemeente Delfshaven, inv. nr 1309, Stukken betreffende de oprichting van het standbeeld voor Piet Heyn; idem, inv. nr 1310, Archief der Commissie tot Oprigting van een Standbeeld voor Piet Heyn.
F.J. KLEYN *Standbeeld van Piet Heyn: verslag van al hetgeen daarop betrekking heeft* (Rotterdam 1873).

NASCHRIFT REDACTIE

Juli 1998 werd door burgemeester Peper van Rotterdam in Havana (zusterstad van Rotterdam) een meer dan manshoog bronzen beeld van Piet Heyn onthuld. Het is een geschenk van de Rotterdamse zakenman Willem van 't Hout, wiens handelsfirma een van Cuba's grootste handelspartners is. Het is gemaakt door de 78-jarige beeldhouwer W.A. Verbon, die bij deze gelegenheid ook een penning van Piet Heyn ontwierp (1998, 90 mm, 5 exemplaren in zilver en 50 in verzilverd brons).

Standbeeld Piet Heyn door W.A. Verbon

Penning Piet Heyn door W.A. Verbon

750 jaren gulden

W.L. KORTHALS ALTES

In 2002, precies 750 jaren na de aanvang van de vervaardiging van de *fiorino d'oro* in Florence, zal in Nederland de gulden verdwijnen. Dan rest – althans in Europa – nog de *zloty*, het Poolse woord voor gulden. De geschiedenis van de gulden in die 750 jaren kan men uiteraard behandelen aan de hand van tal van munten.[1] In dit betoog richt de aandacht zich niet in de eerste plaats op munten als zodanig, maar op muntverzwakking of – zo men wil – verlagingen van de muntvoet. Met dit laatste bedoel ik in dit verband het edelmetaalgewicht, dat de munteenheid als klinkende munt bevat of op basis van koersverhoudingen ten opzichte van bepaalde basismunten vertegenwoordigt. In de huidige tijd, waarin de band tussen het geldwezen en de edelmetalen niet langer bestaat, kan muntverzwakking worden vergeleken met een devaluatie van de munteenheid. De vraag waarom het hier gaat is met andere woorden: hoe sterk is de gulden in de loop der tijden geweest? Toen de fiorino d'oro in 1252 verscheen, hadden de transacties in het gebied van het huidige Nederland in het algemeen een zodanige omvang, dat met zilveren penningen kon worden volstaan. In samenhang met de staatkundige verbrokkeling sinds de tijd van Karel de Grote was het edelmetaalgewicht van die penningen nogal uiteen gaan lopen. Zo bevatte de Hollandse penning in de dertiende eeuw ongeveer 0,5 gram fijn zilver. Voor de destijds bekende Engelse en Keulse penningen was dat daarentegen meer dan 1 gram. Indien men weet, dat de penningen van Karel de Grote nog circa 1,8 gram wogen, dan is uit te rekenen, dat in die 400 jaar het gewicht van de Hollandse penning gemiddeld ruim 0,3 % per jaar verminderde.

Langs een nogal ingewikkelde weg sluit de latere Nederlandse gulden op die penningen aan. In de tweede helft van de dertiende eeuw bleek het verkeer in West-Europa namelijk nog geen behoefte te hebben aan gouden munten. Dankzij het grondige werk van J.J. Grolle weten we dat in 1290 de gulden genoemd is in verband met een betaling.[2] Maar pas in 1330 komen we de gulden voor het eerst op een koerslijst tegen. Dat dit als een teken van opleving van de economie in onze streken kan worden gezien, bevestigt de invoering van de Hollandse groot in 1337. De penningen voldeden niet meer voor een deel der transacties, zodat in navolging van elders grotere zilveren munten werden geslagen. In Holland waren dat aanvankelijk stukken van ruim 3,46 gram fijn zilver met een koers van acht penningen. Dit betekent een muntverzwakking van ongeveer 0,23% per jaar sinds de laatste decennia van de vorige eeuw, hetgeen nauwelijks afwijkt van de zojuist vastgestelde trend op langere termijn.[3]

Maar dan doet zich een opvallende breuk voor, want in 1350 bevatte de Hollandse groot nog maar 2,0 gram fijn zilver. Via een gewicht van 1,3 gram in 1373 kwam men vervolgens op niet meer dan 0,8 gram in 1400. Hiermee verloor de Hollandse groot gemiddeld 2,3 % per jaar sinds 1337. Als een van de oorzaken kan de honderdjarige oorlog tussen Frankrijk en Engeland worden genoemd, die in dat jaar uitbrak. Oorlogen zijn een notoire reden voor de autoriteiten om de munt

te verzwakken. Vlaanderen zag zich genoodzaakt om Frankrijk te volgen en Holland richtte zich weer op Vlaanderen. Intussen begon de gulden in de Nederlandse gewesten in diezelfde periode wortel te schieten. Dit gebeurde eerst in de vorm van klinkende munten, zodat tegen 1400 al meer dan twintig verschillende guldens in omloop waren. Omstreeks diezelfde tijd duikt de gulden in stadsrekeningen van plaatsen als Deventer, Zutphen en Arnhem steeds vaker als rekeneenheid op. Dit zijn guldens met vaste koersen in kleinere munteenheden in tijden waarvan bekend is, dat de feitelijke koersen door muntverzwakking stegen.[4]

Na 1400 stabiliseerde de groot zich tot omstreeks 1460 op 0,8 gram fijn zilver. In 1434 volgde onder het bewind van de Bourgondische vorst Philips de Goede een belangrijke vereenvoudiging in de monetaire verhoudingen door de unificatie van de muntslag in Vlaanderen, Brabant, Holland en Henegouwen. De basismunt in dat stelsel was nog steeds de groot met een gewicht van 0,81 gram. Van 1466 tot 1496 volgde een periode van tal van veranderingen, waarna die munt nog maar ongeveer 0,5 gram fijn zilver bevatte. Dit komt neer op een muntverzwakking van gemiddeld 1,8 % per jaar. Het zijn de jaren van de oorlogen van Karel de Stoute en de opstanden in de Vlaamse steden. In de tweede helft van de vijftiende eeuw raakte de stuiver in zwang, die in de Bourgondische Nederlanden overeenkwam met twee groten. Van vaste verhoudingen met de talrijke guldens was nog geen sprake. Zo rekende men in Dordrecht omstreeks 1450 nog tien stuivers per gulden.

De eerste helft van de zestiende eeuw kenmerkte zich weer door een stabilisering van de monetaire toestand. In 1520 moest Karel V zich nog buigen over een plaatselijk geschil over het aantal groten per pond Hollands. Die verwarring droeg er waarschijnlijk toe bij, dat in 1526 een ordonnantie volgde, waarin bepaald werd, dat voortaan alleen nog maar in guldens van twintig stuivers zou mogen worden boekgehouden. Dit kwam overeen met de koers van de gouden Karolusgulden, die vanaf 1521 werd geslagen. In diezelfde periode kwam vooral uit Latijns Amerika een enorme zilverstroom naar Europa op gang. Dit leidde ertoe, dat voor belangrijke transacties grotere zilveren munten van 25 tot 30 gram in trek raakten. Het is de tijd van de opkomst van de daalders. Karel V gaf in 1542 nog de voorkeur aan een zilveren gulden van twintig stuivers. Het feit dat deze een gewicht aan fijn zilver had van 19,03 gram, toont aan dat sinds 1496 nauwelijks sprake was geweest van muntverzwakking.[5]

Dit veranderde in de tweede helft van de zestiende eeuw, waarin de Philipsdaalder in de Nederlanden de grotere zilveren referentiemunt bij uitstek werd. Het gewicht aan fijn zilver van deze munt, die vanaf 1557 geslagen werd, was precies anderhalf maal dat van de Karolusgulden, maar door daaraan een koers van 35 in plaats van 30 stuivers te geven, manifesteerde zich sinds 1542 een muntverzwakking van gemiddeld 1,0% per jaar. Deze koers kon in de volgende vijftien jaren worden gehandhaafd, maar het is niet verbazingwekkend dat tijdens de jaren van de Opstand de waarde van de gulden ernstig in het gedrang kwam. De Philipsdaalder liep dan ook op van 35 stuivers in 1572 tot 50 stuivers in 1585, hetgeen neerkwam op een gemiddelde jaarlijkse muntverzwakking van 2,5%. De autoriteiten hanteerden dit als een methode om extra inkomsten te genereren voor de financiering van de strijd tegen de Spaanse troepen.

Maar in 1585 ving een tijdvak aan van 350 jaren, waarin het Nederlandse muntstelsel weliswaar wezenlijke veranderingen onderging, maar waarin het

gewicht aan edelmetaal dat de gulden vertegenwoordigde, slechts in zeer bescheiden mate daalde. In het begin van de zeventiende eeuw verkeerde het muntsysteem van de intussen zelfstandig geworden Noordelijke Nederlanden in een verwarde toestand. Bij de Unie van Utrecht hadden de opstandige gewesten bepaald, dat ze hun muntpolitiek zouden harmoniseren. Maar gewestelijke en stedelijke overheden hadden er in verband met de sleischat een zekere baat bij om toe te laten, dat de muntmeesters in hun gebieden ter stimulering van hun omzet een hogere prijs voor aangeboden edelmetaal boden dan de muntprijs op basis van de officiële muntvoet.[6] En in de Staten-Generaal dacht men niet aan een centrale munt voor de Republiek. Verder bracht de internationale handel met zich, dat allerlei buitenlandse munten in omloop waren. Deze mochten, indien het edelmetaalgewicht niet te veel afweek van het oorspronkelijk in de muntwetten bepaalde gewicht, tegen van overheidswege vastgestelde koersen worden aanvaard. Maar een bestendige complicatie van de vroegere muntstelsels was juist de omstandigheid, dat de feitelijke gewichten door manipulaties van overheden, muntmeesters of anderen veelal geringer waren dan de wettelijke. Het gevolg was, dat de koersen van ongeschonden stukken in feite hoger waren dan de officiële.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw wenste vooral Holland, dat de gulden weer als klinkende munt zou worden ingevoerd. Na lange en moeizame onderhandelingen werden de gewesten het in de jaren 1690 eens over een nieuwe muntreeks, waaronder de Generaliteitsgulden. De wil om muntverzwakking tegen te gaan, blijkt uit het feit dat op de stukken een aanduiding van de waarde werd geslagen. Afgaande op de hierboven genoemde koers voor de Philipsdaalder in 1586 en het gewicht aan fijn zilver van de Generaliteitsgulden, kan worden berekend dat in de sindsdien verstreken eeuw de gemiddelde muntverzwakking nog maar 0,17% heeft bedragen.[7] Op grond van het voorgaande zal het duidelijk zijn, dat het hier om de verzwakking op basis van de wettelijke muntbepalingen gaat. Maar het lijkt niet waarschijnlijk, dat de feitelijke muntverzwakking veel groter is geweest.

Diezelfde factor speelde nog steeds een rol bij de invoering van een nieuwe muntwet voor het Koninkrijk der Nederlanden in 1816. Een belangrijke bepaling daarin was, dat het gewicht aan fijn zilver van de nieuwe gulden uitdrukkelijk gelijk werd gesteld aan dat van de Generaliteitsgulden. Omdat de muntvoet van de talloze oudere stukken in de circulatie lager was, bleek aanstonds dat voor een nieuwe gulden meer dan twintig stuivers moesten worden neergelegd. Men was het er daarom wel over eens, dat te zijner tijd op kosten van de overheid een grote sanering van de muntomloop zou moeten plaatsvinden. Intussen deed zich een nieuwe complicatie voor, doordat betrekkelijk lage goudprijzen op grote schaal de aanmunting van gouden tientjes en stukken van *f* 5 stimuleerden. Een laatste probleem was, dat in het zuidelijke deel van het Koninkrijk de omloop overheerst werd door Frans geld. Toen deze kwestie door de afscheiding van België uit de wereld was, achtte de regering in 1836 de tijd gekomen om een speciale muntcommissie in het leven te roepen, die de Koning moest adviseren over een verbetering van de toestand. De commissie was het er over eens, dat aan een kleine verlaging van het gewicht aan fijn zilver van de gulden niet viel te ontkomen. Dit was gegeven de omstandigheden de eenvoudigste oplossing, omdat het betekende dat de talrijke gouden munten niet gewijzigd zouden hoeven worden, terwijl de noodzaak

van de vervanging van de massa der onvolwaardige zilveren munten door niemand betwist werd. Tenslotte waren nogal hoge zilverprijzen een bezwaar tegen de muntvoet van 1694 en 1816. Op de langere termijn bezien was de verlaging van het gewicht aan fijn zilver van de gulden tot 9,45 gram in 1839 slechts van geringe betekenis. Want uitgaande van de 9,613 gram van de Generaliteitsgulden, bedroeg de verzwakking sinds 1694 niet meer dan 0,01%.

De nieuwe muntvoet bleek een reële keuze, nadat de verbeterde toestand van de overheidsfinanciën de zo zeer gewenste sanering van de circulatie in de tweede helft van de jaren 1840 mogelijk maakte. In de nieuwe muntwet van 1847, die in hoofdzaak nodig was omdat de wetgever na lange debatten uitdrukkelijk voor de zilveren standaard had gekozen, hoefde het gewicht van de gulden niet te worden aangepast. Dat stelsel functioneerde hier tot ieders tevredenheid tot in het begin van de jaren 1870. Maar elders in Europa vloeide het zilvergeld op grote schaal af naar het Oosten. Dit was onder andere een uitvloeisel van een kleine daling van de goudprijs vanaf het einde van de jaren 1840 ten gevolge van enorme goudvondsten in Australië en Amerika. Hierdoor was het in Frankrijk voordelig om tegen de wettelijke prijs goud ter aanmunting aan te bieden. Op een internationale muntconferentie in 1867 in Parijs gaven met uitzondering van Nederland alle deelnemende landen te kennen de gouden standaard te willen invoeren. Toen het vanaf 1871 duidelijk werd, dat ter oplossing van de bestaande verwarde munttoestanden ook het nieuwe Duitse Rijk op een dergelijk systeem afkoerste, besefte men in ons land, dat de zilveren standaard moeilijk zou kunnen worden gehandhaafd. Na moeizame beraadslagingen kwam het in 1875 tot een aanpassing van de muntwet. Op grond hiervan werd een nieuw tientje in het leven geroepen, dat 6,048 gram fijn goud bevatte. In vergelijking met het oude *f* 10-stuk van 6,056 gram was de verzwakking te verwaarlozen.[8] Het gouden tientje van 1875 bleef onveranderd. In de geldomloop speelde het geen belangrijke rol. De waarde van de gulden bleek te kunnen worden gehandhaafd, doordat met uitzondering van de periode van juli 1914-april 1925 de Nederlandsche Bank tot 1936 bereid was om ten behoeve van internationale transacties goud af te staan in ruil voor onvolwaardig geld. In het laatst genoemde jaar zag Nederland zich gedwongen als laatste de gouden standaard te verlaten.

Maar dit betekende nog niet het einde van de monetaire rol van het gele metaal. In 1944 werd in Bretton Woods besloten, dat na de Tweede Wereldoorlog de leden van het International Monetary Fund de goudpariteit van hun valuta's zouden moeten aanmelden. Deze luidden, alsof het om de muntvoet ging, in grammen fijn goud. De goudpariteit, die Nederland eind 1946 opgaf, impliceerde dat de gulden in tien jaar tijd met bijna 45% was verzwakt. In 1949 volgde nog eens een devaluatie met ruim 30%. Dit betekent ten opzichte van 1936 een gemiddelde muntverzwakking van 7,05% per jaar. Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd, dat dit de grootste daling in 750 jaren gulden is geweest. Vanaf 1949 ontpopte de Nederlandse gulden zich in het kielzog van de Duitse mark als een harde valuta.

Dit laatste bevestigt het algehele beeld, waarbij veelal lange periodes van stabiliteit onderbroken worden door betrekkelijk korte episodes van verval. De Nederlandse gulden mag de geschiedenis ingaan als een der oudste en sterkste munteenheden.

Dit artikel is een bewerking van de lezing die op 30 mei 1998 in Den Haag werd gehouden voor het Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

NOTEN

1. Zie bijvoorbeeld: H. ENNO VAN GELDER Geschiedenis van de gulden; in: *Muntverslag* (over het jaar 1951) 35-37.

2. J.J. GROLLE *De muntslag van de Graven van Holland tot de Bourgondische Unificatie* (deel 2 Bronnen en registers, Bronnenlijst muntslag Holland) (Amsterdam 1997).

3. Uitgaande van de veronderstelling, dat de Hollandse penning rond 1275 nog op 0,5 gram fijn zilver kan worden gesteld.

4. Een bekend voorbeeld is de hierna te noemen Karolusgulden van 1542, die toen een koers van 20 stuivers had. In 1586 bedroeg die koers ruim 33 stuivers, maar men bleef rekenen in Karolusguldens van 20 stuivers.

5. 19,03 gram per gulden komt namelijk overeen met bijna 1 gram per stuiver of bijna 0,5 gram per groot.

6. De officiële muntprijs komt in beginsel vrijwel overeen met de omgekeerde muntvoet. De muntprijs is immers een bedrag per gewichtseenheid, terwijl de muntvoet een gewicht per munteenheid is.

7. De Philipsdaalder had een gewicht van 28,56 gram aan fijn zilver en in 1586 een koers van 50 stuivers. Dit betekent, dat de Karolusgulden van 20 stuivers een gewicht van 11,42 gram vertegenwoordigde. De Generaliteitsgulden bevatte 9,613 gram fijn zilver.

8. De kleine wijziging vloeide voort uit de in de Tweede Kamer geuite wens om de ruilverhouding met het Franse stuk van 20 francs te vereenvoudigen. 25 van die stukken zouden voortaan hetzelfde gewicht aan fijn goud hebben als twaalf gouden tientjes.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN

TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Terugblik op het FIDEM-congres in Den Haag

KAREL SOUDIJN

In oktober 1998 vond in Den Haag het 26e congres plaats van de internationale federatie voor penningkunst, de FIDEM. Voor mij was dit een congres van uitersten. Inschrijving, openingsceremonie en slotdiner vonden plaats op schitterende locaties: Hotel Des Indes, de Ridderzaal en Sociëteit De Witte. Verder moesten de deelnemers echter een belangrijk deel van hun tijd doorbrengen in een afgetrapt pand, gelegen naast een autosloperij: de tijdelijke behuizing, in de Wegastraat, van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten. In die morsige omgeving werden in parallelzittingen lezingen gehouden door kunsthistorici en kunstenaars. Daarnaast was het mogelijk om actief deel te nemen aan workshops tekenen en schilderen. Van de ruim 250 congresgangers maakten slechts weinigen hiervan gebruik. Wél was er grote belangstelling voor het project de estafettepenning. Hieraan deden medailleurs mee die van thuis één zijde van een penningontwerp hadden meegebracht. Vervolgens moesten zij tijdens het congres een keerzijde boetseren bij het ontwerp van een collega die in een heel andere stijl werkt. De koppeling van kunstenaars was geen vrije keuze: iedere medailleur kreeg van de organisatie een partner aangewezen. Op de laatste dag van het congres werden de resultaten gepresenteerd: een orgie van creativiteit.

Lezingen op de tweejaarlijkse FIDEM-congressen zijn vanouds contrastrijk. Historici nemen in enkele dagen vijf eeuwen kunstgeschiedenis door, terwijl in een andere zaal kunstenaars verhalen houden over hun eigen werk. Op het gebied van technieken bood dit congres bijzondere contrasten. In één van de zalen van het gebouw was een speciale opstelling gemaakt waar Louis Hankart uit Schoonhoven demonstreerde hoe de computer toe te passen is bij het ontwerpen van penningen. De computer biedt mogelijkheden die via handwerk niet te realiseren zijn.

Kort nadat ik een demonstratie van Hankart had bijgewoond, ging ik naar een lezing van de Nieuw-Zeelandse kunstenaar Wallace Sutherland. Hij vertoonde onder meer een video waarop hij 'cuttlefish casting' demonstreert: het ontwerpen en gieten van een penning met behulp van twee stukken 'zeeschuim' (inktvissenschild). Tot dan had ik zeeschuim alleen maar beschouwd als iets waarop gekooide kanaries hun snavel scherpen.

Bij een FIDEM-congres hoort een grote expositie en een catalogus. De tentoonstelling, met 1200 penningen uit 34 landen, werd gehouden in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen. Een prachtige locatie, met bovendien een fraaie opstelling. Toch vond ik het jammer dat het museum zo ver afligt van het gebouw waarin de lezingen plaatsvonden. Per bus werden we op een avond naar Scheveningen gebracht, maar verder was het ondoenlijk om tijdens het congres even bij de lezingen of workshops weg te lopen om nog eens naar die rijkdom aan penningen te kijken.

Aan vertegenwoordigers van de verschillende landen was gevraagd om penningen te exposeren die een indruk geven van de ontwikkeling van de afgelopen vijftig jaar. Bovendien moest de expositie een idee geven welke beloftes de toekomst inhoudt. Ouder werk van gevestigde kunstenaars behoorde dus gekoppeld te worden aan werk van jonge, veelbelovende medailleurs. En

omdat de tentoonstelling niet te omvangrijk mocht worden, gold voor elk land een quotaregeling: landen waarin de penningkunst op een laag pitje staat, mochten minder stukken inzenden dan landen waarin deze vorm van kunst de afgelopen vijftig jaar heeft gebloeid.

In de wandelgangen werd hierover gemopperd. Kunstenaars met een rijk oeuvre voelden zich tekort gedaan, omdat van hun werk maar heel weinig geëxposeerd werd. Andere kunstenaars voelden zich gepasseerd omdat hun werk kennelijk niet voldeed aan de kwaliteitseisen van de 'officials' uit hun land.

In het Nederlandse kamp mopperden vooral kunstenaars die veel voor de firma Begeer hebben gewerkt: zij telden niet mee en werden dus niet geëxposeerd. In hun ogen is dat een vorm van geschiedvervalsing. Zelf vond ik het Nederlandse beeld van 'de toekomst' erg eenzijdig. De grote beloftes moeten we volgens deze expositie vooral zoeken bij drie leerlingen van Geer Steyn. Als ik 'keuzeheer' was geweest, zou ik meer aandacht hebben besteed aan experimenten zoals die momenteel plaatsvinden op de Vakschool Schoonhoven. Gelukkig had die school, los van de expositie in Scheveningen, een eigen vitrine in de Wegastraat ingericht. De drie beloftes van Geer Steyn mochten daar overigens óók eigen vitrines inrichten.

Bij FIDEM-congressen is het traditie om allerlei prijzen voor het geëxposeerde werk uit te reiken. Dat lijkt me in het algemeen een goed gebruik, maar ik vind het een beetje vreemd om zoiets ook te doen bij een expositie die in eerste instantie een historisch overzicht moet bieden. Zelf zou ik de meeste prijzen namelijk willen toekennen aan medailleurs die inmiddels dood zijn. Toch lukte het de verschillende jury's om levende winnaars aan te wijzen. De miskende 'Begeer-medailleurs' namen op een elegante wijze wraak. Willem Vis en Henk van Bommel (uitgesloten van de tentoonstelling in Scheveningen) hadden een prijs ingesteld voor de beste slagpenning; een onafhankelijke, internationale jury was bereid gevonden om een prijswinnaar aan te wijzen. Inderdaad: een buitenlander. Naast een geldbedrag kreeg de winnaar een penning die door Vis en Van Bommel gezamenlijk is ontworpen.

De Engelstalige catalogus bij de expositie is een kloek werk van 354 grote pagina's. Degene die voor zijn of haar land de keuze heeft verzorgd, leidt deze in met een historisch overzicht van maximaal enkele pagina's. Van elk land staat minstens één penning vergroot afgebeeld. De 'rijkere' landen kregen wat meer illustraties toebedeeld. De catalogus (*Modern Arts Medals: A Retrospective*) eindigt met korte bio- en autobiografische informatie over honderden medailleurs, alfabetisch op persoonsnaam.

Op de slotzitting bromde de Finse delegatie over het feit dat zoveel penningen niét staan afgebeeld in de catalogus. Het lijkt me een keuze tussen uitersten: óf 1200 penningen tweezijdig op het formaat van postzegels, óf een veel geringer aantal grotere afbeeldingen.De Finse delegatie ontdook trouwens de quotaregeling op een bijzondere wijze. We werden op een bepaald moment allemaal naar de Finse ambassade in Den Haag vervoerd, waar een omvangrijke collectie Finse penningen was uitgestald.

Overigens bood dit congres veel mogelijkheden tot informele contacten. Een penningmarkt, ontvangsten en excursies (naar het KPK in Leiden en naar Kröller-Müller in Otterlo) boden hiertoe volop gelegenheid. Je leert op zo'n congres trouwens ook om met andere ogen naar je eigen land te kijken. Toen we in de buurt van Otterlo kwamen, vroeg iemand me of Napoleon hier zijn befaamde nederlaag had geleden. Ik heb dat maar niet tegengesproken. Kunst is tenslotte ook voor een belangrijk deel illusie.

's Rijks Munt leverde valse guldens

En De Nederlandsche Bank werd er een centje wijzer van

L.M.J. BOEGHEIM

Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog begon de zilverprijs op de wereldmarkt te stijgen. Ze bereikte in december 1919 een voorlopig hoogtepunt. De Nederlandse tekenmunt, die ook in Nederlandsch-Indië in circulatie was, had destijds een zilvergehalte van 945/1000, zodat het niet denkbeeldig was dat de intrinsieke waarde de nominale waarde zou gaan overtreffen. Dit is inderdaad korte tijd het geval geweest, toen de intrinsieke waarde van de gulden opliep tot *f* 1,10.[1]

Hoewel al begin januari 1918 in het zogenaamde 'oppot'wetje, een verbod tot omsmelting was afgekondigd, lag het voor de hand dat inventieve op winst beluste landgenoten hiertoe niettemin zouden overgaan.[2] Zulks viel uiteraard moeilijk te voorkomen. In Indië was dit gevaar zelfs nog groter, daar de zilverprijs er gewoonlijk wat hoger lag.

Om het euvel te beteugelen besloot de Nederlandse regering het zilvergehalte van de tekenmunt te verlagen tot 720/1000. Dit besluit werd bij Wet van 27 november 1919 (Stb. 786) bekrachtigd. Er werden nieuwe munten ingevoerd met een gewijzigde beeldenaar om bij de intrekking van de munten met het hoge gehalte deze direct te kunnen herkennen. Ook het rijkswapen op de keerzijde werd gewijzigd. Het ontwerp voor de nieuwe munten was door J.C. Wienecke vervaardigd, maar werd overigens lang niet door iedereen met enthousiasme begroet.

Met de aanmunting van de guldens met het lage gehalte werd in november 1921 begonnen. De bedoeling was er eerst Nederlandsch-Indië mee te voorzien. Maar al in 1922 werd de aanmunting gestaakt. Er was namelijk een staatscommissie in het leven geroepen, die onder andere tot taak had de mogelijkheden tot scheiding van het Nederlandse en het Nederlands-Indische geldstelsel te onderzoeken.[3] Deze commissie zou zich ook over de gehalteverlaging moeten uitspreken. Besloten werd alleen guldens voor Nederland aan te munten en te wachten op de resultaten van het onderzoek van de staatscommissie waar het Indië betrof. Deze kwam overigens pas in 1926 met haar rapport gereed. Aanbevolen werd tot scheiding van het Nederlandse en het Indische muntstelsel over te gaan en het oude hoge zilvergehalte te herstellen, temeer daar de zilverprijs in het begin van de jaren twintig weer was gezakt en sindsdien vrij stabiel was gebleven. De regering legde beide aanbevelingen naast zich neer. Vanaf 1928 werd de aanmaak van guldens voor Nederlandsch-Indië op grote schaal hervat. Met verzending naar Indië werd in 1929 een begin gemaakt. Van 1929 tot en met 1932 werden 55,7 miljoen guldens verzonden, waarvan alleen al 38,5 miljoen in 1929. Van 1933 tot en met 1936 werden geen guldens meer naar Indië uitgevoerd.[4] De verscheepte hoeveelheid bleek voor de circulatie voldoende.

De intrekking van de gulden met het hoge gehalte verliep in Nederland

Nederlandse gulden 1929 (4e type)

Nederlandse gulden 1917 (3e type)

voorspoedig. Oorspronkelijk was voorzien haar per 31 augustus 1931 te beëindigen, maar ze werd tot 31 december 1931 verlengd, omdat er toch nog velen waren die aan de oproep tot inwisseling geen gevolg bleken te hebben gegeven.[5] In Indië was in 1932 in totaal *f* 95 miljoen aan rijksdaalders, guldens en halve guldens met het hoge gehalte aan de omloop onttrokken, waartegen *f* 110,2 miljoen aan nieuwe tekenmunt was ontvangen. Er was toen voldoende tekenmunt in omloop om in de behoefte te voorzien. De beëindiging van de intrekking werd aldaar voorlopig vastgesteld op 1 januari 1934,[6] maar werd een aantal malen – telkens met een half jaar – verlengd. Ze werd uiteindelijk definitief gesloten per 1 januari 1938.[7]

Terugzending van guldens uit Nederlandsch-Indië in 1936

De catastrofale wereldcrisis, die begon met de beurskrach van Wallstreet op zwarte donderdag 24 oktober 1929, liet uiteraard niet na haar stempel op de economie van Nederlandsch-Indië te drukken. De productie daalde binnen enkele jaren tot de helft en de waarde van de totale export tot een kwart.[8] Dit had een aanzienlijk verminderde behoefte aan tekenmunt tot gevolg. De munten hoopten zich op bij de Algemene Ontvanger te Batavia en bij de diverse kantoren van De Javasche Bank verspreid over de archipel.

Teneinde deze situatie te verbeteren kwam het Indische gouvernement met de regering in Den Haag overeen een bedrag van *f* 27 miljoen aan tekenmunt naar Nederland terug te zenden. Dit bedrag werd in mindering gebracht van de Indische vlottende schuld bij 's Rijks schatkist. Het bestond uit 10.070.500 stuks guldens, die verpakt waren in zakken van elk 500 stuks.[9] Bovendien werden nog vijf miljoen stuks rijksdaalders en negen miljoen stuks halve guldens geretourneerd, die hier verder buiten beschouwing blijven.[10] Van de ruim tien miljoen guldens bevond zich ruim de helft in de kelders van het departement van Financiën te Batavia onder beheer van de Algemene Ontvanger aldaar, die verantwoordelijk was voor de in- en uitvoer van muntgeld. Ze bevonden zich nog in de originele verzegelde zakken van 's Rijks Munt, die in houten, eveneens verzegelde vaten waren verpakt. Deze guldens waren nooit in het verkeer geweest en werden op 8 februari 1936 verscheept

Bij de andere helft, die in ijzeren drums was verpakt, bevonden zich ook nog 1641 origineel verzegelde zakken van 's Rijks Munt. De overige 8359 zakken – die in het verkeer waren geweest – waren door De Javasche Bank verpakt. Die zakken waren slechts met een enkel touwtje, een rood bandje of met een plombe (= loodje) gesloten.[11] Die guldens waren van de volgende kantoren afkomstig:
(1) 500.000 stuks van het Hoofdkantoor der Javasche Bank te Batavia.
(2) 3.000.000 stuks van de Algemene Ontvanger te Batavia.
(3) 500.000 stuks van De Javasche Bank te Soerabaja.
(4) 400.000 stuks van De Javasche Bank te Semarang.
(5) 600.000 stuks van De Javasche Bank te Cheribon.
De partijen 1 en 2 werden op 29 januari 1936 verscheept met het ms. *Dempo*; de overige partijen op 1 februari 1936 met het ss. *Kota Radja*. Na aankomst te Amsterdam werden de vaten per schipper Van Arkel – die regelmatig zendingen voor 's Rijks Munt verzorgde –

naar Utrecht vervoerd en aldaar in de kluis van 's Rijks Munt opgeslagen.

De Nederlandsche Bank ontdekt valse guldens

Tekenmunt werd destijds door 's Rijks Munt op verzoek aan De Nederlandsche Bank afgeleverd en vervolgens bij behoefte in roulatie gebracht. Teneinde aan eventualiteiten direct het hoofd te kunnen bieden werd zowel bij 's Rijks Munt als bij De Nederlandsche Bank enige reserve aangehouden.

Noch in 1936 noch in 1937 bestond behoefte aan guldens. Door de benarde economische omstandigheden kon met de in omloop zijnde hoeveelheid worden volstaan.

Het jaar 1938 bracht een ommekeer. De economie leefde op, zodat er weer vraag kwam naar muntgeld. De Nederlandsche Bank verzocht eind maart 1938 om toezending van een miljoen guldens, die – verpakt in 2000 zakken – op 8 april 1938 werden afgeleverd.[12] Op zaterdag 9 april ontving 's Rijks Muntmeester, dr J.W. van Heteren, telefonisch bericht van het agentschap van De Nederlandsche Bank te 's-Gravenhage, aan welk agentschap 1000 zakken waren doorgezonden, dat het grootste gedeelte hiervan slechts met een touwtje of bandje bleek te zijn gesloten. Slechts enkele zakken waren van een plombe van De Javasche Bank voorzien. In eerstbedoelde zakken kwamen, behalve guldens met het hoge gehalte, valse muntstukken voor. Van Heteren verzocht direct deze zakken te willen terugsturen. Maar het ging liefst om 697 van de 1000 afgeleverde zakken. De Nederlandsche Bank ging dan ook niet op het verzoek in. Wellicht had men grote behoefte aan guldens of achtte De Bank terugzending beneden haar waardigheid. Opgemerkt werd nog wel dat geen van de 27 vaten zilver voorzien was van het lood van 's Rijks Munt. Het telefoongesprek werd nog dezelfde dag bevestigd.[13] Nauwelijks van de schrik bekomen ontving Van Heteren twee dagen later weer een brief van De Nederlandsche Bank, ditmaal van de Kassier-Generaal.[14] Zeven valse guldens van Chinese oorsprong, die in even zoveel zakken geformeerd door De Javasche Bank waren aangetroffen, waren bijgesloten. De kassier verzocht zeven guldens terug te sturen (maar dan natuurlijk wel echte). Ook schreef de kassier dat tot op dat moment 274 zakken van De Javasche Bank waren nagezien, *waaruit behalve de hierboven vermelde 7 Chineezen, nog 91 oude guldens, uit 59 zakken werden afgezonderd.*

's Rijks Muntmeester zond per kerende post zeven guldens aan De Nederlandsche Bank. Maar hij schreef ook aan De Javasche Bank.[15] Hij toonde zich verbaasd over het feit dat in de door haar geformeerde zakken niet alleen guldens van het hoge gehalte voorkwamen, maar ook valse stukken. Bij ontvangst in Utrecht was het aantal zakken geverifieerd, maar afgaande op de samensteller der zakken – *namelijk Uw instelling* – was de inhoud niet verder onderzocht. Hij had gemeend dat specie ontvangen van De Javasche Bank zonder meer geheel in orde zou zijn. Helaas bleek dit niet het geval en hij liet dan ook niet na zijn sterke verwondering hierover uit te spreken.

Nederlandse gulden 1931, gegoten vervalsing N.I.

Natuurlijk bracht hij ook de gebrekkige sluiting van de zakken ter sprake, er aan toevoegend dat deze aangelegenheid hem in grote verlegenheid bracht.

Indien de zakken voor de circulatie in Nederland zouden moeten worden afgegeven, was het absoluut nodig zak voor zak te laten uitzoeken, hetgeen grote kosten mee zou brengen. Valse stukken – zelfs geen enkel – mochten in zakken guldens die van 's Rijks Munt afkomstig waren, beslist niet kunnen worden aangetroffen.

Overigens was het aantal zakken met zegel van 's Rijks Munt op dat moment nog voldoende om aan de aanvragen van De Nederlandsche Bank te kunnen voldoen, zodat de overige zakken nog in depot konden blijven. Maar natuurlijk zouden ook die op één of andere dag moeten worden afgeleverd.

Tenslotte verzocht Van Heteren te willen berichten of de aan het uitzoeken verbonden kosten aan De Javasche Bank konden worden doorberekend wanneer te zijner tijd de noodzaak zou bestaan hiertoe over te gaan.

Het antwoord van De Javasche Bank was kort.[16] Ze schreef met betrekking tot *zilverremises* door het Nederlandsch-Indische gouvernement naar Nederland destijds een overeenkomst te hebben getroffen met de Generale-Thesaurie en meende zich hieraan geheel te hebben gehouden. Over vergoeding van kosten geen woord. Wel had De Javasche Bank een kopie van de brief van 's Rijks Munt samen met een kopie van haar antwoord aan de Generale-Thesaurie toegezonden, er aan toevoegend dat deze instelling zich ongetwijfeld nader ter zake met 's Rijks Munt zou verstaan.

Een maand later stuurde het ministerie van Koloniën aan 's Rijks Munt een brief van de Thesaurier-Generaal bij het departement van Financiën te Batavia ter inzage met verzoek om terugzending.[17] In een drie pagina's omvattend verhaal werd een uitvoerige uiteenzetting gegeven van de samenstelling en de verscheping van de tien miljoen guldens.[18] Ook had men het nodig geacht 's Rijks Muntmeester een terechtwijzing te geven. Letterlijk schreef men: 'Waar het U bekend is, dat De Javasche Bank nooit rechtstreeks muntremises voor het Gouvernement naar Nederland verzorgt, ware het regelmatiger geweest, als 's Rijks Muntmeester zich met het Departement van Koloniën in verbinding had gesteld, opdat deze aangelegenheid op de gebruikelijke wijze via het Departement van Financiën te Batavia-C zou zijn voortgebracht.'

Vervolgens werd uitgebreid ingegaan op de verantwoordelijkheden van De Javasche Bank alsmede op het doel van de speciale in 1934 door de Generale-Thesaurie met De Javasche Bank getroffen regelingen, die verband bleken te houden met de langdurige opslag in Nederland van voor Indië bestemde tekenmunt en met de vele mutaties in de leiding en het kassierspersoneel bij de agentschappen van De Javasche Bank.

Teneinde dan ook de verantwoordelijkheden met zekerheid te kunnen vaststellen achtte men het een eerste vereiste de beschikking te verkrijgen over uitvoerige gegevens nopens de letters en nummers der drums, de labels der zakken, kortom over alle aanwijzingen, die er toe konden leiden dat met grote nauwkeurigheid zou kunnen worden bepaald aan wie de tekortkomingen bij de verzorging der zendingen konden worden geweten. Zouden deze gegevens niet kunnen worden verstrekt dan achtte men het moeilijk enige aansprakelijkheid voor de juistheid van de inhoud der drums vast te stellen, vermits als dan de mogelijkheid niet zou zijn uitgesloten dat onwillekeurige verwisseling van drums in Nederland had plaats gehad en in Indië evenmin te achterhalen zou zijn van wie de munten afkomstig waren.

Resultaat van het onderzoek van de eerste aflevering

Bij De Nederlandsche Bank had men intussen ook niet stil gezeten. Eind april

1938 werd het eindresultaat van de controle van de 2000 zakken guldens, die op 8 april 1938 waren afgeleverd, telefonisch aan 's Rijks Muntmeester doorgegeven en bevestigd.[19] Bij deze partij waren 1557 zakken die door De Javasche Bank waren geformeerd. Aanleiding tot de controle vormde de enigszins afwijkende klank van een zak guldens, waarin zich bij onderzoek drie oude guldens bleken te bevinden.[20]

Van de 1557 zakken was de inhoud van 1226 zakken accoord bevonden. Uit 331 zakken werden afgezonderd: 464 guldens van het hoge gehalte, 34 zilverhoudende Chinese falsificaten (hiervan waren er op 11 april reeds 7 aan 's Rijks Munt toegezonden), 1 uit onedel metaal vervaardigd vals stuk en 1 Engelse munt van één florin. Bovendien werd in één zak een gulden te veel aangetroffen, waarmee men de zak waarin zich de Engelse florin had bevonden, had gecompleteerd.

De 28 valse stukken (34 Chinese plus 1 uit onedel metaal, minus 7 reeds eerder aan 's Rijks Munt toegezonden exemplaren) en de Engelse florin zond men op verzoek van 's Rijks Munt retour met de vraag de 28 valse guldens te willen vergoeden. Dit verzoek werd door 's Rijks Muntmeester al op 2 mei 1938 ingewilligd.

Deze brief van De Nederlandsche Bank alsmede de brief van 27 mei 1938 van de Generale-Thesaurie te Batavia waren voor Van Heteren aanleiding zich in een uitvoerig schrijven tot het departement van Koloniën te richten.[21] Hierbij retourneerde hij tevens de brief van de Thesaurier-Generaal uit Batavia.[22] Wat betreft de vraag naar de gegevens op de verpakking merkte Van Heteren op dat de zakken welke niet van het zegel van 's Rijks Munt waren voorzien, bij ontvangst op de gebruikelijke manier waren geverifieerd. Ze werden daartoe tegen elkaar gewogen, waarna steeds de lichtste zak werd nageteld. Daarbij waren geen tekorten

Engelse florin

geconstateerd, Hierbij werd uitsluitend gelet op het aantal hetwelk zich in een zak moest bevinden. Naar het eventueel aanwezig zijn van valse stukken werd geen onderzoek ingesteld. Waar uit aanwezige plomben of aanwijzingen in de zak bleek dat De Javasche Bank de samensteller was, meende men dat de inhoud boven alle verdenking verheven zou zijn. Helaas bleek die opvatting onjuist en [*stond*] *dus klaarblijkelijk De Javasche Bank hierin niet op dezelfde hoogte als De Nederlandsche Bank.*[23]

Afschrift postgiro

Nr 7 **POSTGIRO** **AF**

Postrekening nr 180$\frac{71}{}$ **(Vrij)**

's Rijks-Muntmeester

te **Utrecht**

Bericht van overschrijving van:

28 Gld X Ct
(in cijfers)

op prk. nr 4400

(Bij overschrijvingen naar het buitenland hieronder **steeds** *naam en woonplaats van den begunstigde vermelden).*

Beschikbaar voor aanteekeningen

ter vervanging van
28 valsche guldens
v. schuyven 28 April '38
Ned. Bank A'dam

G 15

Na de ontdekking van valse exemplaren had Van Heteren zich telefonisch met het departement van Koloniën in verbinding gesteld. Hij had daarbij van zijn voornemen zich rechtstreeks tot De Javasche Bank te wenden kennis gegeven en zag daarin niets onregelmatigs. Het was ook in het binnenlands geldverkeer de gewoonte, wanneer de formeerder van een zak specie bekend was, zich in geval van onregelmatigheden direct tot deze te wenden.

Het was niet meer mogelijk gevolg te geven aan het verzoek gegevens over de merken van de drums te verstrekken. Door het nijpende tekort aan bergruimte waren de drums uitgepakt en de partijen niet gesepareerd gehouden. Alleen een briefje aangetroffen in de zak waarin een vals stuk van onedel metaal was gevonden, kon worden overlegd.

Ook herhaalde Van Heteren zijn bezwaren in zake het in circulatie brengen van deze guldens in Nederland, waarbij hij opnieuw wees op het kostenaspect en het risico van het in omloop brengen van valse specie door 's Rijks Munt. Over de omvang van de werkzaamheden, die aan het sorteren waren verbonden, moest niet licht worden geoordeeld. Het zou nodig zijn dat de guldens stuk voor stuk werden bekeken door ter zake kundig personeel. Dit was ongetwijfeld een zeer inspannend en langdurig werk.

Indien overname door het Nederlandsch-Indisch muntwezen zou kunnen plaatsvinden, dan zou 's Rijks Muntmeester de voorraad onuitgezocht ter verzending willen brengen, verpakt en gesloten zoals hij de zakken had ontvangen.

Voor 's Rijks Muntmeester was het kardinale punt dat de inhoud der zakken geformeerd door De Javasche Bank niet betrouwbaar was gebleken, hetgeen hem van een dergelijke instelling zeer sterk verwonderde. In verband hiermee vroeg hij zich af wie de kosten zou moeten dragen, als het nodig mocht zijn tot uitzoeken over te gaan.

De tweede partij

De internationale toestand, die zich in de loop van september 1938 in politiek opzicht ongunstig ontwikkelde, deed de behoefte aan guldens in ons land opnieuw toenemen. De Nederlandsche Bank verzocht dan ook op 20 september 1938 onder andere om toezending van *f* 3½ miljoen aan guldens te leveren in twee partijen van respectievelijk *f* 1½ miljoen en *f* 2 miljoen.

Hierop besloot 's Rijks Muntmeester de hele geschiedenis ter kennis van het ministerie van Financiën te brengen.[24] Hij beklemtoonde daarbij dat hij nooit antwoord had ontvangen op zijn vraag wie de kosten voor het uitzoeken zou moeten dragen. 's Rijks Munt beschikte nog over ± *f* 800.000 aan guldens in de oorspronkelijke muntverpakking, terwijl de overige voorraad van ± *f* 3.500.000 bestond uit zakken geformeerd door De Javasche Bank. Deze laatste waren dus niet zonder meer voor de Nederlandse circulatie geschikt, doch moesten worden uitgezocht. Wanneer zulks bij 's Rijks Munt zou moeten gebeuren, zou dit een zeer kostbare en tijdrovende bewerking zijn, daar het personeel hierop niet was getraind. De Nederlandsche Bank werd bereid gevonden dit uitzoeken op zich te nemen tegen een vergoeding van *f* 1 per duizend losse guldens. Van Heteren stelde voor voorlopig *f* 1.200.000 te laten zuiveren, waardoor aan de aanvrage van De Nederlandsche Bank zou kunnen worden voldaan.

Voorts stelde Van Heteren voor de kwestie van de vergoeding opnieuw met het Departement van Koloniën te willen opnemen, *tenzij het Uwer Excellentie beter voorkomt zelf aan Uwen ambtgenoot van Koloniën te schrijven.*

's Rijks Munt leverde aan De Nederlandsche Bank eind september een mil-

joen guldens verpakt in 2000 zakken, waarvan de sortering op 18 oktober 1938 was beëindigd.[25] De zending bleek 69 oude guldens van het hoge gehalte en 8 Chinese falsificaten te bevatten, die per schipper Van Arkel aan 's Rijks Munt werden verzonden. Verzocht werd *f* 77 te willen vergoeden. Dit bedrag werd prompt per giro overgemaakt. Ook zond De Nederlandsche Bank een declaratie van *f* 1000, zoals voor het uitzoeken overeengekomen.

De resterende *f* 2½ miljoen werd begin oktober in 5000 zakken afgeleverd. Hieruit werden 4802 zakken onderzocht, die in totaal 902 stuks oude guldens van het hoge gehalte, alsmede 61 Chinese falsificaten bleken te bevatten. De overige 198 zakken waren in originele muntverpakking beschikbaar en behoefden dus niet te worden nagekeken.

Het einde van het drama

's Rijks Muntmeester deelde op 12 december 1938 aan het departement van Koloniën mede, dat hij als gevolg van de internationale toestand van eind september 1938 genoodzaakt was geweest de resterende ruim *f* 5,8 miljoen guldens, die in 1936 uit Indië naar Nederland waren overgebracht, voor de circulatie geschikt te maken.[26] Hiertoe waren in totaal 8359 zakken guldens op de aanwezigheid van stukken van het oude gehalte en van eventuele valse exemplaren onderzocht. Hierbij waren 1435 oude guldens, 103 valse zilverhoudende guldens, één valse gulden van onedel metaal en één Engelse florin aangetroffen. 's Rijks Muntmeester achtte deze cijfers zeer frappant. Hij noemde het geen kwestie dat door toevallige omstandigheden een heel enkel stuk over het hoofd werd gezien bij het formeren van de zakken, maar men had bij *De Javasche Bank klaarblijkelijk toch wel zeer slordig gewerkt*. Er waren zakken bij met vijf en zelfs met zes oude guldens.

Nederlandse gulden 1922, zilveren Chinese vervalsing (alle foto's: Het Nederlands Munt-Museum)

Overgelegd werden 36 briefjes uit zakken waarin 37 valse stukken waren aangetroffen. In 14 van deze zakken werden ook één of meer oude guldens gevonden. Verder 177 briefjes van zakken waarin oude guldens voorkwamen. Wanneer meer dan één stuk in een zak aanwezig was, was dit op het briefje vermeld. Slechts een enkele zak bleek te zijn *geplombeerd*; hiervan was het briefje bijgevoegd. Ook het briefje uit de zak waarin de Engelse florin werd aangetroffen was bijgevoegd. Opmerkelijk was wel dat deze briefjes vrijwel uitsluitend van het Hoofdkantoor van De Javasche Bank afkomstig bleken. De oude en valse zilverhoudende guldens en de Engelse florin waren tegen gangbare guldens omgewisseld.

De totale kosten van het uitzoeken beliepen *f* 2341, welk bedrag diende te worden vermeerderd met de *f* 1 voor het valse uit onedel metaal vervaardigde stuk.

's Rijks Muntmeester nam aan dat het departement het met hem eens zou zijn dat het niet aanging deze kosten, veroorzaakt door een verregaande onoplettendheid van personeel van De Javasche Bank, te doen drukken op het Staatsmuntbedrijf. Van Heteren was dan ook van mening dat De Javasche Bank verantwoordelijk diende te worden gesteld. Maar met verwijzing naar de brief van 8 juni, waarmee hem was verweten zich rechtstreeks tot De Javasche Bank te hebben gericht, onthield hij zich van directe correspondentie met deze instelling. Een nota gedateerd 12 december 1938 ten bedrage van *f* 2342 was bijgesloten met het ver-

zoek tot overboeking op de postrekening van 's Rijks Munt. Aan te nemen valt dat betaling zal hebben plaatsgevonden, waarmee het drama als geëindigd kon worden beschouwd.

Conclusies

Dat in de door De Javasche Bank verpakte zakken 1435 stuks oude guldens van het hoge gehalte werden aangetroffen is niet zo verwonderlijk. Deze guldens waren wel aan de omloop onttrokken, maar waren in 1936 in Indië nog wel geldig. Waarschijnlijk zullen vele employees bij De Javasche Bank het niet nodig hebben geoordeeld deze apart te houden, omdat ze tenslotte toch ook naar Utrecht moesten worden opgezonden.

Veel ernstiger is het voorkomen van 104 stuks valse guldens. De Chinese falsificaten, waarmee men in Indië al vanaf het einde van de negentiende eeuw te kampen had, vormden destijds een groot gevaar voor de circulatie. Het grote aantal valse stukken, dat zelfs door employees van De Javasche Bank niet als zodanig werd herkend, toont op niet mis te verstane wijze de ernst van deze vervalsingen aan.

Bevreemdend is het bedrag van de eindrekening voor het sorteren ad *f* 2342. Er werden in totaal 8359 zakken onderzocht, waarvan 6802 onder de afspraak van de vergoeding van 1% vielen. Dit betrof dus 3.401.000 stuks guldens, zodat had mogen worden verwacht dat het rekeningbedrag *f* 3401 zou luiden. Voor het verschil heb ik geen verklaring gevonden, maar wellicht is 's Rijks Muntmeester er nog in geslaagd iets van het overeengekomen sorteerloon af te pingelen.

Eerlijkheidshalve mag echter wel worden gesteld dat het geen kleinigheid moet zijn geweest bijna 3½ miljoen stuks guldens stuk voor stuk te beoordelen op echtheid. De Nederlandsche Bank is er beslist niet 'vet' van geworden!

Wel blijkt De Nederlandsche Bank zich al in de crisistijd als de hoedster van de gulden te hebben opgeworpen, al kan men zich – met de euro in zicht – afvragen: Hoe lang nog?[27] ■

Met dank aan drs Marcel van der Beek voor zijn gewaardeerde adviezen bij de samenstelling van dit artikel.

NOTEN

1 De zilverprijs schommelde eind 1919/begin 1920 enkele dagen rond *f* 117 per kg.

2 Wet van 12 januari 1918 (Stbl. 14).

3 Staatscommissie ingesteld bij K.B. van 6.4.1921.

4 *Muntverslag 1936* (Indische Muntverslag over 1936) 53-54.

5 K.B. van 10.10.31 (Stbl. 417).

6 Beschikking van de minister van Koloniën d.d. 30.11.1933, 2e afd. no 23.

7 Gouv. Besluit d.d. 4.6.1937, no 32.

8 L. DE JONG *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 11a, Nederlands-Indië I, Eerste helft* (1984) 86.

9 *Verslag van de President van DJB over het 108e boekjaar 1935-1936* 66.

10 De rijksdaalders werden overigens in 1938 weer naar Indië teruggezonden. *Verslag van de President van DJB over het 110e boekjaar 1937-1938* 71 en 78.

11 Archief van 's Rijks Munt 1909-1994, dossier 3783, brief no 1139 O.V. d.d. 13.4.1938 aan de directie van DJB te Batavia.

12 RM, dossier 3783, brief no 9490 O.V. d.d. 28.3.1938 aan het MvFin.

13 Ibidem, brief van DNB agentschap 's-Gravenhage d.d. 9.4.1938.

14 Ibidem, brief van DNB te Amsterdam d.d. 11.4.1938.

15 Ibidem, brief no 1139 O.V. d.d. 13.4.1938 aan DJB te Batavia.

16 Ibidem, brief no 111/58 GZ d.d. 7.5.1938 van DJB aan RM.

17 Ibidem, brief 2e afd. no 9 d.d. 8.6.1938 van het min. v. Kol.

18 Ibidem, brief no Gtd 13/1/12 d.d. 27.5.1938 van de Generale-Thesaurie te Batavia aan het hoofd van de tweede afdeling van het dept. v. Kol. te 's-Gravenhage.

19 Ibidem, brief d.d. 28.4.1938 van DNB.

20 Een belangrijk kenmerk van valsheid van zilveren munten vormt de klank.

21 RM, dossier 3783, brief no 1834 O.V. d.d. 16.6.1938 aan het hoofd van de tweede afdeling van het dept. v. Kol. te 's-Gravenhage.

22 Zie noot 17.

23 Zie noot 21.

24 RM, dossier 3783, brief no 2879 O.V. d.d. 22.9.1938 aan het MvFin.

25 Ibidem, brief d.d. 18.10.1938 van DNB.

26 Ibidem, brief no 3805 O.V. d.d. 12.12.1938 aan het Hoofd van de tweede afdeling van het dept. v. Kol. te 's-Gravenhage.

27 *Hoedster van de gulden. Taken en werkwijze van De Nederlandsche Bank.* (Amsterdam 1988).

Ben ik in beeld?

Portretpenningen uit de Italiaanse renaissance

HANS DE KONING

Op 25 september 1998 opende de portretfotograaf Paul Huf in het Penningkabinet de tentoonstelling 'Ben ik in beeld? Portretpenningen uit de Italiaanse Renaissance'. Wie in de renaissance zijn gezicht wilde laten zien, liet een portretpenning maken door een Italiaanse kunstenaar. De penningmaker was als het ware de portretfotograaf uit die tijd. Met veel zorg werd hij gekozen, want een grote naam zou bijdragen aan de roem en bekendheid van de geportretteerde.

De topstukken die op de tentoonstelling te zien zijn, komen voor het merendeel uit twee belangrijke collecties, die na een scheiding van ruim zestig jaar weer onder één dak zijn verenigd. De collectie Hofstede de Groot, een langdurig bruikleen van het Haags Gemeentemuseum, vormt een waardevolle aanvulling op de vaste collectie renaissancepenningen van het Penningkabinet.

Sandro Botticelli, L'uomo della medaglia (Man met penning, circa 1473-1474, paneel 57,5 x 44 cm, Galleria degli Uffizi te Florence

De bespreking of beoordeling – die uiteraard een persoonlijke is – van deze tentoonstelling en catalogus kan simpelweg uitgedrukt worden met een driewerf: *eindelijk* en *geweldig!* Dat *eindelijk* (in de zin van na lang wachten) slaat, evenals het *geweldig* (in de zin van prachtig, goed zo!), zowel op de samenvoeging van de collecties als op de tentoonstelling en de daarbij verschenen publicatie.

Zeer kort voor zijn overlijden legateerde een van Nederlands meest eminente kunsthistorici, dr Cornelis Hofstede de Groot (1863-1930), zijn verzameling Italiaanse renaissancepenningen aan de gemeente 's-Gravenhage. Aan dit legaat was de voorwaarde verbonden dat in het in aanbouw zijnde Haags Gemeentemuseum ook het Koninklijk Penningkabinet onderdak zou krijgen, zodat de verzameling van Hofstede de Groot geen geïsoleerd bestaan zou leiden. Dat gebeurde, maar slechts voor korte tijd (van 1936 tot 1942). Het zou tot 1998 duren – bij de overdracht van de verzameling in langdurig bruikleen door het Haags Gemeentemuseum aan Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet – dat Hofstede de Groots wens in vervulling ging. 'Het onderbrengen van zijn in stilte bijeengebrachte, collectie Italiaanse renaissancepenningen in het moderne Koninklijk Penningkabinet in Leiden waarborgt een toekomst voor

deze collectie op de daarvoor meest geëigende plaats. Binnen de muren van het museum vormt zijn verzameling een prachtige aanvulling op het bestaande rijke bezit, waarin tot dusver juist de Italiaanse wortels van de penningkunst zo node zijn gemist.' [FS][1].

Eindelijk en geweldig!

We zijn van het Penningkabinet op tentoonstellingsgebied wel wat gewend, ofwel verwend en dat schept hoge verwachtingen. Zoals steeds, zijn staf en medewerkers van het museum er ook deze keer weer in geslaagd een uitstekend verzorgde presentatie te brengen. De penningen zijn fraai geëxposeerd in een bijzondere ambiance, goed uitgelicht en in aantal te overzien. In de tentoonstellingsruimte, nu uitgevoerd in typisch Toscaanse kleuren, waant de bezoeker zich in het Europa uit de vijftiende en zestiende eeuw. Bij het bekijken van de vitrines, die een decor vormen met paleizen, kastelen en kloosters waarin de geportretteerden woonden, krijgt men een doorsnee te zien van de renaissancesamenleving. Op ruim honderd portretpenningen die op de expositie (tot 23 mei 1999) te zien zijn tonen 'beroemdheden' uit de renaissance hun gezicht: kunstenaars als Michelangelo, vooraanstaande families als de Medici en de Visconti, pausen en predikers. De voorname vorsten Karel de Vijfde, Philips de Tweede en Mary Tudor lieten zich, liefst door een Italiaanse kunstenaar, op een penning vereeuwigen. Wie een bezoek brengt aan de tentoonstelling staat niet alleen oog in oog met de kopstukken uit het verleden maar ook met het werk van beroemde medailleurs uit die tijd.

Een kritische noot? Natuurlijk, het liefst zou je een penning in de hand nemen en onder de meest ideale lichtval – met de keerzijde – willen bekijken; maar dat is bij een tentoonstelling nu eenmaal onmogelijk. De wijze waarop men van enige penningen de keerzijde wil tonen is mijns inziens minder geslaagd. Met moeite is de afbeelding in spiegelbeeld te ontwaren. Slechts het tonen van een tweede exemplaar of een afbeelding van de keerzijde zou een oplossing zijn. Verheugend is dat de topstukken uit de renaissance na zeer lange tijd uitgebreid onder de aandacht komen; dus geldt ook voor de tentoonstelling: *Eindelijk en geweldig!*

Onbekende kunstenaar, Cosmo de' Medici, 1465?-1469, brons, 73,4 mm, KPK

De bij de tentoonstelling verschenen publicatie (catalogus) is een keurig uitgevoerd handzaam, gebonden boekje (240 pagina's, 21,5 x 12,5 cm) met meer dan honderd penningen (in grote meerderheid met voor- en keerzijde) voortreffelijk afgebeeld op goudkleurige pagina's, met een uitgebreide toelichting en meestal voorafgegaan door informatie over de maker. Het catalogusdeel van het boekje is samengesteld door Frits Scholten, conservator beeldhouwkunst bij het Rijksmuseum, en Carolien Voigtmann, assistent-conservator penningen bij het Penningkabinet. De beide auteurs hebben zich, zoals Marjan Scharloo in haar voorwoord terecht schrijft, met verve van hun schrijfwerk gekweten. Ondanks

Pisanello, Johannes VIII Paleologos, 1438/1439, brons, 102,8 mm, KPK

een enkel bijna onopvallend foutje in de lay-out is het een uitstekend verzorgd boekje dat in een lacune voorziet. Tot nu toe moest men voor informatie over renaissancepenningen in onze eigen taal zich immers behelpen met zeer schaarse artikelen in tijdschriften of was men aangewezen op buitenlands werk, zoals *Renaissance medals from the Samuel H. Kress Collection at the National Gallery of Art* (G.F. Hill en J.G. Pollard, 1967) of *The Currency of fame: Portrait Medals of the Renaissance* (Stephen K. Scher, 1994). Nu is er een 'vademecum' in het Nederlands, dat zich – hoewel bescheiden van formaat - zeker kan meten met de buitenlandse publicaties. *Eindelijk en geweldig!*

De uitnodiging, de affiche voor de tentoonstelling en de illustratie voorin het boekje tonen een afbeelding van *L'uomo della medaglia* (*Man met penning*, circa 1473-1474), een aan Botticelli toegeschreven schilderij, dat zich in de Galleria degli Uffizi te Florence bevindt. Daarover wordt vermeld dat de voorgestelde wellicht Bertoldo di Giovanni is, een medailleur-beeldhouwer aan het De' Medici-hof en mogelijk een (bastaard?) kleinzoon van Cosomo de' Medici. In dat geval toont hij een eigen ontwerp voor een portretpenning van zijn overleden grootvader.

Van een bezoek aan het museum in Florence en de confrontatie met het werk van Botticelli herinner ik mij nog een andere uitleg: De Florentijnse schilder Sandro Botticelli (1444?-1510) leverde met dit zogenaamd schilders-ezelportret een belangrijke nieuwe bijdrage aan de portretschilderkunst: het zou een van de eerste kleine portretschilderijen zijn waarop een geportretteerde met zijn handen is afgebeeld. De penning – een verguld gipsen model – heeft dan slechts de rol daarop de aandacht te vestigen. Pogingen de afgebeelde persoon te identificeren leverden geen definitief resultaat op. Hoe het zij, het schilderstuk maakt geen deel uit van de expositie in Leiden maar de penning wel. Deze toont een portret van Cosimo de' Medici, door een onbekende kunstenaar of door Bertoldo di Giovanni? Cosimo was de eer-

ste van de rijke generaties Medici's , die als kooplieden en bankiers het leven in de republiek Florence domineerden. De penning toont het portret (naar links) van de Florentijnse staatsman met de randtekst MAGNUS COSMUS MEDICES PPP. Het is een eerbetoon aan Cosimo, die na zijn dood de eretitel Primus Pater Patriae (de eerste vader van het vaderland) kreeg en waarnaar de drie P's op de penning verwijzen. 'Dit exemplaar betreft waarschijnlijk een late, mogelijk 19de eeuwse gieting. Daarop wijzen de vele slordigheden in het gietsel, onder meer in de samengeklonterde letters. Het patina oogt echter wel vroeg.' [FS].

De eerst afgebeelde renaissancepenning in de catalogus – de penning waar alles mee begon – toont het portret van *Johannes VIII Paleologos*. Deze penning door Pisanello werd gegoten ter gelegenheid van het concilie van de roomskatholieke en Grieks-orthodoxe kerken, gehouden in Ferrara in 1438 en in Florence in 1439. Johannes VIII Paleologos was hoofd van de Oosterse kerk en de op één na laatste Byzantijnse keizer. Hij bezocht het concilie, dat op zijn verzoek was belegd. De markies van Ferrara was de trotse gastheer van de hoogste geestelijke heren van het avondland. Maar ongetwijfeld heeft hij er zijn grootste eer in gezien, dat de bijna legendarische keizer van het morgenland zijn gast wilde zijn. 'Dit exemplaar is een late, waarschijnlijk 19de eeuwse gieting, van goede kwaliteit. De doorboring suggereert een vroegere datering.' [FS]. Het randschrift vermeldt: Johannes Paleologos, koning en keizer der Romeinen, in het Grieks, rondom het portret met de Griekse keizerlijke hoed. Op de keerzijde rondom de voorstelling staat – zoals bijna altijd op Pisanello's penningen – de tekst OPUS PISANI PICTORIS; bovendien langs de onderrand op deze penning in Grieks schrift (verlatiniseerd) ERGON TOV PISANOV. ZOO GRAHOV.

Ter gelegenheid van het huwelijk van Lionello d'Este met Maria, dochter van koning Alfons V van Aragon en Napels, in 1444 werd door Pisanello een opvallende penning gemaakt

Pisanello, Lionello d'Este, 1444, brons, 98,5 mm, KPK

waarop de gastheer zelf is afgebeeld: Lionello, markies van Este, heer van Ferrar, Regio en Modena. Discreet wordt boven de aanleiding aangeduid: GENER REGIS ARAGONUM, schoonzoon van de koning van Aragon. De markies van Este was er blijkbaar trots op, dat hij de natuurlijke dochter van Alfons I, de zeer gerespecteerde koning van Napels, uit het Spaanse huis Aragon had mogen huwen. Het is de eerste penning waar Pisanello de naam van de geportretteerde niet langs de rand heeft gezet, maar als een horizontale band ter weerszijden van het portret. Dit krijgt hierdoor een vast fundament waar het statig uit oprijst. De allegorische voorstelling op de keerzijde duidt op het huwelijk. 'Dit exemplaar is sterk gesleten. De afdruk oogt bovendien vrij slap. Het betreft waarschijnlijk een 17de eeuwse nagieting, mogelijk van een loden voorbeeld.' [FS].

Pisanello's werk omvat vierentwintig 'tijdloze' penningen. Het zijn de eerste meesterwerken van de penningkunst in het Westen. Naar het glorieuze voorbeeld van deze Italiaanse stukken uit de vroege renaissance heeft zich vier eeuwen lang de penningkunst telkens weer gericht. En menig verzamelaar en kunstenaar zal wel eens verzucht hebben, dat het sedertdien altijd heel moeilijk geweest is om dat niveau opnieuw te bereiken.[2]

Zowel in de tentoonstelling als in de publicatie zijn de vijftig mooiste stukken van het penningkabinet gecombineerd met alle stukken uit de verzameling Hofstede de Groot. Naast werk van Pisanello, zijn er penningen door Matteo de' Pasti, Leone Leoni, Jacopo Nizzola da Trezzo en vele andere – soms anonieme – penningmakers.

Men kan als verzamelaar niet alles hebben. Renaissancepenningen aan een privé-collectie toevoegen lijkt nu een onmogelijkheid. Met *Ben ik in beeld?* is voor een gering bedrag uw collectie uit te breiden met (uitstekende afbeeldingen van) meer dan negentig topstukken uit de renaissance! Dat genoegen kunt u delen met zevenhonderd anderen.[3] De bijzondere 'penning' op de voorzijde van de omslag, die een portret met een één- of veelzijdige fysionomie kan weerspiegelen, krijgt u daarbij op de koop toe! ■

NOTEN

1 [FS] achter een citaat duidt op overname van de tekst in de catalogus door F. Scholten.

2 De toelichting op de twee Pisanellopenningen is mede gebaseerd op het artikel in De *Geuzenpenning* 4 (1954) door mevrouw O.N. (Keuzenkamp-)Roovers en de tekst van prof. dr H. Schulte Nordholt, die deze penningen besprak in de radioserie van Openbaar Kunstbezit (1965).

3 *Ben ik in beeld?* is verschenen in een oplage van 700 exemplaren. Prijs: *f* 39,95.

Muntmelange

L.M.J. BOEGHEIM

Muntmelange
De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Een tweetal aanvullingen op de klop 1573-1574

Hoewel uiterst zelden komen zo nu en dan nieuwe stukken te voorschijn, die in de beginperiode van de opstand tegen Spanje in Holland of Zeeland hebben gecirculeerd en dus van een klop van één van deze gebieden zijn voorzien.

De eerste nieuwe ontdekking deed zich voor in veiling 54 van Jean Elsen, die op 13-15 juni 1998 te Brussel werd gehouden. Het betrof een Spaanse dubbele gouden dukaat (doble excelente) van Ferdinand en Isabella, geslagen in Sevilla, die voorzien was van de Hollandse klop (leeuw in gepareld ovaal). Dit type is bekend met Zeeuwse klop, maar werd – voor zover mij bekend – nog nooit met Hollandse klop aangetroffen.

De tweede ontdekking kwam in de veiling 149 van de Frankfurter Münzhandlung, die op 1-2 juli 1998 in Frankfurt a/M. plaats vond, ter tafel. Het betrof een daalder van Batenburg uit 1564, geslagen tijdens de regering van Willem van Bronkhorst (1556-1573), voorzien van de klop met het Zeeuwse wapenschild (Z 2).

Spaanse dubbele gouden dukaat (doble excelente) met Hollandse klop

Daalder van Batenburg 1564 met Zeeuwse klop (foto's: Het Nederlands Muntmuseum)

Penningnieuws

THEO VAN DE VATHORST
Jubileumpenning 1998 Theo van Schie en Gerard de Groot
Bronzen gietpenning (77 mm)
Vz.: Twee bronsgieters zijn hier afgebeeld, die door de opening in het midden van de penning brons gieten naar de andere zijde (keerzijde).
Kz.: Hier komt het vloeibare metaal in een vorm terecht.
Een toelichting van Henk Scheerder: 'In Arnhem heeft Gerard de Groot nog les gehad van Jacobs van den Hof, die het à cire perdue-gieten in Nederland opnieuw introduceerde. Eerst werkte De Groot in Velp en Arnhem bij Dick Grosman, de eerste professionele à cire perdue-gieter. In 1957 ging De Groot aan de slag bij gieterij Joosten, waarvan de hoogtijdagen in Soest lagen. Hier werkte ook Theo van Schie. Na de opheffing van deze firma zetten De Groot en Van Schie in 1973 dankzij hun grote vakkennis met succes het à cire perdue-gieten voort in Rijsenhout. Als herinnering hieraan is deze penning gemaakt.'

Zie verder L. JANS, H. SCHEERDER, F. VILLANUEVA, *A Cire Perdue* (Amersfoort 1993) en H. SCHEERDER, Gijs Jacobs van den Hof (Overveen 1995).

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing. *Jaarpenningen voor 15 november insturen s.v.p.*

FRANS & TRUUS VAN DER VELD
Tweede lustrumpenning *Kunstkring '88 Duin- en Bollenstreek*
Gegoten brons (circa 80 mm)
Vz.: De bovenste helft bevat het logo met tekst 'Kunstkring '88' etcetera. Daaronder verschijnt de opgerolde levensdraad die zich naar boven door de 8 van '88 naar de keerzijde boort.
Kz.: De levensdraad komt weer te voorschijn in de hand van de middelste der drie dansende vrouwenfiguren. Dit zijn de drie spinsters van de levensdraad: de eerste is aanwezig bij het begin, de tweede spint het lot en de derde knipt de draad door aan het eind.

RoMeO-penning
Gietpenning (circa 60 x 60 mm)
Vz.: Gestileerde Taffehtempel met Isis-beeld.
Kz.: De zijkanten van de tempel lopen om de rand heen. Links de naam van de vriendenvereniging, rechts de oprichtingsdatum. In het midden is Romeo verbeeld met een veer op de hoed en een roos, te midden van zijn vele vrienden.

BARBARA DE CLERCQ-BRINK-GREVE

'En in de schemering zong de uil zijn blues'

Bronzen gietpenning (57 mm)

Vz.: Aan de linkerkant de beginregel van het gelijknamige gedicht van Elly de Waard uit de bundel *Het zij*. Rechts een omkijkend uiltje in het struweel.

Kz.: Solitaire boom in de schemering.

(foto's: Maarten Brinkgreve)

Vissenkom

Brons (58 mm)

Voorzijde identiek aan keerzijde. (foto: Maarten Brinkgreve)

Zeeleeuwen
Bronzen gietpenning (118 mm)
Vz.: Rondzwemmende zeeleeuwen.
Kz.: Een in het water verdwijnende zeeleeuw. (foto's: Maarten Brinkgreve)

Recent verschenen

PIETERJAN BRANDS

In deze rubriek zijn enige titels gekozen uit recent verschenen numismatische literatuur en aanverwante gebieden. Per publicatie wordt kort de inhoud weergegeven en de gebruikswaarde voor de lezer aangegeven. De selectie van de titels is grotendeels gebaseerd op recent opgenomen publicaties in de bibliotheekcollectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden. Over de keuze van de titels wordt in *De Beeldenaar* geen discussie gevoerd. Suggesties zijn altijd welkom.

A. CARMIGGELT, A.J. GUIRAN, M.C. VAN TRIERUM (eds) *Archeologisch onderzoek in het tracé van de Willemsspoortunnel te Rotterdam.* Rotterdam: BOOR, 1997. ISBN 90-800263-3-3, *f* 65.
Tussen 1988 en 1992 heeft het Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam (BOOR) een grootschalig archeologisch onderzoek uitgevoerd in de binnenstad van Rotterdam. Aanleiding was de aanleg van de Willemsspoortunnel. *BOOR-balans 3* is geheel gewijd aan het archeologisch onderzoek in het tracé van de Spoortunnel, dat nieuwe inzichten heeft opgeleverd over de rijkdom en de ontwikkeling van Rotterdam. In negen bijdragen komen de verschillende aspecten van het onderzoek aan de orde. Hans Jacobi levert in een van de hoofdstukken een numismatische bijdrage over de middeleeuwse munten uit de prestedelijke nederzetting Rotta en de stad Rotterdam tot in de late Middeleeuwen. Fraai vormgegeven boek met veel afbeeldingen, waarvan sommige in kleur.

GUILHERMINO CARVALHO/JEAN-YVES KIND *Bibliographie numismatique française 1970-1994.* Parijs: K & C, 2e éd. 1998. 209 blz., ISBN 2-9508375-3-0, *f* 75.
De *Bibliographie numismatique française* geeft een overzicht van monografieën en artikelen verschenen in Frankrijk en in de Franse taal tussen 1970 en 1994. De onderwerpen van de publicaties variëren van de prehistorie tot het heden, en van de Chinese wereld tot de Franse republiek. In totaal komen 4088 numismatische studies aan de orde. Bevat een auteursindex en indexen op plaatsnaam en onderwerp.

CHRISTIAN E. DEKESEL *A Bibliography of 16th Century Numismatic Books.* Londen: Spink, 1997. 1104 blz, ISBN 0-907605-88-5, *f* 700.
Het naslagwerk van J.G. Lipsius, *Bibliotheca Numaria*, uit 1801 was de voornaamste bibliografie voor numismatische publicaties uit de zestiende eeuw. Christian Dekesel heeft de laatste dertig jaar onderzoek gedaan naar zestiende-eeuwse publicaties. Het resultaat is dat de bibliografie van Dekesel in totaal 1148 titels bevat (743 meer dan Lipsius). De publicaties staan alfabetisch gerangschikt, met per titel: de auteur, de titel, de plaats van uitgave, de uitgever, het jaar van uitgave, de collatiegegevens, de verwijzingen en de bibliotheken waar het boek aanwezig is. Vaak gaan de beschrijvingen vergezeld van een illustratie van de titelpagina. Tevens geeft Dekesel een kritische analyse van de numismatische bibliografieën van F.E. Brückmann (1729, 1732, 1741), J.C. Hirsch (1760) en J.G. Lipsius (1801). Naast de vele indexen

bevat dit lijvige naslagwerk een bibliografie van algemene, niet-numismatische publicaties uit de zestiende eeuw. Numismatische publicaties van eeuwen geleden kunnen een heel nieuw licht laten schijnen op onopgeloste numismatische vragen. Dekesel biedt met zijn gedegen en uitvoerige bibliografie de mogelijkheid vele onbekende bronnen te ontdekken.

CLEMENS MARIA HAERTLE *Karolingische Münzfunde aus dem 9. Jahrhundert.* Keulen: Böhlau, 1997. 1720 blz. (twee delen), *f* 550.
Twee zeer fraaie en luxueus uitgevoerde banden met 1700 pagina's tekst zijn het resultaat van een zeer grondig uitgevoerd onderzoek dat jaren heeft geduurd. Een monumentaal werk over alle bekende Karolingische muntvondsten (schatvondsten en los gevonden munten) van 814 tot 898 op het Europese continent. Deze belangrijke bronnenpublicatie vult de lacune tussen *Karolingische Münzen der Frühzeit, 751-800* van Hans Hermann Völckers en de onderzoeken van Dannenberg met betrekking tot de Duitse munten in de zogenoemde Saksische en Frankische keizertijd (vanaf 918). De catalogus is samengesteld aan de hand van een speciaal voor deze publicatie ontwikkeld computerprogramma.

CHESTER L. KRAUSE, CLIFFORD MISHLER, COLIN R. BRUCE II (eds) *Standard catalog of world coins: 1601-1700.* Iola: Krause, 1996. 1152 blz., ISBN 0-87314-49-7, *f* 122.
IDEM *Standard catalog of world coins: 1701-1800.* Idem, 1993. 1008 blz., ISBN 0-87341-260-5, *f* 110.
IDEM *Standard catalog of world coins: 1801-1900.* Idem, 1996. 1152 blz., ISBN 0-87341-427-6, *f* 116.
IDEM *Standard catalog of world coins: 1998 edition.* Idem, 25e dr. 1997. 1792 blz., ISBN 0-87314-497-7, *f* 127.
De 25e editie uit 1998 van de beroemde *Krause Mishler catalogus* is verschenen. In het naslagwerk komen de munten geslagen in de twintigste eeuw in alle landen van de wereld aan bod. Van de 17e, 18e en 19e eeuw zijn aparte eeuwbanden verschenen, waarin per land de emissies vermeld staan. Met deze vier delen hebben de verzamelaars, de specialisten en de handelaren een totaaloverzicht van vier eeuwen muntgeschiedenis.

SYLVIE DE TURCKHEIM-PEY *Le jeton au Moyen Âge.* Parijs: Bibliothèque Nationale de France, 1997. 54 blz., ISBN 2-7177-2018-9, *f* 40.
Sylvie de Turckheim-Pey geeft een inleiding over jetons uit de Middeleeuwen. De keuze is gevallen op een honderdtal jetons uit het tijdvak 1250-1498, afkomstig uit de rijke collectie van het Cabinet des Médailles van de Bibliothèque Nationale de France. Het boek is informatief en kleurrijk geïllustreerd. Een nadeel is de hoge prijs.

MARJOLEIN 'T HART/JOOST JONKER/JAN LUITEN VAN ZANDEREN (eds) *A financial history of the Netherlands.* Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 232 blz., ISBN 0-521-58161-3, *f* 145,30.
Dit wetenschappelijk onderzoek geeft een uniek overzicht van de financiële geschiedenis van Nederland van de 16e eeuw tot heden. Op een overzichtelijke wijze behandelt het overzichtswerk de financiële geschiedenis als een geïntegreerd geheel waarin het geldwezen, het bankwezen, de openbare financiën en de monetaire politiek in nauwe samenhang met elkaar staan. Deze studie toont aan welke belangrijke rol Nederland heeft gespeeld in de Europese financiële geschiedenis. Sinds de 18e eeuw is Nederland een van de grootste kapitaal-exporteurs ter wereld. Bovendien speelde Nederland op een aantal terreinen een pioniersrol, zoals bij de Amsterdamse Wisselbank en de Beurs. Het boek biedt hiermee een tegenwicht aan publicaties over de

Europese financiële geschiedenis waarbij veelal Duitsland en Groot-Brittannië centraal staan.

KENNETH W. HARL *Coinage of the Roman Economy, 300 BC to AD 700.* London-Baltimore: John Hopkins University Press, 1996. 533 blz., ISBN 0-8018-5291-9, *f* 132.
Er zijn vele inleidende werken geschreven over het Romeinse muntwezen waarbij veelal chronologisch munten uit een periode worden behandeld. Vaak worden ze voorzien van informatie, zoals het standaardgewicht, de prijzen, de vindplaatsen etcetera. Harl combineert in zijn boek de sociale en de economische geschiedenis van de Romeinen met de numismatiek. Dit betekent dat het boek niet alleen op gedetailleerde wijze laat zien welke Romeinse munten er gedurende een millennium (300 v.Chr.-700 n.Chr.) in omloop waren, maar ook hoe het geld gebruikt werd en welke invloed het geld had op het economische en sociale leven. *Coinage in the Roman Economy* is hierdoor een belangrijk naslagwerk van het Romeinse muntwezen, en de sociale en economische geschiedenis. ■

Prijzen Fidemcongres 1998

Grote Fidemprijs voor de beste penning van een levende kunstenaar: *As time goes by, triptych* (1997) van Joanna B. Troikowicz (Zweden).

Prijs Vereniging voor penningkunst voor de penning met de beste combinatie van beeld en tekst: *Down the mountain path* (1988) van Jeanne L. Stevens-Sollman (Verenigde Staten).

Willem Vis/Henk van Bommel-prijs voor de beste geslagen penning: *Natália Correia – Il estação* (1997) van José Simão (Portugal).

Gay van der Meer-prijs voor de penning met het beste portret van een vrouw: *Schatten der Vergangenheit (Christa Wolff)* van Roland Nicolaus (Duitsland).

Jan Paul Kruimel-prijs voor de penning met het beste ruimtelijke effect: *Soponata – 25 years* van José Aurélio (Portugal).

Prijzen van de Finse Art Medal Society. Beste penning uit Finland: *Emojānis tuli pyrynä* (Mother hare ran like a whirling snowstorm), 1987, van Leila Hämäläinen. Beste penning uit de Baltische landen: *Aktieris Évalds Valters* (The actor Evalds Valters), 1997, van Grikje Laimdota. Beste medaille uit Hongarije: *Hommage à Leeuwenhoek*, 1998, van Mária Lugossy.

Boekbesprekingen

JAN VAN GEELEN

REMCO HEITE *Guus Hellegers Beeldhouwer*. Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oldeberkoop/Berkoop 1998. ISBN 90 6466 095 6, 96 blz., 21 x 21 cm, circa 130 ill., *f* 39,50.

Dit boek geeft na een korte inleiding (4 blz.) en een vraaggesprek (14 blz.), een geïllustreerd, gedocumenteerd en beredeneerd overzicht van een aantal beelden (75), en, op dezelfde manier, van een aantal penningen (23); tot slot volgen een paginagrote 'persoonlijke noot', een overzicht van tentoonstellingen en een literatuuropgave. Hierdoor krijgt men op eenvoudige wijze een 'beeld' van het intrigerende, boeiende werk van de niet alleen sympathieke, maar ook onvermijdelijke kunstenaar Guus Hellegers (1937 Teteringen). Over hem zegt Heite onder meer: 'Hoe bescheiden en ingetogen ook, als het om zijn werk en zijn ideeën gaat is hij heel beslist en, als het moet, halsstarrig.' 'Hij gaat voort en voorop, omdat hij weet geen spoorzoeker te hoeven zijn maar – en dat is "het geluk van de kunstenaar" – een eigen spoor te mogen achterlaten.' Het is een leuke en informatieve uitgave die de lezer en kijker op het juiste been zet.

NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN *Muntalmanak 1999*. De Vleermuis bv, Roermond 1998. ISBN 90-5757-014-9, 224 blz., *f* 21,95.
JOHAN MEVIUS *De Nederlandse munten van 1795 tot heden*. Mevius Numisbooks Int. B.V., Vriezenveen 1998. ISBN 90-70067-14-5, 208 blz., *f* 16,95.

FRANS MORIN *Katalogus der Belgische munten van 1832 tot heden/Katalogus der Congolese munten van 1887 tot heden.* Uitgave 1999. Peter Eyckmans, Antwerpen 1998. 216 blz., BEF 395.

In deze zestiende editie (1999) van de *Muntalmanak* ontbreken ten opzichte van de uitgave van vorig jaar redactionele artikelen en de afdeling Nederlands Indië. Daar staat tegenover dat bijna zestig bladzijden worden gewijd aan een overzicht van het Nederlandse papiergeld tot heden. Verder geeft deze uitgave de afdelingen: Koninkrijk Holland, Franse inlijving, Koninkrijk der Nederlanden, Suriname (tot de onafhankelijkheid in 1975), Curaçao, Nederlandse Antillen en Aruba. De prijzen zijn waar nodig aangepast ten opzichte van de vorige editie, en laten met name stijgingen zien bij de gouden munten en het papiergeld.

Van *De Nederlandse munten van 1795 tot heden*, de uitgave van Johan Mevius, is de editie 1999 inmiddels de 30e herziene en verbeterde druk. Hier wordt gewoontegetrouw begonnen in 1795. Men vindt in deze gids, behalve de rubrieken Nederlands West-Indië, Suriname, Curaçao, Nederlandse Antillen en Aruba, ook de afdelingen Nederlands Indië (1806-1949) en de Republiek Suriname vertegenwoordigd. Ook hier de nodige prijsaanpassingen ten opzichte van de uitgave van vorig jaar (meer naar boven dan naar beneden).

De Belgische door Peter Eyckmans bezorgde 25e editie van de *Katalogus der Belgische munten van 1832 tot heden* bevat in tegenstelling tot de uitgave van vorig jaar geen catalogus van de Belgi-

sche bankbiljetten, maar een meer dan vijftig bladzijden tellende opgave van de munten (van 1887 tot heden) van de Onafhankelijke Staat Congo (1885-1908), Belgisch Congo, en de voortzettingen daarvan zoals de republiek Kongo, Zaïre, Rwanda, Burundi en Katanga. Veel informatie, met de gebruikelijke aanpassingen van de catalogusprijzen ten opzichte van vorig jaar.

WOLGANG WEISER *Katalog Ptolemäischer Bronzemünzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln*. Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften. Sondereihe Papyrologica Coloniensia XXIII. Westdeutscher Verlag, Opladen 1995. DM 76.

De verovering van Egypte door Alexander de Grote was in de geschiedenis van dat land een bijzonder ingrijpende verandering. Duizenden jaren lang was Egypte, door zeeën en woestijnen omsloten, sterk in zichzelf gekeerd geweest. Er bestonden via de Nijl en tevens langs oude karavaanwegen al eeuwen lang wel contacten met het zuiden, met Nubië – de huidige Soedan – en vandaar verder naar Midden- en West-Afrika. Over de Rode Zee werd al in heel vroege tijd (tweede millennium voor Christus) gevaren naar havens langs de Afrikaanse oostkust, zoals Egyptische reliëfs in tempels ons tonen, en de op papyrus geschreven Oudegyptische roman van Wenamun vertelt hoe men over de Middellandse Zee voer naar de Libanon en havens langs de Syrische kust. Velerlei producten werden op die wijze per schip of per karavaan geïmporteerd vanuit verre streken, maar vreemdelingen kwamen in Egypte niet ver; ze werden hooguit toegelaten tot de grensstreken, zoals het gebied van de Sinaï of de Negevwoestijn. De hoofdsteden en residenties van de farao's, Memfis en Thebe, lagen diep in het land langs de Nijl.

De gehele Egyptische samenleving was sterk traditioneel gericht en tientallen eeuwen lang leefde men in een bewust gekozen isolement. De omstreeks 600 v. Chr. In Klein-Azië gedane uitvinding van de munt als handig betaalmiddel was dan ook – anders dan in de Griekse wereld – in Egypte genegeerd. Men bleef daar betalen en handelen met goederen via ruilhandel. Vooral voedingsmiddelen als graan en gerst waren van belang; bovendien bood de rijkdom aan goud en edelstenen mogelijkheden tot sparen, of het verrichten van grote betalingen.

J.P.A. VAN DER VIN

Met de Griekse Alexander de Grote als nieuwe farao, want als zodanig werd hij door de Egyptenaren beschouwd, begon een proces van verandering in Egypte. De nieuw gestichte hoofdstad Alexandrië kwam – niet toevallig – helemaal in het noorden van het land aan de Middellandse Zee te liggen. De opvolgers van Alexander, de dynastie gesticht door zijn Macedonische generaal Ptolemaeus, bleven intensieve contacten onderhouden met hun Griekse moederland. Grieks werd de officiële taal aan het hof en bij de regering. Alexandrië werd door Griekse bouwmeesters een schitterende hoofdstad en tevens een groot cultureel centrum in de mediterrane wereld. De later door brand verwoeste bibliotheek werd alom in de Oudheid geroemd als de grootste en beste van de Griekse wereld. Tientallen kunstenaars, dichters, bouwmeesters en technici verbleven aan het hof. Ze werden van heinde en verre aangetrokken door de Ptolemaeën-vorsten die hen met gulle hand beloonden, met Griekse munten.

In hoeverre dit alles veel invloed had buiten Alexandrië blijft de vraag. Waarschijnlijk was en bleef het contrast tussen de kosmopolitische hoofdstad en het verre zuidelijke platteland erg groot. Maar toch, munten waren vanaf Alexander niet meer weg te denken in Egypte. Het gebruik kon worden afgedwongen door de overheid en dat gebeurde ook. Staatsuitgaven werden betaald in munten,

soldaten kregen hun soldij, ten dele of geheel, in munten; belastingen moest men betalen met munten en wie die niet in bezit had, kon eerst met zijn kippen of zakken graan naar een wisselaar. Op die manier kwam een proces van monetarisering op gang. Vanuit de hoofdstad en de regionale bestuurscentra werd een toenemende stroom muntgeld over het gehele land verspreid en in een heel langzaam proces zien we dan ook een toename van muntgeld buiten de stedelijke omgeving en buiten het overheidsapparaat. Muntvondsten bieden steeds weer een goede kijk op dit proces dat zich langzaam maar gestaag heeft voltrokken. Op kleine boerenhoeven en in veraf gelegen dorpen vindt men immers tegenwoordig af en toe ook enige Ptolemaeïsche munten. Dat betekent overigens niet dat een boer in zo'n dorpje vroeger al zijn transacties met munten heeft voldaan. Waarschijnlijk zelfs niet, want tradities van eeuwen gaan nergens zomaar overboord, en zeker niet in het zo uiterst conservatieve Egypte. Maar de aanwezigheid van munten, en meestal gaat het om klein kopergeld, betekent wel, dat zo'n boer met het gebruik van munten bekend was en onder bepaalde omstandigheden dus munten aannam of uitgaf. Of dat gebeurde, omdat hij het nut ervan inzag of omdat het van de regering nu eenmaal moest, valt helaas niet meer te achterhalen. Waarschijnlijk zijn beide redenen van belang geweest, maar bij gebrek aan voldoende vondstgegevens en vondstcontexten, kunnen we daar op dit moment niet meer over zeggen.

Van dat geld van de Ptolemaeënvorsten, en dan speciaal hun koperen munten, bezit de Universiteit van Keulen een belangrijke en gevarieerde collectie. Dit geld voor dagelijks gebruik – in tegenstelling tot de grote gouden en zilveren exemplaren, die andere gebruiksfuncties hadden – is op uitstekende wijze gecatalogiseerd door Wolfram Weiser in het hierboven vermelde boek. Iedere munt wordt uitvoerig beschreven en afgebeeld; tevens is een groot aantal literatuurverwijzingen toegevoegd. Nieuw en in mijn ogen bijzonder waardevol is de poging van de auteur om bij al deze verschillende denominaties – meer dan 35 verschillende! – van groot en zwaar tot klein en licht, een denominatie-aanduiding te geven op grond van het gewicht en het stelsel waartoe die munt behoort. In de meeste catalogi wordt volstaan met de aanduiding: 'aes van Ptolemaeus I, II [etcetera]', al dan niet gevolgd door een gewicht. In deze catalogus wordt echter ook een blik gegeven in de monetaire politiek van deze Griekse farao's in Egypte, die van 323 tot 30 v. Chr. in Alexandrië regeerden. Hun monetaire aanpassingen, devaluaties en revaluaties en wisselingen van monetair systeem, vallen uit de indeling af te lezen en worden in een van de informatieve overzichtstabellen achterin nog eens samengevat. De veelzijdigheid van hun geldstelsel met vele denominaties, waardoor ook de kleinste bedragen met munten konden worden afgerekend, komt er bijzonder goed in tot uitdrukking. De kleine boer in Zuid-Egypte kreeg niet de mogelijkheid zich te verschuilen achter het argument: 'voor deze betaling zijn geen munten beschikbaar, dus doe ik het maar op de traditionele manier!'

Het boek van Weiser, waarin voor de eerste keer de nieuwste inzichten over de nogal omstreden chronologie van de twaalf Ptolemaeënvorsten gecombineerd worden met metrologische (over het stelsel van gewichten) en monetaire gegevens, is een belangrijke bijdrage aan onze kennis van een gebied, dat ook numismatisch gezien lang in een isolement heeft verkeerd.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING 7

MAANDAG 25 JANUARI 1999

STADSPAVILJOEN EINDHOVEN

Antieke munten (hoofdzakelijk Romeins Keizerrijk). Provinciaal, koninkrijk op jaartal. Bankbiljetten, penningen, en buitenlandse munten op alfabetische volgorde. Lots en partijen allerlei, teveel om op te noemen. In totaal bijna 1500 kavels!!!! Dit mag u niet missen!!!!

Uitgebreide kijkgelegenheid. Voorafgaand aan veiling 7 bent u in de gelegenheid om de aangeboden kavels te komen bezichtigen. U bent welkom vanaf Dinsdag 5 januari 1999, mits u van te voren uw komst aankondigt.

WIJ WENSEN U EEN GOED EN GEZOND 1999.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER JANUARI 1999 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
074-3763893

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
E.F.C. Molenaar
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

STICHTING BEVORDERING NUMISMATIEK

organiseert onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren:

HOLLAND COIN FAIR 1999

in het *NEDERLANDS CONGRESGEBOUW* DEN HAAG

het grootste numismatische evenement

Deelnemers: Alle belangrijke Nederlandse Munthandelaren
Buitenlandse handelaren - Vereniging voor Penningkunst
Het Koninklijk Penningkabinet - De Nederlandse Munt - Het Nederlands Muntmuseum
Koninklijk Nederlands Genootschap Munt- en Penningkunde

vrijdag	26 februari	16.00-21.00 uur
zaterdag	27 februari	10.00-17.00 uur
zondag	28 februari	11.00-17.00 uur

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

VPK op Internet
Bezoekt u vooral de site van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Contributiebetalingen
Deze maand zullen alle leden en donateurs van de vereniging een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie 1999. De betaling wordt graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

Workshop penningen maken
De werkgroep is bezig met de voorbereidingen voor een voortzetting van de workshop dit jaar. Wij houden u op de hoogte.

Ledenvergadering 1999
De 74e Algemene Ledenvergadering zal gehouden worden op 8 mei 1999. Informatie omtrent plaats en programma zal tijdig aan de leden worden toegezonden.

Coin Fair
De vereniging zal 26, 27 en 28 februari 1999 weer in het Nederlands Congresgebouw in Den Haag aanwezig zijn met een informatiestand.

Adreswijzigingen
Adreswijzigingen s.v.p. doorgeven aan het secretariaat, Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

Tentoonstellingen

BEN IK IN BEELD?
Dit is de titel van een tentoonstelling van ruim 120 portretpenningen uit de renaissance. Het toont de 'gezichten' van beroemdheden uit de vijftiende en zestiende eeuw (kunstenaars, Medici's, pausen, vorsten). De penningen zijn afkomstig uit eigen bezit en uit de collectie Hofstede de Groot (een langdurige bruikleen van het Haags Gemeentemuseum). Tot en met 23 mei 1999 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Zie ook pagina 26 en volgende.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

VERVOLG VAN LOON
De expositie Het ontstaan van het Vervolg op Van Loon laat zien hoe in de jaren 1822-1869 de belangrijke penningcatalogus (over de periode 1716-1806) als vervolg op het werk van mr. Gerard van Loon tot stand is gekomen. Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), tot en met 15 maart 1999.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM III
De derde tentoonstelling in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) geeft een nieuw inzicht in de muntgeschiedenis in de periode van de regering van Willem III (1849-1890); tot en met 12 november 1999. De publicatie die hetzelfde tijdvak behandelt zal naar verwachting in het derde kwartaal van 1999 verschijnen.

HOLLAND COIN FAIR
Zie pagina 2.

FERDINAND FRANZ WALLRAF
In de Kreissparkasse Köln (Neumarkt 18-24) is tot maart 1999 een tentoonstelling te zien van munten en penningen uit het bezit (ooit meer dan 5000 stuks) van de geleerde, muntverzamelaar en numismaat Ferdinand Franz Wallraf (1748-1824). Bovendien zijn er boeken te zien uit zijn numismatische bibliotheek. Openingstijden: maandag-vrijdag 9.00-19.00 uur en zaterdags 9.00-14.00 uur. Met de gebruikelijke gratis brochure van 16 pagina's.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
http://www.xs4all.~vpk Postbank giro 96820
t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

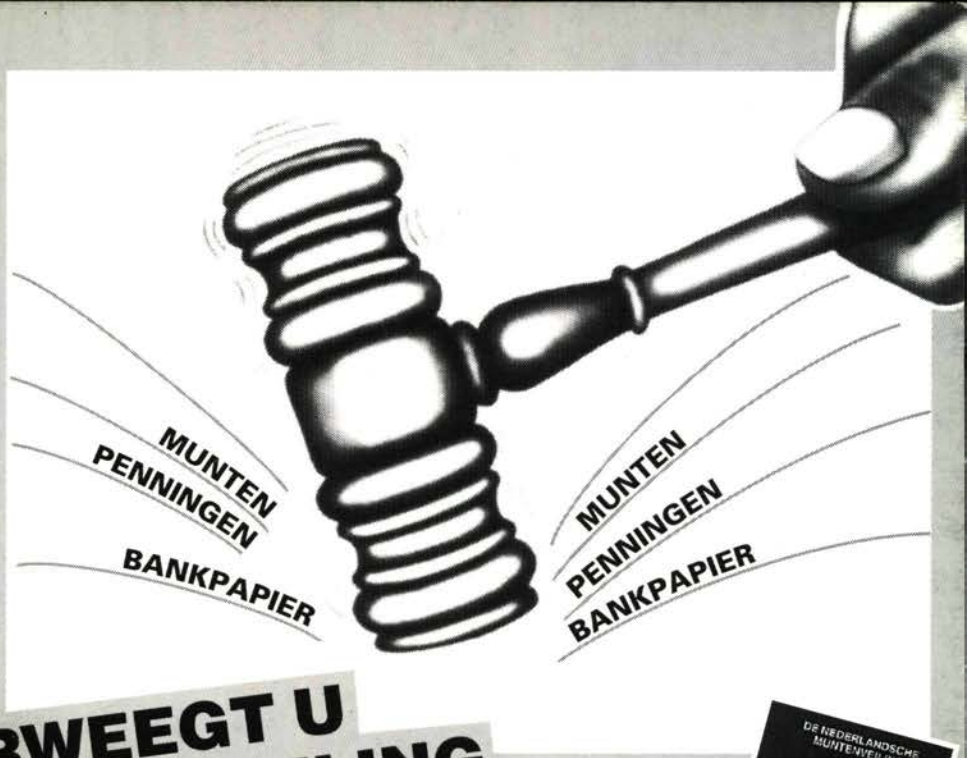
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

AMSTERDAM. COLLEGIUM MEDICUM.
Toegangspenning voor de Hortus Medicus voor doktoren en apothekers, door W. de Wijs.
Vz. Aesculapius met de slangstaf in de hand, met aan beide zijden vazen met planten.
Kz. Het gekroonde wapen van de stad tussen twee horens van overvloed op een voetstuk ingegraveerd met: I Frescarode / Amstelœdami. / Nat. 15 Mart 1754, met poging tot naamsverwijdering. Op de kant gegraveerd met: Pharmacopola 24 Aug 1773. Amsteladami Collegii Medici Inspector 4 Jan: 1788.
WK. 30.3, Zilver gegoten, ø 57 mm.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: 078 674 17 19 - FAX: 078 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

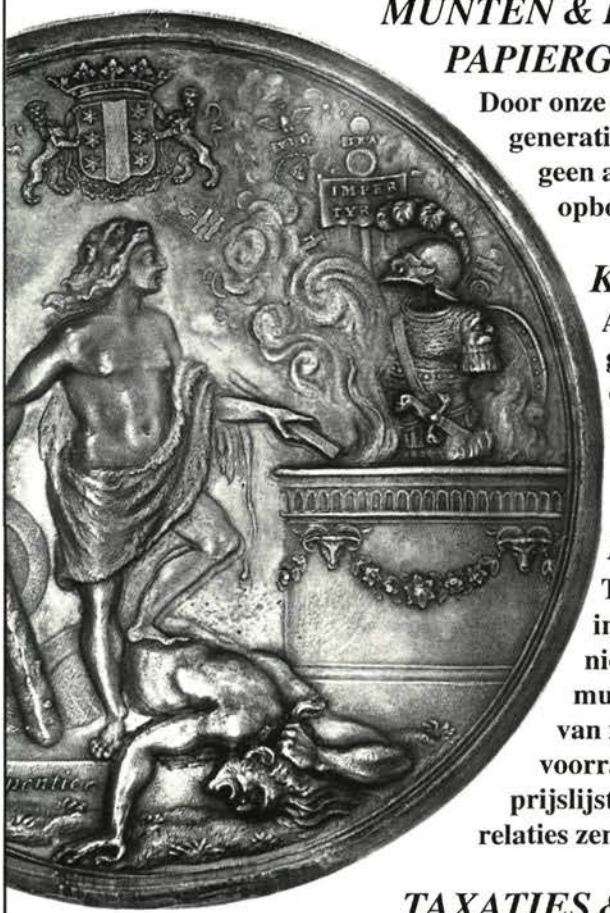
DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 1999, 23e JAARGANG NR. 2

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 23 (1999) nr. 2

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Vlaardingse muntvondst van 1913 **50**
Matthijs A. Struijs over een muntvondst en een gevelsteentje

Penning en sculptuur van Jos Reniers bij 'een halve eeuw cardiologie in Leiden' **63**
C. van Rees vertelt

Staat der in 1874 in 's Rijks Munt geslagen negotie-penningen, standpenningen en zilveren pasmunt voor Nederland **68**
J.G. Stuurman rekent het nog eens na

De medailles van Marcel Rau gedurende de Tweede Wereldoorlog **75**
Luc Vandamme vindt weinig nieuws

'De muntslag ten tijde van koning Willem III' **80**
Karel Soudijn over een nieuwe tentoonstelling

Muntmelange **82**

Penningnieuws **85**

Boekbesprekingen **88**

Verenigingsnieuws **94**

Tentoonstellingen **95**

Op de voorplaat: Voorzijde van de penning van Jos Reniers bij 'een halve eeuw cardiologie in Leiden'. Zie pagina's 63-67.

De Vlaardingse muntvondst van 1913

MATTHIJS A. STRUIJS

Aan de Markt te Vlaardingen, grenzend aan het terrein van het vroegere Gast- of Weeshuis aldaar, staat aan het begin van het Wezenpad, dat loopt van de Markt tot aan de daarachter gelegen Vleersteeg, een klein poortje waarboven zich een oud gevelsteentje bevindt. In dit steentje is in gotische letters de volgende tekst uitgehakt:

Den aermen
dat ick gaf is
mijn gheblewen
Dat ick hiele heeft
mijn beghewen

De Vleersteeg in 1913, gezien in de richting van de Smalle Havenstraat; links achteraan is de bouwsteiger te zien ten behoeve van de uitbreiding van bakkerij Van Dalen

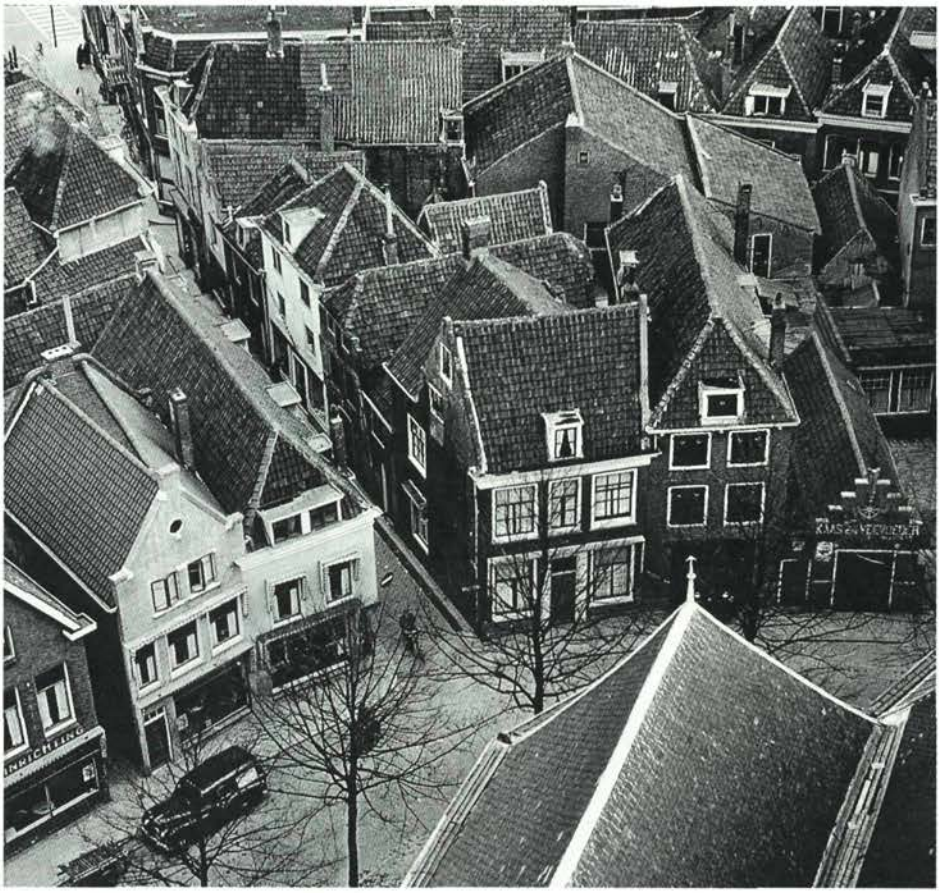
Altijd is voor waar aangenomen dat deze steen een restant van het vroegere Weeshuis zou zijn en dat de tekst een soort reclame was, om toch vooral de armen, in en buiten het Weeshuis, te gedenken.

Maar uit het onderzoek naar mogelijke begravers van de muntschat die in 1913 in Vlaardingen werd gevonden, is gebleken dat aan deze tekst een geheel andere betekenis kan worden toegekend dan altijd als vaststaand werd aangenomen. De oude zienswijze behoort tot een reeks van Vlaardingse 'geschiedenisfabeltjes' die ik de laatste twintig jaar op basis van bronnenonderzoek inderdaad naar 'het rijk der fabelen' heb moeten verwijzen. De nieuwe zienswijzen worden door de Vlaardingers niet direct gedeeld: de oude betekenis wordt bij rondwandelingen nog steeds verteld en het ligt aan de rondleider of hij of zij daar dan ook nog mijn zienswijze als 'een mogelijkheid' mededeelt.

Aan de hand van het onderstaande over de Vlaardingse muntschat van 1913 en over de poging om de begraver van deze schat te traceren, oordele de lezer maar voor zichzelf of de steentekst in de ene of de andere zin moet worden gelezen.

De vondstberichten

Op woensdag 6 augustus 1913 schreef men in de *Nieuwe Vlaardingsche Courant* dat een dag eerder, bij het afbreken van een oud huis in de Vleersteeg en bij het afgraven van de grond, 93 oude zilveren munten waren gevonden. Deze munten waren voorzien van de jaartallen 1566 tot 1571. De afbraak van dit 'oude huis' betrof in feite de sloop van

De zuidoostzijde van de Smalle Havenstraat gezien vanaf de toren van de Grote Kerk; het boekhuis van Frans Corneliszn., waarvan een gedeelte van het achtererf doorliep tot aan de Vleersteeg, waarvan de ingang achteraan te zien is; het lange pand op de hoek van de Vleersteeg bevatte de winkel en de bakkerij van Van Dalen; aan het nieuwere deel van het dak is de verbouwing van 1913 te zien

twee kleine pandjes aan de westzijde van de Vleersteeg en een aanpalend pandje aan het zogenaamde Wezenpad, een rechte steeg, haaks op de Vleersteeg, die uitkomt op de Markt. Deze steeg liep langs de panden die tot 1722 deel uitmaakten van het Weeshuis aan de Markt. De drie pandjes werden gesloopt ten behoeve van de bouw van een brood- en banketbakkerij van de meester-bakker Cornelis Marinus van Dalen en gold als uitbreiding van zijn op de hoek van de Smalle Havenstraat en de Vleersteeg gevestigde bakkerij en winkel. De panden Vleersteeg 2 en 4 werden geheel gesloopt en de panden 'Oude Weeshuis 2 en 3' gedeeltelijk. De kadastrale nummers ervan waren Sectie B-233, 234 en 235.

Over de omstandigheden waaronder de munten werden aangetroffen gaf de krant in 1913 geen informatie, maar men legde wel verband tussen het begraven van deze munten en de aanwezigheid van Spanjaarden in Vlaardingen in 1572 en met de grote stadsbrand van Vlaardingen in 1574: 'Dat in zulke dagen de menschen bang voor hun geld waren en het op een veilige plaats verborgen, is te begrijpen. Maar niet allen waren weer in de gelegenheid het terug te vinden en moesten dat aan de nakomelingschap overlaten.'

De munten bleven tot 1929 in bezit van de heer Van Dalen, maar op 20 september van dat jaar schonk hij een aantal munten aan de Vereeniging De Vlaardingsche Oudheidkamer en Visscherijmuseum. Dit blijkt uit een bedankbrief van 21 september 1929 van de toenmalige gemeentearchivaris M.C. Sigal, in zijn functie van secretaris van

genoemde vereniging. De heer Sigal bedankte Van Dalen voor de schenking van 'een verzameling van 82 zilveren munten, die indertijd bij de verbouwing van het U toebehorende perceel Vleersteeg Nr. 2 in den grond werden gevonden. Gaarne worden zij ten behoeve van het Museum aanvaard.' Over de overige elf munten wordt niets geschreven, maar Sigal zal zich toch ook wel hebben afgevraagd waar die waren gebleven, want hij nam het krantenbericht uit 1913, waarin dus sprake was van 93 munten, in zijn bedankbrief op. In deze brief wordt de vindplaats van de munten overigens iets nauwkeuriger aangegeven dan in 1913, namelijk onder Vleersteeg 2, en dat pand lag direct achter de winkel van Van Dalen op de hoek van de Vleersteeg.[1]

Op 28 september 1929 schreef de heer Sigal nog een brief over de munten, namelijk aan de Vlaardingse notaris Anthonie Knottenbelt. Uit die brief worden we iets meer gewaar over de vondstomstandigheden. Sigal deelde de heer Knottenbelt de schenking van de munten mee 'die in 1913 gevonden werden 1 meter onder den grond (in een vermolmd kistje) van het perceel Vleersteeg 2, dat toen tot bakkerij werd verbouwd'. Van Dalen had Sigal echter nog iets anders verteld en dat was de reden om de notaris te raadplegen. Van Dalen was namelijk een verhaal bekend dat ergens in de Landstraat een schat begraven zou zijn. In notariële verkoopakten zou zelfs zijn vastgelegd dat, indien die schat zou worden gevonden, die aan de verkoper zou toebehoren. Omdat de Vleersteeg in het verlengde van de Landstraat ligt, vroeg Van Dalen zich af, of zijn vondst misschien die schat zou kunnen zijn. Sigal vroeg de notaris of hier iets van waar zou kunnen zijn en of hij er wel eens iets over had aangetroffen.[2] De reactie van Knottenbelt is ons niet overgeleverd, maar als die positief zou zijn geweest dan hadden we dat uit Sigals papieren wel vernomen. Verder is hierover niets bekend.

Na de opheffing van de Oudheidkamer werden de munten ondergebracht bij het Stadsarchief. Daar bleven ze onopgemerkt liggen totdat ze in 1986 onder de hoede van de toenmalige oudheidkundig adviseur van de gemeente Vlaardingen, de heer J.M. Moree werden gesteld. Het aantal munten bleek toen overigens te zijn geslonken tot 78. De oudheidkundig adviseur bracht de verzameling ter determinatie bij het Koninklijk Penningkabinet en daar werden ze wederom vergeten. Na herhaalde verzoeken keerden de munten pas op 29 mei 1991 weer in Vlaardingen terug. De determinatie (die uiteindelijk slechts twee uur tijd van de vijfjarige afwezigheid in beslag nam!) leverde als resultaat op dat de oudste munt uit circa 1470 dateert en de jongste uit 1572. (Zie voor volledige determinatie het bijgevoegde overzicht.)

Onderzoek

Een vondst als bovengenoemd prikkelt uiteraard de fantasie: wie zou toch deze schat kunnen hebben begraven? Verondersteld werd wel dat de munten tot het bezit van een Spaanse soldaat hebben behoord. Maar het lijkt niet aannemelijk dat een soldaat zijn gespaarde soldij in een houten kistje met zich mee zeulde en bovendien: waarom zou hij het begraven, want een soldaat blijft gewoonlijk niet lang op dezelfde plek. We moeten het eerder zoeken in de richting van de bewoners en eigenaren van de grond waarin de munten zijn gevonden. Daarop heeft zich dan ook mijn onderzoek gericht. Het bleek dat er twee mogelijke schatbegravers zijn te traceren. Ik ben er bij het onderzoek van uit gegaan dat de veronderstelling van de krant in 1913 dat het hier ging om het veilig stellen van bezit tijdens de Spaanse troebelen tussen 1572 en 1574 een juiste veronderstelling is. De

datering van de jongste munt op 1572 lijkt deze veronderstelling volledig te ondersteunen.

Diezelfde Spaanse troebelen waren er overigens de oorzaak van dat een onderzoek naar de bewoner/eigenaar van het perceel in de Vleersteeg waar de munten werden gevonden, verre van eenvoudig is. De stadsbrand van 1574, waarbij vrijwel het gehele stadscentrum in de as werd gelegd en welke brand diende 'tot preservatie van den viand', dus om te voorkomen dat de Spanjaarden de stad ongeschonden in handen zouden krijgen, heeft namelijk tot gevolg gehad dat ook archivalia zijn verbrand. Hierdoor is onze kennis van de stadsgeschiedenis van voor 1574 erg beperkt. Slechts enkele archivalia van voor de brand zijn ons overgeleverd en die zijn niet samenhangend. Het onderzoek werd daardoor detectivewerk: combineren en deduceren. Maar soms zijn aanvullende gegevens voorhanden uit niet-Vlaardingse bronnen, zoals de registers op de leengoederen. Nu wilde het geval dat bij het onderzoek naar het perceel waar de munten werden gevonden, inderdaad van zo'n leenregister gebruik kon worden gemaakt. Het huis Markt 49, op de hoek Markt/Smalle Havenstraat, was namelijk leenroerig, eerst aan de Heren van Wassenaar en vanaf 1644 aan de Prins van Oranje, als Heer van de Lek en Polanen.[3]

De oudste gegevens van dit leengoed beginnen in 1480, maar die oudste notities betreffen alleen maar de overdrachten van het leen, zonder verdere informatie. In 1582, toen burgemeester Frans Corneliszn. eigenaar van dat huis was, werden voor het eerst ook de aan het huis belende percelen genoemd: 'Belent aen 't noorteynde des Heeren straet ofte Ommering van den Kercke [de huidige Markt]; aen de zuytzijde het Gasthuys [Het Heilige Geest Gast- of Weeshuis, ter plaatse van de huidige Stadsschool]; aen de westzijde eensdeels de Havestraet [de Smalle Havenstraat] ende ansdeels [anderdeels] zeeckere bueren [buren] ende aen 't oosteynde de Vleersteech.'

Het erf van dit huis liep dus door tot aan de Vleersteeg, maar langs de Smalle Havenstraat was al enige bebouwing: 'zekere buren'. Wanneer we de transporten van het huis Vleersteeg B 236 terugzoeken, dan komen we in 1586 de genoemde Frans Corneliszn. weer tegen, want Anna Ariensdr., weduwe van Jan Aemszn., verkocht op 12 februari van dat jaar: 'zeeckere erve ende steen, gelegen op den hoeck van den Vleersteech, zoe groot ende cleyn als zij 't zelven eertijts bewoont heeft gehadt, belent aen 't zuydeynde Frans Corneliszn., aen 't noorteynde de Havestraet en aen de oostzijde den Vleersteech, streckende met een cleyn stuck erve achter de huysinge van de voorsz. Frans Corneliszn...'[4]

We zullen er hier maar aan voorbijgaan dat de kompasstreken die hierin worden genoemd niet geheel juist zijn, maar door de schuine ligging van de Smalle Havenstraat, als een 'straal' op de cirkel van de Markt, zijn die kompasstreken dan ook wat moeilijk aan te geven.

De munten werden in 1913 gevonden onder het pandje dat toen het huisnummer Vleersteeg 2 had en dat is achter het hoekhuis Smalle Havenstraat/Vleersteeg, Smalle Havenstraat 11. De bewoners van Vleersteeg 2 komen niet in aanmerking voor het begraven van de munten, omdat dit pandje pas rond 1700 werd gebouwd. De preciese vindplaats is helaas niet bekend. Helaas, want het zou uit kunnen maken of zij vlakbij de Vleersteeg lagen of enkele meters verder in de richting van de Markt. In het eerste geval lagen zij dan namelijk achter het hoekhuis nummer 11, maar in het andere geval lagen zij achter het volgende huis, Smalle Havenstraat 13. Maar van het huis nummer 13 wordt

pas in 1591 voor het eerst melding gemaakt, dus kan de eigenaar daarvan niet de begraver van de munten zijn geweest, er nog steeds van uitgaande dat ze vóór of in 1574 in de grond moeten zijn gestopt. Daarom richten wij ons nu op de eigenaar van het hoekpand Smalle Havenstraat 11 omstreeks 1574.

Anna Ariensdr. en Jan Aemszn.
Hiervoor werd reeds iets opgemerkt over het erf van Anna Ariensdr., weduwe van Jan Aemszn. In 1586 werd van haar geschreven dat zij dat erf 'met steen' (dat zijn de resten van een verbrand huis), 'eertijds' heeft bewoond. Het vermoeden ontstaat dan al snel dat zij, evenals vele andere Vlaardingers, tijdens de Spaanse troebelen de wijk naar elders heeft genomen en niet meer is teruggekeerd, terwijl haar huis in Vlaardingen was verbrand en tot een hoop 'steen' verworden. Dit zal ook wel zo zijn geweest, want in het poorterboek van Vlaardingen komt op 3 februari 1583 namelijk de aantekening voor dat Anna Ariensdr., weduwe van Jan Aemszn., een accoord heeft gesloten met de burgemeesters van Vlaardingen 'ende dat (accoord) belangende haer absentie ende exu ende voer haer zoon Joris Janszn'. 'Haar absentie', dus zij had inderdaad metterwoon de stad verlaten en moest daarvoor voor mei 1583 'exue', een schatting, betalen van tien Karolusguldens. Maar daar werd een conditie aan verbonden waardoor zij die som weer terug kon krijgen, namelijk 'betimmert zij haer erff off laet betimmeren tusschen dit (nu) ende mey anno 1584 off alhier metterwoon quame'. Zij moest dus zorgen dat het erf in de Smalle Havenstraat weer opnieuw werd bebouwd, of elders in Vlaardingen komen wonen. We kunnen hierin een poging van het toenmalige stadsbestuur zien om ten eerste de stad weer te doen bevolken en ten tweede om de bebouwing van de stad weer te herstellen na de zo rampzalige brand.

In de marge staat bij deze tekst de aantekening 'Betaelt 5 junyus'. Anna was kennelijk niet van plan terug te keren, betaalde de boete en verkocht haar erf in het begin van 1586 aan Jop Jacopszn., secretaris te Berkel. Deze was van plan om het erf inderdaad te bebouwen, want hij stelde het erf 'ende 't gunt daerop getimmert zall *worden*' als onderpand voor een hypotheek. Maar het bouwen is er wat hem betreft niet van gekomen. In 1591 verkochten zijn erfgenamen namelijk het nog steeds ledige erf aan Jacop Thiemanszn. en ook die was gehouden het erf binnen het jaar te bebouwen.[5] Er was echter nog een verkoop voor nodig aleer het erf daadwerkelijk werd bebouwd: in 1594 ging het over aan Cornelis Willemszn Meuch en die heeft er uiteindelijk het nog bestaande huis op gebouwd.[6]

Wat betreft de man van Anna Ariensdr., Jan Aemszn., kan nog worden opgemerkt dat hij al in 1555 in het Vlaardingse poorterboek wordt genoemd: 'Jan Aemszn heeft lange tijt poorter geweest, dat ons well kendelycken is ende noch daegelickx voer poorter gekent woort'.

Dit eerste deel van het poorterboek werd in 1555 aangelegd om te weten wie op dat moment poorters van Vlaardingen waren, zodat die poorters, maar ook de stad, naar het poortersrecht konden leven. Vrij kort na deze inschrijving werd Jan Aemszn. lid van de Vlaardingse vroedschap. Vanaf 1556 was hij diverse jaren schepen, zeg maar wethouder, van Vlaardingen. Het laatste jaar dat Jan Aemszn. schepen was is in het kader van dit verhaal opmerkelijk, want dat was in 1574! Daarna komt hij niet meer in Vlaardingen voor, niet als poorter en niet als vroedschapslid. Kunnen we hierin een bevestiging zien dat hij inderdaad in 1574 is gevlucht? Hoewel dat niet alles zegt, wordt Anna Ariensdr. pas in 1586 zijn

weduwe genoemd. Hij kan dus tussen 1574 en 1586 nog elders hebben geleefd. In dat geval zijn Jan Aemszn. en zijn vrouw Anna Ariensdr. geschikte kandidaten om de geschiedenis in te gaan als begravers van een schat, die zij later niet meer terug konden vinden.

Er is echter één maar: wie verkoopt er nu een erf waarvan met weet dat daar een schat in is begraven? Als Anna van de schat had geweten, dan had ze bij de verkoop een bepaling op kunnen laten nemen dat indien op het verkochte perceel een schat zou worden gevonden, die aan haar toebehoorde. Dat deed ze niet, dus ze wist kennelijk van niets. Of zou Jan Aemszn. de schat hebben begraven zonder zijn vrouw daarvan in kennis te stellen en vervolgens tot zijn dood toe daarover gezwegen hebben? Wie weet!

Frans Corneliszn.

Maar zoals hiervoor al opgemerkt, er zijn twee mogelijke schatbegravers aan het licht gekomen. Die tweede was een buurman van Jan Aemszn. en Anna Ariensdr., namelijk de hiervoor al genoemde eigenaar van het hoekhuis Markt/Smalle Havenstraat, het leengoed waarvan het erf doorliep tot aan de Vleersteeg.

Bij de verkoop van het erf van Anna Ariensdr. in 1586 werd namelijk vastgesteld dat dit erf was 'streckende met een cleyn stuck erve achter de huysinge van de voorsz. Frans Corneliszn'. Afhankelijk van de plaats waar de munten zijn gevonden kan dus ook deze Frans Corneliszn. de schatbegraver zijn geweest.

Frans Corneliszn, was een zoon van Cornelis Claeszn Comen (Coman = koopman). Zijn naam komt voor het eerst in Vlaardingen voor op 26 april 1569[7], toen zijn eerste vrouw, Grietje Dammisdr. Cleywerff was overleden en er voor hun twee minderjarige kinderen moest worden gezorgd. Frans kon voor hun moederlijk erfdeel een bedrag van 500 Karolusgulden vastzetten, dus hij was niet onbemiddeld. Bovendien had zijn vrouw 'juwelen' of 'kleinodiën' nagelaten en die werden ook voor de kinderen, Cornelis en Jannetje, gereserveerd. Deze kinderen moeten overigens al voor 3 maart 1576 overleden zijn, daar toen over hun nalatenschap, de 500 Karolusgulden en de juwelen, werd gesproken.

Frans Corneliszn. is later nogmaals getrouwd, namelijk met Maertghen Engelsdr., wiens moeder Hilletgen Allertsdr. heette. Aangezien Frans op het leengoed werd opgevolgd door zijn dochter Hilletgen, zal dat een dochter uit dit tweede huwelijk zijn geweest, die naar haar grootmoeder van moederszijde was genoemd.

Ook Frans Corneliszn. was lid van de Vlaardingse vroedschap, namelijk van 1576 tot 1595. In die tijd was hij zeven jaar burgemeester en een jaar schepen.

In 1569 woonde Frans Corneliszn. nog op de Kortedijk in Vlaardingen, maar hij kan in 1574 heel goed in het huis op de Markt hebben gewoond. Dit huis was namelijk in 1570 door zijn broer Claes gekocht van de toenmalige baljuw van Vlaardingen Pieter Vranckenszn. Veenlandt[8], maar in 1582 leende Frans een som geld 'spruytende als reste van den coop van zeecker huys ende erff daer hij comparant alsnu inne woonende ies, eertijts gecoft bij Claes Corneliszn, zijn broeder'. Hij gaf het huis als onderpand voor de lening en de ligging ervan wordt omschreven zoals we het hiervoor al hebben aangehaald.[9] Frans moet het huis toen al een tijd in zijn bezit hebben gehad, want hij sprak over 'de reste van de koop', dus het laatste deel van de destijds door hem beloofde koopsom. Die koop is overigens niet in de transportakten aangetekend. Het zal dus een onderhandse verkoop zijn geweest, iets wat tussen broers niet ongebruikelijk was, maar waardoor we wel in het ongewisse blij-

Gedeelte van de Markt te Vlaardingen; links op de hoek van de Smalle Havenstraat het woonhuis van Frans Corneliszn., met daarnaast een 18e-eeuws pakhuis; naast het pakhuis het poortje van het Weezenpad, waarboven het gevelsteentje is geplaatst; de gebouwen rechts daarvan behoorden tot 1722 tot het Heilige Geest- Gast- en Weeshuis

ven over de datum van de koop en de verhuizing van Frans naar de Markt.

Behalve lid van de vroedschap, was Frans Corneliszn in 1586/1587 ook Heilige Geest- Gast- of Weeshuisvader. Hoewel het Gasthuisvaderschap van Frans er niets mee te maken heeft, is dit gegeven een mooi opstapje naar het al in de inleiding genoemde gevelsteentje, dat immers met het Gast- of Weeshuis te maken zou moeten hebben.

Het gevelsteentje

Zoals we hiervoor zagen moeten de munten rond 1574 in de grond zijn gestopt, om pas in 1913 weer aan en in het licht te komen. De oorspron-

kelijke eigenaar heeft het kistje, dus niet meer terug kunnen vinden... of er nooit meer naar gezocht. Maar dat is hoogst onwaarschijnlijk. Wat zegt dan iemand die zijn zorgvuldig bewaarde schat niet meer terug kan vinden? Die zegt:

'Ik had het geld beter aan de armen kunnen geven,

dan had ik tenminste nog een goed werk gedaan.

Maar nee... ik moest het geld zonodig voor mijzelf houden

en nu blijft het bij mij vandaan.'

En staat dat niet in het gevelsteentje?!

Het poortje waarboven de steen zich bevindt, staat bovendien aan het begin van het zogenaamde Weezenpad dat de begrenzing vormde van het terrein dat eigendom was van Frans Corneliszn. Tussen het einde van dit pad aan de Vleersteeg en de achterzijde van Smalle Havenstraat 11 lagen de percelen Vleersteeg 2 en 4 en Oude Weeshuis 2 en 3 en in die omgeving zijn de munten gevonden. Verondersteld wordt nu dat Frans Corneliszn. de munten op zijn erf heeft begraven, er later vruchteloos naar heeft gezocht (want wáár had hij het kistje in de paniek van juni 1574 nu ook weer begraven?), waarna hij genoemd steentje boven de poort van zijn steeg heeft geplaatst!

Nu is het echter zo dat zich in Dordrecht een steentje heeft bevonden met nagenoeg gelijkluidend opschrift, namelijk: 'Dat ick wel gaf is mijn gebleven en dat ick hiele heeft mijn begeven'. Dit steentje zat in de jaren vijftig van onze eeuw tussen de dakvensters van de middelste woningen van het inmiddels gesloopte Koningshofje te Dordrecht.[10] Uit een in Dordrecht ingesteld onderzoek is echter gebleken dat deze steen oorspronkelijk de poort van het hofje sierde. Dit hofje werd in 1586 bij testament gesticht door Adrianus Dirckszn de Koning, maar het werd pas in 1595 daadwerkelijk gebouwd[11], dus ruim na 1574.

Het gevelsteensteentje aan het begin van het Weezenpad op de Markt

Tussen het Vlaardingse gevelsteentje en dat van Dordrecht valt een verband te leggen. In de zakelijke sfeer waren er namelijk diverse relaties tussen Dordrecht en Vlaardingen. Een van die relaties was die met de Dordtse familie Oem of Oom. Dordrecht was in het verleden de houtstapel van ons land en voor de bouw van schepen hadden de Vlaardingse scheepsbouwers veel hout nodig. Zo kocht de Vlaardingse scheepsbouwer Dammes Leendertszn. Cleywerff regelmatig diverse partijen hout bij diverse Dordtse houtkopers. In 1615 kocht hij voor een bedrag van bijna 4500 gulden een grote partij hout bij de Dordtenaar Daniël Oom. Omdat Dammes dit bedrag niet beschikbaar had en bovendien al een schuld bij Oom had van bijna 2500 gulden, moest hij zijn gehele bezit, zowel zijn scheepswerf met al het daarop aanwezige hout en een op stapel staand hoekerschip, als ook zijn huis en huisraad aan Oom in hypotheek geven.

Ook van het bezit van Dammes' vrouw, Trijntje Dircksdr., moest de helft in hypotheek worden gegeven. En dat betrof de helft van de waarde van de herberg Sint Joris te Vlaardingen, die Trijntje van haar vader had geërfd. Deze herberg stond op de hoek Westhavenkade/Smalle Havenstraat.[12] In 1627 kreeg de weduwe van Daniël Oom, Maria Bouquets, toen houdster van de hypotheek, deze herberg door aankoop van de andere helft geheel in handen. In 1630 verkocht zij de herberg aan Jan en Harmen Oom, vermoedelijk haar zoons.

Zo zijn nog wel meer relaties met Dordrecht aan te tonen, maar juist het contact met de familie Oom is voor ons belangrijk, want de stichter van het hofje in Dordrecht was getrouwd met Luitgaert Cornelisdr. Oem uit Dordrecht en zij behoorde tot dezelfde familie als Daniël Oom of Oem! Vanwege deze relatie en de contacten met Vlaardingen is het dus niet onmogelijk dat Adrianus de Koning, de stichter van het Dordtse hofje, het Vlaardingse steentje heeft gezien en de tekst daarop wel toepasselijk vond voor zijn stichting, die immers diende tot huisvesting van 'schamele [lees: arme] vrouwen'.

Wat verder Frans Corneliszn. betreft, via zijn eerste vrouw, Grietje Dammasdr. was hij ook nog een oom van Dammas Leendertszn. Cleywerff en zal als zodanig wel van de contacten met de Ooms hebben afgeweten. Hij is overleden voor 21 maart 1595, dus in het jaar van de bouw van het Dordtse hofje. Dat zijn kleindochter, Ariaentge Speck, getrouwd was met ene Leendert Corneliszn de Koninck zal wel zuiver toeval zijn!

Alles overwegende houden wij vooralsnog Frans Corneliszn. voor de begraver van de muntschat en verantwoordelijk voor de plaatsing van het gedenksteentje. ■

NOTEN

1. Correspondentie Vereeniging Vlaardingsche Oudheidkamer enVisscherijmuseum, 1929, nr 74/12.

2. A.v., nr. 14/13.

3. C. HOEK Repertorium op de lenen van Lek en Polanen gelegen in Delfland en Schieland en op het eiland IJselmonde en in de Lek (13e eeuw-1650); in: *Ons Voorgeslacht* 37 (1982) 239-240.

4. Rechterlijke Archieven Vlaardingen (RAV), Transporten van onroerend goed, inv. nr 92 fol. 371v.

5. A.v., inv. nr 93, fol. 17v.

6. A.v., inv. nr 93, fol. 71.

7. ASV, Weesboek, inv. nr 273.

8. RAV, Transporten van onroerende goederen, inv. nr 92, fol. 131.

9. A.v., fol. 237.

10. M.C. SIGAL *De drie Maassteden, Schiedam, Vlaardingen, Maassluis* (Amsterdam 1948) 109.

11. Gemeentearchief Dordrecht, Archief van het Koningshofje.

12. RAV, Transporten van onroerende goederen, inv. nr 95, fol. 387v.

NOTA BENE
Een uitgebreider versie van dit artikel werd eerder gepubliceerd in *Terra Nigra* Mededelingenblad van de Archeologische Werkgroep Helinium, afdeling 8 van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), (1991) 120, 27-28 en (1992) 121 7-16.
De munten worden geëxposeerd in het Archeologisch en Bouwhistorisch Museum Hoogstad, Westlandseweg 258 te Vlaardingen. Voor de openingstijden: 010 - 435 5616.

BOURGONDISCHE NEDERLANDEN

Karel de Stoute 1467-1477

1	Brabant	2 groot 1468-1474
2-5	Vlaanderen	groot 1467-1474

Philips de Schone 1482-1506

6-7	Brabant	stuiver 1485
8	Brabant	2 stuiver 1488
9	Gelderland	2 stuiver 1488
10	Vlaanderen	stuiver 1489-1490
11	Vlaanderen	groot 1489-1492
12	Brabant	vuurijzer 1492-1496 (met jaartal 1492)
13	Brabant	groot 1493-1496
14-15	Holland	groot 1493-1496 (1 x doorboord)
16-17	Brabant	stuiver 1496-1499
18-22	Vlaanderen	stuiver 1496-1499
23	Vlaanderen	stuiver 1496-1499 (klop 'kasteel', circa 1530, ? Nederlanden)

De vervoorzaker van dit alles: Koning Philips II, nr 71, 40,5 mm, DOMINUS.MIHI.ADIV-TOR.PHILIPPUS.D.G. HISPZREX.OVX.BRAB.

Nr. 73, 33 mm, DOMINUS.MI-HI.AD-IVTOR.PHS.D.G.HISP.Z. REX.CO.HOL.; *met afbeelding van de versierselen beborend bij de Orde van het Gulden Vlies*

Nr. 23, 27 mm, PHS.ARCHID.AUST.DVX. BG.CO.F(LA). SIT.NO-MEN.D-NI.BEN-EDIC(T).

24	Holland	stuiver 1496-1499
25	Holland	stuiver 1496-1499 (klop 'kasteel', circa 1530, ? Nederlanden)
26-27	Holland	stuiver 1496-1507
28	Holland	stuiver 1496-1507 (klop 'kasteel', circa 1530, ? Nederlanden)
29-31	Brabant	stuiver 1499-1506 Muntplaats: Antwerpen
32-33	Brabant	stuiver 1500 en 1500? Muntplaats: Maastricht (1 x doorboord)
34	Brabant	stuiver 1502 Muntplaats: Maastricht
35	Vlaanderen	stuiver 1499-1503
36	Vlaanderen	stuiver 1499-1503 (klop 'kasteel', circa 1530, ? Nederlanden) doorboord
37-40	Holland	stuiver 1499-1506 (met jaartal 1499)
41	Holland	stuiver 1499-1506 (met jaartal 1499)
42-44	Namen	stuiver 1499-1503

Karel V 1506-1555

Nr. 25, 23 mm, PHS+DEI+GRA+ARCID+ AUS(T)+B(G)+C(O)+H(OL). SIT+NO-ME(N)+D(O)-(MI)N(I)+BNE-DICTV [OF] BE=NEDTV.

45-49	Brabant	stuiver 1507-1517
50	Holland	tuiver 1506-1520 (met jaartal 1499)
51	Brabant	groot 1507-1520 Muntplaats: Antwerpen (doorboord)
52	Brabant	groot 1507-1520 Muntplaats: Antwerpen (klop 'kasteel', circa 1530, Nederlanden)

53	Vlaanderen	groot 1506-1518
54	Namen	groot 1513
55	Brabant	½ reaa11521-1555 Muntplaats: Antwerpen
55a	Brabant	½ reaal 1524-1556 Muntplaats: Maastricht
56	Holland	½ reaal 1521-1535
57-61	Brabant	stuiver 1521-1556 Muntplaats: Antwerpen
62	Vlaanderen	stuiver 1524-1556
63	Holland	stuiver 1535-1544
64-65	?	stuiver 1521-1556
66-68	Brabant	groot 1542-1556 Muntplaats: Antwerpen
69	Gelderland	groot 1545-1553
70	Holland	groot 1545-1556

Nr. 28, 26 mm, meerdere mogelijkheden

Philips II 1555-1598

71	Brabant	philipsdaalder 15.1?
72	Holland	1/20 philipsdaalder 1572
73	Holland	½ kruisrijksdaalder 1567

*Nr. 33, 26 mm, PHS*DEI*GRA*ARC(H)I(D) *AVSTE*DVX*B(VR)G* B(RA*Z). MO*EAC* T(RA)I(ECT)-I(N)*VRO-H(OF)*1500.*

Nr. 61, 24 mm, KAROL(VS)-D+G+RO(M)-IMP+Z+HI-SP(AN)+REX. DA+MIC(H)I+VIRTVTE(M) +CONTRA+HOSTES+TVOS.

UTRECHT

David van Bourgondië
74 vuurijzer emissie 1492

GRONINGEN

Edzard van Oostfriesland 1505-1514
75 stuiver 1507 (doorboord)

SPANJE

Ferdinand & Isabella 1474-1504 - Karel V 1516-1555
76-77 ½ reaal 1497-circa 1540

Nr 78 = nr 55a

Over de waarde van deze schat in de 16e eeuw of 'hoe rijk was de begraver ervan', kan met de nodige voorzichtigheid worden opgemerkt dat het totaal bedrag maximaal 8 Karolusguldens, 6 stuivers en 1 groot of 116,83 stuivers is geweest of minimaal 7 Karolusguldens en 9 stuivers of 149,33 stuivers. Wat daarvoor te koop was is moeilijk te zeggen, maar wellicht kan het iets verduidelijken als we weten dat het in de tekst genoemde huis van Jan Aemszn. in de Smalle Havenstraat in 1561 ten behoeve van de 10e penning werd getaxeerd op 5 Karolusguldens. Als we nu de betekenis van de 10e penning goed begrijpen, dan was het bedrag van 5 Karolusguldens de jaarlijkse huurwaarde van een huis. Het was in ieder geval niet de verkoopwaarde van het huis, want in die tijd komen verkoopprijzen van huizen voor tussen de 150 en 500 gulden.

Penning en sculptuur van Jos Reniers bij 'een halve eeuw cardiologie in Leiden'

C. VAN REES

Op 19 september 1997 werd in het Academisch Ziekenhuis Leiden (AZL), thans het Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC), het vijftigjarig bestaan gevierd van de Afdeling Cardiologie. Daartoe was een feestelijke wetenschappelijke bijeenkomst georganiseerd voor allen die de afgelopen vijftig jaar bij het werk van de afdeling betrokken waren geweest: artsen, onderzoekers, verplegend personeel, studenten, technici. Tijdens deze bijeenkomst presenteerden Leidse wetenschappers de speerpunten van het huidige Leidse onderzoek op het gebied van hart- en vaatziekten.

Helder kwam voor het voetlicht dat onderzoek op het gebied van hartziekten vooral kan gedijen in een harmonieuze sfeer van multidisciplinair denken en handelen, waarbij artsen, fysici, chemici en biologen zich samen buigen over oorzaken en gevolgen van hart- en vaatziekten in hun onderlinge samenhang. Immers het zijn vooral de ziekten van de bloedvaten (atherosclerose, vaatvernauwing) die verantwoordelijk zijn voor een verminderde toevoer van zuurstof- en energierijke stoffen, en daardoor voor een belemmering van de functie van de hartspier; met gevolgen als hartinfarct, angina pectoris, hartritmestoornissen en pompfalen. Helder kwam in de voordrachten de wetenschappelijke lijn naar voren die de huidige hoogleraar hartziekten, prof. dr. A.V.G. Bruschke, heeft uitgezet: het onderzoek naar de belangwekkende rol van de binnenste cellaag van de vaatwand bij ziekteprocessen, en de ziekmakende factoren die inmiddels bekend zijn, de wijze waarop met ingewikkelde beeldvormende technieken meer informatie over de feitelijke toestand van de vaatwand kan worden verkregen, en hoe in de toekomst steeds meer preventief op ziekelijke vaatveranderingen kan worden ingespeeld.

Voor- en keerzijde penning Een halve eeuw cardiologie in Leiden, gegoten brons, 68 x 100 mm (foto's: Peter Cox)

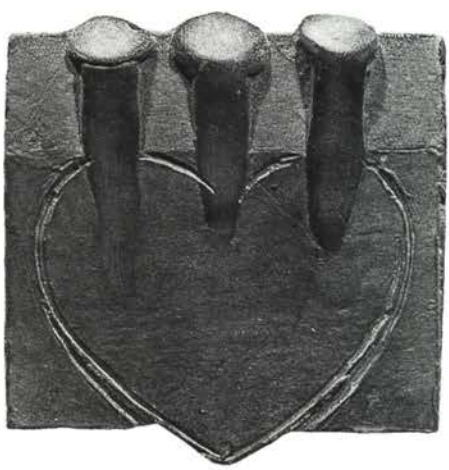
Voorstudies keerzijde penning

Hoe anders werd het wetenschappelijk cardiologisch onderzoek vijftig jaar geleden in Leiden bedreven, in de recent afgebroken oude gebouwen van het Academisch Ziekenhuis, waarvan nu alleen het poortgebouw nog staat. Toen emancipeerde de Leidse Cardiologie als een zelfstandige discipline, zich enigszins afzettend tegen het vakgebied der Inwendige Geneeskunde waaruit het voortkwam, en samenwerking zoekend met de disciplines van Hartchirurgie en Kindergeneeskunde bij onderzoek en behandeling van patiënten met hartklepafwijkingen en aangeboren hartziekten. In die periode stond onder meer onderzoek van de elektrische activiteit van de hartspier (elektrocardiografie) centraal. Vernuftige cardiologen verkregen uit registratie hiervan veel informatie over bouw en functie van het hart.

Ook het onderzoek naar de geluidstrillingen, die de hartspier genereerde bij het openen en sluiten van de kleppen (fonocardiografie) en het meten van de druk in hart- en bloedvaten bleken belangrijke informatie te verschaffen over de vraag welke behandelmethode bij patiënten moest worden toegepast. Geleidelijk breidde de wetenschappelijke interesse van de cardiologen zich ook in Leiden uit naar de preventie van hartaandoeningen. In een tijd dat over cholesterol nog nauwelijks iets bekend was werden in Leiden mensen met een hoog cholesterolgehalte opgespoord en hartpatiënten behandeld met een cholesterolarm dieet. Tegelijkertijd boden technieken als röntgen-, nucleaire geneeskunde en ultrageluidonderzoek nieuwe mogelijkheden voor de beeldvorming van hart- en kransslagaderen. In de verstreken vijftig jaar wisselden de accenten op de Afdeling Cardiologie: nu eens stond wetenschap wat meer in het centrum van aandacht van de stafleden, dan weer de patiëntenzorg, maar beide steeds op hoog niveau.

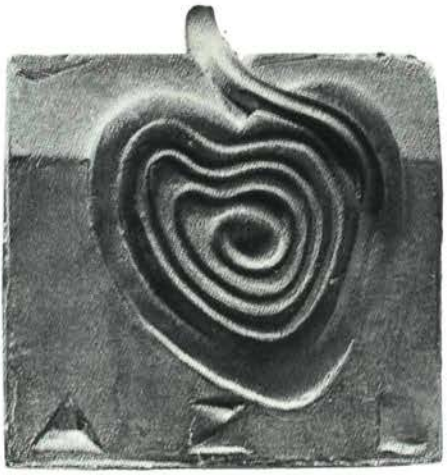

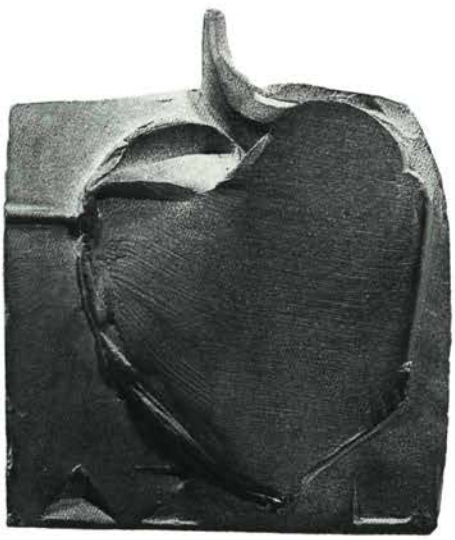
Bovenstaande elementen uit de historie der Leidse Cardiologie kreeg de beeldhouwer Jos Reniers mee bij de unieke opdracht een afbeelding te maken van vijftig jaar Leidse Universitaire Cardiologie. Het comité dat symposium en feest organiseerde wilde deze afbeelding als een herdenkingspenning op de jubileumdag zelf aan de grondleggers van de afdeling overhandigen en in de toekomst ook kunnen uitreiken aan hen die zich voor de Leidse Cardiologie op bijzonderen wijze verdienstelijk hebben gemaakt.

Tegelijkertijd wilden de reünisten – vertegenwoordigd in hetzelfde comité – een geschenk aanbieden aan de jarige Afdeling Cardiologie om aan te geven hoeveel zij te danken hebben aan hun opleiders die hen in Leiden in attitude hebben gevormd en hebben gevoed met kennis en kunde. Zo ontstond het idee om Jos Reniers te vragen analoog aan de te ontwerpen penning ook een sculptuur over hetzelfde onderwerp te maken. Het was bijzonder plezierig dat hij op 19 september zijn voorstudies voor de sculptuur aan de aanwezigen op dia kon laten zien en toelichten. De (voorlopige) terracottamodellen van de penningen werden die dag aan de grondleggers van de Afdeling overhandigd. Prof. dr. Snellen, cardioloog, prof. dr. Brom, hartchirurg en prof. dr. Bruins, kindercardioloog, kregen er ieder een, als blijk van intense waardering voor hun pionierswerk. Inmiddels hebben zij – en later ook de hartchirurg prof. dr. Huismans, bij zijn emeritaat in september 1998 – de definitieve, in brons gegoten penning ontvangen.

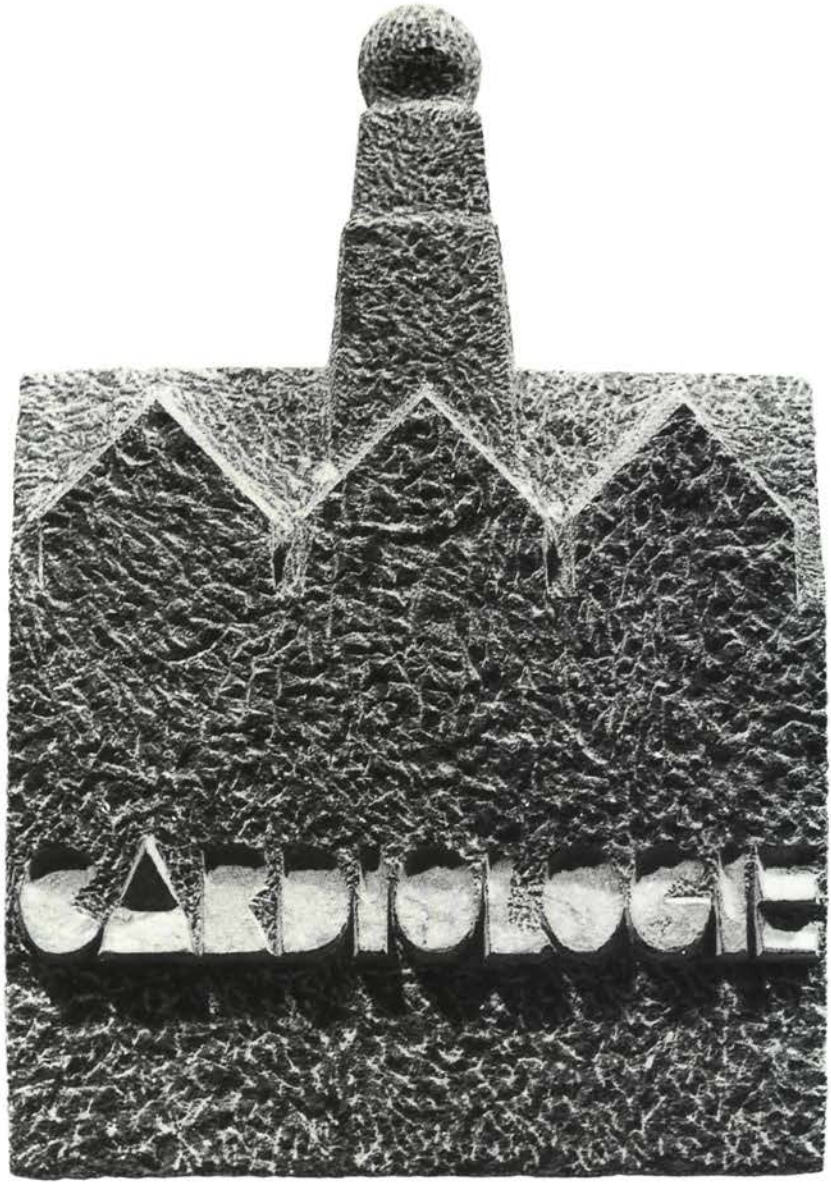
De sculptuur zal in het voorjaar van 1999 worden geplaatst op een in het oog springende plaats in het moderne gebouw van het LUMC – bij de ingang van de functieafdeling cardiologie. Het komt daar te staan als teken van continuïteit van verleden en heden, van AZL en LUMC, van hart en vaten – het hart centraal! Het is ook een teken van dank

Voorstudies keerzijde penning

De beide reliëfs in Belgisch hardsteen, 40 x 60 x 13 cm en 40 x 40 x 13 cm; pagina 66 en 67

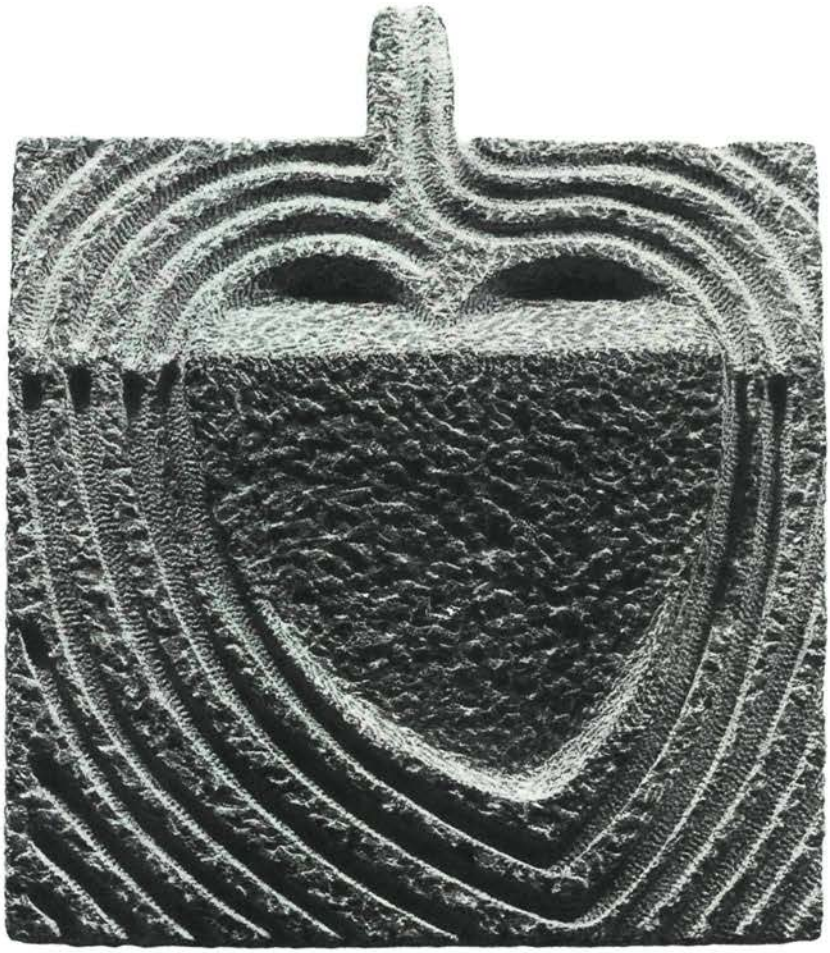
van al diegenen die hun vorming kregen op de Afdeling Cardiologie in Leiden, die er ondanks ups en downs in de voorbije vijftig jaar weer staat als een huis. Tenslotte is het een symbool voor het feit dat inspirerend onderdak wordt geboden aan beginnende wetenschappers en aan gevestigde, aan artsen in opleiding en supergespecialiseerde artsen in hart- en vaatziekten, maar tegelijkertijd een veilig onderdak voor de patiënt. Daarover gaat het per slot van rekening in de Leidse cardiologie. De twee-eenheid penning-sculptuur is op deze wijze een geweldig fraaie verbeelding geworden van vijftig jaar Cardiologie in Leiden, waarmee wij Jos Reniers graag willen complimenteren.

[NOOT VAN JOS RENIERS:]

Op de voorzijde van de dubbele staande penning zijn de contouren en het torentje te zien van het Poort-

gebouw. Het gebouw dat er nu nog staat en als uitgangspunt diende voor de voorzijde van de penning. Horizontaal over het gebouw is de tekst 'Cardiologie' geplaatst. Op de keerzijde

De reliëfs zijn uitgevoerd in Belgisch hardsteen en grotendeels gehakt met punt en tandijzer wat een levendige structuur weergeeft. De twee reliëfs op de foto's, nog los van elkaar, worden op

staat een gestileerde afbeelding van het hart, omgeven door een fond van bloedvaten. De penning is beweegbaar en vindt zijn draaipunt (oorsprong) in de achterzijde van het torentje waar in werkelijkheid het uurwerk zit. Dit werk is suggestief voor tijd en ritme. Door de penning op en neer te bewegen kan men het kloppen van de hartspier imiteren, maar ook de dynamiek van de afdeling hartziekten ervaren.

dezelfde manier als de penning aan elkaar verbonden met dit verschil, dat alleen de penning scharniert. Bij het ontwerpen van de penning en de reliëfs is getracht de twee disciplines visueel zo dicht mogelijk bij elkaar te laten komen. Op deze wijze is zij de fundamentele verbeelding geworden van de koppeling tussen ziekenhuis en afdeling cardiologie. ■

Zie bijschrift pagina 66

Staat der in 1874 in 's Rijks Munt geslagen negotiepenningen, standpenningen en zilveren pasmunt voor Nederland

J.G. STUURMAN

Uit het vierentwintigste algemeen verslag van het Munt-collegie[1] over 1874 – hierna *Jaarverslag* – blijkt dat er in dat jaar bij 's Rijks Munt maar drie denominaties zijn geslagen: gouden dukaten, zilveren rijksdaalders en zilveren dubbeltjes.

Het *Jaarverslag* geeft in een bijlage A (de zogenaamde staat) ook een overzicht van de oplagen: de gouden dukaten zijn in betrekkelijk gering aantal geslagen (43.995), van de rijksdaalder was de voor circulatie bestemde oplage aanmerkelijk hoger (12.792.566 stuks), de hoeveelheid aangemunte dubbeltjes zit met 1.000.000 stuks daar tussenin.

Op al deze muntsoorten staat zoals gebruikelijk een muntmeester- en muntteken. Het opvallende is dat rijksdaalders en dubbeltjes uit 1874 in twee varianten bestaan. Op de ene variant komt als muntmeesterteken een zwaard voor, voorzien van een ovaal aan het uiteinde (op dubbeltjes met het blote oog nauwelijks te zien). De andere variant toont een zwaard dat een (iets groter uitgevallen) klaverbladvormig uiteinde heeft. De gouden dukaten uit dat jaar bestaan alleen in de eerste variant.

J. Schulman vermeldt deze beide varianten van de rijksdaalder en van het dubbeltje uiteraard in zijn bekende *Handboek van de Nederlandse Munten van 1795 tot 1975* (vijfde druk). Hij onderscheidt de beide varianten door de variant met het zwaard, waarbij het uiteinde uit een ovaal bestaat, aan te duiden met de term 'eerste halfjaar' en de variant met het zwaard met klaverbladvormig uiteinde als 'tweede halfjaar'.

Voor de rijksdaalder geeft het *Handboek* een oplage van circa 3.040.000 stuks van het 'eerste halfjaar' en circa 9.755.726 stuks van het 'tweede halfjaar'. Voor de dubbeltjes 1874 geeft het *Handboek* vanaf de tweede druk een verdeling van 800.000 'eerste halfjaar' om 200.000 'tweede halfjaar', terwijl in de eerste druk alleen de totale productie van 1.000.000 wordt genoemd.

Het is natuurlijk goed dat er in het *Handboek* een onderscheid is aangebracht en men zou kunnen volhouden dat het er niet zoveel toedoet hoe dat onderscheid is gemaakt, maar met de termen eerste en tweede halfjaar wordt wel de indruk gewekt dat de ene variant in het eerste en de andere in het tweede halfjaar van 1874 is aangemunt.

Deze suggestie is voor de rijksdaalders minder juist en wat de dubbeltjes betreft zelfs onjuist.

Het *Jaarverslag* vermeldt voor de rijksdaalders een oplage van 12.795.566 en voor de dubbeltjes 1.000.000 stuks [daarnaast zijn er exemplaren geslagen (de 'proefstukken en buspenningen'), die voor de interne controle waren bestemd]. In zoverre zijn de oplagecijfers in het *Handboek* juist weergegeven. Maar het Jaarverslag vermeldt nog meer, het geeft per maand uitgesplitst de productie van de aangemunte soorten aan.

Zo blijken er in januari helemaal geen munten te zijn geslagen, in februari alleen gouden dukaten (meteen de

gehele jaarproductie van dukaten, groot 43.995) en vanaf mei tot het eind van het jaar rijksdaalders, in mei 1.280.000 stuks, in juni 1.760.000, in juli, augustus en september telkens 1.720.000, in oktober 1.880.000, in november 1.600.000 en in december 1.112.566 stuks.

Dubbeltjes zijn alleen maar in de laatste twee maanden van 1874 geslagen; in november 800.000 en in december 200.000. De gehele oplage aan dubbeltjes is dus aan het eind van het jaar geproduceerd en niet zowel in het eerste als in het tweede halfjaar.

Wat de rijksdaalders betreft blijkt de aanduiding eerste, respectievelijk tweede halfjaar iets meer hout te snijden; de productie blijkt min of meer gelijkmatig over de maanden mei tot en met december verdeeld te zijn.

Het is van belang te weten dat het muntmeesterteken zwaard (met ovaalvormig uiteinde) door de muntmeester H.A. van den Wall Bake is gevoerd. Diens muntmeesterteken is bij KB van 18 juli 1846, no 103 vastgesteld. In dat KB is het teken omschreven als 'een antiek zwaard'. Uit een bij het KB behorende tekening blijkt dat het blad van het zwaard aan het boveneinde twee kleine uitsteeksels heeft en aan de onderzijde is voorzien van een ovaalvormig uiteinde.

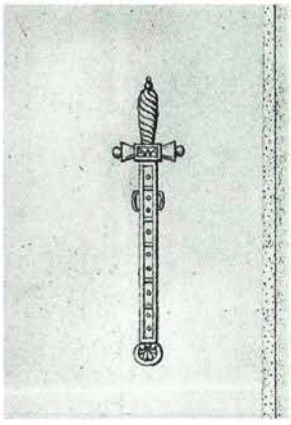
Voorzijde gouden dukaat 1874

Het lijkt nuttig er de aandacht op te vestigen dat dit in de literatuur meestal als 'zwaard' (sec) aangeduide muntmeesterteken in het KB als een 'antiek zwaard' wordt aangeduid en is voorzien van een ovaalvormig uiteinde.[2]

Het muntmeesterteken 'zwaard met klaverbladvormig uiteinde' wijkt veel minder van dit teken af dan het woord 'zwaard' sec suggereert. Er is geen sprake van dat er een klaverbladvormig uiteinde aan het zwaard is toegevoegd, het bestaande ovaalvormig uiteinde is alleen maar een klaverbladvormig uiteinde geworden.

Van den Wall Bake is op 29 juni 1874 na een slopende ziekte overleden, zoals het *Jaarverslag* vermeldt.

Bij KB van 4 juli 1874, no 60 wordt P.H. Taddel met de tijdelijke waarneming van het muntmeestersambt – met terugwerkende kracht tot op de datum van het overlijden van Van den Wall Bake – belast. Taddel was in 1872 aan de toen al ernstige zieke Van den Wall Bake als adjunct toegevoegd. P.H. Taddel werd als waarnemend munt-

Links 'antiek zwaard'; rechts 'zwaard met klaverbladvormig uiteinde' op een rijksdaalder 1874

De twee varianten van de rijksdaalder 1874: links 'zwaard', rechts 'zwaard met klaverbladvormig uiteinde

meester aangesteld, niet als plaatsvervanger van Van den Wall Bake. Als waarnemer kreeg Taddel zijn eigen verantwoordelijkheid. Overigens is Taddel bij KB van 3 november 1874, no 34 met ingang van 16 november definitief tot muntmeester benoemd.

In het *Jaarverslag* is niets te vinden over de vraag of en zo ja hoe aan de muntproducten uit dat jaar te zien moest zijn dat de in functie zijnde muntmeester was overleden en dat er een waarnemer en vervolgens een nieuwe muntmeester was aangesteld.

Met het verschijnsel waarnemend muntmeester was de Munt al wel bekend. Ook waren er al oplossingen gevonden voor de vraag hoe die waarneming op de onder verantwoordelijkheid van de waarnemer, maar nog op naam van de 'oude' muntmeester geslagen muntstukken zichtbaar kon worden gemaakt.

In 1846 heeft men op sommige rijksdaalders die het jaartal 1845 droegen een streepje tussen de kroon en het wapenschild laten plaatsen en is op andere rijksdaalders aan het muntmeesterteken lelie van zijn voorganger een parel toegevoegd (lelie met de parel op de band). Later zou het usance worden dat een waarnemer het teken van zijn voorganger van een sterretje voorzag. Maar dat is pas in 1887 voor het eerst gebeurd, toen het muntmeesterschap door H.L.A. Bake werd waargenomen.

Het *Jaarverslag* besteedt weliswaar geen aandacht aan de verandering van het muntmeesterteken, maar er zijn gelukkig nog andere bronnen. Zo blijkt dat Minister van Financiën Van Delden bij missive van 9 juli 1874 (Generaal Secretariaat, no 38) aan het Muntcollege machtiging heeft verleend om ten blijke van de tijdelijke waarneming van het muntmeesterschap door Taddel 'eene kleine wijziging aan het bestaande muntmeesterteken' aan te brengen.

In de 65e vergadering van dat jaar (14 juli 1874) besluit het Muntcollege (onder nummer 973) vervolgens aan de Minister mede te delen 'dat het bestaande muntmeesterteeken gewijzigd is door het ovaal onder aan het zwaard te vervangen door een klaverblad'. Op dezelfde dag is er van het College onder nummer 973/1105 een schrijven naar de Minister uitgegaan waarin hem mededeling van die wijziging werd gedaan. Bij dat schrijven is naar alle waarschijnlijkheid geen tekening gevoegd geweest.

Het betrof een (kleine) wijziging in het bestaande teken en geen vaststelling van een nieuw teken. Kennelijk is het besluit van het Muntcollege na machtiging van de Minister daartoe voldoende geweest en behoefde die wijziging niet bij KB te worden vastgelegd. Er is hieromtrent althans geen KB bekend, terwijl dat wel is gebeurd bij de vaststelling van Taddels eigen, nieuwe muntmeesterteken na diens definitieve benoeming tot muntmeester: een bijl (KB van 10 maart 1875, no 13).

Aan dat teken bijl is, zoals gezegd, in 1887 ten blijke van de waarneming van het muntmeesterschap, een sterretje

toegevoegd. Dat is evenmin bij KB gebeurd. Trouwens de gememoreerde wijzigingen in muntmeesterteken bij de waarneming in 1846 (streepje tussen de kroon en wapenschild en parel op de band van de lelie) zijn evenmin bij KB vastgesteld.[3]

Zoals gezegd zijn de rijksdaalders in 1874 vanaf mei in maandelijks min of meer gelijke hoeveelheden aangemunt.

De onderverdeling in het *Handboek* van circa 3.040.000 stuks 'eerste halfjaar' en circa 9.775.726 stuks 'tweede halfjaar' blijkt te berusten op een samentelling van de productie over de maanden mei en juni enerzijds en de maanden juli tot en met december anderzijds.[4]

Deze tweedeling benadert de werkelijkheid waarschijnlijk. Het teken zwaard met klaverbladvormig uiteinde kan evenwel pas vanaf 14 juli 1874, de datum van het gememoreerde besluit van het Muntcollege, zijn ingevoerd en mogelijk niet onmiddellijk. Er is daarom wat voor te zeggen, om ook de productie over de maand juli (1.720.000) aan het 'eerste halfjaar' toe te voegen en het 'tweede halfjaar' met het zelfde aantal te verminderen. Men zou dan op 4.760.000 (3.040.000 + 1.720.000) om 8.055.726 (9.775.726 - 1.720.000) uitkomen.

Overigens is in handelaarskringen al lang bekend dat beide varianten van de rijksdaalder 1874 bepaald niet zeldzaam zijn en ongeveer even ruim op de markt voorhanden zijn.

Bij de beide varianten van de dubbeltjes 1874 ligt dat anders. Beide varianten zijn relatief zeldzaam, waarbij de variant 'eerste halfjaar' nog veel minder in de handel blijkt te zijn voorgekomen dan de variant 'tweede halfjaar'. De eerste variant komt zo zelden in de handel voor, dat die variant wel met 'RR' valt aan te duiden, terwijl de tweede variant ten hoogste 'R' is.[5]

Dat staat al haaks op de constatering in het *Handboek* (vanaf de tweede druk) dat er in het eerste halfjaar 800.000 zouden zijn aangemunt en in het tweede halfjaar 200.000.

De twee varianten van het dubbeltje 1874: links 'zwaard met bal', rechts 'zwaard met klaverblad'

De gehele aanmunting van dubbeltjes van 1874 heeft, zoals in het jaarverslag is vermeld, in november en december van dat jaar plaatsgevonden, ver na het besluit van het Muntcollege van 14 juli dus. En dat kan ook niet anders.

Blijkens artikel 18 van de Muntwet van 26 november 1847, stb. no 69 mocht pasmunt (kwartjes en kleinere denominaties) immers alleen voor rekening van het Rijk worden geslagen. Dientengevolge was voor de aanmunting daarvan een opdracht van rijkswege nodig. Deze machtiging voor het slaan van dubbeltjes in 1874 is pas bij KB van 10 oktober 1874, no 25 verleend.

De wetenschap dat de dubbeltjes van 1874 niet vóór 10 oktober kunnen zijn aangemunt en in feite in november en december zijn geslagen leidt tot de vaststelling dat alle dubbeltjes 1874 tijdens de waarneming van Taddel of tijdens diens definitieve muntmeesterschap zijn vervaardigd. Met andere woorden, in ieder geval onder verantwoordelijkheid van Taddel. Eigenlijk had dus geen van de dubbeltjes 1874 het muntmeesterteken zwaard (met ovaalvormig uiteinde) mogen voeren.

Misschien heeft men uit nonchalance (het ging tenslotte maar om kleine pasmunt) voor de dubbeltjes 1874 nog voorradige keerzijde-dienststempels met een zwaard met ovaalvormig uiteinde gebruikt. Dat kan heel goed. Wellicht is men pas, toen men door deze voorraad heen was, keerzijdestempels met het muntmeesterteken zwaard met klaverbladvormig uiteinde gaan aanmaken.

Hoeveel of liever gezegd hoe weinig dubbeltjes er met het keerzijdestempel

Bijlage A.

STAAT der in 1874 in 's Rijks Munt geslagen negotiepenningen, standpenningen en zilveren pasmunt voor NEDERLAND.

MAANDEN.	AANTAL der OPBRENGSTEN.	Aantal der afgeleverde stukken.			Gewigt.			NOMINALE WAARDE.
		Dukaten.	2½-guldens.	10-cents-stukken.	Dukaten.	2½-guldens.	10-cents-stukken.	
					Kilo.	Kilo.	Kilo.	
Februarij	5	43995			153,757030			*Memorie.*
Mei	32		1280,000			31994,784		*f* 3200000
Junij	44		1760,000			43995,531		4400000
Julij	43		1720,000			42994,186		4300000
Augustus	43		1720,000			43003,374⁵		4300000
September	43		1720,000			43004,651³		4300000
October	47		1880,000			47000,884⁵		4700000
November	40		1600,000			40000,580		4000000
Idem	16			800000			1120,936	80000
December	28		1112,566			27814,574⁵		2781415
Idem	4			200000			280,282	20000
Totaal.	345	43995	12792,566	1000000	153,757030	319808,566	1401,218	*f* 32081415
Ongebruikte proefstukken	10		640		0,034900	16,008		1600
» buspenningen			2,520			63,003		6300
Totaal der afgeleverde stukken	44005	12795,726	1000000	153,791930	319887,577	1401,218	*f* 32089315	
Gebruikte proef- en buspenningen	142	5,156	820					
Afgekeurde stukken.		2						
	44147	12800,884	1000820					

Behalve de dukaten.

Te zamen 13845851 stuks.

zwaard (met ovaalvormig uiteinde) zijn geslagen is aan de hand van bij de Nederlandse Munt beschikbare gegevens niet exact te bepalen.[6]

Dat het er veel minder zijn geweest dan dubbeltjes 1874 met zwaard voorzien van een klaverbladvormig uiteinde is, zoals gezegd, wel zeker.

De verdeling die in het *Handboek* staat (800.000 eerste halfjaar om 200.000 tweede halfjaar) is kennelijk ontleend aan het *Jaarverslag*. Daarin staat echter niet meer vermeld dan dat er in november 1874 800.000 zijn aangemunt en in december 200.000.

Omdat het aantal bekende exemplaren van elk van de beide varianten grond geeft voor het vermoeden dat het dubbeltje 'eerste halfjaar' veel minder is aangemunt dan het dubbeltje 'tweede halfjaar' is in de catalogus van Mevius vanaf de editie 1983 (14e herziene en verbeterde druk) voor een praktische oplossing gekozen om de relatieve zeldzaamheid van het dubbeltje 1874 met het zwaard met ovaalvormig uiteinde ten opzichte van het dubbeltje met het zwaard met klaverbladvormig uiteinde beter tot zijn recht te laten komen. Aan de in het *Handboek* gepubliceerde oplage van 200.000 voor dubbeltjes met klaverbladvormig uiteinde is een 0 toegevoegd (dus 2.000.000 in plaats van 200.000), terwijl Mevius bij het dubbeltje 1874 zwaard 'eerste halfjaar' een oplage van 800.000 blijft aangeven.

Aldus wordt evenwel de totale productie van 1 miljoen dubbeltjes 1874, die in het *Handboek* correct staat vermeld, verhoogd tot 2.800.000!

De *Muntalmanak* vermeldt vanaf de eerste editie (1983/1984) voor dubbeltjes 1874 ook een jaarproductie van 2.800.000 en splitst dat eveneens op in een oplage van 800.000 voor '1874 zwaard' en 2.000.000 voor '1874 zwaard met klaverbladvormig uiteinde'. Daar staat wel tegenover dat de *Muntalmanak* niet de term 'eerste halfjaar' voor de eerste variant gebruikt.

De bekende wereldcatalogus (het 'telefoonboek') van Krause Mishler is vanaf de 12e editie (1986), met enige jaren vertraging, gevolgd: bij '10 cents 1874 sword privy mark' vermeldt hij een oplage van .800. Daarmee geeft Krause, zoals bekend, achthonderd duizend aan. Bij '10 cents 1874 sword in scabbard privy mark' vermeldt hij 2.000, waarmee Krause twee miljoen aangeeft.

Het *Handboek* heeft de informatie over de in 1874 geslagen munten aan de bron ontleend: het *Jaarverslag*. Voor zover er een verdeling tussen de slagaantalen van munten voorzien van een muntmeesterteken zwaard met ovaalvormig uiteinde dan wel zwaard met klaverbladvormig uiteinde moest worden gemaakt, zijn er uit het *Jaarverslag* te vergaande conclusies getrokken die bovendien niet met de werkelijkheid overeenstemmen.

Valt het wat de rijksdaalders betreft nog alleszins mee, voor de dubbeltjes geldt dat niet. Maar het *Handboek* vermeldt ten minste de totale productie over het jaar 1874 juist, ook voor zover het de dubbeltjes betreft. En dat doen de verschillende catalogi niet (meer).

Over de dubbeltjes valt niet meer te zeggen dan: er zijn in 1874 in totaal 1 miljoen voor de circulatie bestemde dubbeltjes geslagen. En geen 2,8 miljoen. ■

Met dank aan Het Nederlands Muntmuseum (drs M.L.F. van der Beek en drs A.A.J. Scheffers); het onderzoek voor dit artikel werd mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van de Hollandsche Bank-Unie N.V. te Rotterdam (afdeling numismatiek) aan Stichting De Beeldenaar.

NOTEN

1. Het Munt-collegie – hierna: Munt-college – is bij de Wet van 1 juni 1850, stb. no 25 in het leven geroepen, ter vervanging van het College

van Raden en Generaalmeesters. Blijkens artikel 4 van die wet had het Munt-College onder meer de taak jaarlijks een algemeen verslag van de werkzaamheden aan de Munt over het afgelopen jaar te maken. Het eerste verslag is in 1851 over 1850 gepubliceerd, het 24e in 1875 over 1874.

2. Algemeen Rijksarchief, ARA, Den Haag. Inventaris van het archief van het Kabinet des Konings, 1841-1897, Nummer toegang 2.02.04, inventarisnummer 372.

3. Sinds 1902 werd de Munt niet meer onder toezicht van het Munt-college door een particuliere muntmeester voor eigen rekening geëxploiteerd, maar direct door het Rijk als diensttak van het Ministerie van Financiën. In 1909 is het muntmeesterteken van Hoitsema nog wel bij KB vastgesteld, maar in 1933 is het muntmeesterteken voor Van Heteren bij eenvoudige Missive vastgesteld.

4. Het handboek geeft het totaal der (door de munters) afgeleverde stukken, dus inclusief de ongebruikte proef- en buspenningen.

5. Sinds 1963 zijn er bij Jacques Schulman en vervolgens bij Laurens Schulman in FDC- kwaliteit slechts negen exemplaren van het dubbeltje 1874 'eerste halfjaar' verhandeld en van het dubbeltje 1874 'tweede halfjaar' aanzienlijk meer (vriendelijke mededeling L. Schulman).

6. Uit het archief van de Nederlandse munt (proces-verbaal 1999, bijlage 1) blijkt wel dat er d.d. 31 december 1874 om 7.00 uur totaal 35 keerzijde-dienststempels van dubbeltjes 1874 zijn gebiffeerd (onbruikbaar gemaakt). Te weten: 1 stempel B (no. 69), 3 stempels D (35-37) en 31 stempels E (1-31). Sinds kort is bekend dat de aan de muntgezellen uitgereikte dienststempels sinds 1848 van een jaarletter zijn voorzien, beginnend met A (vriendelijke mededeling M. van der Beek). Vanaf 1848 tellend moet het ene stempel B een stempel uit 1871 zijn geweest, de stempels D uit 1873 en de stempels E uit 1874. (Dat er geen stempels C bij waren, is heel verklaarbaar, er zijn geen dubbeltjes met jaartal 1872!) Ervan uitgaande dat deze 31 onbruikbaar gemaakte keerzijde-stempels E van dubbeltjes van 1874 alle gebruikte keerzijde-stempels van dubbeltjes 1874 omvatten, zijn er voor 1 miljoen dubbeltjes 31 stempels gebruikt. Dat betekent circa 32.000 (1.000.000 : 31) per stempel.

De medailles van Marcel Rau gedurende de Tweede Wereldoorlog

LUC VANDAMME

Voor dit artikel dacht ik gebruik te maken van het dossier van Marcel Rau[1] dat berust bij de firma Fibru te Brussel. Groot was echter mijn verbazing toen bleek dat de laatste brief in het dossier uit deze periode dateert van 4 september 1940. Hierin wordt het volgende geschreven: 'D'autre part monsieur Fisch vous rappelle le modelage traitant le sujet Travail. Cette médaille intéressait probablement certains organismes actuellement.' Over welke medaille ging het hier? We beschrijven ze hieronder:

Vz. Naakte man naar links die een schijf wentelt. Getekend onderaan rechts langs de rand: RAU. Gereserveerde afsnede.
Kz. Blanco.
1948, Fisch, 70 mm, 50 mm, 40 mm, 30 mm, brons.

Ze komt voor in de fondscatalogus van Fibru onder de nrs 1048 (70 mm), 1593 (50 mm) en 1337 (30 mm). J. Lippens signaleert in zijn artikel 'Les médailles coulées de Marcel Rau' in het *Bulletin du Cercle d'études numismatiques* 14 (1977) 4, p. 79-81, dat een model in paraffine met een diameter van 220 mm bestaat en vermoedt dat er een of meer gegoten versies van bestaan. De firma FIBRU, gegroeid uit de fusie tussen de firma FISCH en FONSON, heeft in ieder geval heden ten dage nog één exemplaar in haar bezit.

We dateren deze medaille in 1948 omdat Marcel Rau op de brief van 9 september 1940 antwoordt op 27 september 1948. En hier antwoordt hij alsof er tussentijds helemaal geen correspondentie zou geweest zijn! Werden er dan in die tussentijd geen medailles geslagen? Uit de briefwisseling en/of het ontbreken ervan zou men denken van niet!

Naakte man naar links die een schijf wentelt

Zo werd een medaille uitgegeven ter herinnering aan de Achttiendaagse Veldtocht:

Vz. Hoofd van Leopold III naar links, rechts de gekroonde initiaal.
Kz. HOMMAGE / A NOTRE / ROI / _____ / .28 MAI 1940.Tekst in het veld.
1940, Fisch, 20 mm, brons en verguld brons (werd tevens verwerkt tot

Hangertje Achttiendaagse Veldtocht

een hangertje en tot een achthoekige plaket van 11 x 14 mm).

Over het productiejaar 1940 mag men enige twijfels hebben, omdat er in het dossier bij de firma Fisch hierover geen enkele correspondentie terug te vinden is, de medaille door de kunstenaar niet getekend is, en de traditionele vermelding REX ontbreekt.

En als ze al zou geslagen zijn na 28 mei 1940, waar haalde men dan het nodige brons, een strategisch materiaal, om de medaille te slaan? Vermoedelijk sloeg men de medaille in 1945 of nog later, namelijk naar aanleiding van de koningskwestie. Liet men daarom de vermelding REX weg? Waarschijnlijk wel. Want uiteindelijk werd deze voorzijde reeds in 1936 gebruikt voor het eeuwfeest van het 1e artillerieregiment:

Vz. LEOPOLDVS III / REX BELGARVM. Hoofd van het koning naar links. Getekend onder de hals: RAU.

Vz. medaille eeuwfeest 1e artillerieregiment

Kz. * CENTENAIRE DU 1ER REGT.D'ARTILLERIE * / EEUWFEEST VAN HET 1STE REGT.ARTILLERIE. Regimentswapen tussen de jaartallen 1836 (links) en 1936 (rechts). 1936, FISCH, 50 mm, brons en zilver.

In 1942 werd een medaille geslagen voor de OFLAG II.A te Prenzlau, gelegen in het noorden van het Brandenburgerland, en beheerd door de Wehrmacht. Prenzlau was de verplichte verblijfplaats van 1500 actieve officieren en van 800 reserveofficieren tot in juli 1943, toen de reserveofficieren overgebracht werden naar een ander kamp in de nabijheid van Hamburg. De actieve officieren verbleven er tot de evacuatie van het kamp voor de aankomst van het Sovjetleger.

Vz. LEOPOLDVS III / REX BELGARVM. Hoofd naar links. Getekend onder de hals: RAU.

Kz. OFLAG II.A / PRENZLAU / 21.VII.1942 (in het veld). Twee hulsttakken, bovenaan een kroon. 1942, Fisch, 50 mm, 70 mm, brons. Werd tevens verwerkt tot hangertje met een diameter van 32 mm. Deze draagt op de keerzijde slechts de tekst: PRENZLAU / _._ / JUILLET / 1941 / -.

Een identieke voorzijde dus als de medaille geslagen in 1936, dat wil zeggen ook getekend door RAU en met de traditionele vermelding van REX.

Werd deze medaille wel geslagen in 1942? Was er toen brons voorhanden? De medaille moet op een vrij groot aantal stuks geslagen zijn want we komen ze nogal frequent tegen op ruildagen.

Deze medaille huldigde de nationale feestdag van 1942, tijdens dewelke de gevangen genomen officieren in Prenzlau (en meer bepaald de reserveofficieren) in het kamp een gedenkwaardig defilé organiseerden.[2] Dit defilé was samengesteld uit talrijke groepen die zeer representatief waren voor hun stad of hun streek. Elk van deze groepen had door middel van resten van verpakkingsmateriaal, hout, karton, enzovoorts een symbool van hun stad (Luik, Gembloers, Doornik, enz.) vervaardigd. Een gekostumeerde groep van 'Gilles van Binche' droeg door haar muziek en haar dansen bij tot de animatie. Dit

defilé doorkruiste het hele kamp in een onbeschrijfelijke stemming. De bewakers hadden er geen bezwaar tegen, hetgeen niet het geval was in 1941, toen Belgische vlaggen, gemaakt van zwarte, gele en rode dekens, aan de vensters verschenen. De Duitsers kwamen tussenbeide en de zaak had een slechte afloop kunnen hebben.

Deze medailles werden in Brussel besteld en degenen die er een aangevraagd hadden, bekwamen een exemplaar te betalen in 'Lagermark'.

Dus er was wel degelijk materiaal voorhanden, en er werd zeker briefwisseling rond gevoerd. De briefwisseling ging helaas verloren. Raymond Glorie, die toentertijd met Marcel Rau samenwerkte, bevestigde mij dat aan brons geraken, niet zo'n probleem was. Er kwam wat administratie bij kijken maar over het algemeen was er vrij vlot aan te komen. En voor een paar projecten zou Marcel Rau bestaande bronzen geuten, die hij niet meer mooi vond, gebruikt hebben om te laten smelten.

Deze medaille werd door Rau wel getekend, in tegenstelling tot die van de achttiendaagse veldtocht. Eigenaardig is wel dat ik ook de volgende medailles terugvond:
Vz. Hoofd van prins Boudewijn naar links. Getekend onder de hals: RAU.
Kz. OFLAG II.A / PRENZLAU / 21.VII.1942 (in het veld). Twee hulsttakken, bovenaan een kroon.
1942, FISCH, 50 mm, brons.
Vz. Kinderhoofdje van Prins Albert naar links, rechts van de hals een gekroonde initiaal en het wapenschild van Luik. Getekend onderaan langs de rand: RAU.
Kz. OFLAG IIA / PRENZLAU / 1942.

Hier maakt men gebruik van twee stempels die reeds in 1937 werden gebruikt voor de Wereldtentoonstelling in Parijs.[3]

Ook op de nationale feestdag in 1943 werd een medaille geslagen, maar dan in de Oflag Lübeck, een krijgsgevangenkamp voor officieren:

Vz. medaille met hoofd van prins Boudewijn

Vz. LEOPOLDVS III / REX BELGARVM. Hoofd van het koning naar links. Getekend onder de hals: RAV.
Kz. OFLAG XC / LUBECK / 21.VII.1943. Binnen een lauwerkrans de gekroonde tekst.
1943, Fisch, 70 mm, 32 mm (?), brons.

Het lijkt ons dan ook waarschijnlijk dat de medailles voor de krijgsgevangenkampen van Prenzlau en Lübeck werden geslagen met medeweten van Marcel Rau, want dit was blijkbaar geen probleem voor de Duitse militaire overheid.

De medaille van de achttiendaagse veldtocht lijkt mij waarschijnlijk geslagen op een latere datum dan 28 mei 1940, omdat het erg opvallend is dat deze medaille ongesigneerd werd gebruikt. Vermoedelijk wou Marcel Rau politiek geen probleem krijgen als inspecteur van het kunstonderwijs van het Rijk.

Tot besluit kunnen we stellen dat tijdens de oorlog eigenlijk niets nieuws, gesigneerd door Marcel Rau, werd uitgebracht. Telkens werd een oude stempel herbruikt of aangepast. De oorlog zal ongetwijfeld alle activiteiten zwaar belemmerd hebben. Alhoewel Raymond Glorie beweert dat kun-

stenaars met naam in die tijd een erg gevuld orderboek hadden. Mensen met veel zwart geld konden dit immers alleen opdoen aan voedsel en kunst!

NOTEN

1. Marcel Rau, geboren op 20-3-1886, overleden te Brussel op 29-6-1966, was een leerling van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Brussel en had daar als leermeester Charles Van der Stappen. In 1909 behaalde hij de Romeprijs voor Beeldhouwkunst voor zijn concurrenten Rik Wouters, Oscar Jespers, Géo Verbanck en Alfred Courtens. Hij ontwikkelde zich tot een veelzijdig kunstenaar. Hij ontwierp monumenten, standbeelden en geveldecoraties, maar ook kleinere, losstaande beelden en een hele reeks medailles.

2. Deze informatie kregen we van de heer Emile Lamy, die in het kamp verbleef, via de heer Marc Vancraenbroeck, bestuurslid van de Promotie van de Medaille vzw.

3. De volledige catalogus van de medailles van Marcel Rau verschijnt in de loop van 1999 en wordt uitgegeven als onderdeel van het jaarboek van het E.G.M.P. vzw. Meer informatie kan u bekomen bij het E.G.M.P., afdeling Limburg, De Panestraat 84, te 3550 Heusden-Zolder (België).

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Tentoonstelling 'De muntslag ten tijde van koning Willem III'

KAREL SOUDIJN

Eind 1996 startte Het Nederlands Muntmuseum in Utrecht een serie exposities onder de titel 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. Sinds december 1998 is de derde in deze reeks te zien: de muntslag ten tijde van koning Willem III (1849-1890).

Aan het begin van deze tentoonstelling is op een tekstbord een kernachtige samenvatting te lezen: tijdens de regering van Willem III werd het Nederlandse muntwezen beïnvloed door talrijke factoren van buitenaf. Vooral twee veranderingsprocessen krijgen aandacht, namelijk de invoering van de gouden standaard, als reactie op ontwikkelingen in andere landen, en de aanmaak van nieuwe bronzen munten om het gebruik van buitenlands kopergeld terug te dringen.

Wie de voorafgaande twee exposities bezocht, herkent gemakkelijk de systematiek in de opzet van deze tentoonstelling. Eerst worden geldstukken getoond die een overzicht bieden van het muntwezen bij het aantreden van de nieuwe vorst. Wanneer Willem III de troon bestijgt, is het oude geld uit de Republiek niet meer in omloop. Naast de nieuwe zilveren munten van Willem II circuleert nog klein zilvergeld dat op naam van Willem I is geslagen, plus kopergeld van Willem I en Willem II. Bovendien maakt de handel gebruik van gouden tientjes en vijfjes van Willem I. Buitenlandse gouden munten komen in de handel eveneens van pas. Ook betaalt men nog met muntbiljetten uit de laatste periode van hermunting onder Willem II.

Een volgende vitrine besteedt aandacht aan het nieuwe vorstenportret. D. van der Kellen jr. sneed het portret voor de gouden negotiepenningen en J.P.M. Menger maakte een afbeelding van de koning voor de gouden handelsmunten. Het portret van Willem III voor het zilvergeld werd ontworpen door J.P. Schouberg.

In 1875 voert Nederland de gouden standaard in. De muntreeks wordt dan uitgebreid met een tienguldenstuk. De expositie suggereert dat dit met de nodige strubbelingen gepaard ging. In 1873 begon men met de vervaardiging van een nieuw portret voor gouden tientjes en voor (wel ontworpen, maar niet uitgevoerde) gouden vijfjes. Het portret van Willem III op de zilveren munten werd niet overgenomen, omdat het volgens critici onvoldoende gelijkenis zou vertonen. Daarom maakte nu een fotograaf een (helaas hier niet aanwezige) foto van de koning. Aan de hand van deze foto boetseerde beeldhouwer J.A. van der Ven een model. En tenslotte sneed J.P.M. Menger het nieuwe muntportret. De keerzijde van het tientje is van de hand van J.Ph. van der Kellen. Helaas stapelde deze munt niet goed, zodat die keerzijde weer vervangen moest worden.

Verscheidene vitrines tonen ook nu weer de droom van menig collectioneur: keurig uitgestalde rijen munten per metaalsoort, compleet op jaartal, en uiteraard in de hoogste kwaliteit. Aan het eind van de expositie geven enkele vitrines nog aandacht aan buitenlandse muntunies, speciale verzamelaarsmunten (afslagen in goud en zilver) en vervalsingen. In laatstgenoemde vitrine liggen niet alleen valse munten, maar ook enkele gietvormen om het geld van Willem III na te maken.

Volgens de oorspronkelijke opzet hoort bij elke expositie een boek met uitvoerige toelichtingen. Helaas blijkt de boekenreeks sterke vertraging te hebben opgelopen. Bij de opening van de tentoonstelling over Willem III was het boek over zijn voorganger nog niet eens klaar. Om bezoekers toch iets te laten lezen, ligt in het museum nu wél een (gratis) vouwblad met biografische gegevens over Willem III. Dit blad leert ons, dat hij met tegenzin aan het koningschap begon. Met de Grondwet kon hij moeilijk overweg. Het familieleven van de koning was weinig gelukkig. Geliefd bij het volk werd Willem III door zijn bezoeken aan gebieden die getroffen werden door overstromingen. Later boette hij echter sterk aan populariteit in.

Het vouwblad geeft kleur aan deze koning, maar vertelt verder niets over de muntslag. De tentoonstelling vind ik de meest duidelijke van de reeks (tot nu toe), maar ik blijf voor verdere details uitzien naar het boek. Daarin hoop ik straks ook veel meer te lezen over de talrijke factoren die (volgens het eerder genoemde tekstbord) het muntwezen beïnvloedden, want op de expositie zelf konden er maar enkele van worden aangestipt.

Muntmelange

MICHIEL PURMER

Een drietal numismatisch getinte pijpenkoppen

Velen van u zullen ze in hun jeugd op akkers en velden wel eens gevonden of zelfs verzameld hebben: aardewerken pijpenkoppen die bij miljoenen tussen begin zeventiende en eind negentiende eeuw gemaakt, gebruikt en gebroken zijn. Dat sommige exemplaren een uitgesproken numismatische achtergrond hebben zal u waarschijnlijk minder bekend zijn.

Hielmerk pijpenkop 'Zeeuwse rijksdaalder'

Kopietjes uit Duco: 'Zeeuwse rijksdaalders'

In de Nederlandse Gouden Eeuw is het roken een populaire en algemene bezigheid geworden. Op veel schilderijen uit deze tijd is dat nog te zien. Dit roken gebeurde met pijpen van gebakken klei of witte 'pijpaarde'. De

Zeeuwse rijksdaalder (staande ridder; tekening uit Verkade)

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

eerste pijpenmakers in de Nederlanden kwamen uit Engeland, gevlucht voor de repressie van Jacobus I, in het begin der zeventiende eeuw. Niet lang daarna leren ook de Nederlanders dit ambacht.

De stad Gouda groeit in de loop van de zeventiende eeuw uit tot het nationale centrum van de pijpenindustrie – vandaar nog steeds de benaming 'Goudse pijp' voor de witte kleipijp – maar er ontstonden ook vele kleinere en grotere regionale pijpenmakerscentra.

De kleipijp was een artikel met een kortstondig leven. Het materiaal was niet erg duurzaam en ook het rookkanaal in de lange, smalle steel raakte snel verstopt. Na enkele malen roken moest men de pijp dan ook meestal al vervangen, als die dan al niet gebroken was. Hierdoor zijn de pijpen in gigantische aantallen gefabriceerd en worden ze veelvuldig in de bodem teruggevonden. Door de korte levensduur, maar ook door economische omstandigheden is de vorm van de kleipijp steeds veranderd. Zo wordt, met het dalen van de

tabaksprijs, de kop steeds groter. De pijp is, zeker als het een gemerkt exemplaar betreft, daardoor vaak goed te dateren en – evenals munten – een belangrijk archeologisch 'gidsfossiel' in archeologische opgravingen.

Er ontstond in Gouda een sterke concurrentie onder de pijpenmakers. Sinds 1660 bestond er in Gouda een pijpenmakersgilde, waarbij iedere meester een eigen merk had. Dit merk speelde een belangrijke rol. Men kocht pijpen op merk en sommige merken waren razend populair. Deze merken werden op de betere kwaliteit pijpen met een speciaal door de zilversmid vervaardigd stempeltje op de hiel van de pijpenkop aangebracht. Deze hiel is het uitstekende deel onderaan de pijpenkop, oorspronkelijk bedoeld als steuntje. Het vroegst bekende merk is de Tudorroos, meegenomen door de Engelse pijpenmakers. De Nederlandse pijpenmakers namen dit merk over. Vervolgens werden de initialen van de makers als merk genomen, vaak voorzien van een kroon, zoals bijvoorbeeld MA voor Michiel Andriesz. Later worden ook cijfercombinaties en de meest uiteenlopende voorwerpen en onderwerpen als merk gebruikt. Alleen in Gouda al zijn er 726 verschillende merken bekend. Sommige van deze merken hebben honderden jaren bestaan en genoten grote bekendheid. Andere merken kenden een kortstondig leven van enkele tientallen jaren. De merken zijn op te delen in drie groepen: lettermerken, cijfermerken en beeldmerken. Vooral deze derde categorie is zeer divers: bloemen, planten, dieren, stedenwapens en gebruiksvoorwerpen komen voor. De merken moesten de consument kunnen aanspreken en dus herkenbaar zijn. Het voorkomen van enige munten uit die tijd als merk is dus geen toeval. Twee merken zijn direct op munten terug te leiden.

Het merk 'De Zeeuwse Rijksdaalder' is tussen 1705 en 1798 gebruikt. Het toont de kenmerkende staande ridder

Hielmerk pijpenkop 'Hollandse duit'

van de zilveren dukaat. Bij de latere versie van het merk is deze munt duidelijk herkenbaarder. De naam rijksdaalder is logisch. De zilveren dukaat was oorspronkelijk 50 stuiver waard en zo de opvolger van de Rijksdaalder met de halve man. De zilveren dukaat uit

Kopie uit Duco: 'Hollandse duit'

Zeeland, die tegen de hogere waarde van 52 stuiver omliep, was in de achttiende eeuw een veel voorkomende muntsoort in de geldomloop. Dit in tegenstelling tot de zilveren dukaten uit de andere provincies, die vooral voor de overzeese handel werden geslagen.

Het tweede merk is 'De Leeuw in de Hollandse Tuin'. Dit was een populair merk dat werd gebruikt tussen 1682 en 1940. In de achttiende eeuw wordt dit merk ook wel aangeduid als 'De Hollandse Duit'. Een begrijpelijke associatie: na de invoering van de nieuwe zware duit in 1702 is in Holland gedurende bijna 80 jaar de bekende duit geslagen met op de keerzijde de leeuw in de tuin. Deze duiten zijn in grote aantallen geslagen en hebben een belangrijke rol in de kleingeld-

Duit (Hollandse tuin; tekening uit Verkade)

Kopie uit Duco; 'Pijlenbundel'

circulatie gespeeld. Voor velen moet dit merk daardoor herkenbaar zijn geweest als muntstuk, reden dat het merk in de achttiende eeuw onder deze nieuwe naam bekend wordt.

PAUL F.L. DE GROOT

Bezemstuiver; tekening uit Verkade)

Het is in dit kader niet ondenkbaar dat ook het merk 'Pijlenbundel' – gebruikt tussen 1720 en 1799 – door de roker herkend zal zijn als de afbeelding van een munt; de bezemstuiver. Hierover kon ik in de literatuur echter niets vinden. Het zal de gewone roker in ieder geval bekender zijn geweest van de bezemstuiver dan de symbolische betekenis achter de pijlenbundel: de zeven pijlen verbeelden de Zeven Provinciën der Verenigde Nederlanden.

In de negentiende eeuw neemt het succes van de kleipijp af. Ook het aantal merken verminderd sterk. In de twintigste eeuw is tenslotte de productie van kleipijpen beperkt tot de toeristische sector. De houten pijp, maar vooral ook sigaar en sigaret hebben de massaproductie van kleipijpen overbodig gemaakt. Maar, zoals gezegd, getuigen duizenden pijpenkoppen nog van deze ooit bloeiende industrie. Boeiend als gebruiksvoorwerpen uit het dagelijks leven, met afbeeldingen van toentertijd dagelijkse voorwerpen. Wat dat betreft hebben munten en pijpenkoppen meer gemeen dan de drie beschreven merken!

Franeker, half vuurijzer 1490, Puister (1981) type 3.004
Vz. + MON' NO(VA) (FRANKE)REN'
Kz. (+ A)N(NO) (D)NI o M o CCCC o IX o (tekening P.F.L. de Groot)

LITERATUUR

D.H. DUCO *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940* (Lochem 1982).

P.K. SMIESING en J.P. BRINKERINK *Onder de rook van Utrecht. Twee eeuwen tabaks pijpenmakerij in Lauwerrecht 1600-1800.* Stichtse historische reeks 14 (Utrecht 1988).

Een Franeker half vuurijzer met het jaartal MCCCCIX

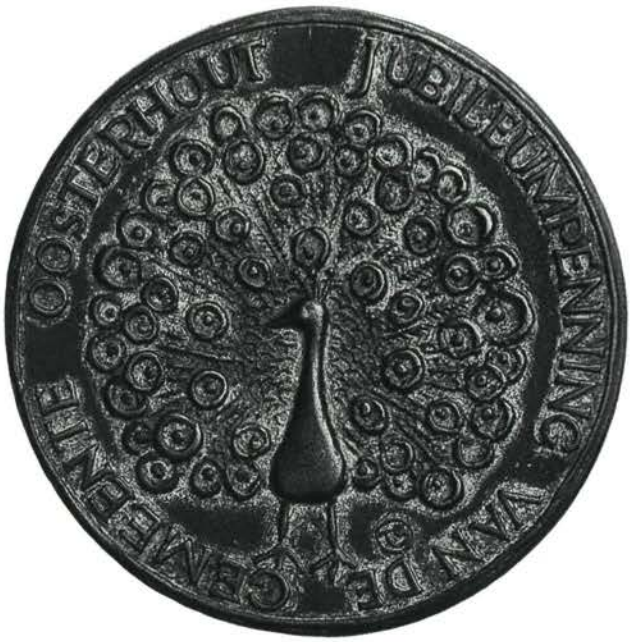
Anton Puister heeft in het Jaarboek van 1981 de Friese stedelijke munten uit de 15e eeuw beschreven. Een groot aantal van de behandelde munten draagt een jaartal. Op het merendeel van de stukken bestaat het jaartal uit romeinse cijfers, zoals MCCCCLVI (1456) of MCCCCXCIII (1493). Bij de weergave van jaartallen op munten van Leeuwarden worden zowel Romeinse als Arabische cijfers gecombineerd, bijvoorbeeld MCCCC87 (1487). De bontste combinaties en variaties voor het weergeven van het jaartal vinden we bij de munten van Franeker, waar men kennelijk van experimenteren hield. In Franeker vinden we zowel complete als verkorte jaartallen in combinaties bestaande uit Gothische en Arabische cijfers zoals 1Ϙ8ʌ (1487) en 91, maar ook de combinatie MILLESI'OϘ90 (1490). De enige stedelijke munt uit Friesland in mijn verzameling is van Franeker en vertoont een niet door Puister beschreven wijze van dateren. Het gaat om een half vuurijzer 1490 (Puister type 3.004). Het jaartal wordt op deze munt weergegeven als MCCCCIX. Mij is geen ander voorbeeld bekend van een IX die gebruikt wordt voor een andere dan de laatste negen van een jaartal.

LITERATUUR

A.T. PUISTER Friese stedelijke munten, in: *JMP* (1981) 26-46.

Penningnieuws

A.A.M DE STEENHUIJSEN PITERS
Erepenning Gemeente Oosterhout
Gegoten brons (70 mm)
Vz.: De pauw als zinnebeeld van trots. Met deze penning wil de gemeente de haar toegewijde burger bij diens jubileum huldigen.
Kz.: Het gemeentewapen van Oosterhout, met de drie 'Wassenaars' in het wapenschild.

J.A. KOUTSOURADIS
Viering van het tweehonderdjarig bestaan van de 'School van het eiland Chios'
Geslagen penning (50 mm)
Vz.: De neoklassicistische voorgevel van de School.
Kz.: Als symbool van het eiland een Sfinx, wijzend naar het Griekse vasteland.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing. *Jaarpenningen voor 15 november insturen s.v.p.*

MARINA RADIUS

De twee volgende penningen in brons (68 mm) maken deel uit van een Godinnenserie.

Isis

Vz.: Deze godin uit het oude Egypte is hier afgebeeld als 'de grote geefster van leven'. Zij symboliseert groei, beweging en ontwikkeling.

Kz.: Hier drukt de zonneschijf – tussen koehorens geplaatst – de geboorte van de zon uit, als bron van licht en warmte. De lotusbloem verbeeldt het eeuwige zuiverheids- en schoonheidsideaal.

Ganga

Vz.: Het profiel van deze Indische riviergodin als personificatie van de Ganges.

Kz.: Het heilig stromende water als symbool voor eeuwig leven.

Boekbesprekingen

H. ENNO VAN GELDER †

CLEMENS MARIA HAERTLE *Karolingische Münzfunde aus dem 9. Jahrhundert.* Böhlau, Keulen/Weimar/Wenen 1997. ISBN 3 412 01697 7, *f* 550.

In een monumentaal werk – twee kloeke quartobanden in cassette, van tezamen xx + 1702 bladzijden – heeft de schrijver zich ten doel gesteld alle feitelijke gegevens over muntvondsten uit de 9e eeuw bijeen te brengen; een analyse wordt uitdrukkelijk voor een latere publicatie gereserveerd. Hij bepaalt zich daarbij, niet onbegrijpelijk, tot het vasteland van West-Europa ten noorden van Alpen en Pyreneeën, en tot de periode 814-898 (troonsbestijging van keizer Lodewijk de Vrome, respectievelijk dood van koning Odo van Frankrijk).

Het werk is als volgt ingedeeld:

Voorwerk: xx + 24 blz.

Vondstbeschrijvingen, chronologisch gerangschikt, van 104 grotere vondsten (dat wil zeggen met meer dan zeven munten), ieder met een uitvoerige bibliografie, een inhoudsopgave in tabelvorm en een beredenering van de datering: 210 blz.

Catalogus, met gegevens over iedere individuele munt, zo mogelijk inv. nummer, gewicht, stempelstand, verwijzing naar een type bij Gariel of Prou, een zeer nauwkeurige weergave van om- en opschriften, en schetsjes van kruis, tempeltje, schip, stadspoort, monogram, enzovoort. De munten worden steeds ingedeeld in Gruppen: 678 blz.

Beschrijving van 377 vondsten met zeven of minder munten (merendeels één enkele munt) met dezelfde gegevens als in de Catalogus: 170 blz.

Registers: 274 blz.

Literatuuroverzicht: 64 blz.

Kaartjes van de geografische spreiding van de munten in een groot aantal vondsten, uitstekend ontworpen en getekend: 84 blz.

Afbeeldingen, die vrij teleurstellend zijn. De munten zijn op uiteenlopend formaat afgebeeld (van 1 : 1 tot 3 : 1); zij zijn uitermate ongelijk van belichting en scherpte; bovendien zijn zij afkomstig uit slechts 22 vondsten, merendeels uit Nederland en België , waardoor bijvoorbeeld het in Frankrijk zo verbreide type GRATIA DI REX van Karel de Kale in sterke mate ondervertegenwoordigd blijft: 98 blz.

Het boek is voor Nederland van bijzonder belang. Immers, van de 104 beschreven vondsten zijn er niet minder dan 22 in ons land (en vijf in België) aangetroffen, waaronder diverse zeer omvangrijke. Bovendien is een groot deel van deze munten thans nog in openbare collecties te bestuderen, in Leiden, Leeuwarden, Groningen, Assen en Maastricht, respectievelijk in Brussel en Gent. Van de talrijke in Frankrijk gevonden schatten is slechts een betrekkelijk klein gedeelte nog in musea voor onderzoek beschikbaar en zijn wij veel meer aangewezen op oude beschrijvingen en tekeningen van ongelijke kwaliteit.

De auteur heeft een enorme hoeveelheid werk verzet om dit alles samen te brengen en verdient daarvoor alle erkenning. Toch is er op de manier waarop hij te werk is gegaan wel het een en ander aan te merken.

Het beschrijvend gedeelte blijkt niet echt volledig te zijn. Op zijn minst

twee vondsten ontbreken. In de eerste plaats Wijk bij Duurstede II, 1972 (mijn volledige publicatie van 1980 is door Haertle wel opgenomen in de algemene literatuurlijst op pagina 1481) en ook de daarin aan het einde vermelde losse vondsten zijn niet verwerkt in Haertle's Catalogus. De eveneens door Haertle niet genoemde vondst Oosterend (Dirks in *RBN* 1858, pagina 10) betreft een aantal van 500 à 600 munten van Lodewijk de Vrome van het Christiana Religio type, waarvan verder niets bekend is.

Ook de zeer uitvoerige bibliografie laat wel wat te wensen over. Soms heeft schrijver de eerste publicatie, waarop alle latere teruggaan, gemist (bijvoorbeeld Angers, Castelsarrasin). Vreemd is dat wel bij iedere vondst de slordige overzichten van Morrison/Grunthal (1967) in extenso worden geciteerd naast oudere overzichten, maar het nauwkeuriger repertorium van Franse vondsten van Duplessy (1985) nauwelijks wordt gebruikt. Meestal wordt zijn werk slechts terloops genoemd, ook waar hij andere getallen geeft (Glisy, Savigny), de bronnen anders interpreteert (hij geeft bijvoorbeeld Fontaines en Mercurey als aparte vondsten en niet gecombineerd zoals Haertle) of gegronde twijfel uit aan de betrouwbaarheid van de bronnen (bijvoorbeeld St Cyr, Bonnevaux). Vondsten die Duplessy, wel terecht, onder een andere naam rangschikt, zijn door Haertle meestal niet gevonden (bijvoorbeeld Apremont in plaats van Veuillin en Vire in plaats van Vaux-de-Vire).

Onjuist lijkt mij tenslotte de beslissing (pagina 22-23) van de schrijver om enkele vondsten, waarvan de definitieve publicatie nog niet is verschenen, in het geheel niet in zijn overzicht op te nemen. Pilligerheck 1958 is nog steeds in bewerking en daarom niet voor derden toegankelijk, terwijl Tzummarum II in 1991 gevonden werd, nadat Haertle zijn catalogus had afgesloten, maar er zijn al zoveel gegevens in druk verschenen, dat een bibliografie, een overzichtstabel en een datering opgesteld hadden kunnen worden. Doordat zij zijn weggelaten (zelfs de uitzonderlijke omvang van 1868, respectievelijk 2789 stuks wordt nergens genoemd) dreigt het gevaar dat onderzoekers ze als onbelangrijk terzijde zullen laten.

De omvangrijke Catalogus en bijbehorende registers bieden de mogelijkheid bij verdere studie snel vergelijkingsmateriaal uit de West-Europese bodem terug te vinden. Toch is op de inrichting van de Catalogus het een en ander af te dingen, met name waar het de weergave van omschriften en beeldenaars en de onderverdeling van de vondstinhoud in groepen betreft. Bij het minutieus weergeven van de omschriften is van iedere letter die in de vormgeving afwijkt van de tegenwoordige kapitalen (zie pagina 4) een tekeningetje vervaardigd: een P in de vorm van een D, een A zonder dwarsbalk, een hooggeplaatste I, een breed uitgerekte M of N, een omgekeerde S, een in het midden open R, enzovoort. Haast iedere tekst bestaat daardoor uit een aantal gewone moderne hoofdletters en een aantal meest dun getekende clicheetjes. Maar eigenlijk geeft deze werkwijze helemaal geen indruk hoe de tekst er werkelijk uitziet. Er blijkt niet of de letters zorgvuldig als met een liniaal zijn getekend en gespatieerd, dan wel slordig zijn uitgevoerd met wiebelige strepen en bogen, of scheef en met onregelmatige spaties. Ook blijkt niet de uiteenlopende grootte, die van 2 tot ruim 3 mm kan variëren, evenmin de hoogte van het reliëf, dat zich soms nauwelijks boven het veld verheft, en er elders wel 0,5 mm boven uitsteekt. Dergelijke variaties laten zich vrijwel niet in tekst vatten, en om er greep op te krijgen zijn foto's dan ook onmisbaar. Daarvan is, zoals gezegd, een selectie opgenomen,

en dat deze selectie minder evenwichtig is dan wenselijk, heeft waarschijnlijk te maken met de uiteenlopende vondstoverlevering in museale collecties (in Nederland bijvoorbeeld veel beter dan in Frankrijk) en de verschillende mate van toegankelijkheid van vondstdocumentaties (de auteur kreeg niet overal evenveel medewerking). Overigens vergemakkelijkt Haertle's werkwijze wel het vergelijken, sorteren en indelen door de computer van de gigantische hoeveelheden omschriften, iets dat bij deze aantallen via visuele schifting van foto's welhaast onuitvoerbaar zou zijn.

Ook de schetsjes van het tempeltje zijn zo geüniformiseerd dat zij weinig zeggingskracht hebben waar het de stijl van de stempelsnijder betreft. Jammer genoeg heeft Haertle geen volledig overzicht gegeven van de voorkomende verschijningsvormen van het tempeltje, wat een heel bruikbare toegang geweest zou zijn. Nuttig is wel dat hierbij nauwkeurig de plaatsing wordt aangegeven van bijtekens als halve maantjes, driehoekjes, punten; deze komen overigens zelden voor. De weergave van de kruisen op de andere zijde is wat bruikbaarder. Nuttig zou geweest zijn als de zeer variabele diameter (van 7 tot 12 mm) van de binnencirkeltjes ook vermeld zou zijn.

Een groter probleem vormt de indeling in Gruppen. Deze wordt helaas nauwelijks uitgelegd. Er wordt alleen gezegd (pagina 2) dat een Münzgruppe bestaat uit exemplaren die uit hetzelfde munthuis stammen en in de omschriften verregaand gelijk zijn, of – voor de XPISTIANA RELIGIO munten – op grond van gemeenschappelijke iconografische kenmerken samengevat kunnen worden. In feite wordt niet alleen de zojuist genoemde serie (die ruim 4000 van de 20000 beschreven munten omvat), maar ook de reeks DORESTATVS MON van keizer Lotharius, in met cijfers en letters aangeduide ondergroepen ingedeeld. Maar nergens wordt uiteengezet op grond van welke iconografische (bedoeld zal zijn stilistische) criteria die onderverdeling is aangebracht. Onbegrijpelijk is, waarom Haertle zijn groepen geen algemene geldigheid voor alle vondstbeschrijvingen samen heeft gegeven, maar bij iedere vondst opnieuw is gaan indelen, zonder verbanden te leggen met de inhoud van andere vondsten. Hierdoor blijft de grote moeite die hij zich getroost heeft om de verschillen vast te leggen in de lucht hangen.

Bij de vondst Roermond blijken zijn groepen geheel overeen te komen met de ondertypen die ik zelf in de vondstbeschrijving van 1985 heb onderscheiden op grond van door mij steeds zorgvuldig geformuleerde stilistische kenmerken (naar dat artikel wordt overigens bij de vondstbeschrijving zelf wel verwezen, maar de titel is vergeten in de bij de inhoudsopgave van de vondst behorende bibliografie op pagina 102): zijn groep 1b = mijn nr 7; groep 1d = mijn nr 8; 1e = nr 9a; 1g = nr 9b, enzovoort. De grote serie 9x, die ik niet verder indeelde bij gebrek aan stilistisch onderscheidende kenmerken, wordt wel nader verdeeld, maar zonder dat blijkt op grond van welke criteria, waarschijnlijk op grond van de schrijfwijze van de omschriften.

Bij Roermond heb ik mij opzettelijk niet uitgelaten over de plaats waar elk van deze groepen geslagen kan zijn, hoewel ik er al lang van overtuigd was dat iedere groep de productie van één muntatelier vertegenwoordigt. In 1990 heeft Simon Coupland dat wel gedaan en op grond van vergelijking van de stijl van de munten, voornamelijk van Lotharius en Karel de Kale, waarop wel een muntplaats genoemd wordt, heeft hij verschillende groepen gelokaliseerd: nr 1 als Trier, nr 2h als Orléans, enzovoort. Hiervan wordt echter door Haertle geen melding gemaakt. Wel neemt hij bij de vondst Ide mijn voorstel uit 1961 over – zonder de bron

daarvoor precies aan te geven – om een grote groep aan Dorestad toe te schrijven. Hij doet dat door zonder enige motivering de aanduiding Münzstätte anonym te vervangen door Dorestad, en dat in hetzelfde lettertype als bij munten van Lotharius waar de plaatsnaam wel op de munt staat. Het verschil tussen een feit en een hypothese wordt zo verdoezeld.

Ook bij andere Nederlandse vondsten wordt dezelfde groep als Dorestad aangeduid, namelijk bij Rijs, Aalsum, Oudwoude, Emmen en Wagenborgen. Vermoedelijk heeft Haertle voor die identificatie – die wel juist zal zijn – gebruik gemaakt van de letters die ik jaren geleden op de muntkartons in Leeuwarden en Assen met potlood heb bijgeschreven als geheugensteun bij het classificeren. Ik heb helaas later nooit de tijd gevonden om dit nader uit te werken. Haertle zal wel niet geweten hebben van wie die aantekeningen afkomstig zijn. Bij Tzummarum I uit 1987 moet hij de verwijzing Dorestad zelf hebben toegevoegd.

Ook de grote serie DORESTATVS MON van keizer Lotharius heeft de schrijver nader ingedeeld, hoewel ik meermalen de verbazingwekkende stilistische homogeniteit van deze reeks benadrukt heb. Mijn nr 18 van Roermond wordt gesplitst in groepen 12a tot en met 12e, voorzover ik zie uitsluitend op grond van verschillen in de afkorting van de omschriften. De schrijver meldt trouwens op pagina 436, noot 257, dat hij meermalen getwijfeld heeft of hij moest indelen op grond van epigrafische of typologische verwantschap, dat wil zeggen volgens de tekst van de omschriften of volgens de stijl van de gehele munt. Mijns inziens zijn deze methoden principieel onverenigbaar; de eerste kan wel een zekere hulp bieden bij het sorteren van de munten, maar alleen de stilistische benadering kan tot tastbare resultaten leiden die het inzicht in de Karolingische muntorganisatie verhelderen, zoals Coupland heeft laten zien.

Haertle heeft met een enorme ijver en doorzettingsvermogen een heleboel nuttige gegevens bijeengebracht, waar wij dankbaar voor mogen zijn. Maar ik moet er ook op wijzen dat aan zijn werkwijze ernstige gebreken kleven. Grote delen van het werk zijn mogelijk niet onjuist, maar in ieder geval niet goed bruikbaar, omdat hij verzuimd heeft zijn uitgangspunten behoorlijk door te denken en zo te formuleren, dat ze voor een ander begrijpelijk zijn. Hopelijk komen die aan de orde in de voorgenomen publicatie van een Supplementdeel met analytische studies.

MARJAN SCHARLOO (ed.) *Modern Art Medals. A Retrospective.* FIDEM XXVI / Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden 1998. ISBN 90-73882-11-7, ing., 23 x 28 cm, 1750 gram, 360 blz., *f* 75.

JAN VAN GEELEN

Deze catalogus bij de penningtentoonstelling van het 26e Fidemcongres, vorig jaar in Den Haag, is om een aantal redenen een teleurstellende uitgave, die elke geïnteresseerde penningliefhebber om een aantal andere redenen wel moet aanschaffen. Na een voorwoord/verantwoording van Louk Tilanus (2 pagina's), volgt een zes pagina's tellende inleiding, 'The future of the medal', van de president van de Fidem Mark Jones: '... medals can provide a medium through which the changing world can be reconceived and understood, through which meanings, concise, elleptical and reverberant can be conveyed.' Daarna opent het eigenlijke catalogusgedeelte met 34 sterk vergrote kleurenafbeeldingen van penningen, een uit elk van de 34 landen die in deze catalogus zijn opgenomen. Hierbij komen voor de kijker twee vragen aan de orde, moet men penningen (in kleur) groter

afbeelden dan ze in werkelijkheid zijn, en, is dat show of is dat mooi. Hierna komt de penningcatalogus van elk der landen afzonderlijk. Alles bij elkaar worden 1067 penningen vermeld van 739 medailleurs. Per land is er een inleiding, die niet alleen sterk varieert in lengte (van nog geen halve pagina tot meer dan vier pagina's), maar ook in kwaliteit (diepgang en behandeling van onderwerp). Het meest teleurstellende is dat van al die landen en medailleurs maar 116 penningen zijn afgebeeld. (Ter vergelijking: in de catalogus van het vorige Fidemcongres, in 1996, waren 35 landen vertegenwoordigd met 480 medailleurs en 916 penningen, waarvan er 465 waren afgebeeld.) Ook in de secties per land zijn de (enkele) penningen meestal groter afgebeeld dan ze in werkelijkheid zijn, terwijl het onderschrift alleen maker, titel en jaartal vermeldt – gegevens over materiaal en afmeting moet men opzoeken in de genummerde, niet alfabetische, maar chronologische penningopsomming van dat land (dit geldt ook voor de eerder genoemde kleurenafbeeldingen). Door afmeting en gewicht is de catalogus niet geschikt om als vademecum op de tentoonstelling te gebruiken, en door de wisselende kwaliteit van de inleidingen en het geringe aantal afgebeelde penningen is het ook geen 'retrospectief' naslagwerk voor de laatste vijftig jaar moderne penningkunst. Jammer. Hoewel *Modern Art Medals* door dit alles meer een 'coffee-table book' is dan een functionele catalogus en een naslagwerk, zal men een aantal inleidingen met genoegen lezen, met name bij de landen België, Finland, Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Hongarije, Nederland, Polen, Rusland, Slowakije en Zweden. Zeer waardevol zijn de 63 bladzijden tellende biografische notities (tevens register), die een schat aan relevante informatie bieden over alle opgenomen medailleurs. Onloochenbaar is ook dat er foto's van 150 penningen instaan. En, tenslotte, is de prijs voor dit 'monumentale' boek bescheiden.

MARTIN HEIDEMANN *Medaillenkunst in Deutschland von 1895 bis 1914.* Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst in Verbindung mit den Staatlichen Museen zu Berlin Münzkabinett, Berlijn 1998. ISBN 3-7861-1416-1, geb., 548 blz.

Deze studie (een monografie op basis van een dissertatie uit 1994) is het achtste deel in de voortreffelijke, door Wolfgang Steguweit bezorgde uitgavenreeks 'Die Kunstmedaille in Deutschland'. Dit boek geeft door een goed leesbare en concreet-informatieve inleiding van ruim 70 bladzijden (met meer dan 500 noten) en de uitgebreid beschreven afbeeldingen (voor- en keerzijde) van meer dan 1300 verschillende afbeeldingen een beeld van de 'Wiederbelebung' van de Duitse penningkunst in de periode 1895-1914. Tegenover het gedetailleerd schilderachtige van de Franse penningkunst en het nog steeds heersende klassicisme in eigen land, ging men op zoek naar vereenvoudiging, versobering in de vormen en naar zinvolle uitbeelding en symboliek: 'Die Kompositionen sollten klar und überschaubar gehalten sein, die Formen in sich geschlossen und in einer vereinfachten Behandlung der plastische Detailformen präsentiert werden.' Er kwam ook meer aandacht voor het ambachtelijke penninghandwerk en de wezenlijke kunst van antieke munten en renaissancepenningen. Na deze overzichtelijk gelede tekst volgt de ruim 260 bladzijden tellende Catalogus, waarin 1305 penningen worden beschreven en uitvoerig worden gedocumenteerd. De penningen zijn ingedeeld naar zes thema's: personen, jubilea en gebeurtenissen, onderscheidingen, inwijdingen en

openingen, religieus-familiale gebeurtenissen, miscellanea. Op de daarop volgende 120 bladzijden worden alle penningen afgebeeld, weliswaar klein, gemiddelde diameter 35 mm, maar duidelijk en uiterst boeiend en instructief. Hierna volgen nog korte biografieën van meer dan 250 medailleurs en particuliere penningateliers. Het boek wordt afgesloten door een uitvoerige bibliografie en diverse registers. Een rijk boek.

WOLFGANG STEGUWEIT *Das Münzkabinett der Königlichen Museen zu Berlin und die Förderung der Medaillenkunst. Künstlerbriefe von der Jahrhundertwende bis zum Ersten Weltkrieg.* Das Kabinett 4. Münzkabinett Staatliche Museen zu Berlin, Berlijn 1998. ISBN 3- 88609-434-0, ing., 112 blz.

In deze kleine bundel vindt men een selectie van en uit brieven van een vijftigtal medailleurs aan Julius Menadier (1854-1939), de toenmalige directeur van het grootste Duitse muntkabinet in Berlijn. De meeste brieven dateren uit de jaren 1910-1911 en handelen over de Duitse penningbijdrage aan de Brusselse wereldtentoonstelling (1910). Zij getuigen van een bloeiperiode in de Duitse penningkunst, waarin men trachtte, bij alle nationale en nationalistische aspecten, de penning (weer) een kunstzinnige inhoud te geven. In aparte hoofdstukjes wordt aandacht geschonken aan twee belangrijke correspondenten: Joseph Kowarzik (1860-1911) en Paul Sturm (1859-1936). Verder, zoals gebruikelijk bij Steguweit, een schat aan precieze gegevens: een overzicht van de Duitse penningen op de tentoonstellingen in Brussel (1910) en Berlijn (1911), korte biografieën, literatuur en registers. En ook zestig illustraties. ■

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

VPK op Internet

Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http:/www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jaarpenning 1998

De jaarpenning 1998 *Koningin Beatrix*, ontworpen door Tony van de Vorst, werd 29 december 1998 aan de leden die hun contributie 1998 hadden voldaan, toegezonden. De buitenlandse leden kregen hun penning in 1999 toegezonden. In *De Beeldenaar* nummer 3 van 1999 verschijnt een artikel van Geer Steyn over de jaarpenning 1998 en het werk van Tony van de Vorst.

Inschrijfpenning 1998

De 107 exemplaren van de *Casanova*-penning van Roberto Ruggiu werden 2 december 1998 toegezonden aan de leden die hiervoor hadden ingeschreven.

Jaarpenning 1999

De jaarpenning 1999 ontworpen door Onno Boekhoudt is in bewerking.

Inschrijfpenning 1999

Informatie over de uit te geven inschrijfpenning 1999 volgt zo spoedig mogelijk in een van de volgende Beeldenaars.

Contributiebetalingen

De betaling van de contributie 1999 wordt graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

Workshop penningen maken

De workshop penningen maken is 6 februari 1999 van start gegaan in Tilburg. Informatie heeft u begin dit jaar ontvangen tegelijk met de acceptgiro 1999.

Ledenvergadering 1999

De 74e Algemene Ledenvergadering zal gehouden worden op 8 mei 1999. Informatie omtrent plaats en programma zal tijdig aan de leden worden toegezonden.

Adreswijzigingen en Opzeggingen

Adreswijzigingen en opzeggingen s.v.p. doorgeven aan het secretariaat Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Stichting Niel Steenbergen

In juni 1998 is de Stichting Niel Steenbergen opgericht. De stichting heeft als doel het werk van de Oosterhoutse beeldhouwer en penningsnijder Niel Steenbergen (1917-1997) te inventariseren, te documenteren, te behouden en ten toon te stellen. Voor minimaal *f* 60 kan men 'vriend' van de stichting worden. In september 1999 zal in het Breda's Museum een overzichtstentoonstelling van het werk van Niel Steenbergen worden gehouden. Bij de opening van deze expositie zal een ruim geïllustreerd standaardwerk worden gepresenteerd over het leven en werk van deze kunstenaar; dit boek bevat tevens een oeuvrecatalogus. Tot 1 mei kan men hierop intekenen voor de prijs van *f* 99,50 (daarna circa *f* 125). Ook kan men tot eerder genoemde datum intekenen op de *Dankbaarheidspenning* uit 1988 (gegoten brons, circa 55 mm). Deze kost *f* 150 en wordt voorzien van de aanduiding PM, om aan te geven dat het hier een post mortem gegoten penning betreft. Het adres van het secretariaat en de penningmeester van de stichting is: Groenekanseweg 79, 3732 AB De Bilt (tel./fax 030 2205419; giro 8031330).

Tentoonstellingen

BEN IK IN BEELD?
Dit is de titel van een tentoonstelling van ruim 120 portretpenningen uit de renaissance. Het toont de 'gezichten' van de beroemdheden uit de vijftiende en zestiende eeuw (kunstenaars, Medici's, pausen, vorsten). De penningen zijn afkomstig uit eigen bezit en uit de collectie Hofstede de Groot (een langdurige bruikleen van het Haags Gemeentemuseum). Tot en met 23 mei 1999 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

VERVOLG VAN LOON
De expositie Het ontstaan van het Vervolg op Van Loon laat zien hoe in de jaren 1822-1869 de belangrijke penningcatalogus (over de periode 1716-1806) als vervolg op het werk van mr. Gerard van Loon tot stand is gekomen. Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), tot en met 15 maart 1999.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM III
De derde tentoonstelling in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) geeft een nieuw inzicht in de muntgeschiedenis in de periode van de regering van Willem III (1849-1890); tot 12 november 1999. De publicatie die hetzelfde tijdvak behandelt zal naar verwachting in het derde kwartaal van 1999 verschijnen. Zie ook pagina 80-81.

EURO
Tentoonstelling van de Nederlandse ontwerpen van de euro, en de ontwerpen voor de nationale zijde van de euro. Ook zijn de eerste euromunten van Nederland, Frankrijk en Finland te zien. In Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), geheel 1999.

AANWINSTEN MUNTEN EN PENNINGEN
In Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010) is een selectie te zien uit de aanwinsten 1998: in dit jaar zijn meer dan 250 munten, penningen en andere numismatische voorwerpen ten geschenke ontvangen, en zijn enkele bijzondere stukken aangekocht. Geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. Tot en met 2 mei 1999.

ZUINIGHEID MET VLIJT
Spaarpotten uit de eigen collectie (waaronder Amerikaanse mechanische exemplaren uit de jaren twintig en dertig) en van particuliere verzamelaars uit de omgeving zijn tot 4 mei 1999 te zien in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.uur.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
http://www.xs4all.~vpk Postbank giro 96820
t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

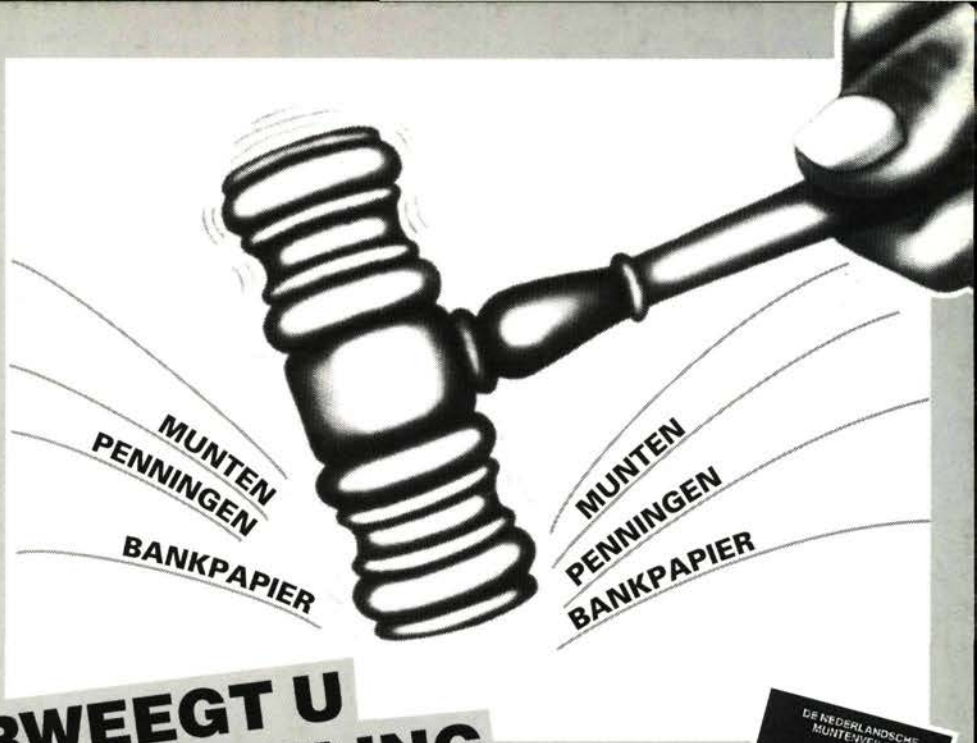

1650. BELEG VAN AMSTERDAM. Door D. van Riswyck

Vz. Gezicht op de stad vanaf de Amstel, omschrift: T' HERSTELLEN. VANDE. WACHT. IN T. IVBELIÆR. VOLBRACHT. WERT. HIER. BY. GEDACHT.
Kz. Pax met voeten op Mars omgeven met wapentrofeeën, omschrift: HEER. U. HANT. VERWINT. HET. AL. EN. GEEFT. ONS. VREDE. Op naam van Guillam Van Rossen.
vL. II 349.1. Zilver, 61 mm; 47.2 gram.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

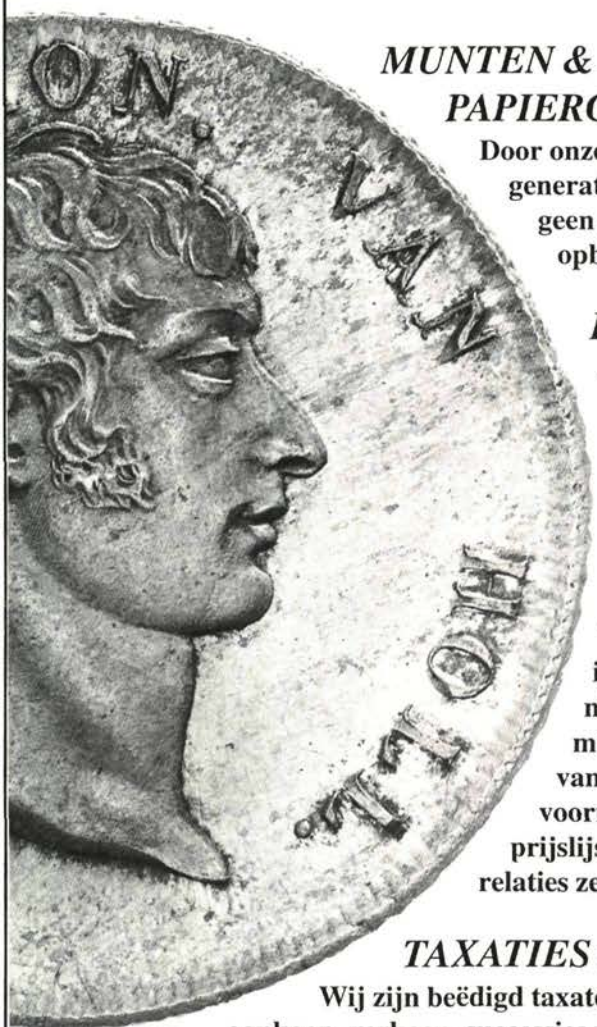
DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 1999, 23e JAARGANG NR. 3

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 23 (1999) nr. 3
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **98**

Beatrix, het gekroonde hoofd **99**
Geer Steyn over de Verenigingspenning 1998

Stichting De Beeldenaar **102**
Verslag over 1998

De zaak IJzendijke **104**
L.M.J. Boegheim over een muntmisdrijf in 1838

Evolutie van de prijzen van medailles aan de hand van het dossier Marcel Rau **110**
Luc Vandamme maakt de rekening op

Standpenningen en standaardmunten **117**
W.L. Korthals Altes definieert

Een andere kijk op het Fidemcongres **120**
Pieter Jonker met een reactie

Enkele vrijmetselaarsmedailles van A.D. Jouvenel **123**
Luc Vandamme over zijn leven en werk

Muntmelange **130**

Penningnieuws **135**

Nog verkrijgbare penningen **137**

Verenigingsnieuws **138**

Numismatische kringen **141**

Tentoonstellingen **143**

Op de voorplaat: Voorzijde Verenigingspenning 1998, *Koningin Beatrix*. Zie pagina's 99-101

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Dit nummer opent met een presentatie en verantwoording van de in december j.l. uitgebrachte Verenigingspenning 1998, *Koningin Beatrix*. Hierna volgt het verslag van de Stichting De Beeldenaar, onze 'uitgever', over 1998. Het getuigt van zorgen die er zijn, maar ook van voldoening over wat bereikt is. De vriendelijke woorden aan het adres van de redactie noodzaken tot een weerwoord: de betrokkenheid van de Stichting heeft de redactie veel steun gegeven. L.M.J. Boegheim verrast ons met een intrigerend muntmisdrijf uit 1838 in het ook nu nog altijd enigszins geheimzinnige Zeeuws-Vlaanderen. Luc Vandamme becijfert het prijsverloop bij de totstandkoming van een aantal penningen (medailles) van de Belgische kunstenaar Marcel Rau (1886-1966). Na lezing van de uiteenzetting van W.L. Korthals Altes zal de lezer geen moeite meer hebben met het verschil tussen de termen standpenning en standaardmunt. Vervolgens geeft Pieter Jonker met veel tegengas zijn reactie op de rapportage in *De Beeldenaar* over het laatste Fidemcongres, die hij te zuur en te zuinig vindt. Foto's ondersteunen zijn betoog. Jouvenel (1798-1867) is een andere Belgische medailleur aan wie Luc Vandamme een stuk wijdt, en wel speciaal aan zijn vrijmetselaarsmedailles. De beide rubrieken Muntmelange en Penningnieuws ontbreken in dit nummer gelukkig niet. Evenmin als Verenigingsnieuws, met het jaarverslag 1998 van de Vereniging voor Penningkunst. Naar goed jaarlijks gebruik vindt de lezer verder een lijst van nog verkrijgbare verenigingspenningen en een overzicht van de adressen van de Numismatische Kringen. De rubriek Tentoonstellingen tenslotte biedt genoeg nieuws om de schreden gemotiveerd her- en derwaarts te richten.

Niet in de tentoonstellingsagenda vermeld, maar wel om aan te kondigen – met een oproep – is de tentoonstelling 'Het is gebeurd met de gulden', die van 3 juli 1999 tot en met 13 februari 2000 is gepland in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden. In die expositie zal met name aandacht worden besteed aan alle grote en kleine gebeurtenissen die men de laatste honderd jaar met de gulden heeft kunnen beleven. Conservator Hans Jacobi vraagt in dit verband voor mogelijke opname in de tentoonstelling interessante voorwerpen die wat vertellen over de gulden van de afgelopen eeuw (antieke huishoudboekjes, een oude knip, vergeelde rekeningen, spaarbankboekjes). En over de Dag van de Munt kunt u lezen op pagina 142. ■

ROMEINEN IN TEYLER

Het oudste door mensenhanden gemaakte voorwerp in Teylers Museum is een Romeinse denarius uit de derde eeuw v. Chr. Deze munt maakt deel uit van een verzameling Romeinse munten die in 1876 door mr A.J. Enschedé aan het museum werd geschonken. Aan de hand van stukken uit deze collectie wordt een beeld gegeven van de Romeinse muntslag van de derde eeuw v. Chr. tot de vijfde eeuw n. Chr. Van 3 mei tot 22 augustus in Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

Beatrix, het gekroonde hoofd

GEER STEYN

Op elke Nederlandse munt staat het portret van de koningin, maar de afbeelding is uitgegroeid tot een modern hiëroglief. We dragen het in onze portemonnee en kijken er amper naar. Een munt staat ver van de penning af, is in zijn verschijningsvorm beperkt en draagt niet de betekenis die een penning kan hebben.

Koningin Beatrix werd in 1998 zestig jaar. Dit feit verschafte de Vereniging voor penningkunst een mooi argument om een penning uit te geven.

Op de penning als drager van historie komt het koninklijk huis meer voor. In 1952 werd door Adri Blok prinses Beatrix op een verenigingspenning afgebeeld. Een artistiek hoogtepunt is deze penning niet geworden.

Het bestuur van de Vereniging heeft voor deze nieuwe penning Tony van de Vorst uitgenodigd. In haar werk nemen het portret en de menselijke figuur een belangrijke plaats in. Van 1969 tot 1975 studeerde zij aan de Rijksacademie onder leiding van Piet Esser, Paul Grégoire en Theet van der Pant. In 1975 sloot zij haar studie af met het behalen van de gouden Prix de Rome. Over portret- en figuurboetseren publiceerde zij een boekje bij uitgeverij Cantecleer. De penningkunst trok haar in actieve zin vroeger niet zo aan: 'Dat gepriegel met letters.' Het bleef bij een enkele poging en een fraaie schets van de schrijfster Maria Dermoût.

Portretbuste (meer dan levensgroot) van H.M. Koningin Beatrix, gepolychromeerd brons, in 1998 geplaatst in de Koninklijke Marechausseekazerne, Den Haag (foto: Fons Timmer)

Maria Dermoût, eenzijdig, klei, 65 mm (foto: Fons Timmer)

Piet Esser boetseerde op Ameland een penning van Tony met een mooie sfeervolle keerzijde: Tony die in de wind een paardje boetseert (afgebeeld in het boek *Piet Esser* uit 1996).

Met bewonderenswaardige volharding gaf zij les aan de Rietveldacademie in een tijd dat de verscholen kwaliteiten en diepere lagen binnen de figuratieve kunst niet gezien werden en het suspect was het hierover te hebben.

Voorzijde Portret zonder hoed, naar links gewend, 1998, gegoten brons, 75 mm (foto: Tom Haartsen)

Haar betrokkenheid, warmte en mediterrane instelling ten aanzien van de beeldhouwkunst hebben een eigenzinnig oeuvre doen ontstaan. Portret en figuur zijn haar wereld; nergens klein.

Twee penningen

Hoewel Tony van de Vorst opdracht kreeg om één penning te ontwerpen, ontstonden er twee portretten die behoorlijk verschillend zijn: één met en één zonder hoed. In beide gevallen is de keerzijde identiek. Na lang aangenaam aarzelen en moeilijk afwegen heeft het bestuur gekozen voor de penning met hoed.

Keerzijde van beide portretpenningen (foto: Tom Haartsen)

Het portret zonder hoed

Opvallend is de toetsachtige manier waarop het gezicht op het penningvlak geplaatst is. Overal is 'de hand' te zien. Klassiek in het midden staat het portret. De koningin straalt een ernstige lach uit. De spontane manier van boetseren, het zoeken en het plaatsen van het volume is voortgekomen uit het zien en het ervaren van het gezicht. Haast los van haar positie als koningin is zij hier geportretteerd. Een vrouw in de volle kracht van haar leven. De woelige toets wordt in toom gehouden door een compositaire binding, waarin de kraag en het begin van de schouders een belangrijke rol spelen. Rechts, achter de nek, is de penning gesigneerd met t.v.

De keerzijde

Tegenover de portretzijde contrasteert de keerzijde sterk. De toets die aan de voorzijde zo'n belangrijke rol speelt en een zekere warmte aan het geheel geeft, ontbreekt vrijwel op de keerzijde. Een grote hoofdletter B met een kroontje is in het midden geplaatst waardoor een symmetrische werking ontstaat. Rechts van de B staat het getal 60, de leeftijd van Hare Majesteit. Het geheel is binnen de penning gedrukt waardoor een nadrukkelijke rand is ontstaan. De keerzijde heeft een wat starre, icoonachtige werking, behalve het kroontje. Hier zien we nog iets van het spontane boetseren zoals we dat op de portretzijde ervaren.

Het portret met hoed

De compositie in deze penning is sterker en heeft meer betekenis dan die in de penning zonder hoed. Het gezicht is anders geplaatst: hoger en uit het midden. Het gezicht is meer naar de grote horizontale rand van de hoed getrok-

ken. De penning straalt een grotere compactheid uit zonder dat de boetseertoets is losgelaten. Het haar heeft meer betekenis gekregen: het is drager van de hoed geworden. De hoed is een soort kroon geworden. Het portret is meer gebouwd. Horizontalen en diagonalen verlenen de penning een overwogen, voorname expressie. De beeldtaal is naar een idee toegegroeid die zich aan het anekdotische onttrekt. De koningin is op deze penning koningin zonder tot een icoon afgegleden te zijn.

Beide penningen tonen de betrokkenheid van de kunstenaar aan: er is scherp en koel gekeken met een warm hart. In samenhang met de keerzijde ontstaat het koninginneportret. De keerzijde met het spontane kroontje benadrukt de hoed op de voorzijde. Het hoog geplaatste gezicht, de textuur en de compositie verwijzen weer naar de kroon op de keerzijde. Zo ontstaat een balans in deze klassieke penning.

Op sommige exemplaren zitten kleine ongerechtigheden die vanuit het gietproces zijn ontstaan. Misschien zijn zij voor de hand als onaangenaam te voelen. Een penning is in de eerste plaats voor het oog bedoeld, waarin zogenaamde gietfouten een beeldscherpte of een betekenis kunnen hebben. De kunstenaar is verantwoordelijk voor de inhoudelijke grens binnen het begrip 'kwaliteit'.

Voorzijde Portret met hoed, naar links gewend, 1998, gegoten brons, 75 mm (foto: Tom Haartsen)

Stichting De Beeldenaar

Verslag over 1998

Na een periode van herbezinning in 1996 en 1997 is 1998 een jaar geweest van bepaling van de koers gericht op de toekomst. Het beleid bestond uit een doelgerichte acquisitie van advertenties en abonnees, strakke kostenbeheersing en strikte financiële rapportage. Alleen hierdoor is het mogelijk geweest in dit verslagjaar gemiddeld zes pagina's meer tijdschrift per nummer te bieden, een register op jaarbasis te vervaardigen en de oplage weer te verhogen zonder dat de kosten hiervoor een negatief jaarresultaat hebben opgeleverd.

Op het financiële vlak hangt de Stichting nog het oordeel van de Belastingdienst betreffende een BTW-kwestie uit voorgaande jaren als het 'zwaard van Damocles' boven het hoofd. De behandeling van de problematiek van deze kwestie is in handen gegeven van een, de Stichting gunstig gezinde, zeer ervaren belastingexpert. Pas nadat de Belastingdienst zijn oordeel over deze kwestie heeft geveld, kan de ware financiële positie van de Stichting worden bepaald en kan een definitief – op expansie gericht – beleid voor het tijdschrift worden opgesteld.

Het bestuur heeft per 19 juni 1998 afscheid genomen van de heer P. Drenth, assessor binnen het bestuur van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. De heer Drenth, die binnen de Stichting De Beeldenaar de functie van secretaris vervulde, is in beide besturen opgevolgd door drs G.P. Sanders.

De publicatie door de Stichting De Beeldenaar van het baanbrekende werk van J.J. Grolle over de muntslag van de graven van Holland[1], naast het uitgeven van het tweemaandelijks tijdschrift, is een succes gebleken. Het bestuur zal zich blijven richten op het zoeken naar voor publicatie geschikte studies op het terrein van de numismatiek en de penningkunst.

Vanuit het idee dat in het Vlaamstalige deel van België nog een groot potentieel aan abonnees te werven valt, heeft het bestuur het tijdschrift op twee van de grootste muntenbeurzen (Antwerpen en Tienen) in België promotioneel onder de aandacht gebracht. Om betaling van het abonnementsgeld vanuit België te vergemakkelijken heeft het bestuur een rekening geopend bij de Belgische postgiro. Nadat de redactie dit jaar is uitgebreid met een van de meest actieve numismaten van België, denkt het bestuur de Belgische verzamelaarsmarkt goed voorbereid te kunnen betreden. De pogingen tot werving van zowel nieuwe abonnees als adverteerders op deze markt zal in het volgend verslagjaar worden voortgezet en misschien zelfs uitgebreid.

De 80e verjaardag van de beeldend kunstenaar Louki Metz en het in Nederland georganiseerde 26e congres van de FIDEM hebben voor het tijdschrift *De Beeldenaar* een aantal zeer interessante artikelen in twee door de redactie geïnitieerde themanummers opgeleverd zonder dat de 'belangen' van de leden van 'het Genootschap' werden geschaad.

Ten aanzien van de opbergbanden voor het tijdschrift is het in 1998 niet gelukt overeenstemming te krijgen over automatische verspreiding onder de leden van zowel de Vereniging voor Penningkunst als het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Het idee om de leden van beide

verenigingen elke twee jaar automatisch een nieuwe opbergband te sturen is door 'Penningkunst' direct omarmd, terwijl het bestuur van 'het Genootschap' na lang stilzwijgen uiteindelijk een afwijzend antwoord heeft afgegeven. Het bestuur van de Stichting De Beeldenaar zal zich op de nieuwe situatie oriënteren en de mogelijkheden tot het laten ontstaan van een dergelijke band voor de lezers van het tijdschrift opnieuw bezien.

Onder de bezielende leiding van hoofdredacteur Jan van Geelen hebben de leden van de redactie en de auteurs van de verschillende bijdragen belangeloos hun beste krachten gegeven om het tijdschrift interessant, gevarieerd en goed toegankelijk te maken. Alleen door hun inspanning kon het jaar 1998 succesvol worden afgesloten.

Om 1999 een nog meer succesvol jaar te laten worden dan 1998 roept het bestuur alle lezers van het tijdschrift *De Beeldenaar* op bijdragen over hun interessegebied in te (blijven) sturen naar de redactie. Het maakt niet uit of het nu gaat om een doorwrochte studie over een numismatisch onderwerp of een verhaal over het object uit uw collectie dat u het meest aanspreekt. De redactie zal er even blij mee zijn en u – indien gewenst – zelfs helpen met het opstellen van uw tekstuele bijdrage(n). In het licht van de bijna eeuwenoude discussie over de verhouding tussen het aantal bijdragen over munten en penningen in dit tijdschrift is de behoefte aan artikelen in de eerst genoemde categorie het grootst.

Het bestuur dankt iedereen die zich op enigerlei wijze heeft ingespannen voor de publicaties van de Stichting De Beeldenaar in 1998.

Namens het bestuur,
Albert A.J. Scheffers, voorzitter

NOOT

1. J.J. GROLLE *De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Amsterdam 1997). 2 delen, 764 blz., A4-formaat, geïll., ISBN 90-76300-01-1. Prijs *f* 75 bij afhalen aan de balie van Het Nederlands Muntmuseum in Utrecht; toezending geschiedt na overmaking van *f* 87,50 op rekening 5761252 van de Stichting De Beeldenaar, Utrecht, onder vermelding van: *boek Holland*.

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

De zaak IJzendijke

Een nooit opgehelderd muntmisdrijf

L.M.J. BOEGHEIM

In de vroege morgenuren van de 19e februari 1838 spoedde de gerechtsdienaar Willem Kuijper Boone zich naar het raadhuis van het Zeeuws-Vlaamse dorp IJzendijke voor de dagelijkse bespreking met de gemeentesecretaris.[1] Tijdens zijn wandeling werd hij door één van de dorpelingen aangeklampt met de vraag of hij ook al van die zwarte guldens had gezien. Daar Boone het antwoord hierop schuldig moest blijven, legde hij de vraag voor aan de gemeentesecretaris, Matelot, die hem direct een tweetal van die munten liet zien. Ze zagen er uit als oude generaliteitsguldens uit de tijd van de Republiek, maar waren zwart en buigzaam als lood. De munten droegen de jaartallen 1791 en 1794.

West-Friesland, valse gulden 1791

De secretaris vertelde dat de kruidenier François Groosman die guldens had ontvangen van een arbeider die bij de Waterstaat werkte. Die had ze 's zaterdags tevoren bij de uitbetaling van zijn weekloon gekregen van Marinus Caland uit Hoofdplaat, pikeur bij de provinciale waterstaat.[2] Caland zou die guldens aan het strand hebben gevonden en had er ook andere arbeiders mee betaald. De secretaris noemde onder anderen Theunis Salomons en Abraham Erasmus.

West-Friesland, valse gulden 1794

Gewapend met deze wetenschap besloot de koddebeier te trachten verdere informatie in te winnen. Dit was niet zo moeilijk want het dorp IJzendijke telde destijds hooguit een duizendtal inwoners, die elkaar vrijwel allemaal kenden. Zijn gebruikelijke surveillance bracht de veldwachter twee dagen later naar Hoofdplaat, waar de weduwe Salomons hem bevestigde dat haar zoon ook zo'n gulden had ontvangen. Bovendien vertelde ze, dat de weduwe Lasonder er meer van zou weten. Laatstgenoemde vertelde hem dat ook haar zoon guldens aan het strand had gevonden. Maar volgens haar zeggen hadden Caland en Van den Mulstar (waarschijnlijk heeft zij Hulstaart bedoeld, zoals later uit het verhaal blijkt) er genoeg gevonden, terwijl ook anderen zulke guldens zouden hebben opgeraapt. Dit laatste bleek maar al te waar, want tijdens een gesprek dat de gerechtsdienaar had met Pieter Kleijkaart, een andere dijkwerker uit IJzendijke, verzekerde die hem samen met zijn collega's Frans Braakman, E. Dupon en Pieter Bliek er dertien te hebben gevonden. Kleijkaart vertelde er gelijk bij dat hij de munten zondags in IJzendijke niet had kunnen uitgeven, omdat ze niet goed waren. Ook beweerde hij dat Caland er veel meer zou hebben gevonden dan de paar die hij aan zijn arbeiders had uitbetaald.

Pieter Bliek wist nog te vertellen dat de guldens op 13 februari waren gevonden op een strekdam aan *Jan Staren*.[3] Hoeveel precies kon hij niet zeggen, *zulks wordt van den eenen grootten als van den anderen gezeid*.[4] Wel zei hij nog dat Theun Malibol hem had verteld die guldens te hebben laten toetsen door Van Overbeeke, een goud- en zilververkoper te Breskens.

Die schatte de waarde op zestig tot vijfenzestig cents per stuk en was bereid dit er voor te betalen. Voorts had de koddebeier – blijkens het door hem op 21 februari 1838 opgemaakte rapport – *geen nadere ontdekking er meer van opgedaan*.[5]

De aangifte van Caland

De dorpsroddel over de zwarte guldens en het onderzoek van de gerechtsdienaar Boone zullen ongetwijfeld de opzichter Caland ter ore zijn gekomen. Waarschijnlijk werd hem hierdoor de grond te heet onder de voeten, zodat hij besloot zich bij Dolphing Bekaar, vrederechter te IJzendijke, te melden.[6] Uit het door diens griffier, J.W. Benheijn, opgemaakte proces-verbaal, blijkt dat Marinus Caland[7] had verteld dat omtrent hem het gerucht werd verspreid dat hij valse munt in omloop had gebracht. Hij had zich derhalve voor de vrederechter gepresenteerd teneinde de ware toedracht der zaak kenbaar te maken.

Caland bleek 36 jaar oud te zijn, geboren te Westkapelle als zoon van Pieter en Johanna Louwers, beiden overleden, terwijl hij werkzaam was als opzichter bij de Waterstaat en in Hoofdplaat woonachtig.

Op 9 februari 1838 's morgens omstreeks elf uur was hij vergezeld van Alexander Hulstaart (de Van den Mulstar van de weduwe Lasonder), een werkman van de Waterstaat die ook in Hoofdplaat woonde, op inspectie langs de oever van de Hoofdplaatpolder. Tussen de nol van de zogenaamde gebroken dijk en de nolle van Karel Colon langs het strand en bij laag watergetij, op een afstand van nagenoeg een el van het water, vonden zij over een uitgestrektheid van ongeveer vijftig ellen wijd en zijd verspreid vijftig stuks oude guldens met de jaartallen 1791-1795. Ze hadden die uiteraard opgeraapt en samen gedeeld.

Caland beweerde de guldens *voor echt* te hebben aangezien. Hij liet er twee zien, die door de griffier aan elkaar werden vastgemaakt en op een strook papier gehecht. Op dit papier plaatsten zowel Caland als de vrederechter Bekaar en de griffier Benheijn hun handtekening. Caland verklaarde voorts op zaterdag 17 februari 1838 negen dergelijke guldens als loon voor verrichte werkzaamheden te hebben uitbetaald, één aan Karel Buisse, één aan Daniel La Groe, één aan Theunis Salomons, één aan Johannes Louwers, één aan Alexander Hulstaart, terwijl hij zich niet kon herinneren aan wie hij de drie overige had uitgegeven. Blijkbaar was niet alleen Calands geheugen slecht, maar kon hij ook niet goed tellen. Toen hij had vernomen dat men in het dorp weigerde de guldens in ontvangst te nemen, had hij, om de verdere verspreiding te voorkomen, elf soortgelijke guldens ingewisseld. Verder verklaarde hij vernomen te hebben dat ook andere personen guldens op het strand hadden gevonden, doch dat hij de namen niet kon opgeven. Daarna werd het proces-verbaal ondertekend.[8]

Het rapport van Boone en het proces-verbaal werden nog dezelfde dag doorgezonden aan de *Regtbank van Eersten aanleg* te Middelburg.[9] Hierbij werd vermeld dat aan Caland de in circulatie brenging van oude guldens waarvan de echtheid werd betwijfeld, ten laste werd gelegd. De door Caland afgegeven guldens waren bijgevoegd.

De officier van justitie in Middelburg, mr S. de Wind, zond de guldens met de ontvangen stukken door aan

Paulus C.G. Poelman (1792-1846)

de procureur-generaal bij het *Hoog Geregtshof* te 's-Gravenhage. Hij voegde er aan toe geen bijzondere redenen te hebben om aan de opgave van Caland te twijfelen, terwijl buitendien de beide bijgevoegde guldens hem *opverre na niet gebleken* waren vals te zijn. De officier achtte het derhalve zijn plicht, *om alvorens iets aan deze zaak te doen*, de gemelde stukken aan de procureur-generaal op te zenden, op grond van een aanschrijving van 31 juli 1822 no 64.[10]

Het onderzoek van het College van Raden en Generaalmeesteren[11]

De procureur-generaal bij het *Hoog Geregtshof*, mr A.U. Philipsse, zond op zijn beurt de beide guldens aan *Heeren Raden en Generaal Meesteren der Munt* te Utrecht met de opmerking dat de echtheid van de munten niet in twijfel werd getrokken. Hij verzocht omtrent die stukken het nodige onderzoek te doen bewerkstelligen en hem de uitslag van dat onderzoek kenbaar te maken onder retourzending van de guldens.[12] Bij ontvangst werd de brief van de procureur-generaal, blijkens een daarop gestelde aantekening, direct in handen gesteld van de inspecteur-essayeur-generaal Paulus C.G. Poelman.

In Utrecht werden de munten aan een nauwgezet onderzoek onderworpen, zodat pas een tweetal weken later werd gereageerd.[13] Bij de beproeving op de toetssteen vormde de kleur van de streek al een aanwijzing dat de stukken niet uit zilver bestonden *op het gehalte der voormalige Generaliteits-Guldens gealloyeerd*, doch van een ander metaalmengsel waren vervaardigd. Dit werd bij het essaai of de kupelproef bevestigd. Bewezen werd dat de guldens uit een mengsel van tin en lood met sporen van koper bestonden, zonder enig zilver te bevatten. Ook het uiterlijk voorkomen leverde alle reden op te vermoeden dat het gegoten stukken betrof.

Daar uit de verhalen was gebleken dat er reeds verschillende van deze valse guldens in omloop waren gebracht, oordeelde het College het van belang dat een nader onderzoek naar de herkomst zou worden ingesteld. Men verklaarde zich bereid om aangaande deze zaak een Acte van beslissing uit te brengen, indien de uitslag van het te bevelen onderzoek *zulks voor eene behandeling in regten mogt komen te vorderen.*

De Waarborg komt er aan te pas

Op grond van de onderzoeksresultaten van het College van Raden en Generaalmeesteren, die hem via de procureur-generaal te 's-Gravenhage ter kennis waren gebracht, had de rechter van instructie te Middelburg het bureau van de Waarborg aldaar verzocht een onderzoek te willen instellen bij Van Overbeeke, de goud- en zilververkoper te Breskens, die verdacht werd meer van de zaak af te weten.

De controleur bij het *Kantoor van Waarborg der gouden en zilveren werken* te Middelburg, Anthonie Jan Cats, was een nauwgezet en plichtsgetrouw man, die goed uit liet komen hoe druk hij het wel had. Het rapport van zijn onderzoek te Breskens begint dan ook met de mededeling dat hij dinsdags 10 april 's avonds te negen ure van een inspectiereis door de eilanden Tholen en Zuid-Beveland was *geretourneerd*, toen hij een brief vond van de rechter van instructie te Middelburg van de vorige dag onder nummer 1452.[14] Die brief bevatte drie muntstukken (guldens) waarvan twee aan papier waren gehecht en geknipt, met de kennisgeving dat er 160 à 170 stuks van dergelijke guldens aan de Hoofdplaatpolder waren gevonden, die vals waren gebleken. Zekere goud- en zilversmid te Breskens, genaamd Pieter van Overbeeke, had deze guldens een waarde van 75 cents toegekend en er zelfs enige tegen 50 cents per stuk ingekocht. Daardoor lag hij onder verdenking niet geheel vreemd aan de in omloop brenging van die guldens te zijn. Verzocht werd een bezoek aan de winkel en de werkplaats van Van Overbeeke als schatplichtige van de Waarborg te willen brengen. Bij die gelegenheid diende voornamelijk te worden gelet op het voorhanden zijn van zodanige guldens, alsmede op eventuele bestanddelen en hulpmiddelen tot derzelver vervaardiging. Controleur Cats besloot de eerste gelegenheid die zich aanbood om naar Breskens te gaan aan te grijpen. Die deed zich voor op 12 april 's morgens zeer vroeg, daar de woensdag voor de *openlijke zitting* was aangewezen en hij zich hiervan niet kon verwijderen, Dus begaf Cats zich vergezeld van de ontvanger Jacobus Cornelis Klaassen 's morgens om half vier van Middelburg naar Vlissingen om vandaar naar Breskens over te steken, alwaar ze om negen uur aankwamen. Men trof er geen *Regeringsleden* aan, zodat ze de secretaris der gemeente Breskens, Marinus Matheus Meijer, als zijnde de enige aanwezige openbare ambtenaar, uitnodigden hen te vergezellen.[15] Deze voldeed aan hun verzoek en was dus bij *alle verrigtingen*, die in de navolgende processen-verbaal zijn omschreven, aanwezig. Die stukken werden aan het College van Raden en Generaal Meesteren der Munt en in kopie aan de rechter van instructie toegezonden.[16]

Het eerste proces-verbaal, opgemaakt te Breskens op 12 april 1838, geeft aan dat Cats, Klaassen en Meijer ten huize van Pieter van Overbeeke, koopman in gouden en zilveren werken te Breskens, *eene stipte visitatie bewerkstelligden* naar alle zodanige werktuigen als dienstig zouden kunnen zijn om munten te vervaardigen, alsook naar in omloop zijnde guldens van onwettig allooi vervaardigd. Overbeeke opende daartoe vrijwillig al zijn kamers, kasten, kisten en laden. De heren vonden daarin geen dergelijke werktuigen. Evenmin vond men meer guldens dan de twee die Van Overbeeke al vooraf aan de ambtenaren ter hand had gesteld. Hij zei deze voor vijfennegentig cents het stuk te hebben gekocht van Frederik de Messemaker, winkelier en herbergier te Sasput, met het oogmerk die aan de heer Caland terug te geven. Deze laatste had de stukken uitgegeven en *zijn begeerte te kennen gegeven om dezelve weder in te wisselen.* Ze werden met een priem doorboord en met een rood lintje aan een kaart gehecht, waarop werd vermeld: 'De hieraan gehechte twee stukken muntspecien (oude guldens 1794 Provincie Westfriesland) aan de ambtenaren bij het Kantoor van Waarborg in de Provincie Zeeland ter hand gesteld, door den schatpligtige koopman Pieter van Overbeeke, wonende te Breskens. – Breskens den 12 April 1838.' Volgde de ondertekening. Het tweede proces-verbaal vermelde slechts dat het eerste was

opgemaakt en ondertekend 'des voormiddags te Elf ure van dag, maand en Jare bovengemeld.' Volgde de ondertekening.

Het standpunt van het College van Raden en Generaalmeesteren

Bij onderzoek van de twee door Van Overbeeke aan de waarborgbeambten ter hand gestelde valse guldens, was gebleken dat deze in alle opzichten gelijk waren aan de valse guldens omschreven in het proces-verbaal van de vrederechter te IJzendijke van 22 februari, die via de procureur-generaal bij het *Hoog Geregtshof* te 's-Gravenhage aan het College waren toegezonden. Ook deze exemplaren waren gegoten in een afdruksel dat was gevormd door een generaliteitsgulden van West-Friesland van 1794. Ze waren vervaardigd uit tin en lood met enige sporen koper, doch bevatten hoegenaamd geen zilver. Omdat de betreffende guldens wellicht voor het onderzoek van nut zouden kunnen zijn, zond het College van Raden en Generaalmeesteren ze aan de rechter van instructie te Middelburg terug.

Voorts bleek nog dat de controleur van de Waarborg bij het onderzoek ten huize van Van Overbeeke wel enige *ongekeurteekende zilverwerken* had gevonden. Daags na ontvangst van het betreffende proces-verbaal van de Waarborg had het College van Raden en Generaalmeesteren een verzoekschrift van de schatplichtige ontvangen om voor de overtreding der Waarborgwetten *tot de gunst eener buitengeregtelijke afdoening te worden toegelaten.*

Op grond van de welwillende houding die Van Overbeeke tegenover de beambten had aangenomen, bleek het College bereid hem *in transactie aan te nemen.*[17] Maar alvorens hiertoe over te gaan gaf men er toch de voorkeur aan, in verband met de vermoedens die tegen Van Overbeeke waren gerezen in zake de valse guldens, het resultaat van het nader onderzoek hieromtrent af te wachten. Derhalve verzocht het College van Raden en Generaalmeesteren haar de uitslag van dit onderzoek te willen meedelen.[18]

De beslissing van de rechtbank in Middelburg

De bal lag dus weer in Middelburg. De waarnemend rechter van instructie aldaar, Adr.P. van Deinse, deelde op 11 mei 1838 aan de Raden en Generaal Meesteren der Munt in Utrecht mede, dat het ingestelde onderzoek als geëindigd moest worden beschouwd.[19] Dit werd als volgt gemotiveerd: Uit de afgenomen verhoren was gebleken, dat de opzichter Caland in de ochtend van 9 februari, of misschien enige dagen eerder, met enige roeiers in een sloep de voorjaarspeilingen aan de oever van de Westerschelde had verricht. Op drie kwartier afstand van het dorp Hoofdplaat had Caland de roeiers weggestuurd en was samen met de arbeider Abraham Hulstaart aan land gegaan om de ijsdraden die zich aan de kazematten van de zeedijk bevonden, op te meten. Beide mannen vonden toen in een zeer groot gat van een dwarsberm in die dijk wijd en zijd verspreid muntspeciën. Het bleken guldens te zijn, die de jaartallen 1791, 1794 en 1795 droegen. Zij hadden er 160 à 170 opgeraapt en omdat ze deze voor echt hielden, waren ze die guldens *in de wandeling gaan brengen.* Toen echter in de dorpswinkels op de munten aanmerkingen werden gemaakt, stelde Caland de vrederechter te IJzendijke van zijn vondst in kennis. Hierbij deelde hij ook mee dat verschillende andere personen omstreeks dezelfde tijd ter plaatse zodanige guldens hadden gevonden. Bij auditie was echter gebleken dat het in het laatste geval slechts enkele stuks betrof. Die vondsten hadden naar het schijnt plaats gehad na die van Caland en Hulstaart. Caland had ook opgegeven dat hij de guldens aan Van Overbeeke te

Breskens had laten zien. Hierbij zou Van Overbeeke hebben verklaard dat die guldens 75 cents aan zilver bevatten en hij dit er ook voor wilde geven. Vervolgens had een zekere Pieter Steijaard getuigd één van de gevonden guldens voor 50 cents aan Van Overbeeke te hebben verkocht. Omdat Van Overbeeke in de omgeving van zijn woonplaats niet geheel vrij was van de verdenking in de in omloop brenging van de bewuste guldens de hand te hebben gehad, had de rechter van instructie in overleg met de officier van justitie besloten een onderzoek bij Van Overbeeke te doen instellen. Daartoe werd voorgesteld dit onderzoek te laten verrichten door de controleur van de Waarborg. Dit onderzoek had echter geen inlichtingen opgeleverd.

Ofschoon de vondst onverklaarbaar was en niet kon worden nagegaan hoe de guldens aan de zeedijk waren beland, kon daar niets tegen worden gesteld, noch kon op iemand vooral ook niet op Van Overbeeke, enig gegrond vermoeden worden gemaakt. De procedure zou dan ook ter griffie van de rechtbank behoren te worden gedeponeerd.

Genoegen zou moeten worden genomen met het feit dat de zogenaamde guldens naar vermogen waren opgespoord, *gesaisisseerd*[20] en derhalve buiten omloop gebracht. Men had daartoe 66 zodanige guldens van de bezitters verkregen alsmede een klomp die uit honderd stuks bestond, die door Caland na zijn aangifte bij de vrederechter waren versmolten.

Hoe de zaak ten opzichte van de Waarborg is afgelopen blijkt niet uit de stukken. ■

NOTEN

1 Het oude dorp IJzendijke werd op 1.11.1570 bij de Allerheiligenvloed weggevaagd. Parma bouwde er een versterking waaruit het tegenwoordige IJzendijke is ontstaan.

2 Pikeur = opzichter.

3 Waarschijnlijk een plaatselijke, onder de bevolking gebruikte plaatsaanduiding.

4 Bliek duidde hiermee kennelijk op grootspraak in de vele verhalen die de ronde deden.

5 's Rijks Munt Oud archief, dossier 569, rapport d.d. 21.2.1838.

6 Vrederechter = kantonrechter.

7 In de tekst van het proces-verbaal is de naam Calant vermeld, doch de ondertekening luidt Caland. Soms ook wordt Callant geschreven.

8 's Rijks Munt, dossier 569, P.B. d.d. 22.2.1838.

9 Ibidem, brief no 8 d.d. 22.2.1838 (Regtbank van Eersten aanleg = arrondissementsrechtbank).

10 Ibidem, brief no 129 d.d 24.2.1838.

11 In de stukken aanwezig in het dossier 569 is steeds sprake van het Munt-Collegie, hoewel deze benaming eigenlijk pas geldt na 1850. Voor het onderscheid tussen beide lichamen is in dit stuk steeds de benaming *College van Raden en Generaalmeesteren der Munt* gebruikt.

12 Ibidem, brief no 15 d.d. 27.2.1838.

13 Ibidem, brief no 362/133 d.d. 12.3.1838.

14 Ibidem, rapport no 16/305 d.d. 13.4.1838.

15 Regeringsleden = magistratuur.

16 Overeenkomstig resolutie van 12 september 1814 no 110.

17 Het Munt-Collegie was tot dergelijke transacties gemachtigd bij K.B. van 28.8.1826 no 41.

18 RM dossier 569, brief no 520/201 d.d. 20.4.1838.

19 Ibidem, brief no 1468 d.d. 11.5.1838.

20 Gesaisisseerd = in beslag genomen.

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers voor de beschikbaarstelling van diverse stukken.

Evolutie van de prijzen van medailles aan de hand van het dossier Marcel Rau

LUC VANDAMME

Voor mijn artikel maak ik wederom gebruik van het dossier van de beeldhouwer/graveur Marcel Rau dat berust bij de firma Fibru te Brussel en dat mij vriendelijk ter hand werd gesteld door de directrice mevrouw M.L. Dupont. In dit dossier staan hier en daar enkele aanwijzingen qua prijzen van zowel medailles als slagmateriaal (stempels).

De eerste medaille betreft die van *Cornelis Springer* (1931).[1]

Vz. Buste naar links. Onder de buste getekend: RAU.

Kz. Bovenaan links: 1861; bovenaan rechts: 1931; tussen beide jaartallen een driemaster; eronder: A CORNELIS SPRINGER / PRESIDENT DE LA CHAMBRE DE / COMMERCE NEERLANDAISE EN BELGIQUE / "LE COMITE DE LA CHAMBRE" / "SES AMIS INTIMES" / ******* / AAN CORNELIS SPRINGER / VOORZITTER DER NEDERLANDSCHE / KAMER VAN KOOPHANDEL IN BELGIE / "HET BESTUUR DER KAMER" / "ZIJN NAASTE VRIENDEN" / (Mercuriushoed).

1931, Fisch, 70 mm, brons.

Het slagmateriaal van deze medaille, geslagen naar aanleiding van het overlijden van Cornelis Springer, kostte toen 20 Fr per mm per zijde. De stempel van een medaille op 70 mm kostte dus 1.400 Fr. De medaille zelf in gepatineerd brons, genummerd en geleverd in een doosje, kostte 30 Fr per stuk.

Voor de plaket *Luchtvaart* uit 1932 wordt Marcel Rau een royalty gegeven van 15 Fr per stuk. Een bronzen basreliëf levert hem 100 Fr op.[2]

Vz. Twee adelaars op een blok, vier adelaars in de lucht met op de achtergrond wolken en de zon. Op het blok een vliegtuigje. Getekend bovenaan rechts : RAV.

Kz. Blanco.

1932, Fisch, plaket, 60 x 66 mm, brons

Van de medaille van *Henri Pirenne* uit 1933 worden 350 genummerde en gepatineerde exemplaren geleverd voor de totaalprijs van 8.525 Fr.[3]

Vz. HENRI PIRENNE (onderaan) 1933 (achter het hoofd). Hoofd naar links. Rechts onder de nek getekend RAU, vlak eronder het logo van de vereniging 'Les Amis des Medailles'.

Kz. HISTOIRE DE / BELGIQUE (onderaan). Afgezaagde eikenstronk met negen nieuwe loten; links ervan het jaartal 18 / 97 getopt door een helm en rechts het jaartal 19 / 32 getopt door een andere helm. Aan de voet van de stronk het wapenschild van België.

1933, Fisch, 70 mm, brons; [50 mm, brons]; [100 mm, gegoten brons].

De 100 erkentelijkheidspenningen van de *Vereniging ter bescherming van de zwarte kindsheid in Belgisch Congo* kosten in brons 35 Fr per stuk, doosje inbegrepen. De verzilverde exemplaren 37.5 Fr en de vergulde exemplaren 40 Fr per stuk. Een etui, helemaal in leder uitgevoerd, met opgedrukt monogram, met één exemplaar in verguld zilver, één in zilver, één in brons en een penning in brons op 20 mm, zou globaal 1.000 Fr kosten.[4]

Vz. Hoofd van prins Boudewijn naar links, rechts zijn gekroonde initiaal en het wapenschild van België. Getekend en gedateerd onder de hals: RAU / 1933.

Kz. (ster) / :GRATITUDE: / DE LA LIGUE POUR LA PROTECTION DE L'ENFANCE NOIRE / AU CONGO BELGE / (gereserveerde ruimte) / VEREENIGING TER BESCHERMING / DER ZWARTE

KINDSHEID / IN BELGISCH CONGO / :UIT DANKBAARHEID: / (ster)

1933, Fisch, 50 mm, brons, verzilverd brons; 260 mm, gegoten (alleen voorzijde). Sommige bronzen exemplaren (diameter 50 mm) zijn op de kant genummerd.

De royalty voor Rau bedroeg 7.5 Fr voor de bronzen exemplaren, 8.25 Fr voor de verzilverde en 9 Fr voor de vergulde exemplaren. Voor het luxe-etui bedroeg de royalty 175 Fr.[5]

Op 11 april 1933 wordt hem een offerte gemaakt voor het maken van een reductie op 70 mm van een bas-reliëf, dat niet bij naam genoemd wordt, voor de prijs van 2.800 Fr. De gepatineerde bronzen medaille zou dan komen op 30 Fr per stuk. Op 26 maart 1934 werd hem voor een reductie van een bas-reliëf 10 Fr per cm aangerekend.

Op 24 april 1934 vinden we een interessante prijsopgave terug voor 50 plakettes in gepatineerd brons en met als afmeting 7 x 5.5 cm:

Voorstel A: gemaakt vertrekkend van een reductie van een bas-reliëf, in verloren was, met afwerking van de gegoten medaille en gepresenteerd in een doosje: 50 Fr per stuk en met een auteursrecht van 7 Fr per stuk

Voorstel B: dezelfde gegoten medaille, maar vertrekkend van gietvormen, gepatineerd en in doosjes: 40 Fr per stuk met een auteursrecht van 8 Fr.

Voorstel C: dezelfde plaket maar geslagen, reductie, stempels, patina en doosjes inbegrepen voor de prijs van 35 Fr met een auteursrecht van 6.5 Fr.

Op 9 april 1936 krijgt M. Rau 2.500 Fr per model voor een medaille, verhoogd met zijn gewoon auteursrecht per medaille.[6] Op 7 juli 1938 wordt een auteursrecht van 10% per medaille bevestigd.

Na de oorlog, namelijk op 27 september 1948 vraagt Marcel Rau de nieuwe naoorlogse prijzen. Voor een matrijs met een diameter van 96 mm, gemaakt naar een in brons gegoten model van 25 x 30 cm, wordt de nieuwe prijs 4.800 Fr. Een plaket met deze matrijs geslagen kost in brons 125 Fr en in zilver 300 Fr. Een matrijs met een diameter van 32 mm kost 1.600 Fr. De medailles met deze matrijs geslagen kosten in zilver 80 Fr en in verguld zilver 125 Fr. Het graveren van letters kost 1,5 Fr per letter. Op basis van deze prijzen werd de plaket voor de 50e verjaardag van *La Floridienne* geslagen, een firma die nog steeds actief is in de scheikundige sector:

Vz. LA FLORIDIENNE (bovenaan) / NATVRA (midden) / 1898 (links) 1948 (rechts) / INDVSTRIA (rechts voor 1948). De verpersoonlijking van de industrie, leunend op een tandwiel, kijkt naar de verpersoonlijking van de natuur. Links boven is op de achtergrond een fabriek zichtbaar. Getekend rechts in de hoek : RAU.

Kz. PROMOTEURS / 1890-1898 / J.ROLIN / G.VAN DER REST / J.BUTTGENBACH / E.TODROS / / PRESIDENTS/ E.NERINCX.1898 / J.ROLIN.1947 / G.VAN DER REST.1921 / H.BUTTGENBACH.1931.

1948, Fisch, plaket met afgeronde hoeken, 64 x 76 mm, brons.

Op 20 april 1950 vraagt hij telefonisch een nieuwe algemene prijsopgave aan. Deze prijsopgave wordt opgesplitst in een prijs voor particulieren en een prijs voor de kunstenaar. De reden hiervoor ligt in het feit dat er nu een taks is ingevoerd die voor particulieren 10% bedraagt en voor kunstenaars slechts 4.5%.

	particulier	*kunstenaar*
model in brons	75 Fr / cm	50 Fr / cm
matrijzen, voor- en keerzijde per mm	50 Fr / mm	40 Fr / mm
keerzijde, alleen tekst	15 Fr / mm	12 Fr / mm
medailles in gepatineerd brons, doosje inbegrepen		
doormeter 50 mm	50 Fr / stuk	40 Fr / stuk
doormeter 60 mm	62.5 Fr / stuk	50 Fr / stuk
doormeter 70 mm	75 Fr / stuk	60 Fr / stuk

Bijna een jaar later, namelijk op 16 januari 1951 zijn de prijzen reeds merkelijk gestegen:

	particulier	*kunstenaar*
matrijzen voor- en keerzijde per mm	55 Fr / mm	44 Fr / mm
medailles in gepatineerd brons, doosje inbegrepen		
doormeter 70 mm	80 Fr / stuk	65 Fr / stuk
luxedoosje	150 Fr / stuk	125 Fr / stuk

In een recent gesprek met zijn leerling, Raymond Glorie, maakte deze de opmerking dat hij praktisch alle keerzijdes van de medailles heeft uitgevoerd van Marcel Rau sedert de jaren vijftig. Op 2 augustus 1951 vinden we hiervan een eerste geschreven bewijs. De firma Fisch schrijft in deze brief aan Marcel Rau: 'J'ai soumis le poinçon à Monsieur Glaurie, dès que l'enfonçage sera effectué je ne manquerai pas de vous envoyer un plomb à l'apprébation, tant en ce qui concerne la face que le revers. Pour celui-ci j'ai fait prendre une reproduction photographique du revers de 80 au module de 70, ce qui permettra de reproduire fidèlement les détails.'

25e verjaardag van de Nationale Maatschappij van de Belgische Spoorwegen

Het ging hier over de medaille geslagen ter gelegenheid van de 25e verjaardag van de Nationale Maatschappij van de Belgische Spoorwegen:

Vz. De hoofden van Mercurius en Ceres, naar links. In de afsnede: een tandwiel met zes bliksemschichten. Getekend links, onder de kin van Mercurius : RAU.

Kz. Over de landkaart van België met de voornaamste spoorwegverbindingen de data 1926-1951 en het logo der Belgische Spoorwegen.

1951, Fisch, 70 mm, zilver, 85 exemplaren met een dikte van 6 mm, brons, 1000 exemplaren en 10 genummerde proefslagen voor de kunstenaar.[7]

De factuur aan de N.M.B.S. van 17 oktober 1951 vermeldt volgende prijzen: slagmateriaal van de voorzijdematrijs 3.850 Fr, slagmateriaal van de keerzijdematrijs 4.650 Fr, Medailles: 1.000 ex in brons aan 71.75 Fr, 10 ex in zilver 675 Fr, schrijntjes overdekt met grijs leder en met de zilveren letter B op het deksel aan 222 Fr. /stuk.[8]

Op 13 maart 1952 zijn de prijzen weer met ongeveer 10% gestegen:

		particulieren	*kunstenaar*
voorzijdematrijs		55 Fr / mm	45 Fr / mm
keerzijdematrijs		20 Fr / mm	15 Fr / mm
medailles	60 mm	67.5 Fr / stuk	55 Fr / stuk
	70 mm	80 Fr	65 Fr
	80 mm	92.5 Fr	75 Fr
plaketten	60 mm	75 Fr	60 Fr
	70 mm	85 Fr	70 Fr
	80 mm	100 Fr	80 Fr

Interessant is dat we in het dossier van Rau een kwitantie vinden van 30.000 Fr voor het afstaan van alle royalty's en de twee bas-reliëfs zelf van de medaille *Arbeid* uit 1948 en de medaille van het *Eeuwfeest van de firma Fisch* die zal verschijnen in 1953.[9]

Marcel Rau, met zijn functie van Inspecteur van het Kunstonderwijs, moet voor de firma Fisch een vrij belangrijk persoon geweest zijn. Dit bewijst een brief van 29 januari 1953. Hierin meldt de firma dat zij door

verschillende kunstenaars onder anderen Leplae, Thijs, Bonnetain en Floris de Cuyper en door het Ministerie van Onderwijs zijn benaderd om prijsopgaves te maken voor medailles. De firma Fisch vraagt aan Rau om de firma te steunen bij deze kunstenaars en vraagt hem een goede contactpersoon aan te wijzen binnen het Ministerie van Onderwijs.[10]

Voor de stichting Symetain werd in 1953 een medaille geslagen. Het Syndicat Minier de l'Etain behoorde samen met Symor tot de holding Symaf of het Syndicat Minier Africain. Symetain startte in 1948 een stichting Symetain die moest toezien op en bijdragen tot het welzijn van haar werknemers.

Vz. Tussen een toorts en een esculaapstaf, een Afrikaanse vrouw die haar kind toont aan een Europese verpleegster met tropenhelm. In de afsnede: een ster. Getekend onderaan rechts : RAU.

Kz. Zicht op een ziekenhuis, op de achtergrond het oerwoud. Links en rechts van de afsnede drie Afrikaanse kinderen. In de afsnede: LA FONDATION / SYMETAIN / A / (gereserveerde ruimte).

1953, Fisch, 80 mm, brons, 25 exemplaren.[11]

Voor deze medaille werd prijs gevraagd voor gouden exemplaren (legering 750/1000). Met een dikte van 5 mm woog één stuk 372 gram en met een dikte van 4.5 mm bedroeg het gewicht 336,5 gram. Het eerste stuk kostte dan 24.315 Fr, het tweede 21.295 Fr. Op de goudprijs van toen, namelijk 58.2 Fr per gram, werd slechts een winst van 10% genomen. Of er ook gouden exemplaren werden geslagen konden we in de archieven van de firma niet achterhalen, maar vermoedelijk werden er geen geslagen.

Voor de medaille van *René Boisson* vroeg Rau een prijsopgave op 6 juni 1953. De prijs van het slagmateriaal kostte 65 Fr per mm doormeter en de gepatineerde bronzen medaille kostte 110 Fr, doosje inbegrepen. Deze iets duurdere prijs is te verklaren door het hoge reliëf dat de medaille heeft.[12]

Eeuwfeest van de firma Fisch

Vz. .AU PROFESSEUR RENE BOISSON. Buste in driekwart naar links. Getekend en gedateerd boven de afsnede links : RAU/1953. In de afsnede: FONDATEUR DE L'INSTITUT UNIVERSITAIRE DE STOMATOLOGIE. / .PROMOTEUR DE LA CHIRURGIE/ MAXILLO-FACIALE / EN BELGIQUE.

Kz. SES ELEVES / (staafje) SES AMIS (staafje) / (staafje) / 1953.

1953, Fisch, 80 mm, brons, 190 exemplaren.[13] [14]

Op 18 september 1953 ontvangt Rau de som van 20.000 Fr voor een basreliëf van Koning Albert I. Deze som omvat ook de eventuele royalty's, ook voor eventuele volgende medailles.

Op 11 januari 1955 krijgt M. R. een prijsopgave voor de medaille van de *Vicomte de Jonghe d'Ardoye*. Het slagmateriaal kost 65 Fr per mm voor de voorzijde, de keerzijde kost in totaal 2.500 Fr. De medaille zelf in gepatineerd brons kost 75 Fr, doosje inbegrepen.

Vz. Buste naar rechts. Getekend en gedateerd onder de schouder : RAU / 1954

Kz. (wapenschild) / VICOMTE / DE JONGHE D'ARDOYE / (vijf sterren) / ANNO.AET.LXXX.

1954, Fisch-Fonson, 70 mm, brons, 100 exemplaren, 80 mm, brons.[15]

Op 17 september 1955 vraagt de firma Compagnie Maritime Belge aan de firma Fisch of het mogelijk is een bas-reliëf te maken met als onderwerp het portret van Jean Jadot, oud-gouverneur van de Generale Bank. Marcel Rau wordt gecontacteerd en vraagt 20.000 Fr voor de realisatie ervan met afstand van alle volgrechten voor eventuele medailles.

Voor de medaille van de *Wereldtentoonstelling 1958* te Brussel maakt men voor Rau de volgende prijzen op 13 december 1957:

slagmateriaal voorzijde 5.200 Fr
slagmateriaal keerzijde 4.000 Fr
gepatineerde bronzen medailles 80 mm doormeter in doosjes: 94 Fr / stuk, korting voor meer dan 200 ex.: 5% en voor meer dan 500 ex. 10%. Er wordt tevens op gewezen dat de prijzen vanaf 1 januari 1958 met 10% zullen stijgen.

Vz. EXPOSITION UNIVERSELLE & INTERNATIONALE ALGEMENE WERELDTENTOONSTELLING. Buste van een vrouw in vooraanzicht, zij houdt in de linkerhand een korenaar en wijst met de rechter naar het logo van Expo 1958; links BRVXELLES en rechts BRVSSEL Onderaan: ruimte voor tekst.

Kz. Twee naakte naar links stappende mannen die elkaar bij de hand houden. Op de achtergrond een symbolische voorstelling van het heelal, rechts langs de rand 1958. Getekend onderaan : RAU.

1958, Fisch-Fonson, 80 mm, brons en verguld brons, 60 mm, brons, verzilverd en verguld brons.[16]

Op 28 april 1960 wordt een prijsopgave gemaakt voor de uitgifte van een plaket met een diameter van 85 mm met als onderwerp het gedenkteken ter ere van generaal Patton. Voor de reductie vroeg men 6.077,50 Fr zijnde 85 mm x 71.5 Fr/mm. De gravure van de tekst op de voorzijde kostte 750 Fr. De medaille zelf, uitgevoerd in gepatineerd brons en geleverd in een doosje, kostte 127 Fr. Is deze medaille ooit geslagen? Ikzelf heb ze nooit gevonden...

Op 7 februari 1962 wordt aan de werkhuizen Léon Claeys p.v.b.a. te Zedelgem opgave gedaan van de kostprijs van een gedenkplaat als halfverheven beeldhouwwerk in brons. Voor het ontwerp van Marcel Rau wordt een ereloon gevraagd van 20.000 Fr dat kan verminderd worden met 20% indien er ook medailles worden geslagen. Voor het gieten van het bas-reliëf wordt een prijs aangerekend van 78.5 Fr per cm doormeter. De kostprijs op 50 cm bedraagt alszo 3.925 Fr en 550 Fr voor het patineren. Mochten er medailles uitgegeven worden dan zouden deze volgende prijzen meekrijgen:

	60 mm	65 mm	70 mm
reductie voorzijde	4.710 Fr	5.102 Fr	5.495 Fr
graveren tekst keerzijde	2.400 Fr	2.600 Fr	2.800 Fr
medailles, gepatineerd brons in doosjes	73 Fr	81.5 Fr	90 Fr

korting op deze prijzen: per 100: 2%, per 200: 5%, per 500: 10%.

Hoe komt dit bas-reliëf tot stand? De brief vermeldt: 'De heer Rau werkt gewoonlijk volgens foto-documentatie: het gezicht op ongeveer 8 cm grootte; 4 stuks: linker profiel, rechter profiel, voorzijde van het hoofd, achterhoofd, zonder enige retouche (antropologische foto's). Hij wenst daarna 2 tot 3 bezoeken te ontvangen in zijn atelier om zijn werk tot een goed einde te brengen.' De medaille is waarschijnlijk nooit uitgevoerd.

Op 2 juli 1963 vraagt Marcel Rau voor de laatste keer een prijsopgave aan de firma Fisch-Fonson voor een medaille op 70 of 80 mm. Het slagmateriaal voor een medaille op 70 mm kost 15.925 Fr en op 80 mm 17.665 Fr. De medailles zelf, in gepatineerd brons en geleverd in een doosje, kosten

op 70 mm 99 Fr per stuk en op 80 mm 122 Fr per stuk. Na deze datum vinden we geen enkele medaille meer terug op 70 of 80 mm van zijn hand. Rau overleed op 29 juni 1966 aan de gevolgen van een lange en slepende ziekte.

NOTEN

1. Brief van 16-11-1931: 'Le matériel nécessaire à la frappe d'une médaille, face et revers, est compté à raison de 20,— frs le mm soit pour une diagonale de 60 mm 1200 frs, 70 mm 1400 frs, 80 mm 1600 frs, par face. La médaille ou plaquette en bronze patiné, exemplaires numérotés et fournis en boites: 60 mm 25 frs, 70 mm 30 frs, 80 mm 35 frs.

2. 'Note pour maître Rau – Plaquette Aviation – Droits d'auteur: plaquettes 15 frs, bas-reliefs: 100 frs.'

3. Brief van 1-9-1933: 'Nous avons l'honneur de vous confirmer, que pour la somme globale et forfaitaire de 8.525 frs nous éditerons les 350 médailles en bronze patiné, fournies en boîtes, à l'effigie de Monsieur Pirenne.'

4. Brief van 11-3-1933 aan Mademoiselle De Cleene uit Brussel.

5. Brief van 11-3-1933 aan M. Rau: 'Le résultat de vos travaux ayant été très justement apprécié, je suis persuadé que nous bénéficierons encore ultérieurement d'ordres semblables à cette commande initiale.'

6. 'Nous virons ce jour à votre compte chèque postal la somme de cinq mille francs pour les modèles Roi Léopold et Négresse.'

7. J. LIPPENS & A. VAN KEYMEULEN *De medaille in België van 1951 tot 1976* (Brussel 1980) nr 23. G. BOES Les médailles commémoratives frappées par les chemins de fer Belges, in: *Bulletin du Cercle d'études numismatiques* (1965) 55-59.

8. Aan Rau werden op 9 augustus 1951 de volgende prijzen medegedeeld: voorzijdematrijs 3.150 Fr, keerzijdematrijs 4.200 Fr, 1000 medailles in gepatineerd brons geleverd in een doosje 58,65 Fr, de zilveren exemplaren met een dikte van 5,5 mm en zilver van 900/1000 aan een stukprijs van 480 Fr. Deze medaille leverde hem een creditsaldo op van 26.759 Fr na 4.5% taks.

9. 'Trente mille francs pour la cession de la propriété et de mes droits sur: 1 bas-relief "Centenaire Ets Fisch" et 1 bas-relief "Effort". Cette cession comprend notamment le droit de la reproduction en toutes grandeurs, appliques, clichés pour entêtes, frappe à dorer, etiquettes, etc.'

10. 'Dans l'affirmative connaissez vous le fonctionnaire à qui je devrais m'adresser? Dans le cas pourtant ou l'artiste lui-même serait chargé de faire frapper son oeuvre en médailles, je vous demande de bien vouloir nous appuyer auprès d'eux.'

11. J. LIPPENS & A. VAN KEYMEULEN *De Medaille in België van 1951 tot 1976* (Brussel 1976) nr 53 (vermeldt verkeerdelijk als productiedatum 1952).

12. Brief van 6-6-1953: 'dans l'exécution de la frappe de ces médailles à haut reliëf avec bord très prononcé'.

13. J. LIPPENS & A. VAN KEYMEULEN *De medaille in België van 1951 tot 1976* (Brussel 1980) nr 83.

14. Een lijst van 171 intekenaars op de medaille berust in het dossier M. Rau.

15. J. LIPPENS & A. VAN KEYMEULEN *De medaille in België van 1951 tot 1976* (Brussel 1980) nr 119.

16. J. LIPPENS & A. VAN KEYMEULEN *De medaille in België van 1951 tot 1976* (Brussel 1980) nr 243. Algemene Wereldtentoonstelling te Brussel 1958, deel *Organisatie en Werking* (Brussel 1958) 273.

Munthandel

" Hekra "

L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

n v m h
Lid

Karel de Geus
MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.
TEL: 043 - 3215119
FAX: 043 - 3216014

Standpenningen en standaardmunten

W.L. KORTHALS ALTES

In mijn bespreking in *De Beeldenaar* (1998-4, bladzijden 190-191) van de dissertatie *Historiografie en economie van de 'muntchaos'* van M.S. Polak staat, dat zijn gebruik van de uitdrukking *standaardmunt* waar de oorspronkelijke bronnen van *standaardpenningen* spreken, me minder juist voorkomt. Nu heb ik in de aangeleverde tekst niet het woord '*standaard*penning', maar het begrip '*stand*penning' gebruikt. Deze kleine onnauwkeurigheid is een uitvloeisel van complicaties bij de conversie van de aangeleverde tekst van het tekstverwerkende programma WP 5.1 in WP 7.0. De Redactie acht deze kleine panne een aanleiding om de kritiek op dat woordgebruik nader toe te lichten.

Polak bevindt zich met zijn woordgebruik in goed gezelschap, want volgens de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (bladzijde S-117) komen de twee begrippen overeen. Ook mr. W.C. Mees en N.G. Pierson – presidenten van de Nederlandsche Bank in de tweede helft van de vorige eeuw, die zich zeer verdienstelijk hebben gemaakt op het gebied van de monetaire geschiedenis – stelden uitdrukkelijk, dat standpenningen hetzelfde waren als standaardmunten.[1]

De gedachte is begrijpelijk. Toen Nederland op grond van de muntwet van 1847 de zilveren standaard invoerde, bleef het zilveren *f* 1-stuk tot de standpenningen behoren. Het gouden *f* 10-stuk, dat sinds de muntwet van 1816 diezelfde hoedanigheid had gehad, werd negotiepenning. De invoering van de gouden standaard in 1875 herstelde het (nieuwe) gouden *f* 10-stuk als standpenning. Niettemin handhaafde de aangepaste muntwet hiernaast de bestaande zilveren standpenningen. Op deze wijze wist de regering in de Tweede Kamer een meerderheid voor een voorlopige invoering van de gouden standaard te verkrijgen.

In de jaren 1890 achtte Pierson, intussen minister van financiën, de tijd rijp om de muntwet van 1847, die door verscheidene aanpassingen een soort lappendeken was geworden, door een nieuwe te vervangen.[2] Van deze gelegenheid werd gebruik gemaakt om het woord standpenning uit de wet te verwijderen. In de memorie van toelichting betoogde Pierson, dat men de zogenoemde grove zilveren munten geen standpenningen meer kon noemen, omdat de waarde van het ruilmiddel zich niet naar zilver, maar naar goud richtte. De vermelding van gouden standpenningen kon zijns inziens achterwege blijven, omdat de precieze aanduidingen van alle muntsoorten voortaan in tabelvorm in de muntwet werden opgenomen. Om redenen die hier buiten beschouwing kunnen blijven, slaagde hij er pas in 1900 in een definitief wetsontwerp aan het parlement voor te leggen.

De bankier G.M. Boissevain zag toen reden om te bepleiten het gouden *f*10-stuk alsnog als standpenning in de muntwet te vermelden, omdat hij van mening was dat daarin duidelijk moest blijken, dat goud de grondslag van ons muntwezen was.[3] In de Tweede Kamer meenden enkele leden, dat ook de grove zilveren munten de hoedanigheid van standpenning zouden moeten behouden, omdat ons land formeel nog steeds de dubbele standaard zou hebben. Deze opvatting was gebaseerd op het feit dat de zilveren standpenningen nog steeds

zonder beperking wettig betaalmiddel waren. Een en ander bleek Pierson en de meerderheid in de beide Kamers niet te kunnen overtuigen, zodat tenslotte in de muntwet van 1901 de uitdrukking standpenning niet meer voorkwam.[4]

Dit betekende niet het einde van het gebruik van dat woord, want de jaarverslagen van de Javasche Bank gingen daarmee tot de Tweede Wereldoorlog door. Het *Nederlandsch-Indisch Effectenblad* onderscheidde in 1910 twee soorten standpenningen.[5] Enerzijds de *standaardmunt*, in casu het gouden tientje, waarvan de aanmunting vrij was, en anderzijds de zilveren *tekenmunten*, waarvan de aanmunting niet vrij was. Op grond van het volgende lijkt deze definitie mij de meest bevredigende.

In een memorie ten behoeve van de Staten-Generaal over de slechte toestand van het muntwezen in 1654 stelden de Generaalmeesters van de Munt, dat de 'eigen standpenningen' geheel verdrongen werden.[6] Naar hun mening was dat te verhelpen door de invoering van nieuwe standpenningen, waarvan het edelmetaalgewicht en de koers overeen zouden komen met de patacon en de ducaton uit de Zuidelijke Nederlanden. Dit advies werd gerealiseerd in 1659, maar de desbetreffende ordonnantie kwalificeerde de zilveren dukaat en de zilveren rijder als 'capitale penningen'. Toch werden deze later ook wel aangeduid als standpenningen, waarmee men kennelijk munten voor binnenlands gebruik bedoelde.[7] Hiertegenover stonden capitale penningen ten behoeve van de internationale handel, die sinds de jaren 1680 officieel als penningen van negotie werden aangeduid.[8] Op grond van het voorgaande was het niet onlogisch, dat de muntordonnantie van 1694 de zilveren stukken van *f* 3, *f* 2, *f* 1 en *f* 0,50 de *nieuwen Generaliteyts Stant-Penningh met sijne proportionele Gedeeltens* noemde. De instructie van 25 mei 1694 sprak van *Staten-* of *Stand-penning*.[9]

In het midden van de 18e eeuw werden ook kleinere zilveren munten tot de standpenningen gerekend. Zo vermeldden de *Nederlandsche Jaerboeken* van 1750, dat de dubbeltjes of twee-stuiverstukken de 'incourantste der Standpenningen' waren.[10] Maar ook grotere zilveren munten waren toen in onvoldoende mate beschikbaar, zodat de Staten-Generaal tot een hervatting van de productie van gouden rijders besloten om in de behoefte aan capitale penningen te voorzien. Met het oog op de relatief lage goudprijzen mocht de aanmunting alleen voor rekening van de overheid plaatsvinden. De rijders werden als standpenning gekwalificeerd, omdat er een vaste waarde van *f* 14 aan werd toegekend. Toen enkele jaren later door een stijging van de goudprijs de metaalwaarde van de rijders de nominale waarde overtrof, verdwenen deze uit de omloop.

De muntwet van 1816 bepaalde dat 's Rijks muntspeciën zouden bestaan uit zilveren en gouden standpenningen, koperen stukken en zilveren en gouden negotiepenningen.[11] Als nieuwe gouden standpenning werd een stuk van *f* 10 geïntroduceerd, die – evenals de zilveren onderdelen van de gulden – niet voor rekening van particulieren mocht worden aangemunt. M.L.F. van der Beek stelt in zijn recente werk over de muntslag ten tijde van Koning Willem I dan ook terecht, dat het uitdrukkelijk niet de bedoeling was dat de stukken van *f* 10 als standaardmunten zouden fungeren.[12] De Franse tekst noemde de standpenningen 'pièces légales', terwijl het *Munt-, maat- en gewigtboek* uit de tweede helft van de jaren 1850 sprak van nationale zilver- en goudmunten en Rijkszilver- en Rijksgoudmunten.[13] Uit het voorgaande valt te concluderen, dat standpenningen in het algemeen onbeperkt wettig betaalmiddel waren met een vaste waarde in het binnenland. De aanmunting van die standpenningen voor particuliere rekening was niet altijd vrij.

De uitdrukking *standaardmunt* hangt uiteraard direct samen met het begrip *standaard*. Het wezen van een geldstandaard op basis van edelmetaal is een vaste waardeverhouding tussen de geldeenheid en een bepaald gewicht aan edelmetaal.[14] De noodzakelijke voorwaarde is de vrije inwisselbaarheid van fiduciair (onvolwaardig) geld. Bij een muntstelsel komt dit neer op vrije aanmunting en versmelting en desgewenst uitvoer van het standaardmetaal.

Nu benaderde het geldstelsel van de Republiek wel de zilveren standaard. De aanmunting van de grotere zilveren standpenningen was – voor zover mij bekend – vrij. Versmelting en/of uitvoer van standpenningen was veelal formeel verboden, maar feitelijk moeilijk te beletten. De Republiek kende officiële muntprijzen, maar daaraan hielden de muntmeesters zich uit concurrentie-overwegingen niet altijd. De belangrijkste edelmetaalhandel vond plaats bij de Amsterdamse Wisselbank, die geenszins gebrand was op een versmalling van haar marges door vaste zilverprijzen. De conclusie is, dat het geldstelsel van de Republiek in beginsel wel op zilver was gebaseerd. Maar het gebruik van de latere uitdrukking standaardmunt lijkt me niet exact. ■

NOTEN

1. W.C. MEES *Ons muntwezen* 7 (overgedrukt uit *De Gids* 1882, no 10) en N.G PIERSON *Leerboek der staathuishoudkunde* (bijgewerkt door C.A. Verrijn Stuart) *deel I* (Haarlem 1912) 638. Pierson vermeldt dat het woord *standpenning* een verkorte uitdrukking voor *standaardpenning* was. Deze opvatting is overgenomen door het *Woordenboek der Nederlandsche Taal, deel XV* (Den Haag/Leiden 1940).

2. A.M. DE JONG *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, deel III* (Haarlem 1967) 347-362.

3. G.M. BOISSEVAIN Het ontwerp van wet tot nadere regeling van het Nederlandsche muntwezen *De Economist* 49 (1900) 589-598.

4. Art. 2 noemt de rijksdaalder, de gulden en de halve gulden samen met het *f* 10-stuk wettig betaalmiddel tot ieder bedrag; de pasmunten zijn dit tot een beperkt bedrag.

5. Het bankbiljet in Nederlandsch-Indië *Nederlandsch-Indisch Effectenblad* (12 april 1910) 124.

6. J.G. VAN DILLEN (red.) Bronnen tot de geschiedenis der wisselbanken *Rijksgeschiedkundige Publicatieën: grote serie* No. 59, doc. no. 138,. 109-110, Memorie van de Generaalmeesters van de Munt, gericht tot de Staten-Generaal, over den slechten toestand van het muntwezen 24/9/1654.

7. Idem, doc. no. 315, 256-258, Memorie van Willem Boreel, Generaalmeester van de Munt, gericht aan de Staten-Generaal, betreffende den slechten toestand van het muntwezen 19/12/1691.

8. J.H. VAN SWINDEN *Bedenkingen over het muntwezen* (Utrecht 1997) 66 (transcriptie van Het Nederlands Muntmuseum).

9. *Algemeene Rekening over de geldmiddelen van het Koningrijk voor het jaar 1807. Aangeboden aan den Koning door den Minister van Financiën.* Generale tabelle der Hollandsche munten, volgens de Muntbus-Openingen sedert A°. 1641 tot 1808, tijd der introductie van den Muntslag met 's Konings Beeldtenis geformeerd door M.W.A.A. Poelman, Inspecteur en Essaijeur-Generaal van de Munt. Den Haag, 1809.

10. *Nederlandsche Jaerboeken* (1750) 868, noot.

11. *Staatsblad* 50 (1816), Wet van den 28 September 1816, tot regeling van het Nederlandsche Muntwezen.

12. M.L.F. VAN DER BEEK *De muntslag ten tijde van Koning Willem I, Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1814-1839* (Utrecht 1997) 69.

13. *Munt-, maat- en gewigtboek; alphabetische vraagbaak betreffende de geldspeciën, maten en gewigten, effecten, actiën, wisselwezen en koersen, banken, handels-inrigtingen en usantiën van alle landen en plaatsen.* Munttabellen IV-VI.

14. C.A. VERRIJN STUART Metallisme en a-metallisme *De Economist* 71 (1922) 661.

Een andere kijk op het Fidemcongres

PIETER JONKER

Altijd blij verrast met het op tijd verschijnen van *De Beeldenaar* was ik reuze benieuwd naar de inhoud van het eerste nummer van de nieuwe jaargang. Temeer ik nu toch wel een uitgebreide terugblik mocht verwachten op het bijzonder succesvolle Fidemcongres in Den Haag. Helaas trof ik geen enkele foto van het congres aan, zelfs geen afbeelding van een penning. Doorgaans lees ik met plezier en interesse de bijdragen van Karel Soudijn aan *De Beeldenaar*, omdat zij vaak tal van interessante invalshoeken bevatten. Een erudiet auteur met een originele kijk op onze penningwereld en -cultuur. Nimmer in mijn leven voelde ik mij geroepen om de pen te pakken om te reageren op andermans schrifturen, al is het schrijven soms mijn lust en mijn leven.

Al zal mijn waardering voor het werk van Soudijn er bepaald niet onder lijden, nooit heb ik mij zo teleurgesteld gevoeld bij het lezen van een tijdschriftartikel. Het leek me beter om van mijn hart geen moordkuil te maken, omdat ik vind dat allen die bijgedragen hebben tot het welslagen van het 26e Fidemcongres door deze wijze van verslag doen schromelijk te kort worden gedaan. Ik heb recht van spreken, want ik heb zelf niets bijgedragen aan de werkzaamheden, maar ik heb wel intens genoten van een voortreffelijk congres, waar ik oren en ogen tekort kwam. In mijn actieve leven heb ik heel veel culturele

Geer Steyn tijdens de lunch op de academie

happenings meegemaakt en her en der heb ik wellicht ook mijn steentje bijgedragen. Ik kan me een klein beetje voorstellen hoeveel werk, tijd, spanning, geld en nachtrust het organiseren van dit grote culturele spektakel aan velen gekost heeft. Ik neem heel diep mijn petje af. Of liever: ik ben apetrots op het bestuur van de Stichting Internationale Penningkunst, die samen met veel hulp van anderen dit congres op deze voortreffelijke wijze inhoud en vorm heeft gegeven. Ik vind niet alleen dat alle andere congresgangers reden tot bewondering kunnen hebben, maar dat we zelfs als Nederland trots mogen zijn op datgene dat door hen is gepresteerd. Ik had nimmer gedacht dat ik zulke grote woorden in de mond zou nemen, maar mijn enthousiasme is schijnbaar niet getemperd. Ter voorbereiding van het congres heb ik in oude nummers van *De Beeldenaar* en *De Geuzenpenning* alle vroegere congresverslagen gelezen, meestal geschreven door onze immer actieve Gay van der Meer, die gelukkig ook van dit congres heeft mogen genieten. Het zij haar van harte gegund.

Nu zullen de lezers van *De Beeldenaar* die het congres niet bezocht hebben, zich afvragen over wie en wat meent die Pieter Jonker ons te moeten schrijven. Nu dit verhaal toch wel erg persoonlijk dreigt te worden, neem ik ook het risico van het noemen van enkele namen zonder dat ik anderen tekort wil doen. Ik vraag u vergiffenis voor de niet-genoemden.

Marjan Scharloo in haar hoedanigheid als secretaris van het STIP-bestuur heeft als een trekpaard en een rots in de branding dit congres op een heel hoog niveau gebracht. Natuurlijk met hulp van de onvolprezen en immer actieve voorzitter Loek Tilanus, van het financiële werkpaard Jan Tinga en van Geer Steyn, die als kenner, kunstenaar en Fidem-vice-gedelegeerde alle kneepjes van het vak kent. Zij en al die niet genoemde vrijwilligers en beroepskrachten gaven voor Nederland een prachtig visitekaartje af!

De congrestas met de rijke inhoud: een schitterende catalogus en een niet minder schitterende, maar toch ook gedurfde penning van Mirjam Mieras. Een programma volgde met alleen maar hoogtepunten. Het ene is misschien nog wat meer dan het andere. Van een afgetrapt schoolgebouw, zoals Karel Soudijn ons wil laten geloven, heb ik niets gemerkt. Ik heb al in veel steden de kunstacademie bezocht en altijd gaven zij mij het gevoel dat er hard wordt gewerkt. Veel moois heb ik aan dergelijke bouwwerken nimmer gezien. Elke dag kregen we een voortreffelijke lunch aangeboden op kosten van de Academie. Hulde! Zelfs op de laatste drukke zaterdag. Alle medewerkers van de Academie waren zeer behulpzaam met technische ondersteuning en dienstverlening aan de congresgangers. Dat kon echt niet beter! De prachtige tentoonstelling in het Museum Beelden aan Zee was een lust voor het oog. En de opmerking van Soudijn dat het museum zo ver verwijderd was van de Academie noem ik vriendelijk: gezeur. Gedurende het hele congres zorgde de organisatie voor busvervoer dat af en aan reed. Als je een dagdeel van het congres eens naar het museum wilde gaan om daar rond te kijken, trof je daar ten allen tijde ook andere congresgangers. Een tentoonstelling met zorg voorbereid. Ja, dat niet elke penning van elke kunstenaar in Den Haag tentoongesteld werd, lijkt me logisch. Natuurlijk draagt elke keuze ook een subjectief element in zich. Het is mensenwerk, maar ik ben er van overtuigd dat zij die daar verantwoordelijkheid voor moesten dragen, dat zeer gewetensvol hebben gedaan. Dat daardoor ook een paar kunstenaars teleurgesteld zijn, kan ik billijken. Hopelijk zijn zij de volgende keer weer present. Maar ik vind de opmerkingen

van Soudijn op dit punt niet zo relevant en hier en daar zelfs een beetje kwaadaardig. Naar mijn opvatting gaf de tentoonstelling een heel goed beeld van al datgene dat de verschillende landen op het terrein van de penningkunst ons bieden. Het leert je ook je eigen smaak en voorkeuren ontwikkelen.

De catalogus was zo'n succesnummer dat hij al vlot was uitverkocht. Er zal veel geld nodig geweest zijn om zo'n prachtboek op de markt te brengen. Adembenemend vond ik het boek en de tentoonstelling over de portretpenningen uit de Italiaanse renaissance in Leiden, die in het eerste nummer van dit jaar voortreffelijk door Hans de Koning zijn besproken. Niet onvermeld mag blijven de feestelijke ontvangst in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden met een Hollandse maaltijd die werkelijk reuze in de smaak viel. De geweldige gastvrijheid van de museummedewerkers verdient ons respect.

Het voert te ver om alle lezingen en activiteiten in de Academie de revue te laten passeren. Gelukkig komt er nog een congresverslag met alle lezingen. Er was een uitgebreid aanbod van activiteiten met voor elk wat wils. Mijn voorkeur ging uit naar de lezingen van de kunstenaars. Ik ben zeer onder de indruk geraakt. De laatste dag met alle marktkramen van kunstenaars en handelaren en de presentatie van de estafettepenningen was een prima afsluiting van een (over)vol programma.

Ik hoop dat veel van de Nederlandse congresgangers mijn enthousiasme en dankbaarheid delen. Verder hoop ik dat het de lezers die het congres niet bezocht hebben, zo vergaat als mijn goede vriend Jakob van der Beek die besloten had het 26e congres niet te bezoeken, maar mij na mijn enthousiaste verhalen beloofd heeft dat hij in 2000 wel meegaat naar het 27e Fidemcongres in Weimar. Waarvan akte! ■

Fidempresident Mark Jones en de Nieuwzeelandse medailleur Marian Fountain

Enkele vrijmetselaarsmedailles van A.D. Jouvenel

LUC VANDAMME

Op het moment dat het Verdrag van Wenen het leven schonk aan het Koninkrijk der Nederlanden, beschikten de Noordelijke provincies reeds over een zeker aantal medailleurs onder anderen Hendrik Lageman, leerling van M. Holtzhey, Adriaanszoon Bemme, leerling van Hauch en van Dirk Langendyck, H. de Heus, J.P. Schouberg, D. van der Kellen, J. van der Monde, Van Gemert, enzovoort.

Onder de artiesten die niet buiten hun provincie kwamen, kennen we bijvoorbeeld Barbier, Van Namen, of in de Zuidelijke Nederlanden Trébuchet, vader Jouvenel, een graveur uit Lille die zich kwam vestigen in Brussel en Pierre Gautier van de Goor, een Antwerpenaar die het vak in Parijs leerde.

Trébuchet, graveur van de koning, maakte de medaille die de hereniging herdenkt van België met de Nederlanden, waarbij men een portret van de koning ziet naar links, terwijl men op de keerzijde een gekroonde leeuw ziet, dreigend zwaaiend met een zwaard en een schild vasthoudend waarop het wapen van Holland staat afgebeeld. Was Willem I niet tevreden met deze medaille? Als we het resultaat zien, kunnen we zijn beslissing begrijpen om op 4 oktober 1815 Auguste-François Michaut (29 september 1786–december 1879) van Parijs, te benoemen als graveur van het Hof. Hij graveert onmiddellijk diverse medailles met de beeldenaar van de koning. Op 19 december 1816 krijgt hij opdracht de munten van 10, 3, 1 en $^1/_2$ gulden te graveren.

Gedurende die tijd graveert Jean-Baptiste Jouvenel voor de regent van Brussel de medaille van de burgerwacht (1815), en van de Goor (geboren te Antwerpen op 29 januari 1783), na te zijn teruggeroepen door koning Willem, wijdt zich aan een medaille ter herdenking aan de eerste vergadering van de Staten van Brabant, waarbij hij de leeuw van de Brabantse revolutie van Van Berckel imiteert.

Jean-Baptiste Jouvenel werd geboren te Lille in 1773 en vestigt zich in 1809 te Brussel. Hij had een zoon, Adolphe-Christian, geboren op 12 mei 1798 in Lille. Hij krijgt zijn eerste lessen van zijn vader en werkt later met de beeldhouwer Rude, die enige tijd, rond 1827, in Brussel verbleef. Zijn eerste werk, in 1818, is een jeton met de wapens van de stad Brussel. Het is echter pas later dat het talent van Jouvenel zich ten volle zal ontwikkelen. In 1821 stelt hij op het Salon van Brussel tentoon.

In 1833 maakt hij een grote medaille met de beeltenis van de koning voor de verjaardag van de 'Septemberdagen'. Het is het eerste werk van hem dat echt de aandacht trekt. Men ziet duidelijk dat Jouvenel ook een beeldhouwer was: de buste van de koning bezit de allure van een bas-reliëf. En het speciale karakter van deze medaille vindt men terug in zijn latere medailles: in zijn medaille van industriële producten van 1835, in die van 'Geefs en Wappers', in die van de Academie voor Wetenschappen, enzovoort. Het is vooral met de medaille voor de tentoonstelling van industriële producten dat hij de meeste lof oogst. Louis Alvin[1] zegt van deze medaille: 'Cette médaille est d'un goût sévère et délicat', wat beaamd wordt door het tijdschrift *l'Artiste*.[2]

Vanaf die periode nam hij met succes deel aan verschillende Salons. Deze Salons waren voor hun tijd merkwaardige culturele evenementen. Ze hadden op regelmatige tijdstippen plaats in Gent, Brussel, Antwerpen, Luik en Mechelen op initiatief van zogenaamde 'Sociétés pour l'encouragement des Beaux-Arts' die zich beijverden voor het organiseren van wedstrijden en tentoonstellingen. Wie als kunstenaar ambitieus was, nam als vanzelfsprekend aan deze Salons deel. In de prijzen vallen van een Salon betekende een belangrijke stimulans voor de carrière van een kunstenaar.

Jouvenel ontvangt een zilveren medaille[3] – de hoogste onderscheiding tot dan bekomen door een medailleur – op het Salon van 1836.[4] Op het Salon van 1839[5] wordt hem een vergulde medaille aangeboden.[6] Hij stelt vervolgens tentoon in Antwerpen in 1840 en in Brussel in 1842.

In 1847 neemt hij deel aan de wedstrijd voor de gravure van de nieuwe muntstukken en bekomt een premie van 1000 frank. Dat jaar wordt hij verkozen tot corresponderend lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Op het Salon van 1848 verschijnt hij voor de laatste maal.

Ook vele bekende 19e-eeuwse persoonlijkheden, vaak tijdgenoten, heeft hij geportretteerd: Armand de Perceval (1848), Charles Rogier (1851), Hubert J.W. Frère-Orban (1851, 1860), Jean-Baptiste Madou (1866), enzovoort. De medaille uit 1851 met de beeltenis van minister van Financiën Hubert J.W. Frère-Orban herdenkt onder meer de oprichting van de Nationale Bank. Al deze portretten dragen de stempel van de beeldhouwer, en tot de laatste toe, die van generaal Chazal, blijven ze van de hoogste kwaliteit.

Belangrijke gebeurtenissen uit het openbare leven werden door hem eveneens in het metaal vereeuwigd: de eerste steenlegging van het monument op het Brusselse Martelarenplein (1830) of nog, de overplaatsing van de Katholieke Universiteit van Mechelen naar Leuven (1835). Deze laatste medaille toont op de voorzijde de portretten van de zes Belgische bisschoppen rondom het portret van paus Gregorius XVI. Op de keerzijde prijkt onder de inscriptie bovendien nog de buste van Pierre De Ram, eerste rector van de universiteit. Men kan met reden stellen dat Adolphe Jouvenel zich het meest als portrettist profileerde. Dit blijkt uit een reeks medailles die hij gewijd heeft aan de belangrijkste, officiële en familiale gebeurtenissen aan het hof, zoals de eedaflegging van de koning (1831), zijn terugkeer te Brussel na een ziekteverlof (1862), het overlijden van koningin Louise-Marie (1850) en het overlijden van Leopold I (1865).

Benevens al deze portretten maakte hij ook een aantal interessante medailles voor de Vrijmetselaars. De eerste in 1832 bij de oprichting van de vrijmetselaarsloge 'Het Groot Oosten'

Beschrijving:

VZ. RESURGENS TENEBRAS VERA LUCE DIMOVET. Onder een stralende zon staat de 'Phoenix'[7] met zijn linkerpoot op een meetlat en een passer, zich oprichtend met geopende vleugels temidden van de vlammen. In zijn bek houdt hij een twijg van een acacia. Op de achtergrond staat een Egyptische tempel met twee torens waarop de letters J (linkertoren) en op de andere de letter B (rechtertoren) staat. Getekend onderaan links langs de rand: JOUVENEL INV(enit).

Kz. Onder een fonkelende ster, waarop de letter G staat, leest men het opschrift: AD MAJOREM DEI GLORIAM / FELICIB. (US) AUSPICIIS / LEOPOLDI BELGAR(UM). REGIS / PRIMO RECTORE F(ratre).: J. DEFRENNE / MAGNUS ORIENS CONDITUR / BRUXELLIS / XXIII DIE DUODEC.(inri) MENSIS / A(nno).

L(ucis). V MDCCCXXXII. Eronder een winkelhaak.

1832, 46 mm, brons.

Verzameling: Munt- & Penningkabinet Brussel.

Bibliografie: Guioth, pl. XVI, n° 131, p. 126 /127. Guioth, *Graveurs Belges vivants*, n° 13, p. 201. Tourneur, p. 70, n° 268, 269.

De revolutie van 1830, gevolg van de politieke agitatie tegen Willem I en sociale onrust, leidde naar de onafhankelijkheid van België. Onder de protagonisten van de revolutie waren veel vrijmetselaars. De vrijmetselarij zelf daarentegen geraakte door de gebeurtenissen in crisis, omdat veel broeders uit antiklerikale of economische overwegingen, loyaal bleven tegenover Willem van Oranje. Bovendien stelde de Belgische onafhankelijkheid het probleem van de organisatie van de Belgische vrijmetselarij. De Brusselse loge 'Les Vrais Amis de l'Union' verklaarde prins Frederik van zijn grootmeesterfunctie vervallen wegens 'onwaardig gedrag'. Maar lang niet alle werkplaatsen ondersteunden die beslissing. Sommige loges bleken verlamd door twisten tussen orangisten en belgicisten. Andere kozen ronduit partij voor Nederland. De Gentse loge 'Septentrion' besloot haar affiliatie bij het Nederlandse Grootoosten te behouden, en volhardde in die beslissing tot in 1883! De Belgisch gezinde werkplaatsen slaagden er dan toch in om in 1833 het 'Grand Orient' (Grootoosten) op te richten. De keuze van de grootmeester stelde echter meteen een politiek probleem. Sommigen wensten de nieuwe koning, Leopold I, als grootmeester te benoemen. Leopold I was zelf vrijmetselaar en de orde gunstig gezind. Hij hoopte ze te kunnen gebruiken om zijn nog fragiel koninkrijk te ondersteunen en vooral om de coherentie van het leger te bevorderen. Maar een meerderheid koesterde wantrouwen tegen een dergelijke benoeming. Ze wenste te verhinderen dat de vrijmetselarij een staatsvrijmetselarij werd. Daarom werd geopteerd voor een compromisoplossing: baron de Stassart, vriend en vertrouweling van de koning, vrijmetselaar en politiek eerder neutraal, werd tot grootmeester voor het leven benoemd. De praktische leiding kwam echter in handen van Théodore Verhaegen, die de antiklerikale tendensen – hij was uit antiklerikalisme lang orangist gebleven – vertegenwoordigde.

De tweede medaille werd gemaakt voor het 50-jarig bestaan van de loge 'de Ware Vrienden van de Eendracht'.

Beschrijving:

VZ. AD SACRAM ANNI JUBILAEI COMMEMORATIONEM. (rondom). Antieke tempel geplaatst op zes treden; de voorzijde is versierd met twee Corinthische (kolommen) zuilen met daarop de letters J en B. Boven de zuilen leest men: VIS UNITA FORTIOR. In het fronton staan twee ineengeslagen handen (die uit wolken tevoorschijn komen) met erboven een ster die in het midden de letter G draagt. Tussen de zuilen, inspringend, ziet men de poort van de tempel, die versierd is met een driehoek (triangel) in het midden. Boven de poort staat een bas-reliëf waarbij een vrouw haar kinderen bij zich roept. Links voor de tempel staat het opschrift: A (nno) ∴ L (ucis) ∴ 5832. en rechts staat het opschrift: DIE ZY. M (ensis) ∴ Z. Getekend onderaan in de afsnede langs de rand: AD. JOUVENEL F.

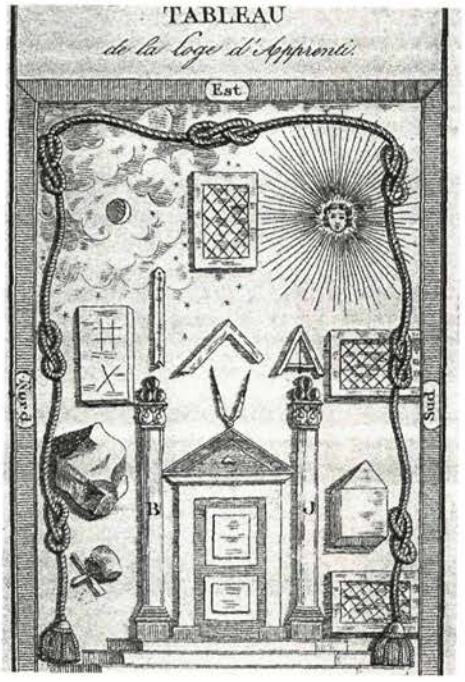

Kz. In een cartouche omringd door slingers van rozen en acacia's de tekst: A (nno) ∴ L (ucis) ∴ 5782. / TEMPLUM / CARISSIMIS / F ∴ F ∴ / PASSENAUD / P. VANYPEN, VANPARYS , J. VANYPEN, / GILIBERT, / J. CHOUQUET, F. DEROOVER, C. BAUR, / SEDULE CONDITUM; / VENÉRABILIBUSQUE MAGISTRES / PASSENAUD, C. BAUR, J. BRUGMAN, / VANVOLXEM, R. J. VANDERELST, J. FLEURY, / SERVATUM; / CURANTE NUNG / V ∴ AND ∴ TRUMPER.

1832, 31 mm, zilver, brons.

Verzameling: Munt- & Penningkabinet Brussel.

Bibliografie: Guioth, pl. XVI, n° 132, p. 127. Guioth, *Graveurs Belges vivants*, n° 14, p. 201. Tourneur, p. 64, n° 244 /245. Nota: de cijfers 5832, 29, 2 en 5782 zijn geschreven met vrijmetselaarscijfers.

Kopergravure van het Tableau uit de Leerlingengraad (uit: F.H.S. Delaulnaye, Thuileur des trente-trois degrés de l'Ecossisme du Rit Ancien, dit Accepté, Delaunay, Parijs 1821)

De vrijmetselaars maken in hun teksten gebruik van afkortingen, namelijk de maçonnieke 'geheimtaal' bestaande uit een letter, gevolgd door drie punten (de maçonnieke driehoek).

Een loge is het geheel van de vrijmetselaars die er werken. Een loge bestaat uit 'een achtbare meester' (voorzitter), vergezeld van twee opzichters, een aantal officieren-dignitarissen maar ook uit een aantal leerlingen (1e graad), gezellen (2e graad) en meesters (3e graad). Na zijn inwijding is de neofiet dus aangenomen als leerling. De leerling heeft vijf verplichtingen: zwijgen, de Waarheid zoeken, Gerechtigheid verlangen, zijn Broeders beminnen en zich onderwerpen aan de Wet. De graad van gezel lijkt minder een eigen identiteit te bezitten. De graad houdt wel de confrontatie met twee sacrale symbolen, de G en het Pentagram in.

Tenslotte brengt een derde rite de verheffing tot de meestergraad. Deze rite legt de nadruk op de Hiramlegende. Hiram is de mythische Architect van de Tempel van Salomon. Drie gezellen wensen van hem het meesterwoord te vernemen. Hij weigert het hen mee te delen, omdat dit niet past. Daarop vermoorden de drie gezellen hem. Hiram staat symbool voor de kwaliteiten van zelfbeheersing en verdediging van de morele waarden. De meester wordt verondersteld deze kwaliteiten te hebben verworven.

De ruimte waar de maçonnieke plechtigheden plaatsgrijpen, heet de tempel. Voor de ingang van de tempel staan twee zuilen, Jakim en Boaz. Het huisvesten van de loges bleek overigens vaak geen gemakkelijke taak. Alleen een buitenkans liet de bouw van een eigen tempel toe. Zoals de Antwerpse werkplaats 'Les Amis du Commerce et la Persévérance Réunis' die in 1871 het groot lot won en vervolgens overging tot het bouwen van een tempel (Heistraat 25, gesloopt in 1982).

De afgebeelde voorwerpen staan symbool voor één enkele eigenschap:

passer	matiging (in het onderzoek)
winkelhaak	rechtschapenheid (in de actie)
hamer	wilskracht (in de uitvoering)
beitel	onderscheidingsvermogen (in het onderzoek)
schietlood	diepgang (in de waarneming)
waterpas	juiste toepassing (van de kennis)
regel	nauwkeurigheid (in de uitvoering)
hefboom	wilskracht
troffel	welwillendheid (tegenover derden)
letter G	voor de Britten: God, voor de Fransen: Géometrie voor de Belgen: Gilde
het licht	sacraal symbool
de driehoek	sacraal symbool

De derde medaille werd in 1835 geslagen ter herdenking van de installatie van baron de Stassart als Grootmeester van de Belgische Vrijmetselaarsloge.

Beschrijving:

VZ. RESURGENS TENEBRAS VERA LUCE DIMOVET. Onder een stralende zon staat de 'Phoenix' met zijn linkerpoot op een meetlat en een passer, zich oprichtend met geopende vleugels temidden van de vlammen. In zijn bek houdt hij een twijg van een acacia. Op de achtergrond staat een Egyptische tempel met twee torens waarop de letters J (linkertoren) en op de andere de letter B (rechtertoren) staat. Getekend onderaan links langs de rand: JOUVENEL INV(enit)

Kz. Tekst in cirkelvorm in twee lijnen: AG ∴ J ∴ A ∴ DE STASSART GR ∴ M ∴ DE BELGIQUE (buitenkant). BRUXELLES 2^E ∴ J ∴ 3^E ∴ M ∴ 5835 (binnenkant). Onder een triangel met Hebreeuws opschrift en omringd met lichtstralen, een rechthoekig tablet met het opschrift: LA / MAÇONNERIE / SURVIT / A / TOUS LES TEMS / DIEU / LE VEUT.

1835, Brussel, 46 mm, brons.

Verzameling: Munt- & Penningkabinet Brussel.

Bibliografie: Guioth, pl. XXVIII, 223 et p. 197. Guioth, *Graveurs Belges vivants*, n° 19, p. 201. Tourneur, p. 103, n° 376.

In 1834 is België vier jaar onafhankelijk. Het universitair onderwijs begint zich langzamerhand te reorganiseren. De overheid beheert twee universiteiten, een te Gent en een te Luik. De derde, te Leuven, is aan de katholieke kerk afgestaan. De regering is duidelijk zinnens deze katholieke universiteit te begunstigen.

Op 24 juni 1834 is het Sint-Jansfeest van de loge 'Les Amis Philanthropes' te Brussel. Théodore Verhaegen houdt een speech. Hij beklemtoont de noodzaak van een vrije universiteit, niet beheerst door religieuze dogma's. Vervolgens komt de prefect van het Brussels atheneum, Auguste Baron, aan het woord. Hij constateert dat de hoofdstad de ideale vestigingsplaats is voor deze vrije universiteit. Op 20 november 1834, heeft reeds de openingszitting van de nieuwe universiteit plaats, de 'Université Libre de Belgique', een paar jaar later de 'Université Libre de Bruxelles' (ULB). Op de openingszitting roept Baron trouwens de hulp van God voor de nieuwe instelling in. De nieuwe universiteit was dus

niet antigodsdienstig maar wilde niet overheerst worden door godsdienstige dogma's. De nieuwe universiteit is echter van meet af mikpunt van katholieke antipropaganda. De universiteit kan in haar eerste levensjaren dan ook nauwelijks op overheidssteun rekenen. Het stadsbestuur van Brussel, liberaal gezind, helpt wel een handje. Maar de essentie van de steun is privé. Verhaegen speelt hierbij een hoofdrol. Tenslotte, in een crisissituatie in 1839, slaagt hij erin de officiële steun van het 'Grootoosten' te verwerven. Het universitair bestuur, bolwerk van de doc-trinairen, bestond inderdaad uit vrij-metselaars. De loge 'Les Amis Philanthropes' wilde een bevoogdende rol over de universiteit spelen. De vrijmetselarij speelde en speelt ongetwijfeld een belangrijke rol, zowel op de U.L.B. als op de V.U.B. Meer dan een macht achter de schermen is het er een ingeburgerde instelling. Het toetreden tot de vrijmetselarij is er haast een gewoonte.

Théodore Verhaegen

Nevenstaande medaille is vermoedelijk een eenzijdige medaille die we echter tot op heden nog niet mochten vinden. Deze werd geslagen in 1861 voor de loge 'Les Amis Philantrophes'.

Beschrijving:

Vz. LA (rechthoek) ∴ LES AMIS PHILANTHROPES A L'OR ∴ DE BRUXELLES (stralend hoofd) A LA (rechthoek) ∴ / L'UNION ROYALE / A L'OR ∴ DE LAHAYE / ET A TOUTES LES (twee rechthoeken ineen) / DE LA NEERLANDE / (driehoek) / 22e J ∴ 4e M ∴ 5861.

Kz. Blanco.

1861, 40 mm.

Bibliografie: De Witte, n° 121, p. 208 (maçonniques). Munthof, n° 2287, p. 245

Théodore Verhaegen is ongetwijfeld de sleutelfiguur van de toenmalige Belgische vrijmetselarij. In 1833 wordt hij adjunct van de grootmeester van het Grootoosten, baron de Stassart. Vanaf 1834 is hij de drijvende kracht achter de U.L.B. Het besluit van 1854, dat het verbod op politieke discussies opheft, is een persoonlijke triomf voor Verhaegen. Tot aan zijn overlijden (1865) blijft hij grootmeester van het Grootoosten en wist de loges in liberale zin te oriënteren.

Van een ander kaliber is Charles de Coster (1827-1879). De auteur van *Tijl Uilenspiegel* was een even enthousiast vrijmetselaar als Verhaegen. De Coster trad in 1858 tot de vrijmetselarij toe. Het was een logische stap voor een oud-student van de U.L.B. De eerste uitgave van *La légende de Thijl Ulenspiegel* kwam tot stand dank zij broeders. Vrijmetselaars, waaronder Félicien Rops, stonden ook in voor de illustraties. Het boek geeft ongetwijfeld het gedachtegoed weer van het toenmalig maçonniek milieu.

De progressieve politiek, die het volk wou emanciperen, heeft ook op de vrijmetselarij een grote impact uitgeoefend. Het engagement van het Grootoosten van België voor het algemeen stemrecht bewijst dit. Het waren conservatieve liberalen, zoals de vrijmetselaar Frère-Orban, die zich het heftigst tegen de uitbreiding van het stemrecht (doorgevoerd in 1893) hebben verzet. Maar ook binnen de socialistische partij waren vrijmetselaars aanwezig. Na de stichting van de Belgische Werklieden

Partij (BWP) (1885) traden verschillende vrijmetselaars tot de partij toe. De beroemdste was Emile Vandervelde, die zich snel als de 'patron' van de B.W.P. zou bevestigen.

Leven en werk van Adolphe Jouvenel geven een tijdsbeeld. Zijn medailles en die van zijn tijdgenoten kunnen esthetisch, maar ook sociologisch worden geïnterpreteerd. Ze reveleren over de artistieke en de sociale aspiraties van een door de gegoede burgerij gedomineerde maatschappij.

Hij overleed te Brussel in 1867.

NOTEN

1. LOUIS ALVIN *Compte-rendu du Salon de Bruxelles de 1836* (Méline, Brussel 1836) 483.

2. *L'Artiste* III (1835) 411. Cf. *l'Artiste* IV (1836) 375: 'Ad. Jouvenel est assurément notre premier graveur en médailles. Son dessin est toujours gras et correct, sa manière large et vigoureuse, sa composition spirituelle et élégante, son modelé parfaitement soigné. Ce qu'on aime surtout dans ses ouvrages, c'est ce cachet artistique qu'ils portent, cet effet pittoresque qu'ils rendent si bien. Il y a du mouvement de la vie dans ses figures, une grande portée d'art dans ses détails. Formé à l'étude des meilleurs modèles, ayant un goût sévère et éclairé, passionnément épris des belles formes de la nature, et cherchant toujours à les reproduire avec un soin consciencieux. M. Jouvenel est artiste dans toute la portée de ce mot, artiste de premier ordre dans sa partie. Sa médaille pour l'exposition de 1835 est un excellent morceau, aussi bien exécuté que composé.'

3. Koninklijk Besluit van 11 januari 1837, *Belgisch Staatsblad* 14 januari 1837.

4. *Exposition nationale des Beaux-Arts, Explication des ouvrages de peinture, etc., exposés au Salon de Bruxelles* (Vandooren, Brussel 1836) 24, nr 270.

5. *Exposition nationale des Beaux-Arts, Explication des ouvrages de peinture, etc., exposés au Salon de Bruxelles* (Demortier 1839) 41, nr 308.

6. Koninklijk Besluit van 23 november 1839, *Belgisch Staatsblad* van 7 december 1839.

7. ADELAIDE VAN REETH *Encyclopedie van de Mythologie* (Baarn 1922) 209: 'Phoenix is een mythische vogel die volgens de oude Grieken leeft in het Oosten, bij een koele bron, als dienaar van de zonnegod Phoibos. Bij zonsopgang baadt hij zich in het water van de bron en zingt hij een zo wonderschoon lied dat de zonnegod zijn wagen doet stilstaan om te luisteren. Om de duizend jaar (of om de 500 of 1461 jaar) verbrandt hij in zijn nest maar herrijst verjongd uit de as. De Griekse Phoenix wordt in verband gebracht met de Egyptische Benoe, de Garuda van de hindoes en de Chinese Feng.'

LITERATUUR

Een eeuw vrijmetselarij in onze gewesten (ASLK, Brussel 1983).
ERWIN C.D. GARDEN *Vrijmetselarij in woord en beeld* (Antwerpen 1994).
MICHEL HUYSSEUNE *Vrijmetselarij, Mythe en realiteit* (Antwerpen 1988).

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Muntmelange

PETER ILISCH

Een nabootsing van een Utrechtse penning van bisschop Willem van Pont

Kort geleden werd mij door een Duitse munthandelaar een munt getoond waarvan het type overeenkomt met de penningen van de Utrechtse bisschop Willem van Pont (1054-1076), geslagen in Groningen.[1] De voorzijde van de penning toont min of meer duidelijk de aanziende koningskop van Hendrik IV (Duits koning 1054-1056, gekroond tot keizer 1084, afstand gedaan 1105). De keerzijde is door dubbelslag minder duidelijk maar draagt – als men het weet – een bisschopskop naar rechts, waarachter een klein kruisje en ervoor een kromstaf. De omschriften van deze penning wijken volledig af van de Groninger munten. Normaliter luidt het omschrift op de voorzijde HEINRICVSRE+ (HENRICVS REX) en op de keerzijde +VVHEINIVS (WILHELMVS) (kleine afwijkingen en varianten komen voor). Op deze penning beginnen de omschriften met een initiaalkruisje en vele 'letters' die een pseudo-legende vormen. Van dit stuk is het gewicht afwijkend: 1,00 gram. Het gemiddelde gewicht van dit type penning ligt tussen de 0,47 en 0,94 gram, met een gemiddelde van 0,69 gram.[2] Nog zwaarder is een 1,38 gram wegend exemplaar uit de schatvondst Stora Sojdeby (Kirchspiel Fole, Gotland, Zweden), verborgen na 1089. Deze munt is als een 'Klippe' geslagen (= vierkant of ruitvormig muntplaatje).[3] Zowel Friese als Groninger penningen uit de 11e eeuw komen voornamelijk voor in vondsten uit Finland, de Baltische staten en Rusland. In vondsten uit Scandinavië zijn de munten veel minder vertegenwoordigd.De penning die mij werd getoond door de Duitse munthandelaar is, net als de 'Klippe' uit de vondst Stora Sojdeby, een nabootsing van waarschijnlijk Oost-Europese herkomst.

Boven: De in Groningen geslagen penningen van de Utrechtse bisschop Willem van Pont, zoals afgebeeld in Van der Chijs

Onder: Oost-Europese nabootsing van de Groninger penning van de Utrechtse bisschop Willem van Pont; zilver, 1,00 gram, 20,50 mm (vergroting 2,5:1)

NOTEN

1. Dannenberg 546; H. DANNENBERG *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* (Berlijn 1876-1905). Van der Chijs III.5; P.O. VAN DER CHIJS, *De Munten van de Bisschoppen, van de Heerlijkheid en de Stad Utrecht* (Haarlem 1859).

2. De gewichten zijn gebaseerd op 28 gepubliceerde exemplaren van het type Dannenberg 546.

3. CNS1.4.18.702; B. MALMER (ed.) *Corpus Nummorum Saeculorum IX-XI qui in Suecia reperti sunt*. 1. Gotland, 4. Fardhem-Fröjel. (Stockholm 1982).

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

Een hybride stuiver van Karel V uit Maastricht

De muntslag in de Nederlanden onder Karel V (1506-1555) kende een sterke centrale aansturing en diende niet zozeer de budgettaire belangen van de vorst (korte termijn), alswel een meer macro-economisch belang (langetermijn). De muntslag werd dan ook gekenmerkt door uniformiteit, monetaire rust en stabiliteit. Daar waar wijzigingen plaatsvonden,

dienden zij met name ter aanpassing aan de zich veranderende omstandigheden. Een voorbeeld hiervan is de introductie van grotere zilverstukken zoals de zilveren karolusgulden en de 'krabbelaar' (vier stuiver), die plaatsvond ter vereenvoudiging van de verwerking van zilver uit de Spaanse koloniën en als tegenwicht tegen de invoer van vreemde daalders. Hiernaast vonden er veranderingen plaats ter vergroting van de gebruiksvriendelijkheid van de muntcirculatie: De invoering van de gouden karolusgulden ter waarde van 20 stuivers (de meest gebruikte rekeneenheid in die tijd) en van de volledig koperen 'korte', een handzame munt vergeleken met het tot dat moment gebruikte kleingeld van biljoen. ('Korte' betekende in Vlaanderen de dubbele mijt met een kort kruis, in tegenstelling tot de mijten met een lang kruis. Hoewel 'korte' genoemd, draagt de dubbele mijt van Karel V geen kruis meer.)

In mijn verzameling bevindt zich nu een hybride stuiver met een voorzijde van Karel V en een keerzijde van zijn voorganger Philips de Schone (1482-1506), geslagen in de Vroenhof te Maastricht. Op de voorzijde vinden we het gekroonde wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië met het omschrift M(...)HIDVC(...)ACT + TRAIECTI + I + VROH. Op de keerzijde zien we een lang versierd kruis op een vierpas, in het centrum van het kruis staat het muntteken van Maastricht, de ster. Het omschrift laat zich lezen als MO * FA * / TRAIE / CTI * I *(...) / RO(...). Onderzoek door Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden, heeft uitgewezen dat het keerzijde-omschrift wordt gevolgd door het jaartal I506.[1] De voorzijde van de munt is gelijk aan de stuiver van Karel V beschreven door Van Gelder/Hoc nummer 172-2 (en nr. 172-2 in het supplement).[2] Deze stuivers hebben op de voorzijde het gekroonde wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië en het omschrift MO x ARCHI(DUCU X AUS) x FA(CT) x TRAIECTI x I x VRO(HOF). Op de keerzijde van dit type vinden we het lang, versierde kruis op een vierpas met centraal de Maastrichtse ster en het omschrift SIT x NO / DOMI(NI) x / BENED / (ICTU) x 1512. Deze stuivers zijn bekend met de jaartallen 1512, 1513, 1515 en 1517 (het jaartal 1517 wordt vermeld door De Mey).[3] De keerzijde van de stuiver uit mijn verzameling wordt in Van Gelder/Hoc beschreven bij Philips de Schone onder nummer 120-2. Op de voorzijde het gekroonde wapen van Oostenrijk-Bourgondië met het omschrift PHS x DEI x GRA x ARC(H)I(D) x AUSTE x DUX x B(UR)G x B(RA X Z). Op de keerzijde het lang versierd kruis op een vierpas met centraal het muntteken ster, en het omschrift MO x FAC / T(RA)IECT) / I(N)VRO / H(OF) x 1500. Dit type is geslagen met de jaartallen 1500-1507.

Brabant (Maastricht), hybride stuiver met een voorzijde van Karel V (1506-1555) en een keerzijde '1506' van Philips de Schone (1482-1506), zilver

Op grond van het bovenstaande kan gesteld worden dat we hier te maken hebben met een hybride stuiver van Karel V, geslagen met het voorzijdestempel van Karel V en het keerzijdestempel van Philips de Schone met het jaartal 1506. Deze munt is hierboven voor het eerst beschreven (voor zover mij bekend), en daarmee uiterst zeldzaam. Uitgaande van de strakke aansturing van de muntslag in het Brabant van Karel V, zou men snel kunnen concluderen dat hier sprake moet zijn van een zeldzaam geval van een abusievelijk gebruik van een oud stempel of een bewuste proefslag die per abuis in omloop is gebracht. Een aantal feiten wijst erop dat hier niet gesproken kan worden van een louter op zichzelf staande fout.

Wij weten nu dat de muntslag onder Karel V gekenmerkt werd door uniformiteit en stabiliteit. Bij het overlijden van zijn vader Philips de Schone in 1506, was Karel nog maar zes jaar oud. Grootvader Maximiliaan van Oostenrijk (Rooms koning en in de periode 1482-1492 regent over zijn zoon Philips de Schone) werd wederom regent (1506-1511), nu over zijn kleinzoon Karel V. Het eerste regentschap van Maximiliaan tijdens de periode van minderjarigheid van zijn zoon Philips de Schone, kan zowel op politiek- als economisch-monetair terrein als turbulent omschreven worden. 'Deze periode vertoont een verbijsterende veelheid aan elkander opvolgende emissies...', aldus Van Gelder.[4] Maximiliaan financierde zijn oorlogsactiviteiten voor een deel uit de inkomsten van de muntslag. Waar Philips de Goede (1419-1467) in de periode 1433-1466 gemiddeld 3.000 ponden parisis ontving als winst uit de muntslag in de Nederlanden, kon Maximiliaan in verschillende jaren meer dan 60.000 ponden parisis aan inkomsten uit de muntslag noteren.[5] Pas nadat Philips de Schone het bestuur zelf ter hand genomen had, keerde op monetair gebied – met de emissie van 1496 – de rust in de Habsburg-Bourgondische Nederlanden terug. De muntslag tijdens het regentschap van Maximiliaan over zijn kleinzoon Karel V sluit bijna angstvallig aan bij die van het regentschap over Philips de Schone.

In de munt van Maastricht, waar in tegenstelling tot de meeste andere munthuizen in de Nederlanden, in deze periode veelal een jaartal op de munten vermeld werd, ging dit zo ver dat zelfs tot in 1508 op naam van Philips gemunt werd (een halve groot). De munten van de typen van de minderjarigheid van Karel V vermeldden noch de naam van Maximiliaan noch de naam van zijn kleinzoon. Veelal werd de volgende tekst gehanteerd: 'Munt van de aartshertogen van Oostenrijk, hertogen van Bourgondië...' Dit is opvallend doordat Maximiliaan sinds 1486 reeds Rooms koning was en in 1508 zelfs tot keizer gekroond werd. Van Gelder[6] suggereert dat een en ander wellicht samenhing met de herinnering aan de felle protesten die het noemen van de nieuwe titel in 1486 had opgeroepen. In de munthuizen werd de tekst *aartshertogen van Oostenrijk, hertogen van Bourgondië* niet altijd volledig begrepen. Regelmatig komt het om-schrift '(ARCHI)DUX' voor waar '(ARCHI)DUCU' had moeten staan. Men wist dat er maar één (aarts)hertog was. Pas met de emissie van 1521 verschijnt het portret en naam van de nieuwe vorst Karel V op de munten.

De muntslag te Maastricht in de eerste decennia van de zestiende eeuw is in meerdere opzichten bijzonder te noemen. Zeer uitdrukkelijk werd ruimte in de omschriften geclaimd om de herkomst van de munt aan te geven (het Brabantse deel van de stad; ook Luik muntte te Maastricht). Maastricht vermeldde in de meeste gevallen een jaartal op de munten, en muntte in 1507 vrijwel uitsluitend op naam van Philips de Schone en, zoals hierboven reeds is aangegeven, in een enkel geval nog in 1508 (zie tabel).[7]

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Bekende jaartallen op de munten van Philips de Schone en Karel V (minderjarig), geslagen in Maastricht

Munttype	*Philips de Schone*	*Karel V minderjarig*
philippusgulden	1500-1503, 1505-1506	1505-1506, 1508-1512, 1514-1515, 1518
1/2 philippusgulden	1500	niet bekend
2 stuiver	1500, 1502-1505	niet bekend
stuiver	1500-1507	1512-1513, 1515, 1517
groot	1500-1507	1508-1516
1/2 groot	1506, 1508	1509, 1511-1512
1/4 groot	1506	1509

Opgemerkt kan worden dat er van de philippusgulden exemplaren van zowel het type van Philips de Schone als dat van Karel V geslagen zijn met de jaartallen 1505 en 1506. De philippusgulden van Karel V vermeldt overigens niet zijn naam en titels. Van deze philippusgulden zijn hybride exemplaren bekend geslagen in Maastricht (zonder een jaartal en met het jaartal 1514) met als voorzijde het identiek stempel van een Antwerpse philippusgulden. In Antwerpen werd de voorzijde van dit type vermoedelijk pas vanaf 1515 gebruikt.[8] Of er bij de philippusgulden van Karel V met de jaartallen 1505 en 1506 sprake is van later geslagen, hybride, munten is niet duidelijk. Afgaande op de omschrijving van de beeldenaar en de omschriften is dit niet uit te sluiten. Het volgende kan met zekerheid vastgesteld worden:

(1) Na het overlijden van Philips de Schone in 1506, werden in het munthuis van Maastricht zijn naam en titels in 1507 (stuiver en groot) en 1508 (halve groot) nog gebruikt op de munten.

(2) Uit Maastricht zijn uit de periode 1500-1520 enkele bijzondere hybride munten van Philips de Schone / Karel V bekend; de hierboven beschreven stuiver en een tweetal philippusguldens met het voorzijdestempel van Antwerpen.

(3) Van de jaartallen 1505 en 1506 zijn zowel philippusguldens van Philips de Schone als Karel V bekend.

De aansturing van de muntslag in Brabant aan het begin van de 16e eeuw mag strak genoemd worden. Het tweede Brabantse munthuis, Maastricht, was veel kleiner dan het eerste, Antwerpen. In Antwerpen bijvoorbeeld werden tussen 1500 en 1520 twintigmaal zoveel philippusguldens geslagen als in Maastricht. Mogelijk dat gezien de omvang van de organisatie Maastricht wat minder 'vet op de botten' had dan de munt van Antwerpen, waardoor fouten eerder werden gemaakt, minder snel werden ontdekt of eerder door de vingers werden gezien. Ook zou de kans op 'misgrijpen' in geval van behoefte aan nieuwe stempels bewust geaccepteerd kunnen zijn, waardoor oude stempels gebruikt bleven worden. Zeker is, dat de keuze om na het overlijden van Philips de Schone zijn munttypen te blijven aanmaken of slechts beperkte wijzigingen aan te brengen in de omschriften, de kans op fouten en de mogelijkheden om oude stempels te benutten vergroot heeft.

NOTEN

1. Met dank aan drs. B.J. van der Veen en H.W. Jacobi (beiden KPK) voor het nader onderzoeken en fotograferen van deze munt en voor hun adviezen naar aanleiding van een eerste versie van dit artikel.

2. Van Gelder/Hoc: H. ENNO VAN GELDER en M. HOC *Les Monnaies des Pays Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960, supplement Amsterdam 1964).

3. J. DE MEY *Les Monnaies des Ducs de Brabant II 1467-1598* (Brussel 1976).

4. H. ENNO VAN GELDER De muntpolitiek van Philips de Schone 1482-1496 *Jaarboek voor munt- en penningkunde* 38 (1951) 42-54.

5. H. VAN DER WEE en J. MATERNE De muntpolitiekin Brabant in de Nieuwe Tijd, in: H.F.J.M. VAN DE EERENBEEMT (red.) *Bankieren in Brabant in de loop der eeuwen* (Tilburg 1987) 55.

6. H. ENNO VAN GELDER De muntvondst Feerwerd 1971 *Jaarboek voor munt- en penningkunde* 58/59 (1971/1972) 55.

7. Gegevens ontleend aan A. DELMONTE *De Gouden Benelux* (Amsterdam 1964, supplement Amsterdam 1978) en Van Gelder/Hoc, De Mey.

8. Zie noot 6, bladzijde 60.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN

TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Penningnieuws

CARLA KLEIN
Uit haar serie van vijf penningen 'Gli Etruschi'
(no 4) *Jongeman met paardje*
Gietpenning (86 mm), 1997
Vz.: Jongeling en paard lopen naar links met eromheen een olijftak.
Kz.: Etruskische afbeelding van vogels en dolfijnen.
(no 5) *Danseres met guirlande*
Gietpenning (86 mm), 1998
Vz.: Een danseres met bloemenkrans loopt naar rechts en ziet om. Rand met drie vogels.
Kz.: Gelijk aan die van nummer 4.

Portretpenning Johan en Marianne Toet
Gegoten brons (80 mm)
Vz.: Dubbelportret, naar rechts kijkend.
Kz.: Brug bij Gorinchem met varend schip. In de brugbogen zijn de voornamen Marianne & Johan verwerkt, in de scheepsromp hun achternaam 'Toet'. Rechts in de rand beneden '19 april 1973-1998'.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing. *Jaarpenningen voor 15 november insturen s.v.p.*

Nog verkrijgbare penningen

Mededeling Vereniging voor Penningkunst

Prijslijst van penningen die nog in voorraad zijn (maart 1999)

jaar	titel	ontwerper	Ø mm	prijs *f*
1974-1	Le Couple	Fons Bemelmans	75	125,—
1975	Jubileum (50 jaar) VPK	Paul Grégoire	29	35,—
1975	Idem, met boekje			55,—
1976-1	Alice in Wonderland	Marianne Letterie	105	130,—
1976-2	Naaktstrand	Guus Hellegers	70	85,—
1977-1	Zonder titel	Ger Zijlstra	75	25,—
1978-1	Linnaeus	Christien Nijland	65	45,—
1978-2	Bertolt Brecht	Geer Steyn	60	57,50
1979-1	200 jaar Teylers Stichting	Francisca Weinberg	58	57,50
1980-2	A bird in the hand	Theo van de Vathorst	60	125,—
1981-1	Geboortepenning	Jet Schepp	52	115,—
1982-1	Kiem	Wien Cobbenhagen	50	57,50
1982-2	Holle bolle Gijs	Cornelis de Vries	64	60,—
1983 ex.	Anti-kernbom	Loeki Metz	77	137,50
1984-2	De bot	Frank Letterie	80	95,—
1985-1	Niels Holgersson	Marianne Letterie	90	125,—
1986-1	Duifje van Noach	Ruth Brouwer	42	99,—
1987-1	Openluchtmuseum	Jannes Limperg	65	97,50
1988-1	100 jaar Concertgebouw	Eefke Cornelissen	70	75,—
1988-2A	Rembrandt (variant 1957)	V.P.S. Esser	70	137,50
1988-2B	Rembrandt (variant 1984)	V.P.S. Esser	55	137,50
1988 ex.	Huwelijkspenning	Pépé Grégoire	70	125,—
1989-1	150 jaar Spoorwegen	Lucie Nijland	65	75,—
1990-2	Het woord op afstand	Joop Hollander	65	130,—
1991-1	Vrouw in raam	Fons Bemelmans	80	150,—
1993	Belle van Zuylen	Paulus Reinhardt	75	125,—
1994	Andries Copier	B. Ninaber van Eyben	87×87	97,50
1995	Bevrijdingspenning	H. Mols-van Gool	95×100×13	125,—
1996	Constantijn Huygens	Elisabeth Varga	80	125,—
1997	Geboortepenning	Guus Hellegers	59	95,—
1997	Uitdijend heelal	Barbara Kletter	58×25	195,—
1998	Koningin Beatrix	Tony van de Vorst	77	135,—

De prijzen zijn exclusief portokosten en verzendmateriaal. De penningen die niet meer in voorraad zijn kunnen tegen dagprijs besteld worden. Penningen voor 1974 kunnen niet meer nabesteld worden. Bestellingen en informatie: mw M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356; e-mail: vpk@xs4allnl

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

JAARVERSLAG 1998

Bestuur

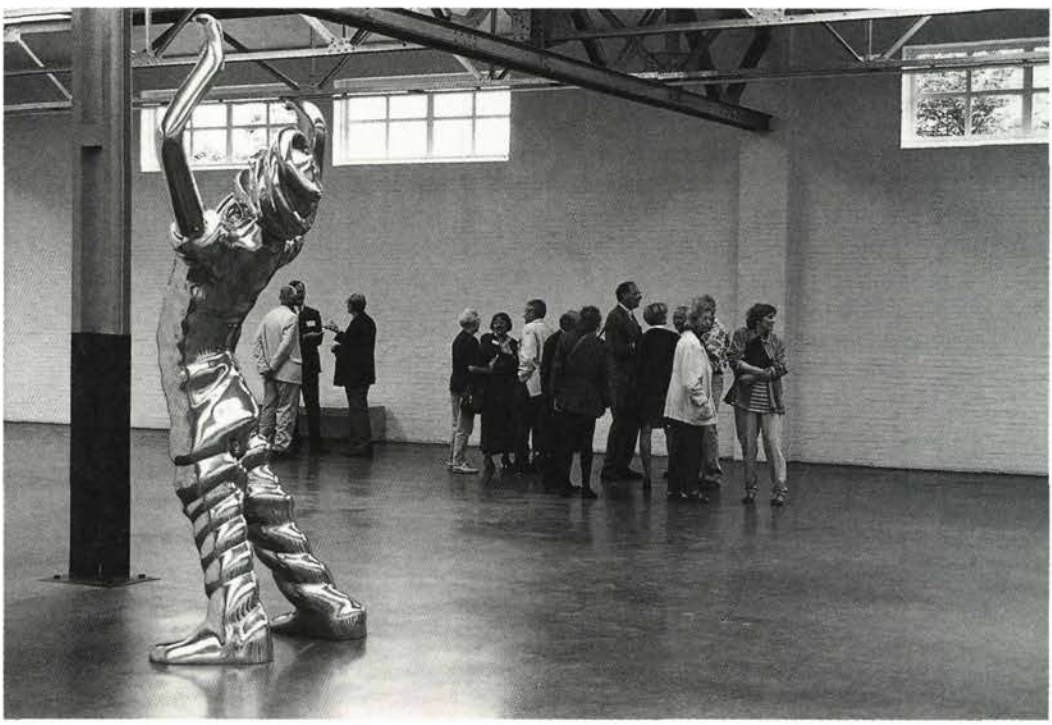
Op 1 januari 1998 was het bestuur van de vereniging als volgt samengesteld:
Dr. L. Tilanus, voorzitter
Mw M. Kemper-Koel, verenigingssecretaris
Mw C.N.F. de Meza, bestuurssecretaris
Y. Tinga, penningmeester
G.T.M. Hellegers, medailleur
Mw L. Teding van Berkhout, edelsmid
G.H. Steyn, medailleur
Drs M. Scharloo, adviseur
Het bestuur is in het verslagjaar negen maal bijeen geweest.

Leden/Donateurs

Het jaar werd begonnen met 552 leden, waaronder 8 donateurs en 3 ereleden. In de loop van het jaar werden 33 leden uitgeschreven, waarvan 7 door overlijden, terwijl 35 nieuwe leden toetraden. Het jaar werd afgesloten met 554 leden. Voor royement kwamen 2 leden in aanmerking. De nieuwe leden ontvingen de door het bestuurslid Geer Steyn ontworpen *Welkomstpenning*. Leden die drie nieuwe leden aanbrachten ontvingen de *Verenigingsgevoelpenning* van Geer Steyn.

Algemene ledenvergadering 9 mei 1998 te Tilburg

De dag werd begonnen met een bezoek aan De Pont, Stichting voor Heden-

Bezoek aan de tentoonstelling in De Pont

daagse Kunst te Tilburg, waar een interessante tentoonstelling werd bezocht. De 73e algemene ledenvergadering werd, voorafgegaan door een lopende lunch, gehouden in het Nederlands Textielmuseum te Tilburg. Ongeveer 119 personen (leden inclusief introducé(e)s) woonden de vergadering en het verdere dagprogramma bij. De jaarstukken over 1997 werden goedgekeurd en vastgesteld. De contributie voor 1999 werd vastgesteld op *f* 190. De heren L. Tilanus en G.H. Steyn werden herkozen voor een periode van drie jaar. Mevrouw C.N.F. de Meza trad af als bestuurssecretaris. De heer W. Ponsen werd op voordracht van het bestuur gekozen door de vergadering. Na de vergadering deden Christien Nijland en Barbara de Clercq verslag van de gehouden 'Workshop penningen maken' in Tilburg. Er waren tevens ontwerpen te zien. Daarna volgde de penningverkoop van verenigingspenningen en van leden medailleurs.

Penningen

De jaarpenning 1998 *Koningin Beatrix*, ontworpen door Tony van de Vorst, werd in december 1998 aan de leden die hun contributie over 1998 hadden voldaan, toegezonden. Nog niet alle leden ontvingen hun jaarpenning in het verslagjaar, dit door onvoorziene omstandigheden. De inschrijfpenning *Casanova*, ontworpen door Roberto Ruggiu, werd door 107 leden besteld. (Oplage 107 exemplaren, 2 archief.) Door de leden werden in het verslagjaar 215 verenigingspenningen nabesteld. Het bestuur was in 1998 in gesprek met Onno Boekhoudt in verband met een vrije opdracht voor de Jaarpenning 1999. Het bestuur oriënteerde zich om een opdracht voor het vervaardigen van de Inschrijfpenning 1999 te realiseren.

De Beeldenaar

De vereniging is in het stichtingsbestuur vertegenwoordigd door twee bestuursleden: de heren dr L. Tilanus en Y. Tinga. *De Beeldenaar* is in dit verslagjaar zesmaal verschenen.

Internet

Om de vereniging meer bekendheid te geven werd er een homepage geopend op Internet. In de loop van het jaar werd de website vanuit Nederland en diverse andere landen bezocht, hetgeen nieuwe leden opleverde.

STIP en de FIDEM

De Stichting Internationale Penningkunst (STIP) heeft een hectisch jaar achter de rug om het 26e congres van de Fédération Internationale de la Médaille (FIDEM) in oktober 1998 tot een succes te laten worden. De ruim 300 congresgangers ontvingen een congrestas met daarin allerlei informatie en voor zover relevant de prachtige catalogus en de congrespenning Maan en muis door Mirjam Mieras. Het congres en de workshops vonden plaats in de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag, de tentoonstelling in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen. Na het congres volgde voor enkele deelnemers een post-congrestour door Nederland, waarbij onder andere Gorinchem werd aangedaan. Daar stond in de maand oktober in het Gemeentehuis een vitrine met verenigingspenningen en informatie.

Overige activiteiten

In het verslagjaar werd met name door het secretariaat intensief contact onderhouden met leden en aspirant leden; dit varieerde van gedachtewisseling omtrent door de vereniging uitgebrachte penningen tot informatieverstrekking omtrent onze activiteiten en doelstellingen.

Begin van het jaar was de vereniging met een stand op de Coin Fair in het Congresgebouw te Den Haag aanwezig. In het Gemeentehuis van Bloemendaal werd van 22 juli tot en met 30 augustus

Op het Fidemcongres, van links naar rechts: Jan Tinga, Marjan Scharloo, Carla Jansen en Geer Steyn (receptie academie)

1998 een tentoonstelling van penningen en grafiek georganiseerd door Wietske de Groot. Een vitrine met verenigingspenningen en informatie was tijdens deze tentoonstelling te zien. De 'Workshop penningen maken' 1998 in Tilburg onder leiding van Christien Nijland en Barbara de Clercq werd door 13 deelnemers met veel enthousiasme gevolgd.

De werkgroep 'Workshop penningen maken' onder leiding van Greet Kemper bereidde een nieuwe workshop voor, die begin 1999 van start zal gaan onder leiding van Christien Nijland en Pierre van Leest in Tilburg.

Met name werd door het bestuur aandacht besteed aan het 75-jarig jubileum van onze vereniging in 2000.

Het jaar 1998 was voor de vereniging een belangrijk jaar, waarin het Fidemcongres centraal stond. We kunnen met veel genoegen terugkijken op een roerig jaar. ■

Nieuwe publicaties van Het Nederlands Muntmuseum:

In de serie *Bronnen van de vaderlandse muntgeschiedenis* zijn twee nieuwe delen verschenen:

G.P. Sanders *Het ontstaan ven het Vervolg op Van Loon*

A.A.J. Scheffers *Koninklijke bezoeken aan Utrecht en de Munt in de 19de eeuw*

Prijs 15,- per stuk. Toezending geschiedt door overmaking van *f* 22,50 (stukprijs plus *f* 7,50 handling en porto) op giro 5170 van de Het Nederlands Muntmuseum Utrecht met vermelding van de titel van het boek.

Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht, 030-2910410

Numismatische Kringen

NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN
Redactie-adres: zie Colofon

Secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst:

AMSTERDAM Gooioord 158, 1103 CK Amsterdam, 020-6993118.
- oktober t/m mei op 2e maandag om 20.00 uur in 't Open Hof', Burg. Haspelslaan 129, Amstelveen.

BLOEMBOLLENSTREEK E.O. Postbus 238, 2160 AE Lisse, 0252-214219.
- september t/m juni op 2e dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys', Vivaldistraat 4, Lisse Poelpolder.

BRABANT Vlietstraat 8, 4844 VM Terheijden, 076-5932488.
- oktober t/m mei op 2e woensdag om 19.30 uur, Parade 17, 's-Hertogenbosch.

FRIESLAND 'MR JACOB DIRKS' It Merkelan 13, 9244 CW Beetsterzwaag, 0512-383274.
- oktober t/m mei op afwisselende dinsdagen om 20.00 uur in Hotel Ozinga, Lemmerweg 8, Sneek.

FRISIA Westerbuorren 33, 9212 PK Boornbergum, 0512-382901.
- september t/m april (m.u.v. december) op laatste dinsdag om 19.00 uur in Menorah-kerk, Dwarsdijk 350, Drachten.

GRONINGEN Zetstee 18, 9472 VH Zuidlaren, 050-4029218.
- september t/m mei op 3e vrijdag om 20.00 uur in gebouw 'De Bonte Koe', Spilsluizen 9, Groningen.

DEN HAAG Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 010-5914709.
- september t/m mei op 3e dinsdag om 20.00 uur in koffiekamer Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955, Den Haag.

HOOGEVEEN Van Limburg Stirumstraat 31, 7901 AM Hoogeveen, 0528-267649.
- september t/m mei op 2e donderdag om 19.30 uur in 'De Tamboer', Hoofdstraat 17, Hoogeveen.

'MONETA CAMPENSIS' Braspenning 27, 8253 BA Dronten, 0321-313353.
- september t/m mei op 2e maandag in Wijkgebouw 'De Flevocel', Lamoraal van Egmondstraat 2, 8265 ZM Kampen.

KENNEMERLAND 2e Hogerwoerddwarsstraat 6, 2023 VJ Haarlem, 023-5255765.
- september t/m juni op 3e maandag om 19.30 uur in Buurtcentrum-Noord, Muiderslotweg 238, Haarlem.

'LAND VAN RAVENSTEIN' Eindhovenseweg 183, 5552 AC Valkenswaard, 040-2012350.
- oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in Markthal 'Hart van Uden', Nieuwe Markt 1, Uden.

LIMBURG Witmakersstraat 14A, 6211 JB Maastricht, 043-3215119.
- september t/m juni op 3e dinsdag om 20.00 uur in 't Pruuske', Hoogbrugstraat 9, Maastricht.

NOORDOOSTPOLDER E.O. Uranusstraat 5, 8303 ZW Emmeloord, 0527-616650.
- september t/m mei op laatste dinsdag om 20.00 uur in Gereformeerd Centrum, Cornelis Dirkszplein 10, Emmeloord.

OOST-NEDERLAND Klaroen 6, 6904 PB Zevenaar, 0316-340521.
- september t/m mei op 2e maandag om 20.00 uur (ruilen 19.15-20.00 uur) in het Old-Fellow Huis, Marspoortstraat 10A, Zutphen.

ROTTERDAM Hoyledesingel 16, 3054 EK Rotterdam, 010-4227741.

- oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in gebouw Ammanstichting, Boezemweg 117, ingang Queridostraat, Rotterdam.
TWENTE Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen, 0546-561322.
- september t/m mei op 3e dinsdag vanaf 19.30 uur in Het Wapen van Hengelo, Berfloweg 1, Hengelo.
UTRECHT Hendrik Tollensstraat 26, 3521 XX Utrecht, 030-2943854.
- september t/m april (m.u.v. december) op 4e woensdag om 19.30 uur in Party- en vergadercentrum Majella, Vleutenseweg 494, Utrecht.
ZEELAND Breeweg 40, 4335 AR Middelburg, 0118-626294.
- september t/m juni op 2e dinsdag vanaf 18.30 uur in Ontmoetingscentrum 'Dauwendaele', Vrijlandstraat 51, Middelburg.
'DE DUIT'-ZWOLLE Pr. Irenestraat 1, 8019 XC Zwolle, 038-4211443.
- september t/m mei op 3e maandag om 19.45 uur in Speeltuingebouwtje Assendorp, Geraniumstraat, Zwolle. ■

12 JUNI 1999, 7e DAG VAN DE MUNT

Het grootste numismatisch spektakel van Nederland

Ontwerptekening voor de voorzijde van de Dag van de Munt-penning 1999
door Marijn Geurts (12 jaar), Woerden

- demonstraties van de activiteiten van De Nederlandse Munt nv
- speciale aanbiedingen van diverse productie van De Nederlandse Munt nv
- stands van een selecte groep munthandelaren
- nieuwe tentoonstelling in Het Nederlands Muntmuseum: *Crisis in de Bourgondische muntunie 1433-1499.*
- speciale bezoekerspenning t.g.v. Dag van de Munt '99, ontworpen door de 12-jarige Marijn Geurts uit Woerden
- teken- / ontwerpwedstrijd voor de jeugd voor de dag van de Munt-penning 2000
- demonstratie muntslag met de hand en de hamer met gelegenheid zelf de hamer te hanteren om een speciale penning te slaan.
- determinatie van meegebrachte munten en penningen
- taxatie van meegebrachte munten en penningen door beëdigd taxateur

De Nederlandse Munt nv / Het Nederlands Muntmuseum
Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht, 030-2910410

Tentoonstellingen

BEN IK IN BEELD?
Dit is de titel van een tentoonstelling van ruim 120 portretpenningen uit de renaissance. Het toont de 'gezichten' van de beroemdheden uit de vijftiende en zestiende eeuw (kunstenaars, Medici's, pausen, vorsten). De penningen zijn afkomstig uit eigen bezit en uit de collectie Hofstede de Groot (een langdurige bruikleen van het Haags Gemeentemuseum). Tot en met 23 mei 1999 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM III
De derde tentoonstelling in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) geeft een nieuw inzicht in de muntgeschiedenis in de periode van de regering van Willem III (1849-1890); tot 12 november 1999.

EURO
Tentoonstelling van de Nederlandse ontwerpen van de euro, en de ontwerpen voor de nationale zijde van de euro. Ook zijn de eerste euromunten van Nederland, Frankrijk en Finland te zien. In Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), geheel 1999.

EEN VORSTELIJK ONTHAAL
Koninklijke bezoeken aan de Munt in de periode 1813-1910. Op de tentoonstelling zijn penningen, foto's en prenten uit de periode van 1813 tot 1910 te zien die te maken hebben met vorstelijke bezoeken aan 's Rijks Munt (tot 1910 gevestigd tussen de Oude Gracht en de Neude in Utrecht). Van 6 april tot en met 31 mei 1999 in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor).

CRISIS BINNEN DE BOURGONDISCHE MUNTUNIE 1434-1499
Expositie over de muntslag in de Bourgondische Nederlanden. Vooral de periode waarin het muntstelsel onder een gierende inflatie gebukt ging (1486-1496) en het daarop volgende herstel en de stabiliteit zijn het onderwerp van deze presentatie. De totstandkoming van de Bourgondische muntunie is actueel door de aanstaande invoering van de euro. Van 12 juni tot en met 1 oktober in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor).

STEDELIJKE MUNTSLAG IN FRIESLAND
Een overzichtstentoonstelling over de muntslag in de steden Leeuwarden, Bolsward, Sneek, Franeker en Workum in de periode 1425-1493 (in samenwerking met het Fries Museum). Van 11 mei tot 24 augustus in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00 - 17.00 uur.

Zie ook pagina 98.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4allnl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

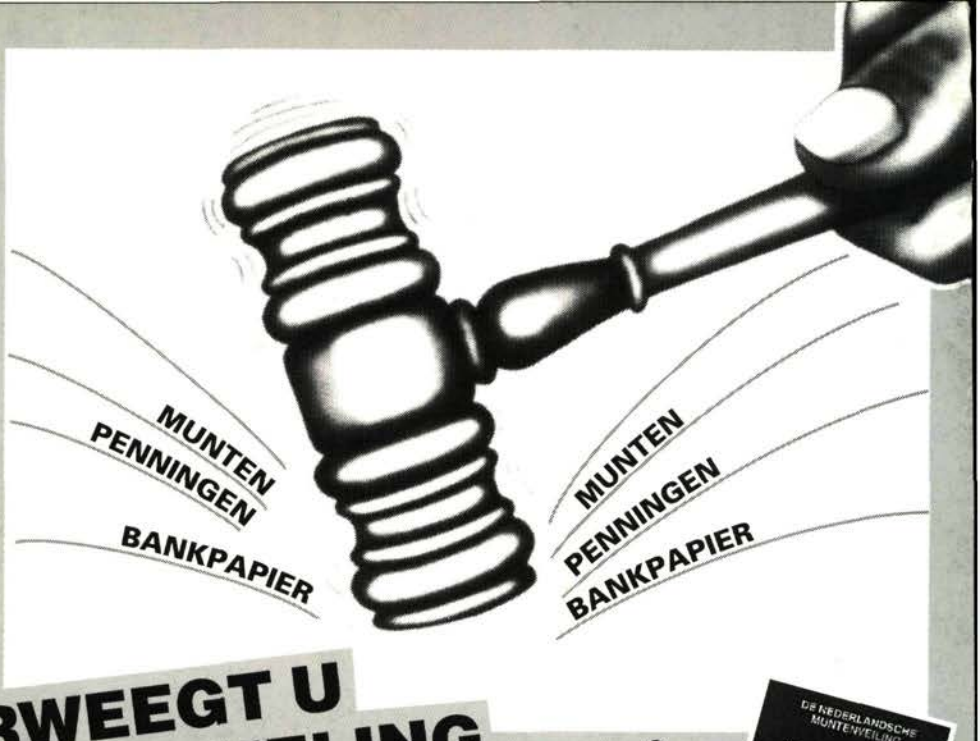

1654. OPVOEDING VAN PRINS WILLEM III. Door Pieter van Abeele.

Vz. In een krans van oranjetakken borstbeeld met baret; daarnaast signatuur PVA. F. Daaronder op banderol: WILHELMVS III D.G / PRINC. ARAVS. ETC. tussen AN - 1654
Kz. Zittende Minerva die met haar rechterarm naar de naam 'JEHOVA' wijst onderricht de jeugdige prins in veldheersmantel met commandostaf (ten teken van het nieuwe gezag). Op de achtergrond gezicht op de Vijverberg, op banderol: TIME DEVM. Signatuur PV. AB. F. v.L.II.388.1; Zilver, ø 64,9 mm. Gegoten en gedreven.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 1999, 23e JAARGANG NR. 4

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 23 (1999) nr. 4
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Drieplakken van de Driesteden **146**
Jan C. van der Wis met een hypothese over emissieaanduidingen

Valse rijksdaalders uit Nederlandsch-Indië **156**
L.M.J. Boegheim: het kantschrift biedt houvast

Variëren op een erepenning voor Brabants Landschap **158**
Karel Soudijn over (een) penning(en) van Jos Reniers

Piasters voor China **164**
Dennis de Graaf over een Pruisische handelsmunt

Duiten in Schotland **169**
L.M.J. Boegheim over de invoer van vreemd kopergeld

Een munt van het Vrije Friesland **172**
Hans Jacobi over een spectaculaire vondst

Muntmelange **180**

Penningnieuws **183**

Boekbesprekingen **188**

Verenigingsnieuws **190**

Tentoonstellingen **191**

Keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van de penning ter gelegenheid van de installatie te Batavia, op zijn 49e verjaardag, van Pieter Albert van der Parra als Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië in 1763. Vz. De installatieplechtigheid op het binnenplein van het Gouvernementsgebouw te Batavia gezien in noordelijke richting. Op de voorgrond de gracht met daarachter het binnenplein. Op de achtergrond in het midden de Pinangpoort, links daarvan de ambtswoning van de Gouverneur-Generaal met hoofdingang en torentje. Voor de Pinangpoort is een baldakijn gebouwd. Op het binnenplein staat de infanterie in carré met ter weerszijden een afdeling ruiterij, die de Gouverneur, de Hoge Regering en Hoofdofficieren met vaandels begroeten. Boven de Pinangpoort het wapen van Batavia (zwaard in lauwerkrans) in zonnestralen.
Omschrift: IN MEMORIAM DIEI.IN.AUGURAT.HONOR:AC FORT.VIRI.PA.*van der* PARRA GOUV. GEN. IND: HOL: QUADRAGES. NON. DIES. NATAL ERAT ATATSUI/
(Ter herinnering aan de dag van installatie van de hoogedelachtbare heer PA van der Parra, Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië, op zijn 49e verjaardag.) In de afsnede binnen het omschrift: *DEN 29 SEPT.1763* daaronder *FEC. J.C.R.*.
Kz. Familiewapen met adelaar als helmteken. Gedeeld ovaal wapenschild, met boven de adelaar, beneden een keper met drie eikels, gevat in een cartouche, omgeven door wapentrofeeën. Op een banderol de spreuk: CONSERVA HOC NOBIS. (Bewaar ons dit)
Lit. Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, LXXXII (1948) blz. 330 ev.; Cat. Batav. Genootschap nr. 40; Ned.-Indisch Plakkatboek, VII, 660 en 661; Ned. Jaerboeken april 1764; De Haan, Priangan, II blz. 572; Vvl. 369. Zilver, 59,5 mm, 75,9 gram. Aangeboden door Munthandel Verschoor.

Drieplakken van de Driesteden

JAN C. VAN DER WIS

Medio 1998 werd op een Brusselse veiling een lot van twintig drieplakken 1556 van de Driesteden, Deventer, Kampen en Zwolle, aangeboden waarvan er acht waren voorzien van de klop Zwolle uit circa 1582/1583.[1] Ik besloot op het lot een bod uit te brengen, aangezien het zelden voorkomt dat in één lot zoveel muntjes met dezelfde klop worden aangeboden. Ik was benieuwd of er varianten van de klop waren die misschien wel een indicatie zouden kunnen geven van het aantal ponsoenen dat destijds voor het kloppen is gebruikt. Archivalische gegevens hierover ontbreken namelijk. Voorts wilde ik kijken of er bij het kloppen een bepaald systeem is gehanteerd.

De veilinghouder prees in de catalogus het lot bij de geachte clientèle aan met: 'Deze zeldzame muntjes zijn ongetwijfeld afkomstig uit een vondst. Door hun aantal interessant voor een eventueel stempelonderzoek.' We hoeven de stellige bewering van de veilinghouder, dat de twintig muntjes uit een muntvondst afkomstig zijn, niet in twijfel te trekken. Ze hebben alle hetzelfde patina, dezelfde 'uitstraling' en moeten, afgaande op de kloppen na circa 1582/1583 aan de grond zijn toevertrouwd. Ondanks de aanprijzing was het lot mij in meer dan één betekenis goedgunstig gezind; ik kreeg het toegeslagen.

Met de opmerking van de veilinghouder in het achterhoofd begon ik aan de bestudering van de kloppen, maar er was meer...

Al gauw ontdekte ik dat er in de beeldenaars veel meer interessante elementen zitten dan tot nu toe over de drieplakken in de numismatische literatuur is gepubliceerd. Stempelonderzoek kon deze elementen boven water krijgen. Daarop besloot ik mijn onderzoek tot de stempels uit te breiden en in het onderzoek ook de vier drieplakken 1556 uit mijn collectie te betrekken. Eén daarvan draagt de klop Zwolle en werd in 1978 bij de restauratie van een oude kast tussen de naden van de planken gevonden, één is ongeklopt, één is van de klop Deventer en één van de klop Kampen voorzien. Het exemplaar met de Zwolse klop heb ik in het onderzoek naar de varianten van deze klop betrokken, de vier tezamen in het stempelonderzoek. En met het Drents Museum zo vlak bij de stad-Groninger deur leek het mij zinvol ook de 50 drieplakken uit de vondst Zuidlaren 1928 (verborgen circa 1577) te bekijken.[2] Daarmee kwam het totale aantal voor onderzoek beschikbare drieplakken op 74 exemplaren.

De drieplakken van de Driesteden

Over de drieplakken van de Driesteden en de daarop voorkomende kloppen is reeds het nodige gepubliceerd.[3] Ze werden in 1556 voor het eerst door de drie samenwerkende Overijsselse steden uitgegeven tegen een koers van 5 stuks per Bourgondische stuiver. Ze zijn alle te Deventer geslagen. Het zilvergehalte is erg laag, zodat van fiduciair geld gesproken kan worden.

Op de voorzijde staat een lang gebloemd kruis met het waardecijfer '3' in het open hart en met een vijfbladig rozetje in elk der kwadranten. Het opschrift, afgekort en in het Latijn, luidt TRIVM CIVITATVM IMPERLIALIVM en wordt meestal gevolgd door het jaartal. In de afkortingen komen veel variaties voor. Op grovere muntsoorten

met meer schrijfruimte op de muntplaat wordt deze legende vaak voorafgegaan door MONETA NOVA.

Op de keerzijde staat binnen de radiaal geplaatste wapens van Deventer, Kampen en Zwolle wederom het waardecijfer '3'. Het opschrift, dat een voortzetting is van de tekst op de voorzijde, luidt, ook weer in vele variaties afgekort en in het Latijn: DAVENTRIENSIS.CAMPENPENSIS.ZWOLLENSIS.

Stuurman merkte terecht op, dat de 1556 gedateerde drieplakken van de Driesteden niet ook allemaal in dat jaar geslagen behoeven te zijn. Het jaartal kan ook aangeven, dat in dat jaar tot uitgifte is besloten.[4] Daarbij moet dan wel worden opgemerkt, dat het in de Nederlanden een zeer weinig voorkomend verschijnsel is, dat ruim twee decennia lang een muntsoort met één en hetzelfde jaartal is geslagen. Ook kan de vraag gesteld worden, waarom juist niet op de drieplakken het jaartal werd geactualiseerd, terwijl dat wel op plakken en halve plakken werd gedaan. Aan de aanwezigheid op de drieplakken van mogelijke herkenningstekens voor de verschillende emissies is tot nu toe geen aandacht geschonken. In de Nederlandse numismatische literatuur is overigens nog bitter weinig aandacht geschonken aan het verschijnsel emissieteken. Typerend daarvoor is, dat het lemma emissieteken in de *Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten* ontbreekt; in de bijlage 'De Noord- en Zuid-Nederlandse muntmeesters' is op pagina 9 het verschijnsel even aangeroerd.

Het was in het derde kwart van de 16e eeuw in de Noordelijke Nederlanden, enkele uitzonderingen bevestigen de regel, nog geen algemeen gebruik een waardecijfer op de munten te plaatsen. Op klinkende munt, die zijn waarde ontleende aan de intrinsieke waarde aan edel metaal, was dat ook niet nodig. Op de drieplakken met een zilvergehalte dat aanzienlijk lager was dan de omloopwaarde staat, zoals we

Driesteden, drieplak 1556

gezien hebben, zowel op voor- als keerzijde het waardecijfer '3'. De bedoeling daarvan is duidelijk: er werd een nieuwe muntsoort geïntroduceerd en de waardeaanduiding zal de acceptatie van de muntjes voor drie plakken hebben moeten vergemakkelijken. Bij de grote behoefte in het betalingsverkeer aan pasmunt leverde die acceptatie overigens geen problemen op. Al vrij snel na de invoering ervan werd de drieplak een populaire muntsoort, zelf zo populair, dat hij werd geïmiteerd door Hasselt, Zutphen en de graaf van 's-Heerenberg. Vooral in het begin van de jaren tachtig van de zestiende eeuw moeten er in Oost-Nederland zeer veel drieplakken in omloop zijn geweest. Om de circulatie van deze imitaties in hun gebied tegen te gaan, werden alleen de drieplakken van de Driesteden circa 1582/1583 door Deventer, Kampen en Zwolle van een klop met het stadswapen voorzien en de genoemde imitaties afgezet op twee plakken.[5]

In 1590 werden in Zwolle alle drieplakken, geklopt en ongeklopt, op 10 stuks per Bourgondische stuiver gesteld.[6] Hoewel archivalia daaromtrent ontbreken, zal in de beide andere IJsselsteden ongetwijfeld eenzelfde maatregel getroffen zijn.

De klop Zwolle 1582/1583

In de Noordelijke Nederlanden is tot nu toe van slechts één enkel geval bekend hoeveel ponsoenen er voor een klopactie zijn gemaakt. Dit betreft de geldsanering in Nijmegen uit 1584. Bij raadsbesluit van 21 januari kreeg de stempelsnijder van de Nijmeegse Munt de opdracht 'vier grote ende vier kleijne gestekene iserkens met der statt Nijmeghen adeler ende wapen' te

Driesteden, drieplak 1556 met de klop Zwolle 1582/1583

leveren.[7] En inderdaad zijn er meerdere van elkaar verschillende Nijmeegse kloppen aangetroffen op Gelderse enkele en halve snaphanen die te Nijmegen zijn geslagen en op Nijmeegse peerdekens en stuivers.[8] Van alle andere gevallen, waarin in de Noordelijke Nederlanden om monetaire redenen munten zijn geklopt, is het tot nu toe onbekend hoeveel ponsoenen voor het kloppen zijn gebruikt. Slechts door vergelijkend onderzoek kunnen we bij benadering – het gaat hier om een relatief klein aantal stempeltjes – een behoorlijk inzicht krijgen in het aantal ponsoenen dat in individuele gevallen is gebruikt.

Bij de bestudering van de negen Zwolse kloppen uit 1582/1583 kwam ik tot de ontdekking dat er diverse formaten stempeltjes zijn gebruikt: 5 x 6 mm (1 ex.), 6 x 6 mm (5 ex.), 6 x 7 mm (1 ex.) en 7 x 8 mm (2 ex.). Van de ponsoenen van het formaat 6 x 6 mm bleken er twee varianten te zijn, zodat er voor het kloppen van de drieplakken in Zwolle tenminste vijf verschillende stempeltjes zijn gehanteerd. Dit aantal behoeft niet limitatief te zijn, hoewel de werkelijkheid wel dicht wordt benaderd. Om meer zekerheid over het vermoedelijke aantal gebruikte ponsoenen te krijgen moet een nog groter aantal Zwolse kloppen met elkaar worden vergeleken. Dat er tenminste vijf verschillende zijn, is echter een interessant gegeven. Het zullen er weinig meer zijn geweest.

Alle negen onderzochte Zwolse kloppen blijken op de voorzijde te zijn aangebracht, terwijl dat ook het geval is met het exemplaar in de collectie van het KPK.[9] Daaruit mag de voorzichtige conclusie getrokken worden, dat men in Zwolle een bepaald systeem heeft gevolgd. Heeft men eerst de keerzijde met de drie stadswapens bekeken om zich ervan te vergewissen dat de munt inderdaad een Driestedenmunt was en vervolgens de munt omgedraaid en de klop aangebracht? En/of heeft men de stadswapens niet willen bekloppen omdat men dat ongepast vond?

Over de vraag of er ook in Kampen en Deventer een systeem is gevolgd, is weinig te zeggen, omdat daarvoor te weinig drieplakken met hun kloppen zijn overgeleverd. Op mijn exemplaar met de klop Kampen staat de klop op de keerzijde, op het exemplaar van het KPK en op het stuk dat is afgebeeld in Van der Chijs (pl. IX. 65) staan de kloppen op de voorzijde.[10] Op mijn exemplaar met de klop Deventer staat de instempeling op de keerzijde, evenals op het exemplaar van het KPK[11] en op het door Van der Chijs (pl. IX. 64) afgebeelde stuk. Heeft men in Deventer, net als in Zwolle, ook hier de keerzijde met de drie wapens gebruikt om vast te stellen dat men met een drieplak van de Driesteden te doen had, maar daar zonder enig respect voor die wapens op die zijde de klop geplaatst? Het is niet onmogelijk dat men in Deventer dat systeem heeft toegepast.

Het stempelonderzoek

Bij het stempelonderzoek heb ik mij bewust niet gericht op het beantwoorden van de vraag hoeveel verschillende stempels ik zou kunnen herkennen. Het ging mij er namelijk niet om met de stempelvarianten stempelkoppelingen te maken of een schatting te maken van het aantal stempels dat ooit is gebruikt en daarmee een gooi te doen naar de totale oplage over circa drie decennia. Ook heb ik niet getracht door middel van gewichts- en gehaltebepaling en het verval daarin, vast te stellen welke muntjes tot de oudste en welke tot jongere emissies behoren. Wel heb ik gekeken naar de eventuele aanwezigheid van tot nu toe in de literatuur over de

drieplakken van de Driesteden onderbelichte elementen in de beeldenaars. Ook heb ik op omschriftvariaties gelet.

Interpunctietekens

Iets dat mij bij het onderzoek onmiddellijk opviel was, dat zowel op voor- als keerzijden meerdere van elkaar verschillende interpunctietekens voorkomen. Op de voorzijden van de 74 drieplakken trof ik 8 keer één of meer punten aan, 3 keer één of meer rozetjes, 62 keer één of meer cirkeltjes, terwijl in één geval geen interpunctie is gebruikt.

Op de keerzijden trof ik maar liefst zeven verschillende interpunctietekens aan, te weten:

(a) een drieblad met ovaal-ronde blaadjes en met een lange aan het ondereinde naar links omgebogen steel (8 keer);

(b) een drieblad met in elk blaadje twee kerfjes (5 keer);

(c) een blad met aan elke zijde twee kerfjes en met een steel (1 keer);

(d) een blad met aan elke zijde drie kerfjes en met een steel (30 keer);

(e) een blad met drie geledingen waarin één kerfje en met een steel (7 keer);

(f) een blad met drie geledingen; in de onderste twee geledingen bevindt zich één kerfje, in de bovenste geleding zitten twee kerfjes (22 keer);

(g) een vijfbladige rozet die groter is dan de rozetjes die op de voorzijde zijn gebruikt (1 keer).

Ondanks het feit, dat er 74 muntjes zijn onderzocht, behoeft bovenstaande opsomming niet uitputtend te zijn! De interpunctie met kruisjes op de keerzijde die Fortuyn Droogleever heeft beschreven, ben ik niet tegengekomen. Datzelfde geld voor het kruisje op de voorzijde tussen ERI en 56 dat Stuurman meende te lezen. Zij zijn in bovenstaand overzicht niet opgenomen.[12] Het kruis op de keerzijde zoals Stuurman dat aangeeft, ben ik evenmin tegengekomen.[13] Dit kruis kan als interpunctieteken of als initiaalteken gelezen worden. Als initiaalteken is het zeker niet bedoeld: het zou immers een rangorde scheppen bij het lezen van de namen van de drie op basis van gelijkheid samenwerkende steden, iets wat op de Driestedenmunten steeds zorgvuldig is vermeden.

Het gebruik van zoveel verschillende interpunctietekens op zowel voor- als keerzijden kan mijns inziens niet louter op toeval berusten of de uiting zijn van de vrije interpretatie van het voorbeeld door de stempelsnijder. Men zou eerder een initiatief van de muntmeester veronderstellen. Zou het zo kunnen zijn dat de muntmeester uit administratieve overwegingen met de verschillende interpunctietekens de diverse emissies en/of opdrachtgevers heeft willen aanduiden omdat in het onderhavige geval één of geen jaartal daartoe onvoldoende mogelijkheden bood? Het is niet onmogelijk en er is voor deze hypothese wel wat te zeggen.

In de Nederlanden begon men in de 15e eeuw om administratieve redenen munten te dateren. Dat geschiedde voor het eerst door de stad Groningen in 1437, gevolgd door Bolsward in 1455.[14] Dit hield onder andere in, dat men de jaaroplagen van elkaar wilde onderscheiden of dat men, zoals hoogstwaarschijnlijk in het geval van onze drieplakken van de Driesteden, het jaar van het besluit tot invoering ermee wilde aangeven. Het slaan van ongedateerde munten gaat in het oosten van ons land nog door tot in het eerste kwart van de 17e eeuw.

Als men binnen een jaarreeks de diverse emissies van meerdere opdrachtgevers en van diverse muntmeesters van elkaar wil kunnen onderscheiden, moeten extra elementen in de beeldenaars worden aangebracht of weggelaten of de beeldenaars ingrijpend worden veranderd. Extra elementen aanbrengen kan op vele manieren geschieden,

A

B

C

D

E

F

G

Gelre, Karel V (1506-1555), gouden reaal z.j. met geheime punten (vergroot)

Overijssel, Nederlandse gulden 1764 met grote adelaar, met uitvergroting

Overijssel, Nederlandse gulden 1764 met drie bollen

Overijssel, Nederlandse gulden 1764 met kleine adelaar (alle foto's: KPK, Leiden)

bijvoorbeeld door middel van extra punten op ongebruikelijke plaatsen, onderbrekingen in lijnen, speciale tekens, enzovoort.

Zo merkte Van Gelder het bestaan op van geheime punten onder bepaalde letters op Gelderse munten van Philips II zonder overigens een hypothese op te werpen wat de bedoeling van die geheime punten kan zijn geweest.[15]

Heeft men met de punten emissies en/of opdrachtgevers van elkaar willen onderscheiden?

Van der Wiel suggereert, dat de punten die op Utrechtse gouden rijders en halve gouden rijders 1760 onder de letter 'C' van CRESCUNT voorkomen een aanwijzing zijn dat deze stukken voor Friesland zijn gemunt.[16]

Op Overijsselse guldens uit 1764 komt een vijftal tekens voor die door veel numismaten en muntenverzamelaars doorgaans muntmeestertekens worden genoemd, maar waarvan de betekenis nog volstrekt onduidelijk is. De halve, de kleine, de kleine rudimentaire en de grote adelaar en de drie bollen op deze guldens hebben weliswaar veel weg van muntmeestertekens, maar zijn waarschijnlijk emissietekens. Er zijn overigens meer voorbeelden van tekens op Nederlandse munten (onder andere van de stad Groningen) aan te wijzen, waarbij het niet duidelijk is of het nu muntmeestertekens of emissietekens zijn.

Zonder archivalische gegevens is het niet mogelijk met zekerheid vast te stellen of de vele van elkaar verschillende interpunctietekens op drieplakken 1556 en zonder jaartal geïnterpreteerd moeten worden als emissietekens, maar het heeft er wel veel van weg.

De legenden

Fortuyn Droogleever heeft op het gebied van catalogisering van de Driesteden muntslag en de vorstelijke en stedelijke muntslag te Deventer baanbrekend werk verricht.[17] Dankzij zijn

catalogi kunnen we thans vaststellen, dat er van de drieplakken van de Driesteden meer tekstvariaties zijn dan hij heeft gesignaleerd.

Het is destijds een minder gelukkige keuze geweest het voorzijdeopschrift zonder jaartal TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERIAL. als eerste in de reeks variaties te plaatsen.[18] Stuurman meende onder meer op grond van het volledig ontbreken van ongedateerde drieplakken in de vondst Zuidlaren sterke aanwijzingen te hebben, dat deze na 1577 zijn aangemunt en vermoedde, dat het merendeel omstreeks 1582 is geslagen.[19] De opschriften op de drieplakken uit het Brusselse lot bevestigen dat vermoeden; zij waren op het moment van de klopactie van 1582/1583 mogelijk nog niet in omloop. Het zou dan ook beter zijn geweest wanneer het voorzijdeopschrift met het jaartal, TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56, als uitgangspunt voor het aangeven van variaties was gekozen.

De variatie TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56 komt slechts één keer voor in de vondst Zuidlaren (kz-interp. E), terwijl op één na alle exemplaren uit het Brusselse lot (kz-interp. B, F en G) dit opschrift hebben. Voorts hebben alle geklopte exemplaren uit het Brusselse lot en de collectie Van der Wis (kz-interp. B en F) dit opschrift. Zijn zij tussen omstreeks 1577 en 1582/1583 geslagen? En hebben de ongeklopte muntjes de klopactie op de een of andere manier ontlopen?

Er kunnen zowel op voor- als keerzijden variaties zijn die we door vrije interpretatie van het voorbeeld of door onevenwichtige vlakvulling of vergissing aan de stempelsnijder mogen toeschrijven, maar het is niet uit te sluiten dat er ook variaties bij zijn, die bewust zijn aangebracht om, net als bij de interpunctietekens, bepaalde emissies aan te duiden. Men zou bij zoveel variaties haast geneigd zijn de bekwaamheid van de stempelsnijder in twijfel te trekken, maar het is niet aannemelijk dat hij zoveel moeite met de vlakvulling heeft gehad, dat hij de tekstonderdelen steeds weer heeft moeten aanpassen aan de beschikbare ruimte. Weliswaar kan op de voorzijde de vierdeling van de ruimte door het lange kruis bij onevenwichtige vlakverdeling tot verschuiving van letters aanleiding hebben gegeven, maar op de keerzijde is dat zeker niet het geval.

Het gebruik van apostroffen als afkortingstekens achter DAVENTR en CAMPEN die Fortuyn Droogleever en Stuurman meenden te zien[20] ben ik niet tegengekomen.

Een volledig legendenoverzicht van de onderzochte drieplakken, gerangschikt naar keerzijde-interpunctietekens, is te vinden in tabel, op pagina 152 en 153. De variaties in interpunctietekens op de keerzijden zijn uit ruimtegebrek met letters aangegeven conform eerder vermeld overzicht. Onder 'Bijzonderheden' is met Z aangegeven welke drieplakken uit de vondst Zuidlaren afkomstig zijn en van voor circa 1577 dateren, met W uit de collectie Van der Wis en met Br uit de Brusselse veiling. De laatste dateren vermoedelijk alle van voor 1582/1583.

Slot

Hoewel er omtrent de aanmuntingen en het kloppen van de drieplakken door de Driesteden nog vele vragen niet zijn opgehelderd, komen stukje bij beetje steeds meer gegevens beschikbaar die onze kennis omtrent deze uitermate charmante muntjes vergroten en tegelijkertijd aangeven hoe weinig wij er nog van weten.

We mogen de veilinghouder dankbaar zijn dat hij de twintig drieplakken niet los of in kleinere lotjes heeft verkaveld, maar in zijn totaliteit heeft geveild. Het bijeenblijven van een aanzienlijk deel van de vondst Zuidlaren is eveneens belangrijk gebleken. In beide gevallen is veel materiaal voor onderzoek bijeengebleven dat anders door verspreiding verloren zou zijn gegaan.

Tabel met volledig legendenoverzicht van de onderzochte drieplakken, gerangschikt naar keerzijde-interpunctietekens

VOORZIJDE	INTERPUNCTIE VZ	TEKST KEERZIJDE	INTERPUNCTIE KZ	BIJZONDERHEDEN	
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Punt	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	A		Z
TRIV' – CIVIT – AT.IM – PE'.56	Punten	DAVENT. CAMPENS. ZWOLLEN.	A		Z
TRIV' – CIVIT – AT.IM – PE'.56	Punten	DAVENT. CAMPENS. ZWOLLEN.	A		Z
TRIVM – CIVIT – AT.IM – P.56	Punt	DAVEN. CAMPENS. ZWOLLEN.	A		Z
TRIVM – CIVIT – AT'IA – LE'.56	Punten	DAVENT. CAMPENS. ZWOLLEN.	A		Z
TRIVM – CIVIT – A.IM – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENT. CAMPEN. ZWOLLE.	A		Z
TRIVM – CIVITA – TVIIM – PER.56	Rozetje	DAVENT. CAMPES. ZWOLLEN.	A		Z
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENT. CAMPEN. ZWOLLE.	A		W
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	B		Z
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	B	Klop Zwolle	Br
TRIVM – CIV?? –?.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	B	Klop Zwolle	Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	B	Klop Zwolle	Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	B	Klop Zwolle	Br
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	C		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENT. CAMPE. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENT. CAMPE. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENT CAMPE. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje?	DAVENT. CAMPE. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR. CAMPEN. ZWOLLE.	D		Z

TRIVM – CIVIT – IMPER – IAL.56	Punt	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Punt	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Punt	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR.	CAMPE.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR.	CAMPE.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENT.	CAMPEN.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – TV.IM – PER.56	Rozetjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENT.	CAMPEN.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENT.	CAMPEN.	ZWOLLE.	D		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL???	Cirkeltje	DAVENT	CAMPEN.	ZWOLLE.	D	.56 uitgebroken	Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR.	CAMPE.	ZWOLLE.	E		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	E		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	E		Z
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	E		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Geen	DAVENTR.	CAMPE.	ZWOLLE.	E		Z
TRIVM – CIVIT – AT.IM – PER.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	E		Z
TRIVM – CIVITA – IMPERI – ALI.56	Rozetje	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	E		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTRI.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR.	CAMPE.	ZWOLLE.	F		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENT.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Z
TRIVM – CIVITA – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Z
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMP??.	ZWOLLE.	F	Klop Deventer	W
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F	Klop Zwolle	W
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F	Klop Kampen	W
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F	Klop Zwolle	Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F	Klop Zwolle	Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F	Klop Zwolle	Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F	Klop Zwolle	Br
TRIVM – CIVIT – IMPER – IAL.56	Cirkeltje	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	F		Br
TRIVM – CIVIT – A.IMP – ERI.56	Cirkeltjes	DAVENTR.	CAMPEN.	ZWOLLE.	G		Br

Ik ben mij er terdege van bewust, dat mijn hypothese omtrent emissieaanduidingen door middel van interpunctietekens en omschriftwijzigingen zonder harde (lees: schriftelijke) bewijzen erg broos is; ik hoop echter dat zij aanleiding mag zijn voor verder onderzoek.

NOTEN

1. N.V. Jean Elsen b.v. te Brussel, veiling 54 van 13 en 15 juni 1998, 1391.

2. Met dank aan drs. V.T. van Vilsteren, conservator archeologie van het Drents Museum te Assen. Voor een beschrijving van de vondst Zuidlaren 1928 zie: H.E VAN GELDER De 16e-eeuwse muntschat van Zuidlaren *JMP* 79-1 (1980) 183-199. Van Gelder registreerde 49 drieplakken, doch er blijken 50 exemplaren te zijn.

3. J. FORTUYN DROOGLEEVER *De Driesteden Muntslag 1479-1588 van Deventer, Kampen en Zwolle* (Deventer 1985). J.G. STUURMAN Drieplakken en Vierlingen *JMP* 80 (1993) 165-190. J.C. VAN DER WIS (1) Kloppen van Noordnederlandse oorsprong *De Beeldenaar* (1982) 131-141, 177-184, 213-227. J.C. VAN DER WIS (2) Catalogus van Kloppen *Encyclopedie voor munten en bankbiljetten*.

4. Stuurman, 169.

5. Van der Wis (1), 178.

6. Van der Wis (1), 177-179.

7. Van der Wis (1), 181.

8. Van der Wis (1), 180-181.

9. Afgebeeld in Van der Wis (1), 178 en in Van der Wis (2), 8.

10. Beide afgebeeld in Van der Wis (1), 179.

11. Afgebeeld in Stuurman, 181.

12. FD 42d en 42g; Stuurman, 181.

13. Stuurman, 181.

14. N.L.M. ARKESTEIJN in *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*, D-9.

15. H.E. VAN GELDER Geheime punten op Gelderse munten van Philips II *De Geuzenpenning* (1971) 19-20.

16. H.J. VAN DER WIEL De munten van de provincie Friesland, in *Muntboek van de munten van Groningen en Friesland van 1576-1795* (Rotterdam/Gouda 1964) 49.

17. J. FORTUYN DROOGLEEVER *De Driesteden Muntslag 1479-1588 van Deventer, Kampen en Zwolle* (Deventer 1985). IDEM *De vorstelijke en stedelijke muntslag te Deventer* (Deventer 1982).

18. FD 42a.

19. Stuurman, 170.

20. FD 42, 21; Stuurman, 181.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

Veiling 8
MAANDAG 4 EN DINSDAG 5 OKTOBER 1999 TE EINDHOVEN
RUIM 2500 KAVELS ONDERVERDEELD IN DE VOLGENDE RUBRIEKEN:

antieken, middeleeuwen, provinciaal, koninkrijk, overzee,
bankbiljetten, penningen, numismatische literatuur en, zeer belangrijk,
een prachtige collectie buitenlandse munten van a t/m z.
In ieder geval is het voor de liefhebbers zeer de moeite waard om nu alvast de catalogus voor onze a.s. veiling te bestellen.

Bestelwijze is eenvoudig: door overmaking van NLG 20,00 op postbank nr 3983914, o.v.v. Veiling 8, ontvangt u een exemplaar van de catalogus ruim voor aanvang van deze veiling op 4 en 5 oktober 1999.

Coins and Medals

Twee maal per jaar internationale veilingen

In samenwerking met:
A. G. van der Dussen b.v.
Tel. 043 - 3215119

Valse rijksdaalders uit Nederlandsch-Indië

L.M.J. BOEGHEIM

In verband met de talrijke valse rijksdaalders en guldens, die in de tweede helft van de 19e eeuw regelmatig vanuit Nederlandsch-Indië ter beoordeling naar het ministerie van Koloniën werden opgezonden, verzocht het Munt-College in Utrecht in 1887 De Javasche Bank haar ook rechtstreeks van eventuele aangetroffen vervalsingen in kennis te willen stellen.

De Javasche Bank voldeed aan dit verzoek. Haar president-directeur, D. Groeneveld, zond 13 maart 1888 met een eigenhandig schrijven een drietal volgens hem valse rijksdaalders naar Utrecht. Naar zijn mening kon de valsheid *slechts worden vastgesteld aan de hand van de kantschriften*, waarvan een schets was bijgesloten.[1]

Het Munt-College onderzocht de drie stukken en bracht het resultaat van haar onderzoek direct ter kennis van de minister van Financiën.[2] Het betrof een tweetal rijksdaalders met het jaartal 1854 en een met het jaartal 1869. Vastgesteld was dat kleur, klank en gewicht overeen kwamen met die van echte rijksdaalders. De diameter van een stuk met het jaartal 1854 bedroeg 39 mm en was dus te groot. Het stuk met het jaartal 1869 had een diameter van 37 mm en was dus te klein. Het tweede stuk met het jaartal 1854 tenslotte toonde de wettelijke diameter van 38 mm.
Ook de gewichten liepen uiteen. De stukken met het jaartal 1854 wogen respectievelijk 25,0025 gram en 25,0045 gram, terwijl dat met het jaartal 1869 25,120 gram woog en derhalve 70 milligram te zwaar was uitgevallen.

Vastgesteld werd voorts dat de stukken waren geslagen met valse stempels, dus niet gegoten. De randschriften verraadden de valsheid.

Voor de goede orde waren de drie stukken aan het rapport voor de minister toegevoegd, met verzoek tot terugzending. Het was namelijk de bedoeling van het Munt-College ook de minister van Koloniën van een en ander in kennis te stellen en een scheikundig onderzoek op de stukken te verrichten.

Wat dit laatste betreft voegde het Munt-College aan haar rapport nog toe, dat het vermoeden bestond dat hier weer sprake was van de beruchte soort kwikzilver en zilver houdende valse rijksdaalders, waarvan vroeger herhaaldelijk sprake was geweest. Vermoedelijk bestonden de valse stukken in kwestie uit 277 à 312 delen zilver, $155^1/_2$ à 185 delen kwikzilver, voor de rest uit koper met sporen andere metalen. Het betrof hier een hoogst merkwaardige alliage, die echter muntmetaal met 945 delen zilver bijna volkomen nabootste.

Valse rijksdaalders kwamen destijds in Nederlandsch-Indië nogal eens voor. Vooral de jaartallen 1854-1866 en 1869 waren hierom berucht.[3] Zelfs kwamen

Kantschriften valse rijksdaalders van respectievelijk de jaren 1869, 1854 en 1856

er valse rijksdaalders voor met de beeldenaar van koning Willem III en de jaartallen 1846-1876-1877 en 1878, jaren waarin in Utrecht geen rijksdaalders van Willem III zijn geslagen. Er bestaat ook een vervalsing met het jaartal 1872 waarop de '2' in het jaartal kopstaand is aangebracht.

Tussen 1885 en 1890 werden 54 stuks van de uit zilver en kwikzilver vervaardigde rijksdaalders door het Munt-College in Utrecht onderzocht, waarvan 11 scheikundig. Vastgesteld werden alliages van 277 à 349,8 duizendsten zilver en 144 à 182,5 duizendsten kwikzilver. De rest bestond uit koper en kleine hoeveelheden andere metalen. Dit genre valse stukken is overigens ook in Nederland opgedoken.[4]

Het kantschrift is bij de valse rijksdaalders steeds gebrekkig aangebracht, hetgeen de valsheid verraadt.

Ook van de Mexicaanse dollar en de Japanse yen komen veel van dit soort vervalsingen voor, die echter aanzienlijk moeilijker zijn te onderscheiden. Deze munten hebben geen kantschrift, maar een kartelrand, die heel wat eenvoudiger kan worden nagebootst.

Het merendeel van de in Indië aangetroffen valse rijksdaalders bestond echter uit gegoten stukken, al dan niet verzilverd.

In 1891 werd opnieuw een bedrieglijke namaak aangetroffen, bestaande uit rijksdaalders 1854-1866 zonder zilver.[5] Deze waren samengesteld uit koper en zink of uit koper, zink en nikkel. Alle stukken waren aan de oppervlakte vernikkeld.

Door scherpere controle op de inkomende scheepvaart gelukte het tegen het einde der 19e eeuw het aantal valse rijksdaalders in aanzienlijke mate terug te dringen. De voor de vervalsers lucratieve handel verplaatste zich daarop naar Port Said. Hier werd door een gezagvoerder van een der Indië-boten eens duizend gulden in rijksdaalders gewisseld. Toen de kapitein, in Indië aangekomen, zijn munten bij De Javasche Bank ter inwisseling in papier aanbood, bleek tot zijn schrik dat 74 stuks vals waren.

Zelfs meer dan een eeuw nadat deze vervalsingen in Nederlandsch-Indië in omloop werden gebracht, blijken heden ten dage nog steeds goedgelovige bezoekers van de pasars in het huidige Indonesië hiermee *tegen een voordelige prijs* te worden misleid. Dit geldt trouwens niet alleen voor rijksdaalders, maar ook voor diverse andere muntsoorten. Daar het niet mogelijk is de op de pasars aangeboden stukken ter plaatse nauwkeurig te wegen, dient vooral op het kantschrift te worden gelet. Dit biedt zeker indien het Nederlandse rijksdaalders betreft, een goed houvast.

NOTEN

1 Algemeen Rijksarchief, Dossierarchief van het ministerie van Financiën 1830-1918, 208.41 inv. nr 1185 - brief van de directie van De Javasche Bank aan het Munt College d.d. 13.3.88.

2 ARA, ibid, inv. nr 1185, rapport nr 07/970 d.d. 27.4.88 van het Munt College aan de minister van Financiën.

3 ARA, ibid, brief van het Munt-College nr 166 d.d. 4.2.1890 aan de minister van Financiën.

4 ARA, ibid, notitie op brief van het Munt-College nr 334/287 d.d. 11.3.1892.

5 ARA, ibid, brief van het Munt-College nr 1055/923 dd. 18.8.1891 aan het ministerie van Financiën.

Variëren op de erepenning voor Brabants Landschap

KAREL SOUDIJN

In 1932 kwam de stichting Het Noordbrabantsch Landschap tot stand, een organisatie voor natuurbescherming die moest fungeren naast de reeds in 1905 opgerichte Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. In Noord-Brabant gingen grote stukken natuur verloren door industrialisatie, verstedelijking en rationalisatie van de landbouw. De landelijke vereniging beschikte over te weinig mogelijkheden om alle bedreigde gebieden veilig te stellen. Een provinciale organisatie voor natuurbescherming vormde een belangrijke aanvulling, omdat zij mensen kon wijzen op 'het schone, interessante en typische van de eigen streek en op het belang van behoud ervan'.[1]

Vóór 1945 hield Brabants Landschap (zoals de stichting meestal wordt aangeduid) zich vooral bezig met 'landschapsverzorging'. Gemeentebesturen, waterschappen en polderbesturen kregen het dringende verzoek om bij de stichting te informeren hoe men bij grootschalige ingrepen het landschappelijk schoon zo goed mogelijk kon bewaren. Dankzij goede contacten met landeigenaren kreeg de stichting vanaf 1945 een aantal gebieden in bezit.

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde het aanzien van de provincie in hoog tempo. Vanaf de jaren zestig kon Brabants Landschap, mede door overheidssubsidies, zelf terreinen aankopen. Dit gebeurde in overleg met Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer.[2] Inmiddels beheert de stichting zo'n 60 terreinen: landgoederen, oude schorren en slikken, restanten van oude kreken met oeverlanden, beekdalen, bossen, vennen, oude dijkjes en wielen, eendenkooien, heidevelden, oude agrarische landschappen, stuifzanden en vestingen met omliggende gronden. Alles bij elkaar zo'n 13.000 hectaren.

Sinds enkele jaren beschikt Brabants Landschap ook over een erepenning, ontworpen door de Helmondse beeldhouwer en medailleur Jos Reniers. Het eerste exemplaar werd 7 oktober 1994 uitgereikt aan A.B. Gijtenbeek die bijna

Erepenning Brabants Landschap, voor- en keerzijde (foto's: Jos Reniers)

twintig jaar rentmeester van de stichting was. Een tweede exemplaar kreeg M.C.A. Klinkenbergh in 1997 bij zijn afscheid als voorzitter.

De erepenning is door de firma Binder in Haarlem gegoten in brons en werd donker gepatineerd met tinten groen. Hij weegt bijna een pond en is van onderen afgeplat waardoor hij rechtop kan staan. Hoogte 90 mm, breedte 85 mm.

Op de voorzijde zien we een boom die uit het fond (het penningvlak) naar voren springt: een sterk reliëf. Van onderen rijst een stam op, die iets boven de helft van de penning uitwaaiert. De vorm is gestileerd; afzonderlijke takken zijn onzichtbaar. De stam gaat direct over in een compacte kroon. De voorkant van de boom heeft een ruwe structuur; er lijken tamelijk grillige, verticale lijnen in te zijn getrokken. Nadere inspectie wijst uit dat het hier gaat om een 'afdruk van een afdruk' van de schors van een eik.

Bij het ontwerpen van de voorzijde drukte Jos Reniers een stuk klei tegen een boom die bij hem voor het huis staat. De negatieve afdruk van de schors werd gebakken; vervolgens maakte de kunstenaar hier opnieuw een afdruk van om een positief beeld te krijgen. Daaruit werd de boomvorm gesneden.

Waarom de schors van een eik? Reniers koos hiervoor, omdat grote delen van Noord-Brabant oorspronkelijk begroeid waren met eiken. Door roofbouw verdwenen de meeste hiervan. Met een inheemse boomsoort symboliseert de kunstenaar het streven van Brabants Landschap naar natuurbehoud.

Op de voorzijde is rechts naast de stam de signatuur van Jos Reniers uitgesneden. Het fond is niet geheel plat; de achtergrond van de boom is licht glooiend. Ook is het penningvlak niet geheel onbewerkt, want we zien schaafsporen naast de boom: steeds schuin naar boven lopend. Deze lichte arcering geeft extra reliëf aan het beeld.

De keerzijde toont opnieuw een boom, maar nu glad uitgevoerd en negatief in het penningvlak geplaatst. De inspringende boom doet het fond hier zó sterk naar voren komen, dat het lijkt alsof aan de zijkanten vleugels oprijzen. De stevige boom krijgt daardoor iets vlinderachtigs.

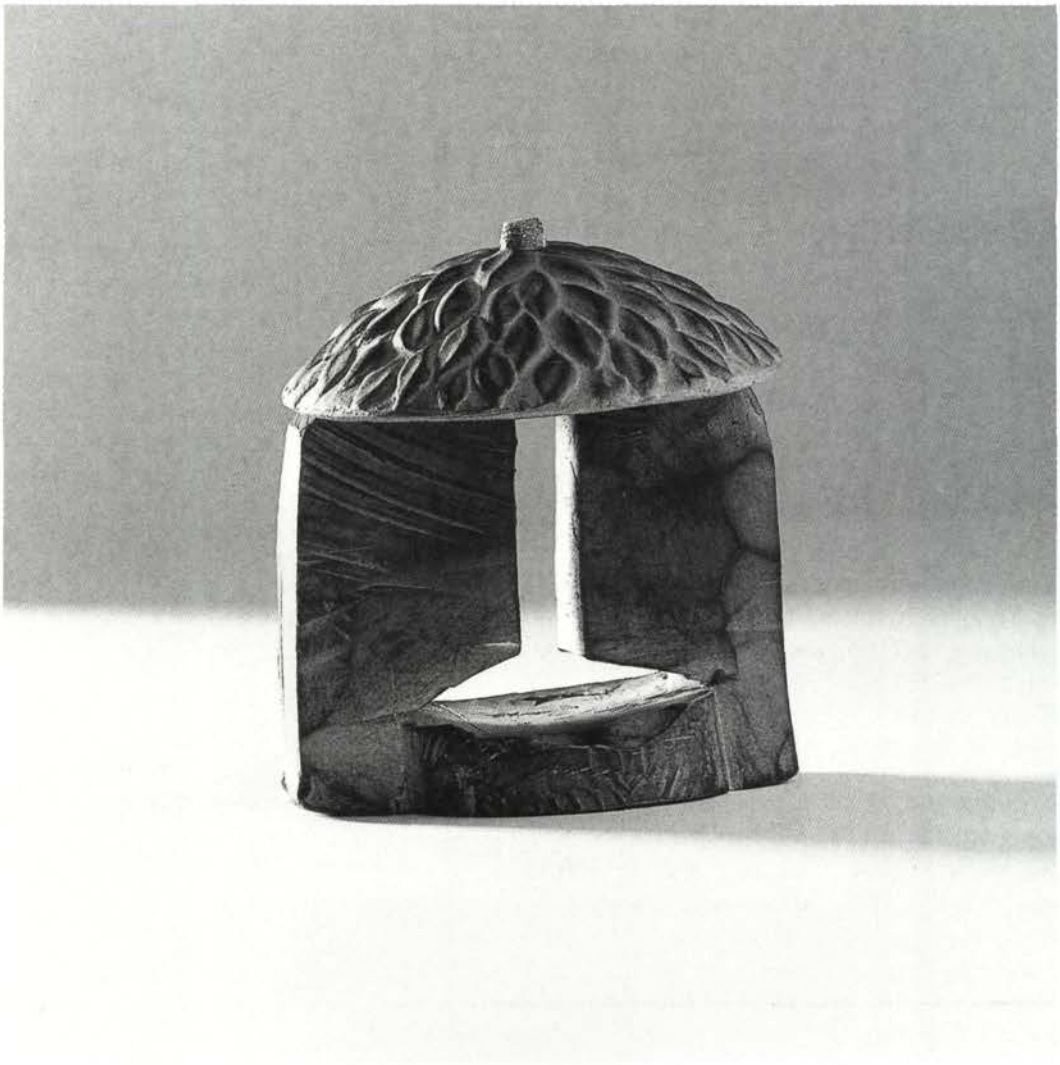
In twee horizontale banen is op de keerzijde, dwars door de stam, in hoofdletters de tekst BRABANTS LANDSCHAP aangebracht. De letters vormen geen extra reliëf ten opzichte van het penningvlak. De lijnen van de letters liggen op gelijke hoogte met dit vlak. Om de tekst te vormen, sneed de kunstenaar steeds kleine stukjes schuin weg. Hierdoor lijkt de tekst te zijn weggehakt.

De penning is in klei ontworpen. Jos Reniers merkt zelf echter op, dat aan de uitvoering te zien is dat hij als beeldhouwer gewend is om in steen te hakken. Zoveel mogelijk is weggelaten: de kunstenaar zoekt de kracht van de eenvoud.

Bij het ontwerpen van een penning maakt Jos Reniers diverse varianten in klei die hij bakt en kleurt (terra cotta). Meestal krijgen opdrachtgevers deze varianten te zien voordat een definitief ontwerp naar de bronsgieter gaat. Wanneer Reniers zijn ontwerpen toont, heeft hij zelf overigens reeds een duidelijke voorkeur.

Toen echter vertegenwoordigers van Brabants Landschap een aantal ontwerpen te zien kregen, vonden zij dat Reniers de grenzen van penningkunst te ver verlegde (althans voor hun doel). Zodra dit duidelijk werd, is de kunstenaar een idee gaan uitwerken dat beter in de smaak viel. Dit leidde tot het hierboven beschreven resultaat.

De eerder aan de opdrachtgever getoonde varianten in gebakken klei zijn bewaard gebleven. Het zijn er

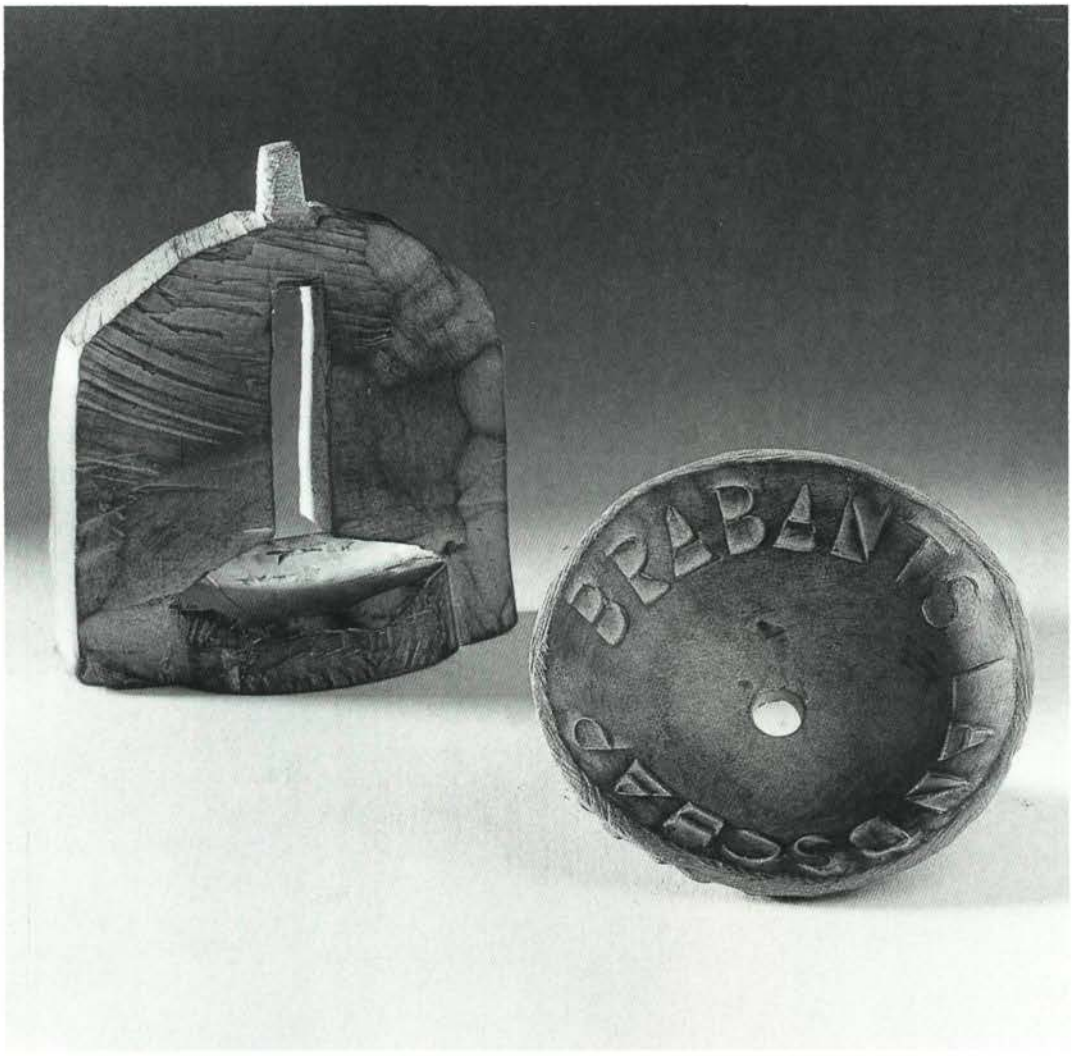
Boompenning, met bladerkroon op weggesneden stam (foto: Peter Cox)

enkele tientallen. Aan de hand hiervan zal ik trachten om het proces van ontwerpen te illustreren. Overigens is het onmogelijk om daarbij een strikt chronologische volgorde aan te houden, want aan het materiaal is niet meer af te lezen welk idee nu precies op welk moment naar voren kwam.

Verschillende concepten zullen door elkaar heen zijn beproefd. De varianten orden ik in een vijftal categorieën.

(a) Bij de oudste ontwerpen komt al een gestileerde boom voor, maar nog zonder het reliëf van schors. In eerste instantie springt de boom zowel op de voor- als op de keerzijde naar buiten. Pas in een later stadium is de boom aan de keerzijde naar binnen uitgesneden. De plaats van de tekst ligt niet meteen vast; de kunstenaar zocht naar mogelijkheden om de tekst op diverse manieren langs en in de stam of kroon te plaatsen.

(b) Op een gegeven moment laat Reniers aan de bovenkant een puntje uit de boom steken. Dit puntje symboliseert voor hem 'jong leven'; van daaruit zou een dak van bladeren uitgestrooid kunnen worden. In het bewaarde materiaal bevindt zich een

Boompenning, met afzonderlijke onderdelen (foto: Peter Cox)

groot aantal losse, schaalvormige stukken die als bladerdak dienst kunnen doen. Ze variëren in grootte, maar hebben allemaal een gaatje in het midden. Kennelijk domineert nu het idee van een rechtopstaande penning waarop een speciale bladerkroon kan worden geplaatst.

(c) Er is ook gezocht naar mogelijkheden om het penningvlak maar helemaal weg te laten. Jos Reniers boetseerde ongeveer een dozijn losse stammetjes, elk met een voetstuk. Zo'n stam loopt spits naar boven toe, zodat daarop weer een losse kroon kan worden gezet. De kunstenaar ging na welke variatiemogelijkheden een geboetseerde boomstam biedt: dik, dun, hoog, laag, rond oplopend, piramidevormig, spiraalvormig naar boven toe gedraaid, of 'geringd' met horizontale inkepingen (waarbij vingerafdrukken in de klei goed zichtbaar zijn).

(d) Toch keert Reniers weer terug naar het (rechtop neergezette) penningvlak waarin een boom zichtbaar wordt. Dit vlak evolueert nu echter naar een hoekige vorm, met gebogen punten. Er ontstaan bovendien varianten waarbij grote stukken klei weggesneden zijn uit het fond. In sommige varianten is het

penningvlak nu de omlijsting van een boom (met zijtakken) die helemaal is weggesneden. Bij andere varianten is alleen de stam weggesneden, terwijl geen afzonderlijke kroon in het fond meer aanwezig is. Waar de boom eerst in reliëf uit het penningvlak naar voren kwam, vindt nu een radicale omkering plaats: een opening, een gat, moet de boomvorm suggereren.

(e) De uit het penningvlak weggesneden boomvorm wordt op zijn beurt ook weer hoekiger. Zo ontstaat een ontwerp waar Reniers zelf enthousiast over is. Uit een stevig, ovalen voetstuk rijst het penningvlak op. Dit is aan de zijkanten bijna recht afgesneden, en is aan de bovenzijde boogvormig. In het vlak bevindt zich een opening die de boomstam suggereert. De open stam is van onderen verbreed en loop vervolgens recht omhoog. Aan de (gesloten) bovenzijde van het penningvlak bevindt zich een tuitje waarop een losse bladerkroon wordt geplaatst. Wie de schaalvormige kroon van de boom afhaalt, ziet dat aan de onderzijde de tekst BRABANTS LANDSCHAP met grote letters is gekerfd als randschrift. De bladerkroon is aan de bovenzijde minutieus geboetseerd. De drager van de kroon (het penningvlak) is in contrast hiermee zodanig bewerkt, dat de suggestie ontstaat van een stuk hout dat op tamelijk ruwe wijze met een bijl is uitgehakt.

Het laatstgenoemde ontwerp beschouwde Jos Reniers zelf als een geschikte erepenning. De weggelaten stam is een bron van licht; de boom straalt energie uit. Tegelijkertijd lijkt de stam een poort waardoor we naar buiten kunnen treden.

De contrasten tussen de verschillende onderdelen van de Boompenning zorgen voor bijzondere effecten, maar voor de opdrachtgever was dit allemaal te 'grensverleggend'. Daarom keerde de kunstenaar terug naar varianten die onder punt (a) vermeld staan. Bij de verdere uitwerking daarvan kreeg hij het idee om de boom aan de voorzijde met schors te bekleden.

Van het onder (e) genoemde ontwerp liet Reniers foto's maken die hij eind 1994 gebruikte voor een kerst- en nieuwjaarskaart. Bovendien liet hij in 1995 twee exemplaren van deze Boompenning in brons gieten. Het onderstuk werd daarbij donker gepatineerd; de bladerkroon kreeg een lichtgroene patina. Van onderstuk tot topje is deze penning 95 mm hoog; het breedste gedeelte van het onderstuk meet 85 mm. De losse bladerkroon is 85 mm in doorsnee en heeft van de rand tot de top een hoogte van 25 mm.

Het verhaal is nog niet afgelopen. De officiële erepenning en de door Brabants Landschap verworpen Boompenning zijn indertijd in zandvorm gegoten. Recentelijk (1998) liet Jos Reniers echter een variant van zijn Boompenning in twee exemplaren in brons gieten volgens de techniek van de verloren wasvorm. Het losse bladerdak van deze variant is aan de rand veel ruwer afgewerkt; aan de onderzijde ervan ontbreekt het randschrift. Het rechtopstaande gedeelte heeft nu geen breed voetstuk (het staat dan ook iets minder stevig). In het vlak is ook geen volledige boomstam uitgesneden; er loopt slechts een verticale inkeping door het penningvlak. Reniers liet dit gietsel patineren met ijzeroxide; dit leverde een combinatie van bruine en groene kleuren op.

Laatstgenoemde variant van de Boompenning ziet er door kleur en afwerking zwaar verweerd en behoorlijk vermolmd uit. De inkeping in het penningvlak versterkt dit idee van verval (alsof de bliksem is ingeslagen), maar tegelijkertijd doet die verticale lijn ook denken aan een dunne, jonge stam. Dood en nieuw leven lijken nu sterk met elkaar verbonden.

De geschiedenis van de erepenning van Brabants Landschap en van de Boompenningen vind ik om meer dan één reden interessant. We zien de sturende rol van de opdrachtgever die liever een conventionele penning wil hebben dan iets heel nieuws. De kunstenaar past zich aan, maar exploreert voor zichzelf toch ook ruimtelijke mogelijkheden. Verder laat deze geschiedenis een algemeen kenmerk van creativiteit zien: het stapje voor stapje 'uitbouwen' van mogelijkheden, waarbij elk product de kunstenaar uitdaagt om weer iets verder te gaan en variaties te beproeven.

Ook laat deze geschiedenis zien hoe in de kunst positief en negatief elkaar ruimtelijk kunnen versterken. En verder is er natuurlijk de spanning tussen los en vast: moet een penning een ding uit één stuk zijn, of is een combinatie van losse elementen effectiever?

Jos Reniers, geboren in 1948, ontwierp sinds 1980 ongeveer vijftig penningen. Verscheidene zijn zodanig uitgevoerd dat zij rechtop kunnen staan. Het eerste staande exemplaar kwam in 1983 gereed: een penning voor de Tilburgse universiteit. Overigens bevat ook dit stuk al een betekenisvol gat. De kunstenaar beeldde een docerende hoogleraar en twee studenten af; tussen hun hoofden, aan de bovenkant aaneengesloten, liet Reniers een gat ontstaan om (zoals hij zelf zei) 'ruimte voor het woord' te krijgen.[3]

De losse onderdelen van de Boompenningen hebben ook een voorgeschiedenis. Voor een 25-jarig huwelijk in 1992 maakte Reniers een dubbele penning. Het exemplaar met portretten van het echtpaar bevatte aan de keerzijde een holte waarin een tweede penning, met het portret van hun zoon, kon worden gelegd.[4] En in 1993 kwam de erepenning voor Museum Kempenland in Eindhoven gereed: een staande penning met twee in elkaar grijpende gedeeltes.[5]

Inmiddels heeft Reniers al meer penningen ontworpen met in elkaar passende delen. Grenzen zijn weer verder verlegd, want de kunstenaar gebruikt inmiddels ook draaiende en scharnierende elementen.[6]

Bij de erepenning voor Brabants Landschap gebruikte deze kunstenaar de schors van een eik. Dit zien we terug in zijn penning voor de Brabantse gemeente Schijndel. Dit in 1997 gereedgekomen stuk heeft als keerzijde het reliëf van eikenbast. In een losse ruimte daarboven hangt een rolletje dat kan draaien. Reniers symboliseert hiermee het schillen van eikenschors ten behoeve van leerlooierijen, maar met het rolletje kan óók een afdruk worden gemaakt van gebouwen die op de voorzijde van staan.[7]

Dubbele betekenissen: daar zitten de in dit artikel besproken penningen van Jos Reniers vol mee. Een boom als poort van licht. Een boom, uitgesneden in iets wat een uit een boom gesneden stuk hout lijkt. Verval als begin van bloei. Een goed kunstwerk is niet in één beschrijving definitief vast te leggen.

NOTEN

1. M.A. CASPERS Natuurbescherming als particulier initiatief. In: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.) *Geschiedenis van Noord-Brabant, deel II: emancipatie en industrialisering, 1890-1945* (Amsterdam 1996) 108-117.

2. M.A. CASPERS Natuurbescherming wordt een maatschappelijke factor van belang. In: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.) *Geschiedenis van Noord-Brabant, deel III: dynamiek en expansie, 1945-1996* (Amsterdam 1997). 98-105.

3. KAREL SOUDIJN Tilburgse penningen van Jos Reniers *KUB Ter Visie* 1 (1993) 8-10.

4. KAREL SOUDIJN Dagboek van een opdrachtgever *De Beeldenaar* 16 (1992) 213-217.

5. KAREL SOUDIJN In beweging: een halve eeuw penningkunst in Nederland *De Beeldenaar* 22 (1998) 217-226.

6. C. VAN REES Penning en sculptuur van Jos Reniers bij 'een halve eeuw cardiologie in Leiden' *De Beeldenaar* 23 (1999) 63-67.

7. KAREL SOUDIJN Schijndel-penning van Jos Reniers *De Beeldenaar* 21 (1997) 387-392.

Piasters voor China

De handelsmunt van de Koninklijke Pruisische Aziatische Compagnie 1751-1757

DENNIS DE GRAAF

In september 1752 liep voor het eerst een schip onder Pruisische vlag de haven van de Chinese stad Kanton binnen. De *König von Preussen* was zes maanden daarvoor vanuit de Noord-Duitse havenstad Emden vertrokken om in China thee, zijde en porselein te kopen. Opdrachtgever was de Koninklijke Pruisische Aziatische Compagnie, een nieuwe Europese handelsonderneming waarbij Nederlandse en Vlaamse financiers waren betrokken. Omdat Pruisen geen goederen voor de Chinese markt kon produceren, voerde de *König* een kostbare lading van zilveren piasters met zich mee.

Het economisch denken in het Europa van de achttiende eeuw werd beheerst door het zogenaamde 'mercantilisme'. Deze staatseconomieleer had een groot effect op het handelen van regeringen en kooplieden. Volgens het mercantilisme zou elke natie verzwakken indien ze voor bepaalde producten of waren op het buitenland was aangewezen. Als bijvoorbeeld een Europees land zonder grote scheepvaarttraditie goederen van de Nederlandse Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) zou kopen, zou een deel van haar binnenlands kapitaal naar de Nederlanden vloeien. Volgens het mercantilisme was het daarom beter een eigen handelscompagnie op te richten en zo al het eigen kapitaal te behouden. Gesteund door deze gedachtegang bevorderden koningen en kooplieden in landen als Denemarken, Zweden en de Oostenrijkse Nederlanden de oprichting van Indische, Bengaalse en Chinese compagnieën. Deze ontwikkeling werd met lede ogen aangezien door de bestaande handelscompagnieën, de VOC en de Engelse East India Company (EIC). Deze maatschappijen dwarsboomden hun nieuwe concurrenten op elke denkbare manier. Zo werd de Oostenrijkse keizer in 1731, na jarenlange politieke intriges van Engeland en de Nederlandse Republiek, gedwongen om de succesvolle Vlaamse 'Compagnie van Oostende' te ontbinden.[1]

Het koninkrijk Pruisen, een Europese macht in opkomst, werd sinds 1740 geregeerd door Frederik de Grote, een verlicht despoot die volledig in de ban van het mercantilisme was geraakt. Niet alleen vaardigde hij decreten uit tegen het drinken van koffie, maar ook beschouwde de koning zelfs zijn onderdanen als een deel van het binnenlands kapitaal. Zo was het voor elke Pruisische man verboden om met een buitenlandse vrouw te trouwen of naar het buitenland te verhuizen; hij en zijn nageslacht zouden immers zo voor het leger verloren gaan. Een zwakke krijgsmacht was voor Frederik en zijn ministers een gruwel. Pruisen, dat bijna voortdurend in staat van oorlog met Frankrijk, Rusland en Oostenrijk verkeerde, had dan ook het op twee na grootste leger van Europa.[2]

De import van koloniale goederen in Pruisen ergerde Frederik vooral omdat deze werd beheerst door de Nederlanders. 'Die Holländer, swach und ohne Kredit, haben nicht genug Einsicht um zu erkennen, wen sie lieben oder hassen sollen', schreef de koning in zijn politiek testament van 1752. De stichting van een Pruisische Aziatische Compagnie was onvermijdbaar: '... weil das ein Handelszweig der Holländer ist, den wir so für uns erwerben.'[3]

De Koninklijke Compagnie

Het Duitse vorstendom Oost-Friesland werd in 1744, na het uitsterven van het

regerende geslacht Cirksena, door Pruisische troepen bezet. Hiermee kreeg Pruisen voor het eerst toegang tot de Noordzee. Vooral de havenstad Emden, gunstig gelegen aan de monding van de Eems, bood perspectief. In de vijftiende eeuw was Emden een belangrijke overslaghaven geweest. Door het uiteenvallen van de Hanze en het dichtslibben van de haven was de stad in verval geraakt.[4]

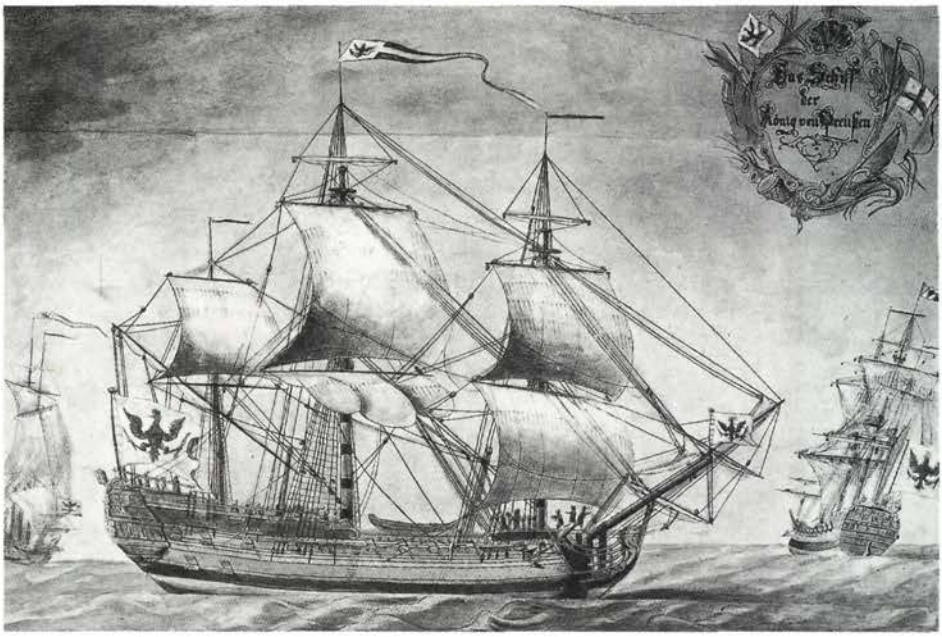
De Pruisische overname betekende voor Emden het begin van een nieuwe bloeitijd. Niet alleen gaf koning Frederik de stad de status van vrijhaven en liet hij de vaargeul uitbaggeren – hij bemoeide zich ook persoonlijk met de pogingen van Franse, Vlaamse en Hollandse zakenlieden om in Emden een Pruisische Aziatische compagnie te vestigen. Tijdens zijn eerste bezoek aan Emden woonde de koning een vergadering van geïnteresseerde kooplieden bij. Bij deze ontmoeting, die werd beheerst door de ruzies tussen de verschillende financiers, was ook de Nederlandse baron Kreynck de Lanckwater aanwezig. Zijn eigen project – een expeditie onder Pruisische vlag naar Bengalen – was door de koning afgewezen. Niet zonder leedvermaak beschrijft De Lanckwater vervolgens de chaotische vergadering: 'Het zou niet passend zijn om te stellen dat ik bewondering voel voor het geduld van de Koning gedurende deze vreselijke assamblée, daarmee doe ik zijne Majesteit geen recht. Ik heb de grootste eerbied voor hem omdat hij aanwezig bleef.' Over een van de deelnemers aan de vergadering die prat ging op een succesvolle loopbaan bij de VOC: 'Een man die wellicht 15 of 16 jaren in Indië verbleef, maar nooit deelgenomen heeft aan d'affaires van de edele Compagnie, hij heeft in Indië geen ander beroep dan barbier en chirurgier uitgeoefend, is berooid teruggekeerd, maar is nu als koopman in wijnen, bieren en ham in grote welstand.' Ook Henry Thomas Stuart, een van de grootste voorstanders van een handelsexpeditie naar China, werd door Kreynck de Lanckwater zoveel mogelijk beschadigd: 'Niet zo lang geleden een eenvoudig Hoedenverkoper aan de Zeedijk in Amsterdam, welk door de andere projecteurs in stilte werd gepasseerd. In Emden op grond van een enkele reis naar China, 20 jaar geleden, in de positie van derde Carga.'[5]

Uiteindelijk verleende de koning op 13 juni 1751 een octrooi aan een groep van zes financiers: de heren Forbes d'Alfort en Dilon uit Rotterdam, Van Ertborn uit Antwerpen, Splittgerber uit Berlijn, *Hofrat* Schmidt uit Frankfurt en burgemeester De Pottere uit Emden. Het koninklijk privilege gaf deze groep het monopolie voor de handelsvaart tussen China en Pruisen en het recht om in naam van Frederik verdragen met Aziatische vorsten af te sluiten. Ook mochten de schepen het Pruisische *Pavillon* (een witte vlag met een zwart gekroonde adelaar) voeren. De *Königlich Preussische Asiatische Handlungs-Compagnie* (KPAC), met een aandelenkapitaal ter waarde van 400.000 Reichstaler, was een feit.

De KPAC was een kleine compagnie maar had, vergeleken met bijvoorbeeld het logge bestuursapparaat van de VOC, een uiterst daadkrachtige directie die snel op allerlei marktontwikkelingen inspeelde. Nog in 1751 kocht de Compagnie twee grote koopvaarders in Engeland. In Emden werden de schepen met zware kanonnen bewapend en kwam de bemanning aan boord. Onder de officieren en matrozen die aanmonsterden voor de eerste Chinavaart bevonden zich niet alleen Duitsers, maar ook Denen, Schotten en Vlamingen.[6]

De wisselaars van Kanton

Westerse handelaren werden pas in 1684 door keizer K'ang-hsi in China toegelaten. Europese schepen mochten alleen de haven van de Zuid-Chinese stad Kanton binnenlopen. Het grote voordeel van de KPAC in China was dat geen van de bestaande handelscompagnieën er eerder in was geslaagd om in het goed bestuurde keizerrijk een monopoliepositie op te

De König von Preussen (foto: Archiv für Kunst und Geschichte, Berlijn)

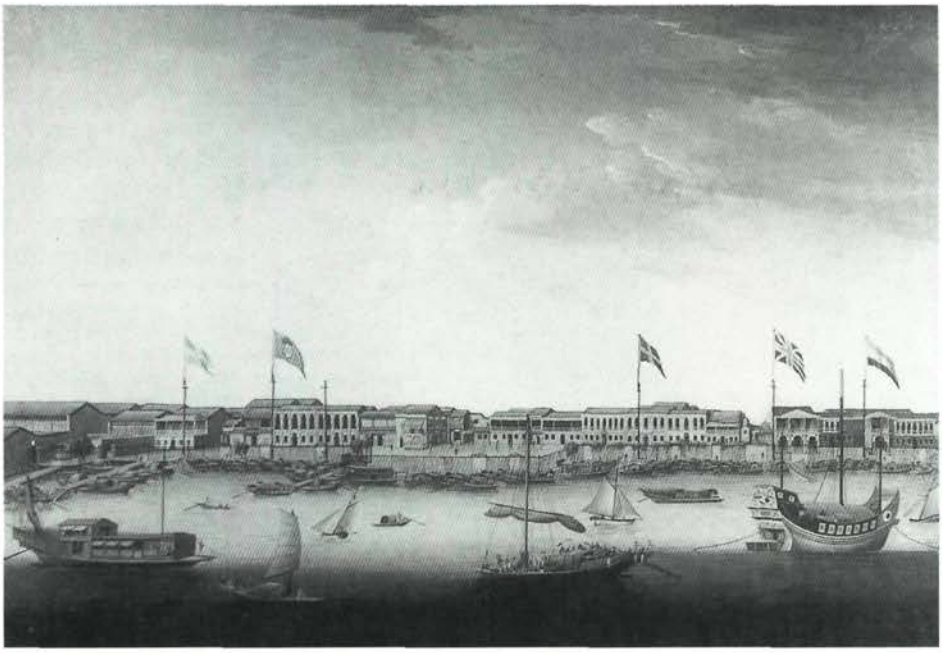
bouwen. In tegenstelling tot Batavia, Goa of Calcutta waren schepen uit alle Europese naties welkom in Kanton. Ook kon China producten leveren die in de achttiende eeuw in Europa erg in zwang waren: thee, zijde en porselein. Het nadeel van de vaart op Kanton was echter dat de Chinezen geen interesse toonden voor producten uit Europa. De lading van alle Chinavaarders bestond op de heenweg dan ook voornamelijk uit geld. Omdat de waardeverhouding tussen goud en zilver op de Chinese markt voor zilver gunstiger was dan op de Europese markt, lieten de handelscompagnieën ieder hun eigen zilveren munten slaan. De Chinese kooplieden in Kanton, georganiseerd in de zogenaamde *Co-Hong*, accepteerden de verschillende handelsmunten.

In Kanton circuleerden vooral de in Mexico gemunte *reales de ocho*, ook wel 'Spaanse matten' of 'piasters' genoemd. De benaming 'piaster', afkomstig van het Italiaanse woord *piastra* wat 'metalen plaat' betekent, werd in Kanton feitelijk voor elke Europese handelsmunt gebruikt. Zo lieten ook de Franse, Engelse en Scandinavische handelscompagnieën eigen zilveren piasters slaan. Bij aankomst van de schepen uit Europa op de rede van Kanton werden de meegebrachte munten dadelijk door de Chinese wisselaars gewogen en op hun gehalte aan edelmetaal onderzocht.

De Chinezen brachten de Europese zilveren munten overigens niet in omloop: ze verwerkten het edelmetaal tot schuitvormige baartjes. In het dagelijks geldverkeer werd uitsluitend de bronzen *cash* gebruikt; gouden munten kwamen in China niet voor als betaalmiddel.

De directie van de KPAC besloot in augustus 1751 tot het slaan van eigen handelsmunten. Het benodigde zilver verkreeg de Compagnie uit het Spaanse Cadiz, waar de Pruisische handelaren hout, pek, linnen en graan verkochten. De piasters werden geslagen in de Munt van Aurich. In deze plaats zetelde de Pruisische administratie in Oostfriesland, de *Kriegs- und Domänenkammer*. Doordat de handelsmunten in China weer werden omgesmolten, zijn er maar weinig KPAC-piasters bewaard gebleven.

Op de munt is op de voorzijde het borstbeeld van Frederik II, koning van

Van links naar rechts de Deense, Spaanse, Zweedse, Engelse en Nederlandse factorijen aan de Parelrivier in Kanton (olieverfschilderij uit 1790; foto: Maritiem Museum Prins Hendrik, Rotterdam)

Pruisen, met het Latijnse randschrift: FRIDERICUS BORUSSORUM REX te zien. Op de keerzijde is het wapen van de KPAC te zien: een zeilend koopvaardijschip op zee. Het wapen wordt bekroond door de Pruisische adelaar en geflankeerd door twee schildhouders: links een zogenaamde 'wildeman' met een lendendoek en een lange knots en rechts een Chinees koopman die een baal zijde onder de arm houdt. Achter de koopman is duidelijk een kistje thee en porseleinen gebruiksvoorwerpen te zien. De wildeman symboliseert hier de staat Pruisen: het wapen van de Pruisische koninklijke familie werd namelijk geflankeerd door twee wildemannen. Onder het schild is, behalve een Mercuriusstaf als symbool voor de handel, een cartouche met de letters K.P.A.C.V.E. (Königliche Preussische Asiatische Compagnie von Emden) te zien. Onder de cartouche is een lint uitgespreid met de wapenspreuk van de Compagnie: CONFIDENTIA IN DEO ET VIGILENTIA (Vertrouwen in God en waakzaamheid). Het randschrift van de munt: REGIA BORUSS: SOCIETAS ASIAT: EMBDAE, duidt weer op de officiële naam van de Compagnie.

De Pruisen in China

Het eerste KPAC-schip, de *König von Preussen*, vertrok op 15 februari 1752 met 120 manschappen uit de haven van Emden. De lading bestond uit 'einige feine Tücher und Etamins, eine Partie Bley, silberen Tee kessel' en een grote hoeveelheid ronde vaatjes tot de rand gevuld met zilveren piasters.[7] De handelsmunten vertegenwoordigden een tegenwaarde van 216.000 Reichstaler.

In september 1752 arriveerde de *König* na een reis van zes maanden op de rede van Kanton. Gedurende de heenreis werd het schip verscheidene malen op zee aangehouden door Nederlandse en Engelse oorlogsschepen die de nationaliteit van de bemanningsleden wilden controleren.

KPAC- piaster, 1751, geslagen in Aurich (foto: Landesmuseum Münster, Münzkabinett)

Beide naties hadden hun onderdanen verboden om in dienst van de Pruisische Compagnie te treden. Ook was het de *König* niet toegestaan om voor de Nederlandse Kaapkolonie te ankeren en daar verversingen aan boord te nemen.

In Kanton werd het schip hoffelijk verwelkomd door de *Hoppo*, een hoge gezagsdrager die verantwoordelijk was voor de westerse handel in de havenstad. In het gevolg van de Hoppo en zijn mandarijnen kwamen ook de wisselaars aan boord van het compagnieschip. 'Die Sinesen, die vorhero schon vieles von den Preussen gehört, haben sich gefreut, diese Nation auch kennen zu lernen, auch ihr sogleich alle Freiheit zugestanden, so andere Nationes dort geniessen', zo schrijft de Pruisische ambtenaar Daniel Lentz aan koning Frederik. De Chinezen waren vooral onder de indruk van de Pruisische vlag: 'Wir haben dergleichen grossen Vogel schon ehemals hier gesehen, aber ihm keine Dauer zugetraut, weil er zwei Köpfe hatte. Dieser grosse Vogel, der nur einen Kopf hat, wird es länger aushalten.'[8] De Chinese edelman doelde op de vlag met de dubbele adelaar die door de schepen van de Vlaamse Oostendse Compagnie werd gevoerd.

De voorspelling zou niet uitkomen. Hoewel de retourlading van de König een grote winst opleverde en de KPAC later nog vier schepen – elk met een lading van zilveren piasters met een gemiddelde waarde van 200.000 Reichstaler – naar Kanton stuurde, werd de onderneming geruïneerd door het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog. Oost-Friesland werd in 1757 bezet door Franse regimenten waarna de haven van Emden voor een lange periode werd afgesloten. De KPAC werd ontbonden. Pas in 1767 kwamen Pruisische kooplieden weer tot de oprichting van een nieuwe Aziatische handelsonderneming, maar de winsten van de eerste Koninklijke Compagnie werden nooit meer geëvenaard.

NOTEN

1. JAN PARMENTIER *Thee van overzee: maritieme en handelsrelaties tussen Vlaanderen en China tijdens de 18de eeuw* (Gent 1996) 15-16.

2. VOLKERT HENTSCHEL *Der Merkantilismus und die wirtschaftlichen Anschauungen Friedrichs II* (Berlijn 1989) 139-144.

3. 'De Hollanders, zwak en zonder krediet, beschikken niet over het vermogen te herkennen wie ze nu liefhebben en of haten moeten.' '... omdat dat een handelstak van de Hollanders is, die wij zo voor onszelf verwerven kunnen.' In: FREDERIK II *Erstes politisches Testament* (Potsdam 1752; Hamburg 1984) 169-189.

4. KARL-HEINZ WIECHERS ... *und fuhren weit übers Meer: zur Geschichte des Ostfriesischen Segelschiffahrt* (Norden 1988) Band 2, 277-289.

5. VIKTOR RING *Asiatische Handlungscompagnien Friedrichs des Grossen* (Leipzig 1890) 71-76.

6. TILEMAN DOTHIAS WIARDA *Ostfriesische Geschichte* (Leer 1798) 366-374.

7. 'Enige fijne stoffen en Etamins [grove wollen stoffen], een partij lood, zilveren theeketels', uit: Niedersächisches Staatsarchiv Aurich (NSA), Archiv Kriegs- & Domänenkammer, Registratur II, inv. nr 57; brief van Daniel Lentz aan koning Frederik d.d. 9 juni 1752.

8. 'De Chinezen, die al veel over de Pruisen gehoord hebben, waren verheugd nu ook deze natie te begroeten, en aan haar alle privileges toe te kennen die andere naties daar ook genieten.' 'Wij hebben hier een dergelijke grote vogel al eerder gezien, maar wisten dat hij niet lang zou blijven omdat het twee koppen had. Deze grote vogel, die maar een kop heeft, zal het langer uithouden.' Uit: NSA, Archiv Kriegs- & Domänenkammer, Registratur II, inv. nr 134; brief van Lentz aan koning Frederik d.d. 9 juli 1753.

Duiten in Schotland

L.M.J. BOEGHEIM

Vanaf het begin van de 17e eeuw werd Schotland overspoeld met valse turners en farthings, die in grote aantallen werden nagemaakt en het land binnen gesmokkeld. Bovendien werden veel Franse double tournois ingevoerd. Zowel tegen de invoer van vreemd kopergeld als tegen de valse munt werden door de Geheime Raad van Schotland enkele malen proclamaties uitgevaardigd. Hierin werden makers en zij die de gewraakte munten in omloop brachten met strenge straffen bedreigd.

In de Nederlanden werden vanaf het begin van de 17e eeuw koperen duiten door diverse muntmeesters als speculatieobject gebruikt. Het voor de fabricage benodigde koper werd veelal door handelaren uit Zweden geïmporteerd. Regelmatige daling van de Zweedse koperprijs werkte de speculatie ongetwijfeld in de hand.

Enorme hoeveelheden duiten van te licht gewicht werden geslagen, enerzijds door gewestelijke munthuizen van Friesland, Utrecht, Zeeland en Overijssel, anderzijds door in het Maasgebied gelegen ateliers als Reckheim, Gronsveld, Thorn en Stevensweert. De hagemunterij stak opnieuw de kop op na een circa 40-jarige periode van betrekkelijke stilstand.

In de Republiek trachtte Holland als eerste deze ontwikkeling te stuiten. Er verscheen al in 1628 een plakkaat waarmee een verbod tot invoer van vreemde duiten werd afgekondigd. Zeeland en enkele andere provincies volgden enkele jaren later met een zelfde verbod. De getroffen maatregelen hadden slechts ten dele succes. Het duurde nog tot 1702 voordat Holland kans zag door invoering van een nieuwe, zwaardere duit van 3,84 gram – de oude duit woog circa 2 gram – deze praktijken uit te bannen. De op dat moment in omloop zijnde oude duiten werden in waarde teruggebracht tot een halve duit of penning. De meeste andere provincies volgden het Hollandse voorbeeld, beducht als ze waren voor de toevloed van slechte duiten.

Vanaf 1620 werden ook veel duiten in Schotland gesignaleerd. Wellicht werden ze door argeloze vissers of andere zeelui onbewust binnen gesmokkeld, wellicht door professionele beroepssmokkelaars ingevoerd. In weerwil van talrijke verboden bleef deze toestand tot in de eerste jaren van de 18e eeuw bestendigd.

De eerste proclamatie van de Geheime Raad van Schotland waarin duiten met name werden genoemd, werd op 17 februari 1635 afgekondigd. Met deze proclamatie werd de invoer van vreemd kopergeld opnieuw verboden. De toelichting vermeldde *Hollandse doyts* en *Franse doubles*, alsmede enkele andere soorten vreemde munten die in de omloop waren aangetroffen en waarvan de invoer in Schotland tevoren nooit was toegelaten of getolereerd. Gerechtsdienaren en magistraten kregen opdracht te trachten vervalsers en importeurs te achterhalen en zoveel mogelijk van de gewraakte munten in beslag te nemen. Voorbeelden van valse en vreemde stukken moesten naar de rechters in de afgelegen districten worden gestuurd om de herkenning te vergemakkelijken. Hierdoor hoopte men elk voorbehoud en excuus bij voorbaat te niet te doen.

Voor- en keerzijde van zeven verschillende duiten, van boven naar onder: Reckheim z.j., Friesland 1672, Overijssel 1628, Zeeland 1653, West-Friesland 1658, Batenburg z.j., Gelderland 1681 (foto's: Het Nederlands Muntmuseum)

Op 17 maart 1635 en 12 september 1636 volgden nieuwe besluiten waarin de nadruk werd gelegd op het feit dat de import van vreemde munten vooral werd bedreven door hebzuchtige personen en vreemdelingen, die uit waren op gemakkelijke verdiensten ten koste van het welzijn en het gerief van hun naasten.

De benamingen *Hollandse doyts* en *doubles* in het besluit van februari 1635 zijn om twee redenen merkwaardig. Het was de eerste keer dat Hollandse koperen munt speciaal met name werd vermeld. *Doyt* was voordien wel gebruikt in proclamaties als omschrijving voor Franse munten, die thans correct werden omschreven als *doubles* (tournois). In de tweede plaats moet deze omschrijving worden gezien als een poging om met name die buitenlandse munten aan te geven, die het grootste deel van het ongewenste kopergeld uitmaakten. Beide muntsoorten worden tot op de dag van vandaag nogal eens in Schotland in bodemvondsten aangetroffen.

De Franse double tournois kwam al eerder in Schotland voor. Die van Henry III (1574-1589) verscheen in het laatste gedeelte van de 16e eeuw ten tonele. De munt inspireerde in 1597 tot de beeldenaar van de *twopence* of *turner* van James VI (1567-1625). Het merendeel van de in de Schotse bodem aangetroffen *doubles tournois* zijn geslagen tijdens de regering van Lodewijk XIII (1610-1643). Aangenomen mag worden dat dit de munten zijn die omstreeks 1630 op grote schaal in Schotland werden ingevoerd en waarop in het besluit van februari 1635 wordt gedoeld. Overigens zijn ook soortgelijke munten gevonden van Franse feodale heersers, met name van Bouillon, Sedan, Dombes, Chateau Renaud en Orange.

In bodemvondsten komen duiten uit diverse Nederlandse provincies voor. De afmetingen van de duit en de double

tournois komen vrijwel overeen met die van de Schotse turners, maar de beeldenaars zijn uiteraard volkomen anders Aangetroffen zijn duiten van Batenburg, Friesland, Gelderland, Overijssel, Reckheim, Stevensweert, West-Friesland en Zeeland. Uit de aangetroffen jaartallen mag worden geconcludeerd dat de clandestiene invoer doorging, ondanks de besluiten van de Geheime Raad waarmee werd getracht ze buiten de wet te stellen.

De aanzienlijke aantallen die in Schotland werden ingevoerd, tonen aan dat in weerwil van zware straffen die de overtreders hadden te duchten, grote profijten konden worden behaald. De koperen munten werden daartoe vermoedelijk op diverse plaatsen in West-Europa als bulk opgekocht en in een ander metaal verrekend. Ze werden vervolgens naar Schotland gesmokkeld en vooral in die gebieden waar een tekort aan pasmunt heerste aan de man gebracht. Onnodig op te merken dat de kopers verplicht waren hun leveranciers wezenlijk meer te betalen dan de bulkwaarde.

Op 16 september 1639 kondigde de Geheime Raad een besluit af waarin op de invoer van vreemd kopergeld de doodstraf werd gesteld. Ook dit besluit schijnt weinig tot verbetering van de bestaande toestand te hebben bijgedragen. Gevallen waarbij de doodstraf daadwerkelijk werd toegepast, zijn overigens niet bekend.

Misschien heeft de koperen duit er toe bijgedragen een tekort aan koperen pasmunt zoals dat in Engeland was ontstaan, in Schotland te voorkomen. ■

Een munt van het Vrije Friesland

HANS JACOBI
m.m.v. BOUKE JAN
VAN DER VEEN

[Dit artikel verscheen onder dezelfde titel in december 1998 in het kwartaalblad van het Fries Genootschap, *Fryslân*. Herplaatsing van dit artikel – met enkele kleine wijzigingen – in *De Beeldenaar* maakt het mogelijk dat ook een breed numismatisch publiek kennis kan nemen van deze bijzondere munt. – *Redactie*]

In het begin van 1998 werd door een metaaldetector-zoeker te Balk een $^2/_3$ ruitergroot uit de veertiende eeuw gevonden. Op het eerste gezicht geen spectaculaire vondst, zo een munt met een ruiter op de voorzijde en een kruis op de keerzijde. Maar het Latijns, vrij vertaalde opschrift 'Munt van de Vrijheid van Friesland' maakt hem tot een voorhands uniek en – gezien de nog immer bestaande fascinatie van vele Friezen voor hun verloren gegane vrijheid – sensationeel exemplaar uit een voor Friesland woelige en omstreden periode.

Wonderbaarlijke woorden

Zoals gebruikelijk werd de munt naar Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden gestuurd ter determinatie en registratie. Bij nadere beschouwing bleken de omschriften van dit exemplaar geheel onbekend. In plaats van de gangbare omschriften van de in Friesland circulerende munten uit Henegouwen of Kuinre, waren er wonderbaarlijke woorden te lezen. De omschriften zijn in het Latijn zoals in vroeger tijden gebruikelijk was. Op zulke muntstukken was meestal geen plaats voor langere omschriften zodat afkortingen noodzakelijk waren. Ook hier zijn de teksten afgekort en voorzien van een afkortingsteken, in dit geval een apostrof.

Op de voorzijde staat een gehelmde ruiter met geheven zwaard, het paard galopperend naar rechts, afgebeeld. Het omschrift begint bovenaan, waar als aanduiding van het begin van de tekst een gevoet kruis staat, het zogenaamde initiaalkruis. Het omschrift luidt: MONETA FRISIE LIBERT'. Als scheiding van de woorden zijn dubbele kruisjes en de achterbenen van het paard gebruikt. Voluit luidt het omschrift: 'Moneta Frisiae Libertatis', 'munt van de Vrijheid van Friesland' of 'munt van de Friese Vrijheid'. Hoewel in het klassiek Latijn de tweede naamval van woorden die op een A eindigen met AE geschreven dient te worden, was het vanaf de vierde eeuw al gebruikelijk om alleen een E te schrijven. In klassiek Latijn: FRISIA (= Friesland) en FRISIAE (= van Friesland); in vulgair (alledaags) Latijn FRISIA en FRISIE.

Sensationeel

Op de keerzijde staat een kruis met vier maansikkels in de hoeken, waar omheen twee omschriften staan. Beide omschriften beginnen met een initiaalkruis. Het op dit munttype gebruikelijke binnen-omschrift luidt: SIGNVM CRVCIS, 'het teken van het kruis'. Als scheiding van de woorden is een roosje gebruikt. Het buiten-omschrift luidt: IACOBVS AVRIFAB' FECIT. Voluit luidt het omschrift: 'Iacobus aurifaber fecit',

De Vrije Fries, zilver, 1,68 gram (Coll. Fries Museum, Leeuwarden)

'Jacob goudsmid heeft (dit) gemaakt'. Hier zijn een roosje en een punt als scheiding van de woorden gebruikt. De omschriften 'Munt van de Friese Vrijheid' en 'Jacob goudsmid heeft dit gemaakt' maken deze munt tot een uniek stuk. Een tot nu toe onbekende Friese munt en dan nog wel een met de haast magische woorden 'Friese vrijheid'. Wat een sensatie: een totaal onbekende munt met een onbekende naam erop, in geen catalogus vermeld, naar beste weten nog nooit door een numismaticus gezien! Volkomen terecht heeft het Fries Museum dit stuk aangekocht.

Hoewel de munt geheel onbekend is en de omschriften, gelet op vergelijkbare exemplaren, wel zeer ongebruikelijk zijn, is het toch mogelijk het stuk binnen de Friese muntgeschiedenis van de veertiende eeuw een plaats te geven. Daartoe is het nodig een drietal gegevens aan een nadere beschouwing te onderwerpen.

Om te beginnen is dat het munttype, de $^2/_3$ ruitergroot en de periode van gebruik van $^2/_3$ groten in Friesland. Vervolgens betreft de belangstelling het omschrift 'de Friese vrijheid', dat verwijst naar een zeker sinds het midden van de dertiende eeuw bestaand begrip. Tenslotte zijn wij geïnteresseerd in de maker, de Friese goudsmid Jacob, een ons onbekende fabrikant of ambachtsman.

Ridderan en flyogeran

In het 22e artikel van de *Willekeuren van de Opstalboom* uit 1323 wordt de muntomloop voor geheel Friesland geregeld. Naast verschillende andere muntsoorten worden hier ook *milites* of *ridderan* en *volucres* of *flyogeran* genoemd. Dit zijn $^2/_3$ groten, zoals blijkt uit de in Friesland consequent gehanteerde koers, respectievelijk Henegouwse met de afbeelding van een ruiter en Vlaamse met de afbeelding van een adelaar. Zij zijn in flinke aantallen bekend uit Friese bodemvondsten, zowel als losse vondsten als uit muntschatten. Deze munten werden vanaf circa 1270 in Henegouwen en Vlaanderen vervaardigd en waren in Friesland waarschijnlijk gedurende de gehele veertiende eeuw als dé standaardmunt in gebruik. De geheel vergelijkbare $^2/_3$ groten van Brabant, geslagen vanaf 1277 met de afbeelding van een engel, worden niet met name in de *Willekeuren* van 1323 genoemd maar zijn in Friesland ook veel gebruikt.

De waarde van deze ridders, vliegers en engelen wordt in 1323 als volgt beschreven: 'Dyne schillingh nyere engelscha penninghen ieffta fyower grathe tornaische schelma recknia foer XV munstera ieff osenbrugsche penningen deer jnder lekena tonga nyye penningen heten sin. And toleff alde engelsche jefta sex ridderen iefta sex flyogeren schelma recknya foer fijfteen monstra iefta osenbrugsche penningen' (Twaalf nieuwe Engelse penningen of vier tourse groten zal men rekenen voor vijftien Munsterse of Osnabrückse penningen die in de landstaal nieuwe penningen genoemd worden. En twaalf oude Engelse [penningen] of zes ridders of zes vliegers zal men rekenen voor vijftien Munsterse of Osnabrückse penningen). Dit betekent dat de ridders en vliegers voor $^2/_3$ Tourse groot of dubbele sterling gerekend worden. De Tourse groot is een Franse zilveren munt van ruim vier gram, ingevoerd in 1266, die als eerste relatief grote zilveren munt in geheel West-Europa als standaardmunt werd aanvaard. In de dertiende eeuw was de bovengenoemde koers ook in Henegouwen en Vlaanderen gebruikelijk. Volgens Duplessy's *Chronologie et circulation des 'Baudekins à Cheval'* (1971) werden in de jaren 1297-1298 het gewicht en gehalte van ridders en vliegers verlaagd en waren zij voortaan een halve groot waard. In 1312 werd de omloop van de ridders in

Henegouwen verboden. De goede stukken konden ingewisseld worden voor nieuwe munten, terwijl de slechte nabootsingen hun waarde verloren.

Winstgevend

De in de *Willekeuren van de Opstalboom* van 1323 genoemde koers van de ridders en vliegers van $^2/_3$ groot in Friesland was – om voorhands onbekende redenen – dus $^1/_3$ hoger dan de koers in de Zuidelijke Nederlanden! Dit zou het zeer winstgevend maken om vanaf circa 1300 Zuid-Nederlandse rijders, vliegers en engelen in Friesland te importeren en/of te slaan. Zeker na 1312, toen in Henegouwen de geldigheid van de 'baudekins a keval' beëindigd werd moet export naar Friesland goede winst hebben opgeleverd. (In het kader van dit artikel is niet mogelijk deze potentiële tegenstrijdigheid van de koersen in Henegouwen en Friesland nader te onderzoeken.)

Naast de import uit de Zuidelijke Nederlanden zou ook de aanmaak van 'ridders, vliegers en engelen' in het Noorden winst kunnen opleveren. Mogelijk is hierin een verklaring te vinden voor aanmuntingen van deze muntsoorten in vier munthuizen in de noordelijke streken: Kuinre, Vollenhove, Coevorden en Selwerd.

Uit Kuinre kennen we nabootsingen met ridders, zowel met zwaard als met lans en schild (naar die van Henegouwen), met adelaars (naar die van Vlaanderen) en engelen (naar die van Brabant). Op deze nabootsingen komen we de naam Jan tegen, waarmee Jan I (circa 1318?-1337) of Jan II (1337-voor 1363) kan zijn bedoeld. Van Vollenhove kennen we een $^2/_3$ ruitergroot met zwaard op naam van een Utrechtse bisschop Jan, waarschijnlijk Jan van Diest (1323-1340). Er is een kleine kans dat deze munt ook aan twee van zijn voorgangers Jan van Nassau (1267-1290), dan wel Jan van Sierck (1290-1296) kan worden toegeschreven. In Coevorden werden nabootsingen geslagen met adelaars en met ridders, zowel met zwaard als met lans en schild, waarschijnlijk op naam van Reinald II (1315-1370). En uit Selwerd kennen we anonieme nabootsingen met ruiter, lans en schild.

Productie tussen 1315-1370

De aanmuntingen van 'vliegers, ridders en engelen' in de Zuidelijke Nederlanden kunnen we vrij goed dateren tussen 1270 en 1311. Voor de nabootsingen uit de Noordelijke Nederlanden is het veel lastiger om begin en einde van de productie vast te stellen. Wel laten de regeringsjaren van de op de munten genoemde heren zien dat het begin van de Noord-Nederlandse productie na de beëindiging van de Zuid-Nederlandse productie ligt. De nabootsingen uit Kuinre op naam van Jan zijn in een periode na omstreeks 1318 en voor 1363 geslagen. Die van Coevorden in ieder geval na 1315 en voor 1370. De zeer zeldzame munten van Vollenhove en Selwerd zijn niet nauwkeuriger te dateren maar zullen in dezelfde tijd vervaardigd zijn. Onder verwijzing naar de periode waarbinnen de productie van Kuinre en Coevorden moet hebben plaatsgevonden, nemen we aan dat de munt van het Vrije Friesland tussen 1315 en 1370 is gemaakt.

Bijzondere positie

De periode van gebruik van de dubbele sterlingen in Friesland lijkt volgens de ons ten dienste staande archivalische bronnen vrijwel de gehele veertiende eeuw te beslaan. De vermeldingen lopen van 1323, het 22e artikel van de *Willekeuren van de Opstalboom* tot en met 1404, de vermelding in het Bolswarder Seendrecht, waar in § 21 vermeld wordt: 'dy merck to recknyen mith sextigha ridderen' (de mark te rekenen met zestig ridders). In de tweede helft van de veertiende eeuw zijn de ridder en andere $^2/_3$ groten al

ouderwetse munten in de omliggende gebieden. Het Friese gebied neemt dan een bijzondere positie in door deze muntsoort als Friese standaardmunt tot het einde van de veertiende eeuw te blijven gebruiken.

$^2/_3$ groten uit bodemvondsten

Voor een precisering van de datering van Jacobs $^2/_3$ groot kunnen de bodemvondsten uit het Friese gebied hulp bieden. Ter beschikking staan een aantal schatvondsten en losse vondsten. De datering van de schatvondsten helpt ons niet veel verder omdat veelal de vondst of alleen uit $^2/_3$ groten bestaat dan wel dat de $^2/_3$ groten de jongste munten in de vondst zijn. Enkele vondsten geven echter belangrijke aanwijzingen in de gewichten van de munten. De vondst Suameer 1995 die niet eerder dan 1277 begraven kan zijn, bevatte acht stuks vroege $^2/_3$ groten met hoge gewichten, lopend van 2,22 tot 2,57 gram met een gemiddelde van 2,36 gram. De vondst Bolsward 1983, die niet eerder dan 1318 begraven kan zijn, bevatte 37 stuks $^2/_3$ groten met lage gewichten, lopend van 1,43 tot 2,08 gram met een gemiddelde van 1,82 gram. In het elektronische muntvondstenbestand dat sedert enkele jaren op Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet wordt bijgehouden, zijn niet minder dan 47 vermeldingen van losse vondsten van $^2/_3$ ruitergroten uit de provincie Friesland opgenomen. Daarnaast staan ook nog 24 stuks uit de provincie Groningen in het bestand. Helaas is slechts van enkele munten het gewicht vastgelegd, variërend van 1,02 tot 1,86 gram.

IN FRIESLAND Vondst	datering	totaal	$^2/_3$ gr.	ruiter	adelaar	engel
Augustinusga 1945	na 1277	12	12	8	-	4
Suameer 1995	na 1277	8	8	-	3	5
Giekerk 1997	na 1303	13	3	3	-	-
Mirns 1997	na 1318	19	19	12	5	2
Oudega 1932	na 1318	13	13	7	-	6
Bolsward 1983	na 1318	37	37	26	8	3
BUITEN FRIESLAND Vondst	datering	totaal	$^2/_3$ gr.	ruiter	adelaar	engel
Nijmegen 1964	na 1280	4	1	1	-	-
Putten 1990	na 1306	95+	88+	2	4	1
Haarsterveld 1908	na 1315	2+	2	2	-	-

Gewichtsafname

Vooral het duidelijke verschil tussen de gewichten uit de vondst Suameer en die uit de vondst Bolsward geven een sterke aanwijzing voor het langzaam verminderen van het gewicht van de munten in de loop van de veertiende eeuw. In de vondst Bolsward met zijn relatief lichte munten zijn de oude, oorspronkelijk veel zwaardere stukken uit de Zuidelijke Nederlanden door snoeien teruggebracht op het gewicht dat in die latere periode gebruikelijk was. De aanmuntingen van Kuinre en Coevorden wegen zonder uitzondering minder dan twee gram. Enkele mooie, ongesleten en niet-gesnoeide stukken in de verzameling van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet wegen 1,65, 1,69, 1,77, 1,88 en 1,91 gram, dus gemiddeld 1,78 gram.

Het gewicht van de $^2/_3$ groot van het Vrije Friesland bedraagt 1,68 gram. Rekening houdend met het feit dat de munt tijdens zijn verblijf in de bodem zichtbaar aan corrosie onderhevig is geweest en daardoor enig gewicht heeft verloren, lijkt een oorspronkelijk gewicht van ongeveer 1,8 gram waarschijnlijk. Dit betekent dat de aanmunting door

Jacob waarschijnlijk laat in de aanmuntingsperiode van Kuinre en Coevorden plaatsvond, mogelijk rond 1350 of later.

De Friese Vrijheid

Uit de rond 800 opgetekende *Lex Frisionum* blijkt dat in die tijd Friesland verdeeld werd in drie delen die door afwijkende rechtsbepalingen van elkaar onderscheiden waren. In het westelijke deel, tussen Zwin en Vlie, ontwikkelde zich in de loop van de tiende en elfde eeuw het graafschap Holland, waaraan later Zeeland en West-Friesland werden verbonden. Voor overig Friesland tussen Vlie en Wezer werd in de elfde eeuw een landrecht vastgesteld: *de Zeventien Keuren en Vierentwintig Landrechten*. Hierin is een aantal Friese vrijheden vastgelegd en wordt ook de term het *fria Fresa* al aangetroffen.

In het gebied ten oosten van de Lauwers, de huidige provincie Groningen en Oost-Friesland, is aan het begin van de twaalfde eeuw al geen sprake van grafelijk gezag. In dit gebied blijkt de Friese vrijheid al rond het jaar 1100 de realiteit. In Friesland ten westen van de Lauwers, de huidige provincie Fryslân, worden in de twaalfde eeuw zowel de graaf van Holland als de bisschop van Utrecht met delen van het gebied beleend door de Duitse keizer. Hoewel graaf Floris IV in 1233 persoonlijk naar Westergo kwam, hebben de onderhandelingen niet tot de instelling van een grafelijke regering geleid. Noch de Hollandse graaf noch de Utrechtse bisschop zijn in staat geweest hun rechten in daadwerkelijk landsheerlijk gezag om te zetten. In de *Gesta abbatum orti sancte Mariae* waarin ook de pogingen van graaf Floris IV zijn beschreven, wordt de term Libertas Fresonum of 'Friese vrijheid' gebruikt onder verwijzing naar het zogenaamde Karelsprivilege. Daarin schonk Karel de Grote rechten en vrijheden aan de Friezen. Deze dertiendeeeuwse vervalsing diende om de rechtmatigheid van de Friese vrijheid te bewijzen.

Vaststaand begrip

Op grond van het voorgaande kan het begin van de feitelijke vrijheid van landsheerlijke heerschappij in Westerlauwers Friesland worden gesteld op de eerste helft van de dertiende eeuw. De term 'Friese vrijheid' is dus in de veertiende eeuw, wanneer de nieuw gevonden munt moet zijn gemaakt al lange tijd een vaststaand en in Friesland algemeen aanvaard begrip.

Normaal gesproken staat op (de voorzijde van) een munt de naam van de vorst vermeld op wiens gezag het stuk is geslagen, meestal onder toevoeging van zijn titel en het gebied waarover hij heerste. Philippus Dei Gratia Francorum Rex, Edwardus Rex Anglie Dominus Hybernie, Johannes Dux Brabantie, Ludovicus Dei Gratia Comes et Dominus Flandrie of Guillelmus Dux Comes Hollandie et Zelandie, voorbeelden te over. (Filips bij de gratie Gods koning van Frankrijk, Edward koning van Engeland en heer van Ierland, Jan hertog van Brabant, Lodewijk bij de gratie Gods graaf en heer van Vlaanderen of Willem hertog [van Beieren] en graaf van Holland.) Maar in het Vrije Friesland was dat onmogelijk; er was immers geen graaf. Dus daarom hier geen 'munt van de graaf van Friesland', maar 'munt van het Vrije Friesland'.

Jacobus aurifaber

Op Engelse pennies of sterlingen staat de naam van de koning op de voorzijde van de munt. Op de keerzijde was het gebruikelijk om de naam van de verantwoordelijke muntmeester en de muntplaats te vermelden, bijvoorbeeld Nicole on Lund (Nicole te Londen) of Ricard on Cant (Richard te Canterbury). Deze Engelse gewoonte vond navolging op het continent. In Brabant zien we bijvoorbeeld op penningen uit

de dertiende eeuw de afkorting 'Bast' voor Bastien en op de sterlingen 'Walt' voor Walter, maar na 1300 wordt dit gebruik in Brabant beëindigd. De vermelding van de naam van de maker, Jacobus aurifaber, is in de veertiende eeuw dan ook zeer ongebruikelijk. Deze Latijnse naam kan vertaald worden als Jacob of Jacobus goudsmid. In het klassiek Latijn betekent het woord 'faber' werkman in hout, steen of metaal, dus ambachtsman. Maar in het middeleeuws Latijn betekent het naast smid ook goudsmid. Het woord aurifaber, van 'aurum' = goud en 'faber', betekent dus zeker goudsmid. Dit is niet zomaar een achternaam, maar zeker in die tijd en nog eeuwen later een beroepsnaam, dus de goudsmid Jacob en niet Jacob Goudsmid.

Muntateliers

De vermelding van de naam op de munt laat twee interpretaties toe. Denkend aan de Engelse of Brabantse voorbeelden kan de goudsmid Jacob beschouwd worden als een muntmeester, verantwoordelijk voor de productie in een muntatelier. Op basis van het professionele uiterlijk van de munt zou goudsmid Jacob muntmeester van een van de ons bekende muntateliers in het Noorden van ons land kunnen zijn. Nauwkeurige vergelijking met de $^2/_3$ ruitergroten van Kuinre en ook met die van Coevorden, Vollenhove en Selwerd laat zien dat de gravering van alle onderdelen van Jacob's munt anders is dan die uit de bekende muntateliers. De munt van goudsmid Jacob is dus niet gegraveerd in een van deze munthuizen. Het lijkt ook minder waarschijnlijk dat we hier niet alleen te maken hebben met een onbekende munt, maar ook nog met een onbekend muntatelier met een productie van enige omvang.

Opdrachtgever onbekend

De andere mogelijkheid is om Jacob als een goudsmid te beschouwen die als gerenommeerd ambachtsman stempels heeft gegraveerd en in eigen beheer een kleine, eenmalige muntproductie heeft gemaakt. Iedere goede goudsmid moet zonder meer in staat zijn geweest om munten met een professioneel uiterlijk te vervaardigen. Waarom of voor wie goudsmid Jacob deze bijzondere munten heeft geslagen valt niet te bepalen. Mogelijk heeft onze goudsmid een speciale opdracht van een hoofdeling of een andere belangrijke Fries gekregen. Mogelijk heeft hij op basis van politieke bevlogenheid zelfstandig een kleine aanmunting verzorgd. Zonder archivalische gegevens is het onmogelijk hierover concrete uitspraken te doen. Zeker is dat de munten van Jacob geen vervalsingen zijn. Als onze goudsmid geld had willen verdienen met het vervaardigen van valse munten, had hij zeker geen bijzondere en opvallende omschriften op zijn munt geplaatst. Dan zou hij stempels gegraveerd hebben met een zo getrouw mogelijke afbeelding van een bekende munt en met deze stempels munten van verzilverd koper hebben geslagen.

Friese steden

Blijft de vraag waar hij dan zijn beroep zal hebben uitgeoefend. Hij moet gezien het omschrift met het Vrije Friesland in het Friese gebied hebben gewerkt, waarschijnlijk in een stad waar meer klandizie te verwachten was dan in een dorp. Er zijn argumenten die het aannemelijk maken dat Jacob werkzaam was in een van de steden in de huidige provincie Friesland. Ten eerste zijn de meeste $^2/_3$ ruitergroten gevonden in de huidige provincie Friesland, meer dan in Groningen en Oost-Friesland. Ten tweede komt het uiterlijk van Jacobs munt enigszins overeen met de producten van het muntatelier te Kuinre. De oplage van de 2/3 ruitergroten van goudsmid Jacob is zeker klein geweest. In de tot nu bekend geworden schatvondsten

met $^2/_3$ groten zijn geen munten van Jacob aangetroffen. Ook in de elektronische vondstregistratie van het KPK, waarin al ruim tachtig stuks $^2/_3$ ruitergroten zijn geregistreerd, is slechts dit ene exemplaar van goudsmid Jacob opgenomen. Ook in oude verzamelingen is nooit een munt van Jacob aangetroffen.

De grote vraag blijft het waarom van deze muntslag. Zij is op basis van onze huidige kennis niet te beantwoorden. Is Jacobs kleine productie met een zeker doel geslagen of voor een speciale gelegenheid? Zijn de munten gemaakt voor een bepaalde opdrachtgever of heeft onze goudsmid zelfstandig een beperkte productie gemaakt? We weten het niet.

Emotionele waarde

In een wereld waarin alle munten geslagen werden op naam van een vorst, heerser over een bepaald gebied, neemt de $^2/_3$ ruitergroot van het Vrije Friesland met alleen de vermelding van de naam van een ambachtsman een unieke positie in. De munt is van een type dat gedurende de veertiende eeuw in Friesland als standaardmunt fungeerde. Het gewicht van krap 1,7 gram doet vermoeden dat het stuk rond of kort na 1350 in Friesland is geslagen. Hij is gemaakt door een goudsmid met de naam Jacob. Zonder archivalische gegevens is het onmogelijk vast te stellen of Jacob de munten op eigen gezag vervaardigde of in opdracht van een Friese hoofdeling. Voor de productie van de munten heeft Jacob zeer professionele stempels gemaakt, maar gedetailleerde vergelijking van het uiterlijk maakt duidelijk dat hij zelfstandig werkte en niet verbonden was aan een van de munthuizen in de noordelijke gewesten. Van de $^2/_3$ ruitergroten die zijn gevonden in Westerlauwers Friesland zijn de meeste afkomstig uit deze provincie. Dit maakt het waarschijnlijk dat onze goudsmid werkzaam was in één van de steden van het huidige Friesland. Omdat er tot nu toe slechts één exemplaar is teruggevonden, mag worden aangenomen dat zijn productie van geringe omvang was en niet in verhouding kon staan met de aantallen die in Kuinre en in Coevorden zijn vervaardigd. Naar het waarom van de aanmunting kunnen we slechts gissen.

Vast staat dat het Fries Museum met de aankoop van de munt van Jacobus aurifaber niet alleen een museumobject heeft verworven met een grote emotionele waarde voor de Friezen, maar ook een intrigerende munt die in de Nederlandse numismatiek een unieke positie inneemt.

De belangrijkste typen van in Friesland gevonden ruiters, adelaars en engelen:

Henegouwen
- Margaretha van Constantinopel (1244-1280)
  2/3 groot: ruiter met zwaard naar rechts, Chalon 13-17
  MONETA. VALENCENENSIS / MARGARETA. COMITISSA
  2/3 groot: ruiter met zwaard naar links, Chalon 18-19
  MONETA. VALENCENENSIS / MARGARETA. COMITISSA
- Jan II van Avesnes (1280-1304)
  1/2 groot: ruiter met zwaard en schild naar rechts, Chalon 26
  IOHS. COMES. HANONIE / MONETA. VALENCHINIS
  1/2 groot: ruiter met lans en schild naar links, Chalon 27-28
  IOHANNES. COMES. HANONIE / MONETA. VALENCENENSIS
- Willem I (1304-1337)
  1/2 groot: ruiter met lans en schild naar links, Chalon 45
  GVILL. COMES. HANONIE / MONETA. NOVA. VALENCENENSIS

Vlaanderen
- Margaretha van Constantinopel (1244-1280)

2/3 groot: dubbelkoppige adelaar, Gaillard 144-147
MARGARETA COMITISSA / FLANDRIE AC HAYNONIE

- Gwijde van Dampierre (1280-1305)
  1/2 groot: dubbelkoppige adelaar, Gaillard 149-152
  C. COM. FLAND. MARCH. NAMUC / MONETA VILLE DE ALOST
- Robert van Bethune (1305-1322)
  1/2 groot: ruiter met schild en lans naar links, Gaillard 172-173
  ROBERTVS. COMES. FLANDRIE / MONTA. VILLE. ALOSTESIS

Brabant

- Jan I (1268-1294)
  2/3 groot: frontaal staande engel, de Witte 260
  IOHANNES. DVX. BRABANTIE / MONETA. BRUXELLENCIS
- Jan II (1294-1312)
  1/2 groot: ruiter met schild en lans naar links, de Witte 308
  IOHANNES. DVX. BRABANTIE / MONETA. ANTWERPIENSIS

Kuinre

- Jan I / II (1318-1336-1363)
  2/3 groot: ruiter met zwaard naar rechts, vdChijs 2.26-27
  IOHANS. DNI. DE. CVNRE / MONETA. I. CURE. I. OMI. DOMI
  2/3 groot: ruiter met schild en lans naar links, vdChijs 2.29-33
  IOHANNES. DNS. IN. CVNRE / MONETA. DOMINI. DE. CVNRE
  2/3 groot: staande engel, vdChijs 20.10
  IOHANNES. DE. CVNRE / MONETA. I. CVRE. I. OMI. DOMI
  2/3 groot: dubbelkoppige adelaar, vdChijs 2.25
  IOHANS. DOMI. DE. CVNRE / MOTA. CNRE. I. OMI. DOMI

Utrecht (Vollenhove)

- Jan van Diest (1323-1340)
  2/3 groot: ruiter met zwaard naar rechts, vdChijs 30
  IOHIS. TRAIECTENSIS. E. / MOTA. VOLLEHO. I. OMI. DMI.

Koevorden

- Reinoud II (1315-1370)
  2/3 groot: ruiter met zwaard naar rechts, vdChijs 21.9
  RENOLT. DNI. DE. KOVORDE / MONETA. DE. KOVORDENSIS
  2/3 groot: ruiter met schild en lans naar links, vdChijs 2.10
  RENOLD. DNS. KOVORD / MONETA. KOVORDENSIS
  2/3 groot: dubbelkoppige adelaar, vdChijs 31.8
  REINOLD. DNI. DE. KOVORDE / MONETA. IN. KOVORDE

Selwerd

- anoniem (ca. 1350?)
  2/3 groot: ruiter met schild en lans naar links, vdChijs 18.1
  MONETA. ZELWORDE / MONETA. ZELWORDENSIS

Het Vrije Friesland

- goudsmid Jacob (werkzaam ca. 1350?)
  2/3 groot: ruiter met zwaard naar rechts, MONETA. FRISIE. LIBERT' / IACOBVS. AVRIFAB'. FECIT

LITERATUUR

R. CHALON *Les monnaies des comtes de Hainaut* (Bruxelles 1848)

A. DE WITTE *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant* (Anvers 1894)

J. DUPLESSY Chronologie et circulation des 'Baudekins à Cheval' *Revue belge de Numismatique* (1971) 169-234

V. GAILLARD *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre* (Gand 1852)

A. KAPPELHOFF Friesische 'Schuppen'? Zum Geldumlauf Frieslands in 14.Jahrhundert *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 18-20 (1964-1966). 433-446

J. LAFAURIE *Les monnaies des rois de France* (Paris 1951)

H. SCHMIDT Studien zur Geschichte der friesischen Freiheit im Mittelalter *Jahrbuch der Gesellschaft für Bildende Kunst und Vaterländische Altertümer zu Emden* 43 (1963) 5-78

O. VRIES *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese vrijheid* (Leeuwarden 1986)

Muntmelange

PAUL BELIËN

Een zeldzame nabootsing van een Romeinse denarius

Vorig jaar is op een terp bij Balk in Friesland een zilveren munt gevonden met een wat merkwaardig uiterlijk. De voorzijde toont een kop naar rechts en op de keerzijde zijn twee staande figuren te ontwaren met een lans in de hand en tussen hen in een aantal niet direct nader te duiden objecten. Op beide zijden lijken letters te staan, hier is echter geen zinnige tekst uit samen te stellen. Het gewicht van dit muntstuk is 3,283 gram, de diameter is 20,3 mm.

De voorstelling op voor- en keerzijde doet vermoeden dat we hier te maken hebben met een Romeinse denarius. De stijl van de munt lijkt echter niet op die van 'normale' Romeinse munten. Het slordige uiterlijk van deze munt is echter te verklaren. We hebben hier namelijk niet te maken met een officiële Romeinse munt, geslagen in een Romeinse muntwerkplaats, maar met een zogenaamde barbaarse imitatie. De in Friesland gevonden munt blijkt een slechte kopie te zijn van een Romeinse denarius van het zogenaamde 'Gaius en Lucius type'. Gaius en Lucius Caesar waren de kleinzonen van keizer Augustus (27 v. Chr.-14 n. Chr.) en bestemd om hem op te volgen. Om de Romeinse burgers alvast bekend te maken met zijn opvolgers liet Augustus zijn kleinzonen afbeelden op munten. Gaius en Lucius stierven echter beiden voor Augustus zijn laatste adem uitblies.

De imitatie uit Friesland (particuliere collectie)

Een 'officieel' exemplaar (KPK, Leiden)

Leggen we een officiële Romeinse munt van dit type naast de kopie dan wordt duidelijk wat op de laatste eigenlijk is afgebeeld. Op de voorzijde van de originele Romeinse denarius is de kop van keizer Augustus te zien met het omschrift: CAESAR AVGVSTVS DIVI F. PATER PATRIAE (*Caesar Augustus, zoon van de vergoddelijkte, vader des vaderlands*; Augustus was de geadopteerde zoon van Julius Caesar, die na zijn dood goddelijk was verklaard). De keerzijde toont Gaius en Lucius Caesar met ieder een schild en lans in de hand. Boven hun hoofden zijn een lituus (kromstaf) en een simpulum (scheplepel) afgebeeld, twee voorwerpen die een rol speelden in de Romeinse offerdienst. Het omschrift van de keerzijde luidt: C.L.CAESARES AVGVSTI F. COS. DESIG. PRINC. IVVENT. (*Gaius en Lucius Caesar, zonen van Augustus, consuls, tot kroonprinsen benoemd*). Dit type munt is van 2 v. Chr. tot 4 n. Chr. geslagen in Lyon, de hoofdstad van de Romeinse provincie Gallië.

Tijdens de regering van Augustus werd het Romeinse Rijk door veroveringen sterk uitgebreid. Romeinse soldaten brachten hun salaris en daarmee ook het uitgebreide Romeinse geldsysteem naar onze streken. Handelaren en andere lieden die een graantje mee wilden pikken vestigden zich rond

Romeinse legerplaatsen. Al snel ontstonden naast de legerkampen nederzettingen waar men voor dagelijkse betalingen gebruik maakte van koperen munten. De zilveren denarii werden meer als spaargeld en handelsmunt gebruikt. Voor Augustus aan de macht kwam waren lange tijd nauwelijks koperen munten geslagen. Door de economische ontwikkelingen in de periode rond het begin van de jaartelling ontstond juist behoefte aan kopergeld met een lagere waarde voor het doen van dagelijkse kleine betalingen. Door deze grotere vraag was er een schaarste aan kleingeld ontstaan. Tijdens de regering van Augustus was men begonnen met het slaan van kopergeld om dit tekort op te heffen. Zeker in het begin zullen er nog niet voldoende van deze pasmunten hebben gecirculeerd om in de behoefte hieraan te kunnen voorzien. Dit wordt duidelijk geïllustreerd door Keltische muntjes van het AVAVCIA-type die in grote aantallen in het Romeinse legerkamp op het Kops Plateau te Nijmegen zijn gevonden. Deze Keltische geldstukjes circuleerden naast de Romeinse munten. Verder wijst het veelvuldig voorkomen van gehalveerde Romeinse koperen munten in dit legerkamp ook op een grote behoefte aan kleinere muntsoorten. Men hakte simpelweg een muntstuk in tweeën om een exemplaar met een lagere waarde te verkrijgen.

Onze streken bevonden zich in een uithoek van het Romeinse Rijk. De dichtstbijzijnde Romeinse muntwerkplaatsen bevonden zich te Lyon en Nîmes in Zuid-Frankrijk. Doordat men hier ver van verwijderd was en transport van grote hoeveelheden geld een moeizame zaak moet zijn geweest, is het mogelijk dat de aanvoer van munten soms gehaperd heeft. De tekorten aan kleingeld die al bestonden konden zo verergerd worden. Indien er niet voldoende munten in onze streken beschikbaar waren dan greep men misschien terug op het zelf vervaardigen van imitaties van de officiële emissies. Dit kan de verklaring zijn voor het veel voorkomen van nabootsingen van Romeins kopergeld. Deze zijn vermoedelijk lokaal vervaardigd in tijden dat men een tekort aan officiële Romeinse munten had. Ze blijken vooral gevonden te worden ten zuiden van de grote rivieren, in het gebied dat tot het Romeinse Rijk heeft behoord. Dit wijst erop dat de imitaties ook werkelijk in deze streken zijn gebruikt en binnen het Romeinse geldsysteem hebben gecirculeerd naast de exemplaren uit de officiële muntwerkplaatsen. De productie van dergelijke imitaties zou een nog grotere vlucht nemen tijdens de regeringsperiode van keizer Claudius (41-54).

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Keltische munt van het AVAVCIA-type (KPK, Leiden)

Voorzijde van een gehalveerde munt, geslagen tussen 20 en 10 v. Chr. te Nemausus (het huidige Nîmes in Zuid-Frankrijk) (KPK, Leiden)

Imitaties van koperen Romeinse munten worden regelmatig gevonden in Nederlandse bodem. Zilveren nabootsingen zijn aanmerkelijk zeldzamer. In het vondstbestand van Het Koninklijk Penningkabinet, met circa 4000 munten uit de augustëische periode, is maar één andere imitatie van een zilveren Romeinse denarius uit deze tijd te vinden. Het zou kunnen dat deze twee nabootsingen hun bestaan ook te danken hebben aan een haperende geldtoevoer en de hiermee gepaard gaande tekorten aan muntstukken. Het minder voorkomen van zilveren imitaties kan misschien verklaard worden doordat zilveren munten een hogere waarde hadden en minder gebruikt werden in het dagelijkse betalingsverkeer dan kopergeld. Kortom: er was minder vraag naar zilveren munten en meer naar koperen exemplaren. In de periode rond het begin van onze jaartelling circuleerden er tevens nog grote aantallen Romeinse denarii uit de tijd van de Romeinse Republiek (voor circa 30 v. Chr.). Deze munten waren in grote hoeveelheden geslagen en waren blijkbaar in voldoende aantallen aanwezig in de geldomloop om aan de behoefte te kunnen voldoen. In deze periode bestond er derhalve een groot tekort aan koperen munten terwijl er waarschijnlijk voldoende zilvergeld in omloop was.

De imitatie uit Friesland valt buiten het gebied waar de Romeinen zich permanent gevestigd hadden. Wat de reden is voor het voorkomen van een dergelijke nabootsing alhier is moeilijk te verklaren. In deze tijd werd nog niet op grote schaal handel gedreven tussen Romeinen en Friezen. Wel zijn er enkele muntvondsten aan te wijzen die waarschijnlijk in relatie staan met Romeinse militaire campagnes in het noorden van Nederland (zie: P.A.M. Beliën 1994). Het is mogelijk dat de imitatie uit Friesland ook daar vervaardigd is. Het lijkt mij echter aannemelijker dat dit exemplaar ten zuiden van de grote rivieren is gemaakt en in de beurs van een Romeins militair in Friesland terecht is gekomen en hier in de bodem is geraakt. Dit wordt ondersteund door het voorkomen van grote aantallen nabootsingen van Romeinse koperen munten in legerkampen ten zuiden van de grote rivieren. Dit wijst erop dat de nabootsingen in deze streken zijn vervaardigd en zijn gebruikt binnen het Romeinse geldverkeer. Of hetzelfde geldt voor deze imitaties blijft echter een theorie die niet te bewijzen valt. Op grond van de vondst van een tweetal zilveren nabootsingen valt immers niet veel met zekerheid te zeggen over dit soort munten. Hiervoor zijn meer gegevens nodig. In de nabije toekomst zal daarom verder onderzoek worden gedaan waarbij data uit vondstbestanden in het buitenland worden meegenomen. Misschien zal dit antwoorden op de vele vragen opleveren. In ieder geval is Nederland weer een klein numismatisch raadsel rijker. ■

Met dank aan drs B.J. van der Veen voor het beschikbaar stellen van uitgebreide informatie uit het vondstbestand. Foto's en vondstgegevens: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden.

LITERATUUR

P.A.M. BELIEN Denarii op drift *Westerheem* 43 (1994) 176-180

H. ENNO VAN GELDER en JOH.S.BOERSMA *Munten in muntvondsten* (Bussum 1967) 16-19

Penningnieuws

ADRI VAN ROOIJEN
Ingeborg Imago
Gegoten brons (84 x 86 mm)
Vz.: Een naar links gewend profielportret van galeriehoudster Ingeborg Peeperkorn. De karakteristiek van haar kapsel was bepalend voor de contour van deze penning, zo ongeveer tussen een cirkel en een ovaal in.
Kz.: Hier is afgebeeld de pui van de galerie te Amsterdam. Het silhouet van Ingeborg is net even zichtbaar achter de etalageruit; verder een schilderij, de open deur en enkele traptreden. In de cartouches op de pilasters staat het jaartal 1998 vermeld: zij werd 60 jaar en ook de galerie bestond toen al weer $13^1/_2$ jaar. Het bovenlicht toont een klerenhanger, bedoeld als gemeenschappelijke handtekening van de man van Ingeborg (David Peeperkorn) en de ontwerper. De letters werden op de penning geboetseerd en de cijfers kregen een intaglio-uitvoering. Deze techniek werd ter wille van de dieptewerking ook binnen de ramen aangewend.

PIERROT VAN LEEST

In opdracht van het gemeentebestuur van Lieshout

Bronzen gietpenning (80 mm), 1996

Vz.: Portret van de CdK van Noord-Brabant, mr F.J.M. Houben, met randschrift.

Kz.: In de blokvorm van de vlag van Noord-Brabant het wapen van de gemeente Lieshout en de plattegrond van de nieuwe gemeente Laarbeek, tezamen met data.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing. *Jaarpenningen voor 15 november insturen s.v.p.*

Herdenkingspenning 125 jaar Koninklijke Eijsbouts, klokkengieterij en fabriek van torenuurwerken te Asten
Bronzen gietpenning (75 mm), 1997
Vz.: Torenwijzerplaat waar, door een luik, een man de grote wijzer monteert. Op de kleine wijzer links van hem, een duifje. Vanwege de grote hoeveelheid uitwerpselen die overal in en op klokkentorens door deze vliegende schepseltjes worden achtergelaten, is er een, niet bepaald vriendelijke, relatie ontstaan tussen de monteurs en voornoemde 'wildpoepers'. Maar toch: het duifje zit er en de monteur ziet het.
Kz.: Het interieur van de klokkentoren direct achter de wijzerplaat: een vaak kleine ruimte, waar de klokken in harmonie bijeenhangen en luiden.

Bronzen gietpenning (80 mm), 1994
Vz.: Portret van P.A.C.C van Hout, burgemeester van Lieshout, met randschrift.
Kz.: In het midden, verdiept, een bejaard echtpaar met een poes. Daaromheen in Latijn: 'Een sterke geest is niets te machtig'. Voorts, als randschrift, de naamsvermelding van de beide bejaardenstichtingen: de schenkers van deze penning.

Cultuurpenning van de Gerard Kuijpers-stichting
Bronzen gietpenning (65 mm), 1995
Vz.: Tafereel uit *De Witte* van Ernest Claes. De Witte op het moment dat hij zich verstopt voor zijn moeder wanneer zij komt informeren, bij zijn nog in de beek zwemmende vriendjes, met de vraag: 'hedde onze witte nie gezien...'
Kz.: Verklarende tekst en logo van de Gerard Kuijpersstichting. ■

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Boekbesprekingen

JAN VAN GEELEN

G.P SANDERS *Het ontstaan van Het Vervolg op Van Loon*. Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht 1999. ISBN 90-73465-06-0, 96 blz., *f* 15. (Toezending door overmaking van *f* 15 + *f* 7,50 op giro 5170 Stichting Het Nederlands Muntmuseum Utrecht, met vermelding gewenste titel.)

In dit derde deeltje uit de serie 'Bronnen van de vaderlandse muntgeschiedenis' presenteert G.P. Sanders (conservator van de collectie van de Kanselarij der Nederlandse Orden – Nationaal Museum Paleis Het Loo, Apeldoorn) materiaal uit nog niet eerder ontsloten bronnen over het ontstaan van het penningkundige standaardwerk *Het Vervolg op Van Loon* (10 delen, 1821-1869). Deze uitgave is een interessante aanvulling op de in 1997-1998 in *De Beeldenaar* verschenen artikelenreeks over dit onderwerp en de in 1998-1999 door Het Nederlands Muntmuseum georganiseerde tentoonstelling. Feitelijke geschiedenis, boeiend en van waarde.

ALBERT A.J. SCHEFFERS *Koninklijke bezoeken aan Utrecht en de Munt in de 19de eeuw*. Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht 1999. ISBN 90-73465-08-7, 80 blz., *f* 15. (Toezending door overmaking van *f* 15 + *f* 7,50 op giro 5170 Stichting Het Nederlands Muntmuseum Utrecht, met vermelding gewenste titel.)

In dit deel 4 in de reeks 'Bronnen van de vaderlandse muntgeschiedenis' worden elf bezoeken van personen van koninklijke bloede aan de stad Utrecht alleen, aan de Munt alleen, of aan de stad en de Munt samen beschreven, waarbij het onderzoek zich met name richt op de numismatische resultante van deze koninklijke bezoeken. Het zijn elf korte beschrijvingen, feitelijk gesitueerd, met pittoreske details en een twintigtal illustraties (met name van gedenkpenningen). Deze uitgave is tot stand gekomen naar aanleiding van het bezoek dat koningin Beatrix op 30 april 1999 aan Utrecht heeft gebracht. In dat kader was in die periode tevens een tentoonstelling in Het Nederlands Muntmuseum te zien: 'Een Vorstelijk onthaal! Koninklijke bezoeken aan de Munt 1813-1910'.

ELISABETH WYNHOFF *Hans Karl Burgeff Medaillen Plaketten Münzen. Gesamtverzeichnis 1951-1997 anhand des Bestandes im Museum Schloss Moyland*. Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst/Museum Schloss Moyland. Bedburg-Hau 1999. ISBN 3-7861-1278-9, ing., 188 blz.

In mei 1997 is in Bedburg-Hau (tussen Kalkar en Kleve) het museum voor moderne kunst (19e en 20e eeuw) Schloss Moyland geopend. De basis van het museum wordt gevormd door de enorme kunstverzameling van de broers Hans en Franz Joseph van der Grinten. Hieronder zijn bijna 5000 werken van Joseph Beuys. Daarom is hier ook het Joseph Beuys Archiv des Landes Nordrhein-Westfalen, nauw gelieerd met de Düsseldorfse kunstacademie, gevestigd. Aan dit museum heeft de beeldhouwer Hans Karl Burgeff (20.4.1928 Würzburg) in het

voorjaar van 1997 zijn complete oeuvre aan plaketten en penningen ten geschenke gegeven. Het museum heeft daarbij op zich genomen deze verzameling te inventariseren en in goede orde te publiceren. Dit boek is daar het resultaat van. Het is tegelijk uitgegeven als deel 9 in de reeks 'Die Kunstmedaille in Deutschland' van de Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst, waarvan Burgeff een der medeoprichters was. Na korte inleidende teksten van Hans van der Grinten en Wolfgang Steguweit, geeft Burgeff zelf in een kort opstel 'Ist das Auge göttlich' enkele gedachten over de penning: 'Was aber vermag das runde, unrunde Stück Gips, Ton, Metall, genannt Medaille? Ich meine, allerhand gleichzeitig: Haptisches und Zeichenhaftes, Illusion und exaktes Volumen, Perspektive und Täuschung, sogar Licht und Schatten zeigen als plastischen Wert und alle Umkehrungen. Viel, sehr viel ist das, was da jeweils zu einem klaren Satz mit brauchbarer Grammatik zusammenkommen soll. So machte ich mich daran, bei aller Gedanklichkeit die dem Sujet innewohnt, die Direktheit, Sinnenhaftigkeit wieder voranzubringen.' De presentatie van Elisabeth Wynhoff telt een vijftiental bladzijden en is sterk biografisch en feitelijk. Het eigenlijke catalogusdeel (160 blz.) telt 223 nummers, waarvan de bijbehorende werken alle zijn afgebeeld. Uit dit boek komt Burgeff naar voren als een van de belangrijke Duitse medailleurs uit de tweede helft van deze eeuw, die in zijn werk de ontwikkelingen van de tijd vrij vorm geeft en daarbij continuïteit en vernieuwing verenigt en in de hand houdt. Het is een fraaie catalogus met boeiend werk, van een kunstenaar die met zijn opvattingen in tekst en reliëf een sympathieke indruk maakt. ■

ROMEINEN IN TEYLER

Het oudste door mensenhanden gemaakte voorwerp in Teylers Museum is een Romeinse denarius uit de derde eeuw v. Chr. Deze munt maakt deel uit van een verzameling Romeinse munten die in 1876 door mr A.J. Enschedé aan het museum werd geschonken. Aan de hand van stukken uit deze collectie wordt een beeld gegeven van de Romeinse muntslag van de derde eeuw v. Chr. tot de vijfde eeuw n. Chr. Van 3 mei tot 29 augustus in Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: Munten,
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

VPK op Internet
Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jaarpenning 1999
De jaarpenning 1999 *Een muur afbreken is een uitzicht opbouwen*, ontworpen door Onno Boekhoudt, is in bewerking.

Inschrijfpenning 1999
De inschrijfpenning *Rodin* van Cor Hund zal gepubliceerd worden in *De Beeldenaar* nummer 5 1999, die in de eerste helft van september 1999 zal verschijnen.

Contributiebetalingen
Er zijn nog leden die de contributie 1999 moeten betalen. Wij zien de betaling graag zo spoedig mogelijk tegemoet.

Workshop penningen maken
De workshop penningen maken 1999 te Tilburg is 15 mei beëindigd. De werkgroep houdt u op de hoogte voor wat betreft de voortgang.

Ledenvergadering 1999
De 74e Algemene Ledenvergadering is gehouden op 8 mei 1999 in het Bethaniënklooster te Amsterdam. Een resumé kunt u in de volgende *Beeldenaar* tegemoet zien.

Excursie Bronsbeeldgieterij Binder te Haarlem
Voor deze excursie hebben ongeveer 50 leden zich opgegeven. U krijgt zo spoedig mogelijk bericht omtrent de data.

Adreswijzigingen en Opzeggingen
Adreswijzigingen en opzeggingen s.v.p. doorgeven aan het secretariaat Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk. ■

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Tentoonstellingen

HET IS GEBEURD MET DE GULDEN!
Onder deze nostalgische en vrolijke titel is een tentoonstelling te zien over alle grote en kleine gebeurtenissen die de Nederlanders de laatste honderd jaar met de gulden hebben beleefd. Niet alleen het dagelijkse leven komt aan de orde (huisboekjes, lonen, kasboeken), maar ook worden historische en economische aspecten belicht; hierbij is plaats ingeruimd voor foto's, films en muziek. Maar er zijn natuurlijk ook gouden, zilveren en nikkelen guldens te zien, en papiergeld. Tot en met 13 februari 2000 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zondag en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM III
De derde tentoonstelling in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) geeft een nieuw inzicht in de muntgeschiedenis in de periode van de regering van Willem III (1849-1890); tot 12 november 1999.

EURO
Tentoonstelling van de Nederlandse ontwerpen van de euro, en de ontwerpen voor de nationale zijde van de euro. Ook zijn de eerste euromunten van België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Nederland, Oostenrijk en Spanje te zien. In Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), geheel 1999.

CRISIS BINNEN DE BOURGONDISCHE MUNTUNIE 1434-1499
Expositie over de muntslag in de Bourgondische Nederlanden. Vooral de periode waarin het muntstelsel onder een gierende inflatie gebukt ging (1486-1496) en het daarop volgende herstel en de stabiliteit zijn het onderwerp van deze presentatie. De totstandkoming van de Bourgondische muntunie is actueel door de aanstaande invoering van de euro. Van 12 juni tot en met 1 oktober in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor).

STEDELIJKE MUNTSLAG IN FRIESLAND
Een overzichtstentoonstelling over de muntslag in de steden Leeuwarden, Bolsward, Sneek, Franeker en Workum in de periode 1425-1493 (in samenwerking met het Fries Museum). Van 11 mei tot 24 augustus in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00 - 17.00 uur.

Zie ook pagina 189.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4allnl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

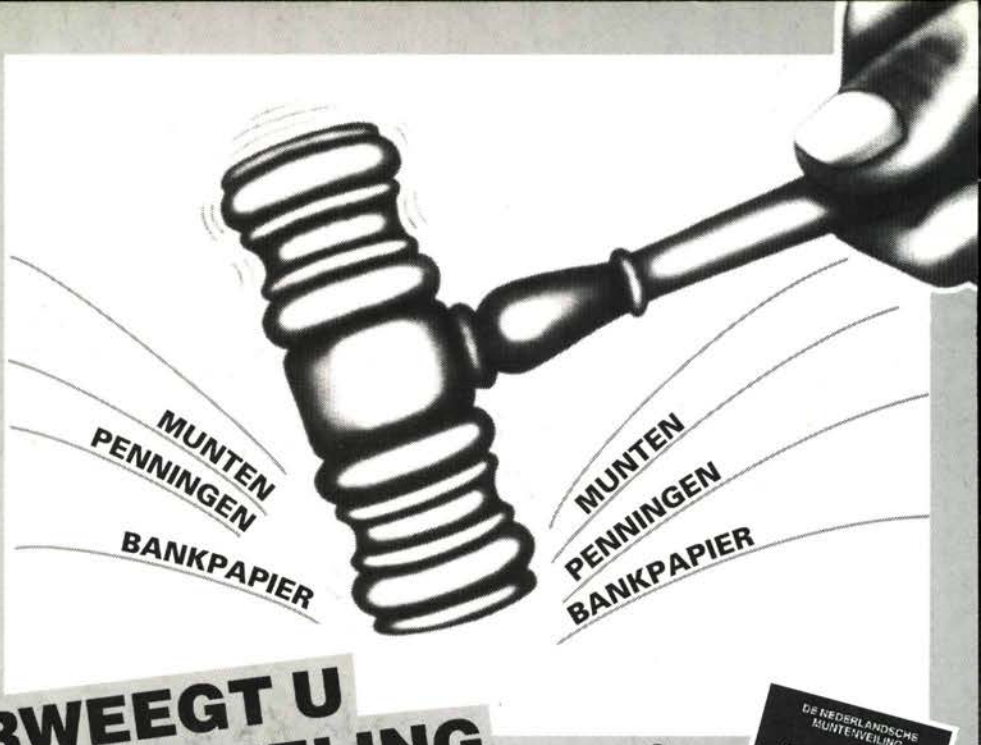
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

West-Friesland. Dubbele dukaat 1684. FDC. Delm.835

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs

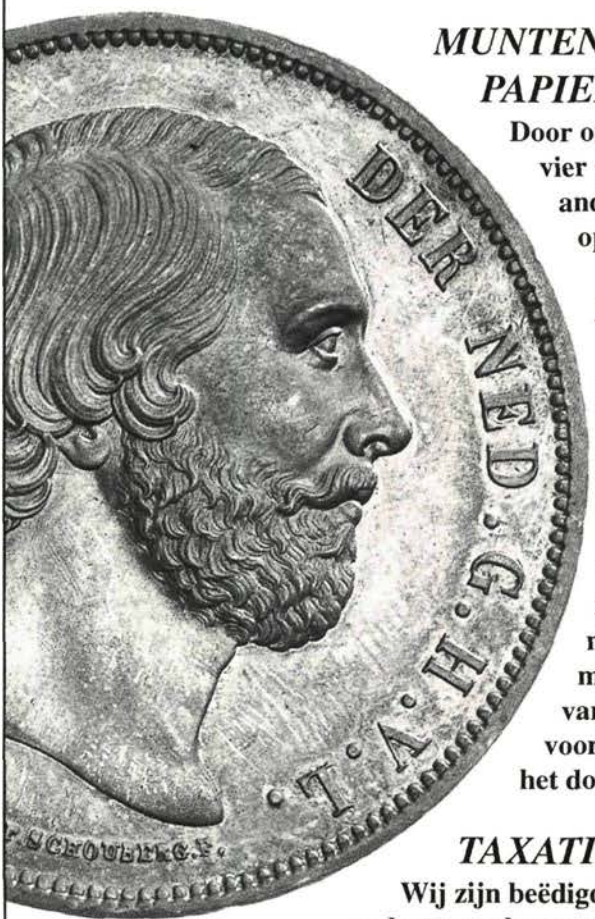
DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 1999, 23e JAARGANG NR. 5

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

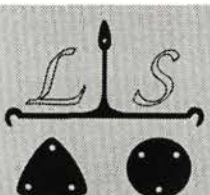
Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 23 (1999) nr. 5
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **194**

Rodin en Cor Hund **195**
Louk Tilanus presenteert de VPK-inschrijfpenning 1999

Onbekend maakt onbemind **201**
L. Boezelijn met de 27e Munten van de Islam

Het geld hier uit metaal verkregen **206**
L.M.J. Boegheim over het nieuwe Muntgebouw

Een penningontwerp van Johan Huizinga **213**
Karel Soudijn over een penning uit 1914

Florijnprijsvraag **217**
Jan Koning over het oordeel van de jury

Muntpolitiek gedurende de Dertigjarige Oorlog 1618-1648 **219**
Lezing van Peter Ilisch in Münster (samenvatting)

Het KNGMP en het jaarboek **221**
L.M.J. Boegheim geeft zijn mening

Van de eerste tot de laatste gulden **222**
L.M.J. Boegheim over een traditie van 650 jaar

Het is gebeurd met de gulden **227**
Karel Soudijn over een afscheidstentoonstelling

Tentoonstelling Piek, Pop en Poen **230**
L.M.J. Boegheim over geld in het Nederlandse spraakgebruik

Muntmelange **231**

Verenigingsnieuws **234**

Tentoonstellingen **239**

Op de voorplaat: (1787). Gouden draagteken Willem V met borstbeeld naar links achter glas geplaatst op Nassaublauwe achtergrond . Het geheel binnen mooi bewerkte rand, hangend aan een strik met twee kwasten. Syp. 57.12. Goud 35 x 28 mm.
Afkomstig uit de collectie van wijlen dr. A.J. Bemolt van Loghum Slaterus welke in de novemberveiling van Laurens Schulman b.v. zal worden aangeboden.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

De Beeldenaar, tijdschrift voor numismatiek (munt- en penningkunde) en penningkunst laat, niet voor het eerst, in de hierna volgende bladzijden duidelijk zien dat men het liefst en gemakkelijkst over munten schrijft. In volgorde daarna komen meestal de bijdragen over penningkunde. Met munt- en penningkunde kan men zich wel op glad ijs begeven, maar men heeft altijd een stevige ondergrond door de voortdurende referentie aan feiten en meestal betrouwbare geschiedenis. Weinigen schrijven maar over penningkunst, want dan moet men over water lopen en tegelijk zijn nek uitsteken. Waar zijn de penningkunstauteurs die durven zeggen wat ze mooi vinden, en duidelijk kunnen stamelen waarom?

Toch begint dit nummer met de beschrijving door Louk Tilanus van een penning van Cor Hund, een penning van een verstilde en tegelijk huiveringwekkende schoonheid. En, het is voor iedereen mogelijk daarvan een exemplaar te bemachtigen.

L. Boezelijn verrast ons met de 27e aflevering van zijn reeks over de munten van de islam.

L.M.J. Boegheim, de gewaardeerde en trouwste medewerker aan *De Beeldenaar*, is in dit nummer vertegenwoordigd met vier geheel verschillende bijdragen, namelijk over de bouw van het huidige Muntgebouw in Utrecht, over 650 jaar gulden, en met een beschaafde maar duidelijke uitval naar gebrek aan numismatische discipline en juiste inzet. In zijn vierde bijdrage vestigt hij de aandacht op een tentoonstelling, waarvan ik niet kan nalaten de verklaring van de drie woorden uit de titel te geven: Piek is een bijnaam voor gulden; op de zilveren gulden hield de Nederlandse Maagd een lans in haar hand, de piek. Pop is een andere bijnaam voor de gulden; 1682-1800 werd op de zijde van de gulden een afbeelding van de Nederlandse Maagd geslagen, de pop. Poen, bargoens voor ponem, komt van het Hebreeuwse 'metech ponem', het gezicht van de koning; op veel munten is aan de zijde het gezicht van de vorst afgebeeld.

Karel Soudijn beweegt zich met zijn artikel over een penningontwerp van Johan Huizinga op het snijvlak van penningkunde en penningkunst. Verder kan men de uitslag van de Florijnprijsvraag lezen en is er een impressie over de afscheidstentoonstelling van de gulden in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet.

Tenslotte: De Stichting Monument/ Standbeeld Graaf Floris V, in Rijnsburg, heeft ter herinnering aan de oprichting van dit monument een *Penning Graaf Floris de Vijfde* laten slaan. Ontwerp voorzijde: J.J.C. Frauenfelder, keerzijde en totale modellering: H.J.H. van Bommel; zilver en brons, diameter 50 mm. Inlichtingen: E.A. Ates, Poortershof 20, 2353 SP Leiderdorp (071-5420512).

Koninklijke ERU Kaasfabriek B.V. heeft ter gelegenheid van zijn 175-jarig jubileum en het krijgen van de koninklijke status 1000 gouden guldens laten slaan, de enige gouden gulden (18 karaat, 11 gram) met koningin Beatrix. 100 guldens worden per opbod verkocht ten bate van het Rode Kruis. Tot eind september kan men per brief een bod (minimaal *f* 1000) uitbrengen onder vermelding 'Gouden Gulden Rode Kruis' (Postbus 7, 3440 AA Woerden) ■

Rodin en Cor Hund
De Rodinpenning van de VPK

LOUK TILANUS

In de zomer van 1899, nu precies honderd jaar geleden, werd in Nederland op drie opeenvolgende plaatsen een grote expositie van werk van Rodin gehouden. Meer dan vijftig gipsen beelden, evenzoveel tekeningen en een aantal foto's gingen naar de Rotterdamsche Kunstkring, vervolgens naar Arti et Amicitiae in Amsterdam en tenslotte naar de Haagsche Kunstkring. Rodin stond in die tijd op het hoogtepunt van zijn roem – nog versterkt door de geruchtmakende Balzac-affaire waar de kranten vol van hadden gestaan.

Dit jaar geeft de Vereniging voor Penningkunst een inschrijfpenning uit van de hand van de Amsterdamse beeldhouwer Cor Hund met als onderwerp: Rodin.

Rodin in Nederland

De inrichting van Rodins expositie in Nederland was verzorgd door de jeugdige Judith Cladel. Zij hield in de kunstenaarssociëteiten van Rotterdam, Amsterdam en Den Haag een lezing, 'une conférence explicative', en legde het publiek uit waar het werk van de Franse meester over ging. Het was voor het eerst dat Rodins werk uitgebreid in het buitenland werd getoond. De mogelijkheid werd hem aangeboden, eind 1898, door de rijke Brusselse kunstminnaar Edmond Picard die zijn grote huis had laten verbouwen tot expositieruimte. Maar Rodin aarzelde. Hoewel er net een fraai geïllustreerd boekwerk over hem en zijn werk uitgekomen was[1] zat hij in een creatieve impasse. De bittere teleurstelling die de weigering van zijn Balzacmonument door de Société des Gens de Lettres hem had bezorgd lag nog geen half jaar achter hem, zijn vriend de schilder Puvis de Chavannes was intussen overleden en de breuk met zijn lastige muze Camille Claudel was definitief. Hij had al vergevorderde plannen om bij de komende wereldtentoonstelling van 1900 in Parijs een eigen paviljoen te laten bouwen waar hij zijn beelden en tekeningen exposeren kon. Kortom, zijn hoofd stond niet naar een grote tentoonstelling in het buitenland; de kosten waren hoog en de inkomsten onzeker. Anderzijds had hij goede herinneringen aan Brussel waar hij van 1871 tot 1875 gewoond en gewerkt had en de doorslag om het toch te doen gaf een jonge bewonderaarster, Judith Cladel – zij zou de hele organisatie op zich nemen en Rodins werk bij het publiek met 'conférences explicatives' introduceren. Zo'n introductie was dan ook Rodins voorwaarde voor de hele onderneming.[2] Rodin hechtte aan internationale bekendheid die in de loop der jaren alleen maar zou toenemen. Hij stemde toe in de Brusselse expositie.

Judith Cladel (1873-1958) was zesentwintig jaar oud en had een grote bewondering voor de beeldhouwer die tegen de zestig liep. Niemand werkte zo voor de verspreiding van zijn faam als zij en zij zou in de toekomst veel over hem publiceren.[3]

De Belgische kritieken waren over het algemeen kritisch van toon, men vond zijn werk fragmentair en incompleet en de tekeningen niet de moeite waard, maar, zo werd de lezers aangeraden, 'il faut y aller mais en se méfiant des synthèses prématurées'.[4]

De redactie van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* suggereerde dat

Brussel niet ver van Rotterdam ligt en dat de actieve Rotterdamsche Kunstkring wellicht moeite zou kunnen doen de expositie naar Nederland te halen.[5] Dat lukte. De secretaresse van de Kunstkring correspondeerde druk met Rodin en Cladel en wist de meester over te halen zijn toestemming te geven.[6] De bovenzaal in de Witte de Withstraat werd, net als de Brusselse expositie, door Cladel ingericht. De witte beelden stonden op met rood velours omklede sokkels; de vestibule was getooid met witte bloemen om 'het huwelijk te vieren van de stad Rotterdam met de grote Kunst', schreef Cladel aan Rodin.[7] Na de opening schreef zij aan Rodin dat de Rotterdammers de werken prachtig vonden als zij eenmaal van hun verbazing bekomen waren dat de beelden niet als een rij uien langs de muur waren opgesteld, maar los in de ruimte.[8] 'Zij kijken lang en bijna met religieuze aandacht. Zij zeggen', zo gaat zij verder, 'veel kinderlijks maar geen stommiteiten.'

'De lezing in Den Haag' schrijft Cladel aan Rodin, 'ging minder goed dan in Rotterdam.' Het publiek was licht geërgerd toen zij Rodin met Rembrandt vergeleek – een notie die Rodin haar had aangereikt. Rodin kwam een paar dagen in Amsterdam, maar ging de dag voor de opening weer weg. Met Cladel bezocht hij het Rijksmuseum en het Sixhuis, en samen wandelden zij door de stad, 's avonds over de Zeedijk. Groot respect had hij voor Rembrandt, van wie hij zei een buste te willen maken als hij een model kon vinden. 'Je voudrais bien faire son buste: mais il faudrait rencontrer un homme qui lui ressemblât. Tot ce qui n'est pas travaillé d'après nature est inférieur.'[9]

Rodin werkte tenslotte bijna altijd naar model; voor zijn Dantekop, zijn Baudelaire en Balzac had hij lang naar mensen gezocht die een uiterlijke gelijkenis met zijn onderwerp vertoonden. Van een Rembrandt is het helaas niet gekomen.

'Rembrandt', zei Rodin, 'is als de antieken: de beelden van de antieken zijn gebroken, maar het kleinste fragment ervan is zo schitterend bewerkt, dat de kunst geheel aanwezig blijft, een gebroken beeld dat is een meesterwerk opgedeeld in vele meesterwerken.'

Na het uitstapje in Amsterdam organiseerde de secretaresse van de Rotterdamsche Kunstkring een tochtje per trein naar Dordrecht; zij huurde daar een boot om de meester rond te varen. Het boottochtje was het hoogtepunt van Rodins bezoek aan Nederland. Tijdens het zeilen begon hij te mijmeren en hij identificeerde zich met Rembrandt: net als hij een onbegrepen genie. Rodin zag een relatie tussen zijn *Balzac* en *De Staalmeesters*, niet alleen wat de uitvoering maar ook wat de plaats in hun beider oeuvre betrof.[10]

'Chez Rembrandt il n'y a pas de laid, il n'y a rien de mauvais; il y a seulement de l'incompris. Les jeunes, qui voient un chaos dont ils distinguent nettement une petite partie, trouvent seulement le beau, en ceci, le reste n'existe pas pour eux, est sans intérêt en vieillissant, on comprend davantage, en saisant mieux la beauté, et voilà pourquoi je ne me plains pas de mes soixante ans...'

'Votre pays', zei Rodin zich wendend tot de secretaresse van de Rotterdamsche Kunstkring, 's'harmonise avec mon âme, les environs de Paris sont unis et beaux mais ils sont trop jolis, trop doux pour moi. Ici les choses sont plus sérieuses, plus profondes; maintenant je comprends bien comment Rembrandt a pu faire ce qu'il a fait, sentir comme il a senti.'[11]

Overal zag Rodin de Cuyps, Van Goyens en Salomon van Ruisdaels om zich heen; 'Décidément la lenteur est une beauté', merkte de meester op.

In Den Haag had de schilder Philip Zilcken een maaltijd voor de beeldhouwer

aangericht en daarvoor kunstenaarsvrienden uitgenodigd. Cladel schreef hierover '... On entourne Rodin d'une respectueuse et discrète cordialité qui me plaît. Sa simplicité, la puissance discrète de son autorité, son affabilité "vieille France" enchantent ces gens simples et doux.'[12]

De Rotterdamse tentoonstelling was een publiekssucces en kreeg de volle aandacht in de pers, maar er werd weinig verkocht. Het was in de negentiende eeuw gebruikelijk voor een beeldhouwer om zijn werk in gips te exposeren. De gipsen werden ook verkocht, maar de voorkeur van de beeldhouwer lag bij de uitvoering in brons of marmer. Dat was solider en bracht tevens meer op. Rodin had voor de tentoonstelling een representatieve selectie uit zijn oeuvre gemaakt: portretten, ontwerpen voor monumenten en losse studies. Naast de circa vijftig tekeningen hing er ook een aantal foto's. Rodin was de eerste kunstenaar die ook foto's van zijn werk tentoonstelde om de bekendheid ervan te vergroten.

Wat is nu de invloed geweest van Rodin in Nederland? Van een directe reactie was geen sprake. Om te beginnen de tekeningen. Daarover werd niets gezegd in de pers en ik ken geen Nederlandse tekenaar of schilder uit het begin van deze eeuw die de directe aanpak – het zo dicht mogelijk blijven bij het model, het afzien van academische poses – van Rodin heeft overgenomen. Hoe anders lag dat bijvoorbeeld bij Matisse en Schiele.

In de beeldhouwkunst is er wel een echo bij Charles van Wijk, Rachel van Dantzig, Sara de Swart en Oswald Wenckebach.

Achteraf is het niet verwonderlijk dat Rodin zo weinig directe werking heeft gehad. Toen hij in Nederland exposeerde begon juist een eigen karakter van de Nederlandse sculptuur zich af te tekenen in de bouwbeeldhouwkunst met kunstenaars als Zijl, Mendes da Costa, Van den Eijnde, en later Rädecker en Krop. Daar lagen toen de opdrachten en niet in het vrije werk. Ook in Frankrijk was Rodin uitzonderlijk: men vond hem door de nadrukkelijke lichamelijkheid van zijn werk te sensueel en er was ook weinig begrip voor zijn eindeloos experimenteren. Rodin heeft zijn hele leven tegenwerking van officiële instanties ondervonden omdat hij weigerde zich aan te passen aan de stijl en de smaak van de overheersende Beaux-Arts. Maar hij kon werken uit een oude traditie die groot belang hechtte aan de beeldhouwkunst op zichzelf. Die traditie bestond in Nederland nauwelijks. Rodins aanpak was bovendien te persoonlijk, te direct en te virtuoos – zeker voor Nederlanders. Wat hij wel heeft gedaan is ook in Nederland de weg bereiden voor het vrije beeld, het inzicht dat een sculptuur ook gezien kan worden als een zelfstandig gegeven, los van geschiedenis, moraal of verhaal, waarvan alleen plastische kwaliteiten tellen. Dit vrije beeld werd beschreven in Rodins boek *L'Art* dat in 1911 verscheen[13] en op geen Nederlands beeldhouwatelier ontbrak; Mari Andriessen bijvoorbeeld leerde er zijn Frans uit. Rodins besef van zelfstandigheid van het beeld is vooral door Bronner op zijn leerlingen overgebracht. Een van die leerlingen was Cor Hund.

Hund en Rodin

Bronner had in 1912, nog voor hij hoogleraar aan de Rijksacademie werd, Rodin in zijn atelier opgezocht. Nog jaren later liet hij met gepaste trots de hand zien die die van de Franse maître had mogen schudden. Al die verhalen hoorde Hund, geboren in 1915, toen hij, na zijn opleiding als schilder, werkzaam was als tekenaar op een reclamebureau en zich in 1941 inschreef bij de

De beeldhouwer Cor Hund, mei 1999 (foto: Louk Tilanus)

beeldhouwklas van Bronner. Hund raakte vergroeid met de Rijksacademie. Hij won in 1947 de Prix de Rome en werd in 1948 lector. Hij maakte zes eikenhouten panelen voor de voormalige Gerrit van der Veenschool met voorstellingen naar Gorters *Mei* en hij ontwierp monumenten voor de gemeenten Apeldoorn en Alkmaar. Hij kon zich echter slecht vinden in grote opdrachten: die hadden op hem een beklemmende werking die negatief was voor zijn natuurlijke creativiteit. Daarbij miste hij de vechtersnatuur van zijn leeftijdgenoten Esser en Couzijn. Als docent aan de Rijksacademie werd hij hooglijk gewaardeerd. Eén anecdote. 'Niemand gaf zo les als hij' vertelde Elisabeth Varga. 'Hij had een heel intuïtieve aanpak.' Op een dag werkte zij in haar eerste jaar op de Rijksacademie naar levend model. Het model had heel grote oren die Varga uitgesproken lelijk vond. Hund zag haar tobben, kwam naar haar toe, boog voorover, snoof de atmosfeer eens op en zei toen: 'Prachtig hè, die oren. Net vleugeltjes.'

Die ene opmerking was voor Varga bevrijdend. Het werd haar mogelijk het model in een nieuw, ander perspectief te zien en verder te werken.

Hund is met zijn collega Grégoire een 'sculptor's sculptor' geworden: hooggeschat in kleine kring; oud-leerlingen praten nog steeds over hen.

Hund zag het werk van Rodin in 1939 toen hij voor het eerst in Parijs was.[14] 'Het maakte een overweldigende indruk', vertelde de vierentachtigjarige beeldhouwer in zijn woning aan de Zomerdijkstraat, 'ik kon er niet genoeg van krijgen.' In datzelfde jaar was de grootste manifestatie op sculptuurgebied de tentoonstelling 'Rondom Rodin' in het Stedelijk Museum in Amsterdam, waar 66 beelden van Rodin te zien waren; maar ook werk van Maillol, Despiau, Picasso, Zadkine, Renoir, Duchamp-Villon, Gauguin en Lipschitz. In 1947 kwam de tentoonstelling '13 beeldhouwers uit Parijs' en in 1949 de grote openluchttentoonstelling in het Arnhemse park Sonsbeek. Zo groeiden Hund en zijn collega's op met de Franse traditie.

De penning

Hund maakte de Rodinpenning (voor de inschrijving zie bladzijde 238) een aantal jaren geleden, toen hij werkte aan een opdracht voor een Multatulimonument. Het is, zoals Bronner zulk werk typeerde, 'een meesterwerk uit het achterzakje': zomaar ontstaan terwijl je eigenlijk met iets anders bezig bent.

De baardige kop van Rodin doemt plotseling op als men het uiterst subtiel gemodelleerde gezicht letterlijk in het juiste licht houdt. Dan pas – en de hier afgedrukte foto van het gebakken klei geeft dat effect maar zeer ten dele weer – ziet men hoeveel er eigenlijk te zien is: de forse neus ingebed in het geheel

Rodin door Cor Hund, terracotta, 85 mm (foto: Tom Haartsen)

van het gezicht, de ogen en het oor. De voorstelling is als het ware gepenseeld; hier ziet men ook een echo van de schilder Hund. De keerzijde geeft de levensdata van Rodin, het vignet van de Vereniging, jaar van uitgave en initialen van de ontwerper. Bijzonder is de rand. Per toeval ontstaan en geheel in de geest van Rodin: die liet ook de tijdens het modelleren of afgieten ontstane randen, gietnaden en voor esthetici andere ongerechtigheden zitten. Voor Rodin versterkten zij het zicht op sculptuur: de gedachte dat beeldhouwkunst ontstaat uit een creatief continuüm, het is nooit echt af en er blijft altijd iets te veranderen over.

In die zin is de penning van Cor Hund niet alleen een hommage aan een hooggewaardeerde oudere collega maar ook een visie van de ene kunstenaar op de andere. De Vereniging voor Penningkunst mag er dankbaar voor zijn ■

NOTEN

1 LÉON MAILLARD *Auguste Rodin, statuaire* (Parijs 1898).

2 Brief van Cladel aan Bigand Kaire, 19 maart 1914 (Archief Musée Rodin).

3 *Le sculpteur Auguste Rodin pris sur la vie* (Parijs 1903), vervolgens *Auguste Rodin, l'homme et l'oeuvre* (Brussel 1908; Engelse editie 1917). De eerste serieuze biografie die uitkwam was ook van haar hand: *Auguste Rodin. Sa vie glorieuse et inconnue* (Parijs 1936). Cladel was de drijvende kracht achter de stichting van Rodins museum.

4 *L'Indépendance belge*, 9 mei 1899.

5 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 21 mei 1899.

6 Brief van 6 juni 1899 (Archief Musée Rodin).

7 JUDITH CLADEL *Rodin pris sur la vie* (Parijs 1903) 61. Zij schrijft in een brief d.d. 30 juni 1899 aan Rodin: 'Le vestibule du Cercle est fleuri de lys et de roses blanches très candidement, comme pour une mariage, et je ne suis pas opposée à cette aimable naiveté germanique... Ils regardent longuement et presque religieusement. Ils disent beaucoup d'enfantillages, mais pas des bêtises.'

8 Brief van 30 juni 1899 (Archief Musée Rodin).

9 JUDITH CLADEL *Rodin pris sur la vie* (Parijs 1903) 67.

10 JUDITH CLADEL *Rodin pris sur la vie* (Parijs 1903) 66.

11 P. VAN IJSSELSTIJN (secretaresse van de Rotterdamsche Kunstkring) geciteerd in: Judith Cladel *Rodin pris sur la vie* (Parijs 1903) 71.

12 JUDITH CLADEL *Rodin pris sur la vie* (Parijs 1903) 70.

13 AUGUSTE RODIN *L'Art. Entretiens réunis par Paul Gsell* (Parijs 1911).

14 Gesprek met de beeldhouwer, 5 mei 1999.

LITERATUUR

Er groeit een beeldhouwkunst in Nederland. Het vrije beeld 1900-1960 (tentoonstellingscatalogus Frans Halsmuseum, Haarlem 1994-1995)
A.M. HAMMACHER *Beeldhouwkunst van deze eeuw* (Amsterdam 1955)
M. BEERMAN e.a. (red.) *Beeldengids Nederland* (Rotterdam 1994)

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Coin House

Coin House is gespecialiseerd in koninkrijksmunten, en provinciale munten.

Als specialist op het gebied van verzamelaars– en beleggingsmunten, gaan wij er trots op u een uitmuntende collectie te kunnen presenteren.

Lid nvmh

Heuvelstraat 10 5101 TC Dongen
Telefoon 0162 31 21 69 Telefax 0162 31 86 62

MEMBER ANA

Onbekend maakt onbemind
Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

27. Vroegere Turkse slaven delen de lakens uit in India

De moord op Moe'izz ed-din in AH 602/AD 1206 maakte onmiddellijk duidelijk dat het sultanaat van de Ghoriden nog niet was uitgegroeid tot een stabiele staat: de veroveringen in het noorden van het Indische subcontinent waren daarvoor nog maar van te recente datum. Zijn uitgestrekte rijk in dit Hindoeland, veroverd met een hoofdzakelijk uit Afghanen, Turk(men)en en Perzen bestaande legermacht, ontbeerde nog voldoende samenhang, nodig om een regeringswisseling zonder al te veel problemen te laten verlopen.

Op het bericht van zijn dood greep menigeen zijn kans, waardoor het tot dan toe uitsluitend op de persoon van Moe'izz ed-din steunende sultanaat uiteenviel in een aantal gebieden, die kort daarop voor het merendeel hun zelfstandigheid op hun beurt weer zouden verliezen. In het westen ontstonden het emiraat van Ghazni van de Turkse generaal Taj al-din Yildiz (1206-1214), terwijl een zekere Nasir al-din Qubacha het heft in handen nam in Sind en de Kurramvallei (1206-1220). Na de dood van eerstgenoemde werd zijn gebied ingelijfd bij het rijk van de Khwarezm-sjah 'Ala al-din Mohammed, maar reeds in 1220 waren het de Mongolen van Djenghis Khan die zowel geheel Afghanistan als de Kurramvallei in hun macht hadden.

Voor deze aflevering kunnen we ons dus verder geheel bezighouden met de gebeurtenissen in Voor-Indië.

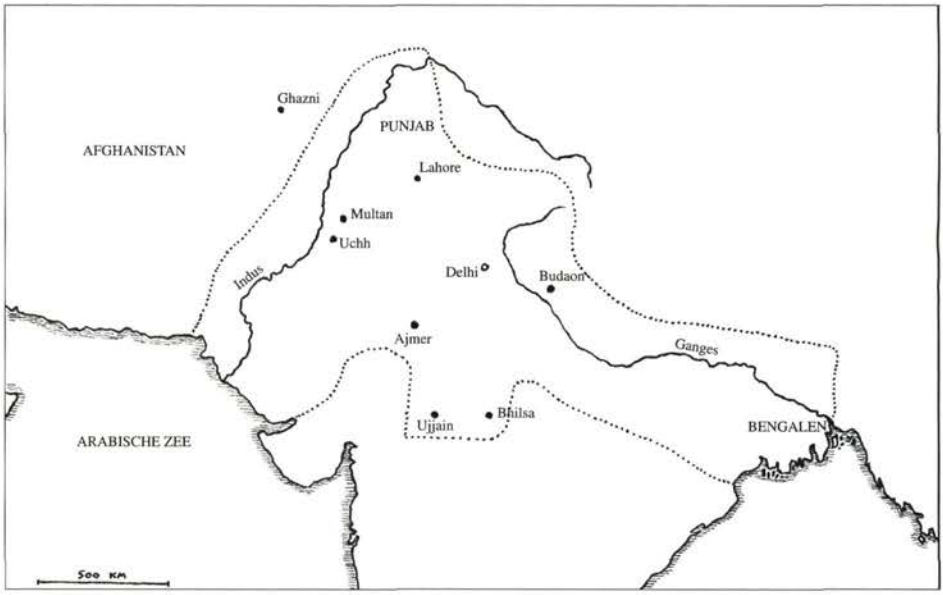
Ontstaan van een nieuwe dynastie

De eveneens Turkse generaal *Qutb ed-din Aibak* had zich ook in 1206 zelfstandig verklaard in het door hem gecontroleerde gebied, dat in de praktijk overigens niet veel meer omvatte dan de directe omgeving van een aantal strategisch gelegen steden, zoals Delhi, Ajmer en Budaon.

De moslims bevonden zich toch altijd nog in een voor hen vijandige omgeving, want hoewel de Hindoevorstendommen in Noord-India door hen onder de voet waren gelopen betekende dit nog niet dat zij geheel waren uitgeschakeld; de oude aristocratieën trachtten zoveel mogelijk hun oude posities te herwinnen of elders nieuwe bezittingen te verwerven.

Aibak overleed reeds in 1210; zijn zoon en opvolger Aram Shah werd in het jaar daarop terzijde geschoven door Aibaks schoonzoon, de eveneens als slaaf geboren *Shams ed-din Iltutmish* (1210-1236). Deze doortastende figuur, die zich bij zijn aantreden had getooid met de titel van Sultan van Delhi, zorgde ervoor dat hij zijn sultanaat stevig grondvestte door direct alle tegenstand in Bengalen, de Punjab, Sind en de Kurramvallei te overwinnen.

In 1234 breidde hij zijn rijk ook naar het zuiden uit door Bhilsa en Ujjain te veroveren, waardoor hij bij zijn dood een rijk naliet van ongeveer de omvang zoals op de kaart staat aangegeven. Een confrontatie met de Mongolen onder Djenghis Khan bleef hem bespaard: zij drongen slechts tot aan de Indus door tijdens hun jacht op de voortvluchtige Khwarezm Shah Jalal ed-din Mangbarni. Na zijn dood in 1236 bleven zijn nakomelingen – drie zonen, dochter (!) Raziya en kleinzoon Mas'ud Shah aan het bewind tot 1266. Opnieuw nam nu een vroegere slaaf de macht over,

Het rijk van Iltutmish omstreeks 1236: de stippellijn geeft de vermoedelijke invloedssfeer aan. Met name in het noorden was de situatie niet altijd even duidelijk.

namelijk Iltutmish' schoonzoon *Ghiyath al din Balban* (1266-1287).

Hoewel deze het rijk nog wel bijeenhield, begonnen er ernstige problemen te rijzen doordat verscheidene familieleden belangrijke gouverneursposten hadden weten te verwerven, met name in Bengalen. Balban had daar zijn zoon Bughra Khan tot gouverneur benoemd (1282), maar deze stelde zich nogal onafhankelijk op; dit werd nog duidelijker toen zijn eigen zoon Kaykubad in 1287 zijn grootvader als Sultan van Delhi opvolgde. Sedert dat jaar werd Bengalen in feite als een onafhankelijke staat bestuurd – na Bughra Khan achtereenvolgens door twee broers van hem en een aantal van Balbans kleinkinderen tot 1338. Kaykubad overleed reeds in 1290, een zoontje van drie jaar achterlatend. Na enige maanden werd de macht overgenomen door de tweede groep van sultans van Delhi, namelijk die der *Khaljis* (1290-1320).

De numismatische erfenis van de 'Slavendynastie van Delhi'

In alle gebieden die Aibak voor zijn meester veroverde, liet hij de munthuizen hun productie voortzetten, zij het uiteraard nu op naam van Mohammed bin Sam (*Sri Mahamada Same* in Nagarischrift). Men zou verwachten dat na diens dood in 1206 Aibak op eigen naam zou gaan munten, maar dat blijkt niet het geval. Aangezien de Delhi-Munt na diens dood voortging met slaan op naam van Iltutmish, mag in redelijkheid worden verondersteld dat de munt niet gedurende vier jaar gesloten is geweest.

Aibaks opvolger Iltutmish pakte de zaken anders aan. Hij wordt gezien als de feitelijke stichter van het Sultanaat van Delhi omdat hij van zijn territorium bewust een Indische staat maakte. De oude banden met Afghanistan uit de tijd van Mohammed bin Sam waren verbroken en hij stelde zich tot taak zijn gebied veilig te stellen door allerlei tegenstand het hoofd te bieden en een goed functionerend bestuur op te zetten. Delhi lag militair gezien op een strategische plaats voor het doen van uitvallen in de Gangesvallei en Centraal-India; de behaalde buit was een welkome aanvulling op de inhoud van de schatkist, want het in stand houden van een staand leger kostte schatten.

Shams ed-din Iltutmish AH 607-633, zilveren tanka geslagen te Lakhnauti (Bengalen) (MWI 2474)

Een van de zaken die geregeld werden was die met betrekking tot de muntslag. Tijdens zijn regering werd een systeem opgezet dat zelfs het sultanaat van de diverse dynastieën zou overleven.

Basismunt werd de *tanka*, een munt van praktisch puur zilver en een gewicht van 1 tola (= ruim 10,6 gram). De allereerste tanka's kwamen uit Bengalen, waarna Delhi in de jaren twintig van de eeuw volgde. De beeldenaar was geheel islamitisch, dus Arabische tekst, verwijzing naar de heersende kalief, naam en titels van de sultan – aan niets is te zien dat het om een Indische munt ging.

De dehliwala's werden omstreeks het midden van de eeuw anders benoemd; men sprak voortaan van jitals (Perzisch) of jaithala's (Hindi) bij munten van lagere waarde dan de tanka. Gezien het wisselende gehalte zilver in deze biljoenen munten gingen er zo'n 42 tot 48 jitals in 1 tanka. De circulerende dehliwala's uit de tijd van de overwonnen Indische vorsten en die van Mohammed bin Sam met een zilverinhoud van rond een halve gram, werden vervangen door de jitals van Iltutmish die slechts 0,25 gram zilver bleken te bevatten. In feite werd hier een devaluatie van zo'n 50% doorgevoerd, een operatie die de schatkist ten goede kwam. Er was

Shams ed-din Iltutmish, biljoenen jital, muntplaats niet aangegeven maar vrijwel zeker Delhi (Tye 386)

gebrek aan zilver in zijn gebied – alle zilvermijnen lagen aan de overzijde van de grens; de handel over de passen van Hindoe-Koesjgebergte lag nagenoeg stil door de oorlogshandelingen. Het sultanaat was bovendien een echte landstaat zonder enige toegang tot de zee, zodat ook geen voordeel behaald kon worden door handel met overzeese landen.

Shams ed-din Iltutmish, biljoenen jital, muntplaats niet aangegeven maar vrijwel zeker Lahore (Tye 375)

Geheel volgens de Wet van Gresham zullen vele oude dehliwala's opgepot zijn, dan wel op andere wijze aan de circulatie zijn onttrokken; muntvondsten bevestigen dit beeld. Zelfs

Raziya Begum AH 634-637, zilveren tanka geslagen te Lakhnauti (Rajgor 878)

nadat Iltutmish onder andere door strooptochten door Indische vorstendommen veel buit had kunnen binnenhalen, duurde het nog jaren alvorens de

Raziya Begum, biljoenen jital, vermoedelijk geslagen te Lahore (Tye 393)

tanka de toonaangevende munt in de geldcirculatie van het sultanaat was geworden. Deze fraaie zilverstukken van 11,2 gram zien we talrijker bij zijn opvolgers – als muntplaats bijna altijd Hazrat Delhi (het edele Delhi).

De opvolgers van Iltutmish dwongen minder respect af met als gevolg verzwakking van het gezag door veel onderlinge onenigheid. Daar kwam nog bij dat de Mongolen – zoals ze reeds vaker hadden gedaan – in 1241 opnieuw dood en verderf hadden gezaaid in de Punjab. Lahore was toen uitgeplunderd en ze kwamen zelfs tot Uchh. Gelukkig voor het sultanaat nam Balban in 1266 het roer weer stevig in handen. Deze Balban had nog behoord tot de *Chihilgan* – een groep van veertig Turkse slaven van Iltutmish – en was gehuwd met een van diens dochters. De band met de islamitische wereld werd nauwer aangehaald; Iltutmish noemde reeds kalief al-Mustansir op zijn munten, maar zelfs tientallen jaren nadat de laatste kalief in 1258 in Bagdad was vermoord werd deze al-Musta'sim nog altijd op de tanka's vermeld. De Indische islam kreeg ondertussen meer en meer versterking door vluchtelingen uit Perzië en Transoxanië die aan de moordende Mongolen hadden weten te ontkomen. Zo kon men als moslim een eigen identiteit behouden temidden van de hindoewereld in dit uitgestrekte land – een wereld waarin weinig bekeerlingen tot de islam waren te maken.

Ghiyath al din Balban AE jital (Tye 409)

Het muntje voor de eenvoudige betalingen, de jital, is in enorme hoeveelheden geslagen. Zoals onder de Ghoriden, ook nu weer zeer veel variatie in typen en maar al te vaak onzekerheid

Ghiyath al din Balban AH 664-686, zilveren tanka geslagen te Delhi (MWI 2516+)

Moeizz ed-din Kaykubad AH 686-689, zilveren tanka geslagen te Delhi in AH 686 (MWI 2528+)

over de muntplaats. De hierbij afgebeelde muntjes laten dit duidelijk zien. Mocht u zich hebben toegelegd op dit onderdeel van de Indisch-islamitische numismatiek, dan is het boek *Jitals* bijna onontbeerlijk ten behoeve van de determinatie. ■

(wordt vervolgd)

Moeizz ed-din Kaykubad, biljoenen tweetalige jital (Tye 411) (alle foto's: J. Lingen en 2 x ware grootte)

LITERATUUR

M.MITCHINER *The World of Islam* (Londen 1977)(MWI)

ROBERT & MONICA TYE *Jitals* (Isle of South Uist 1995)

Het geld hier uit metaal verkregen

Het ministerie van Financiën bezuinigt *f* 3600 op de bouwkosten van de nieuwe Munt

L.M.J. BOEGHEIM

In het begin van deze eeuw werd het lang gekoesterde voornemen in Utrecht een nieuwe Munt te bouwen eindelijk verwezenlijkt. De ontwerptekening voor het gebouw werd vervaardigd door 's Rijksbouwmeester C.H. Peters (1847-1932).

Nadat de aanbesteding op 27 januari 1909 had plaatsgevonden werd de bouw gegund aan de aannemer W. Slegers te Amsterdam, die met een bedrag van *f* 358.500 als laagste inschrijver uit de bus kwam.[1] Slegers ging in september 1910 failliet, waarna de bouw werd voortgezet door het aannemersbedrijf W. Broere en J.A.G. Slegers te Amsterdam.

Bij de bouw, maar vooral bij de afwerking speelde dr C. Hoitsema (1867-1958) een belangrijke rol. Hoitsema was per 1 juni 1899 tot lid van het Munt-College benoemd. Toen op 1 januari 1902 de omzetting van de Munt tot staatsbedrijf haar beslag kreeg, werd het bedrijf onder tweehoofdige leiding geplaatst. De sedert 1887 in functie zijnde Muntmeester H.L.A. van den Wall Bake (1857-1909) werd tot directeur benoemd en kreeg Hoitsema als controleur-generaal naast zich. Hoewel formeel de leiding van de bouw bij Van den Wall Bake berustte, was het Hoitsema die zich met vrijwel elk detail inliet. Kenmerkend in dit opzicht is wel de brief, die hij al in juni 1905 aan de minister van Financiën richtte, waarin Hoitsema schreef dat als het plan tot nieuwbouw vastere vorm zou hebben aangenomen, hij de leiding van de voorbereidingen op zich zou

Voorgevel Muntgebouw te Utrecht (foto: Hans Kokx)

nemen.[2] Als perfectionist liet hij niets aan het toeval over en besteedde hij aan de afwerking van het Muntgebouw de uiterste zorg. Mede hieraan is het te danken dat dit gebouw, dat als een der fraaiste bouwwerken uit het begin van de 20e eeuw kan worden beschouwd, thans op de Monumentenlijst is geplaatst. De vertraging in de afwerking der lokaliteiten brachten Hoitsema in het Muntverslag 1910 tot de verzuchting dat *de meerdere zorg en de tijd noodig voor de veelvuldige beslommeringen, die deze gang van zaken vereischte en nog zou vereischen, uit den aard der zaak beter op andere wijze waren benut.*[3]

Hoewel de bekwaamheden van Hoitsema aan geen twijfel onderhevig zijn, mag zeker ook wel op de autoritaire kant van diens karakter worden gewezen. Hoitsema kon moeilijk iemand van gelijk niveau naast zich velen, hetgeen voor Van den Wall Bake aanleiding werd zich tot zijn minister te wenden. Minister M.J.C.M. Kolkman, die van 1908 tot 1913 het departement van Financiën beheerde, wist in een persoonlijk gesprek beide heren te overtuigen van het nut ener redelijke samenwerking. Dit verhinderde echter niet dat Hoitsema nadat Van den Wall Bake eind maart 1909 was overleden, ook met diens tijdelijke opvolger, mr G. Blom, in conflict kwam. Kolkman schreef Blom, *dat dergelijke conflicten een gevolg waren van het moeilijke karakter van de heer Hoitsema.*[4]

Ongetwijfeld zal dit conflict ertoe hebben bijgedragen dat Blom per 1 oktober 1909 ontslag vroeg en eervol verkreeg.[5]

Als gevolg van de per 1 juli 1909 ingevoerde wijziging in de organisatie van het Muntbedrijf, werden de functies van muntmeester en controleur-generaal samengesmolten.[6] Het lag voor de hand dat Hoitsema de nieuwe functie van 's Rijks Muntmeester kreeg toebedeeld.[7]

In het bijzonder de verfraaiing van de voorgevel van de nieuwbouw schijnt Hoitsema na aan het hart te hebben gelegen. Toen in de herfst van 1907 nog volop voorlopige besprekingen aan de gang waren over de aankoop van een geschikt bouwterrein, waarbij het nog niet eens zeker was dat de Munt in Utrecht zou blijven of in Amsterdam zou worden gevestigd, voerde Hoitsema reeds besprekingen met J.C. Wienecke (1872-1945). Deze was als graveur en medailleur aan de Munt verbonden. Hij werd geacht het beeldhouwwerk dat Hoitsema op de grote tympaan van de voorgevel wenste te zien aangebracht, te vervaardigen. Wienecke, die door vele werkzaamheden met betrekking tot de muntvoorziening in beslag werd genomen, vroeg voor dit werk een vergoeding van *f* 1000, mits alle kosten voor de benodigde hulpmiddelen ten laste van het Rijk konden worden gebracht.[8] 's Rijksbouwmeester Peters stelde de zaak voorlopig uit, omdat met de uitvoering op dat moment in het geheel geen haast behoefde te worden gemaakt.

Op 28 februari 1910, toen de bouw redelijk gevorderd was, wendde Hoitsema zich tot minister Kolkman en verzocht hem om een onderhoud in zake de grote tympaan. De bespreking vond zaterdag 5 maart 1910 op het departement van Financiën plaats.[9] De minister besprak de aangelegenheid daarop met 's Rijksbouwmeester Peters. Uit een brief van deze laatste blijkt dat *f* 3600 was aangevraagd voor het beeldhouwwerk aan de tympaan, inclusief 20 m^3 gehouwen steen, de beloning van Wienecke, enzovoort. Dit bedrag moest worden gevonden binnen de post 'onvoorzien', derhalve buiten verhoging van de bouwsom. De minister had dit echter afgewezen met de motivering dat Hoitsema al een bedrag van *f* 137.000 aan machinerieën had aangevraagd. Dit betekende reeds een overschrijding van de bouwsom, waarvan

bovendien de raming in december 1908 al van *f* 439.500 tot *f* 476.300 was verhoogd.[10]

Hierop had Hoitsema op 10 maart 1910 in Den Haag een bespreking met Peters. Deze zegde toe de overschrijding van de bouwsom te zullen berekenen en er daarna op terug te zullen komen. Op grond van de door Peters verstrekte cijfers schreef Hoitsema op 15 april 1910 aan de minister, dat van de toegestane *f* 480.000 pas *f* 422.424,36 was verbruikt.[11] Hij vroeg *f* 3100 voor beeld- en steenhouwwerk en *f* 500 gratificatie voor Wienecke, hetgeen volgens Peters zonder bezwaar mogelijk zou zijn.[12]

Minister Kolkman schreef dat hem uit de verstrekte cijfers was gebleken, dat naar het zich liet aanzien ten naasten bij *f* 27.000 voor meerdere uitgaven zou moeten worden besteed dan waarop aanvankelijk was gerekend. Zolang omtrent dit bedrag geen zekerheid bestond was hij niet bereid toestemming tot uitvoering van het beeldhouwwerk te verlenen. Hij wenste dan ook de zaak onbeslist te laten.[13]

En de tympaanvulling bleef onbeslist. De laatste poging om tot uitvoering van het project te komen werd door Peters op 18 januari 1911 ondernomen, toen hij in een gesprek met de thesaurier-generaal, mr dr A. van Gijn, nogmaals op goedkeuring van het beeldhouwwerk aandrong. In zijn brief van 19 januari 1911 schreef hij dienaangaande aan Hoitsema dat als er al machtiging zou worden verkregen – hetgeen zozo stond – er minstens 15, misschien zelfs 20 weken nodig waren één en ander af te werken.[14]

Gouden tienguldenstuk, 1911

Het werd niet raadzaam geacht zo lang met een ongerede toestand te blijven zitten. Bij een mogelijk officieel bezoek, waartoe plannen schenen te bestaan voor eind april, was het vanzelfsprekend ongewenst nog met een hoofdingang te zitten die in de steigers stond. Afgesproken werd de tympaan volgens bestek af te werken en *hem later zijn beeldgroep te geven.*

Het officiële bezoek van H.M. Koningin Wilhelmina vond overigens pas op 23 juni 1911 plaats. Hierbij verrichtte zij de eerste slag van het nieuwe gouden tienguldenstuk 1911, dat haar beeltenis in hermelijnen mantel draagt. Uiteindelijk kwam de tympaanvulling er dus niet en werd in het midden alleen een rond dakvenster aangebracht. De voorstudies van Wienecke, die bestonden uit een geboetseerd kleimodel 'De Vloek en de Zegen van het Geld' werden later omgewerkt tot een model voor een medaillestempel.[15] De minister vond een beeldengroep kennelijk te duur. Wel richtte hij zich op 19 april 1911 tot de koningin.[16] Hij gaf kennis van het aanvankelijk voornemen het daartoe geschikte vak van het middengedeelte te hebben willen vullen met een allegorische beeldengroep, waartoe modellen door Wienecke waren vervaardigd. Er was van afgezien, daar het niet voorziene uitgaven vergde. De minister was van mening dat het werk van Wienecke niet geheel onbeloond zou mogen blijven en stelde een bijslag op diens tractement voor van *f* 250,-. H.M. de Koningin verklaarde zich op 19 november 1911 bij Koninklijk Besluit nr 31 accoord.

Ook over de vulling van de kleine tympaan die zich direct boven de dubbele toegangsdeur van de hoofdingang bevindt, kon aanvankelijk geen overeenstemming worden bereikt. In tegenstelling tot de grote tympaan, die de afmeting 9,20 x 2,20 m heeft, heeft de kleine, bij een breedte van ruim 2 m, slechts een hoogte van circa 22 cm.

Bovendien ligt het vlak nogal diep. Hoitsema bracht het denkbeeld naar voren op deze tympaan de mercuriusstaf, sinds 1816 het muntteken van Utrecht, te doen aanbrengen, maar Peters was van mening dat van zoiets fijns niets terecht zou komen. Hij stelde een monogram voor, zoals de letters MR (Moneta Regia), de letters ineengevlochten of eventueel een omkranst muntstempel. Peters gaf de voorkeur aan een monogram dat sprekender was, maar er was in elk geval voor de mercuriusstaf geen ruimte.[17]

Hoitsema zette zijn zin door. De mercuriusstaf kwam er en siert nog steeds de kleine tympaan. Wie het beeldhouwwerk heeft uitgevoerd is niet bekend, maar de gedachten gaan uit naar Wienecke.

Tenslotte kostte het op het fries boven de hoofdingang aan te brengen opschrift veel hoofdbrekens. Zowel Peters als Hoitsema brachten verschillende spreuken naar voren en ook schijnen door derden wel opschriften te zijn aangedragen. Hoewel niet alle teksten bewaard zijn gebleven is het wel interessant de voornaamste te memoreren.

Peters begon met een gezegde ontleend aan Horatius: 'Vilius argentum est auro virtutibus aureum' (Goud heeft meer waarde dan zilver / deugd meer dan goud). Deze spreuk is overigens bewaard gebleven in het onderstuk van het olieverfschilderij *De Munter* van Ids Wiersma (1878-1965) naar J. en C. Luiken, dat is aangebracht op de kap van de schoorsteen in de muntmeesterskamer. Op de tweede plaats vermeldde Peters: 'Nullens argento color est avaris abdito terris nisi temperato splendent usu' (Edelmetaal mist in de schoot der aarde zijn glans, verkrijgt deze eerst bij verstandig gebruik). De eerste achtte hij de beste.

Ook verwees Peters nog naar de opschriften op het poortje van het gebouw van de oude Hollandse Munt te Dordrecht; buiten: 'Auro inservire

Voor- en keerzijde plaquette 'De vloek en zegen van het geld'

nefas' (Slaaf te zijn van het goud is verkeerd); binnen: 'Nervus belli pecunia' (Geld is de zenuw van de oorlog). Dit bleek echter een vergissing. De spreuken kwamen namelijk niet voor op het Dordtse Muntpoortje maar op dat van Middelburg.[18]

Op 23 september 1910 schreef Hoitsema aan Peters dat hij hem voor het opschrift boven de middendeur niet veel nieuwe stof kon verschaffen. Een tekenachtige Oudhollandse spreuk of gezegde had zijn voorkeur. Als deze ontbrak een Latijnse. Ook informatie bij deskundigen had niets opgeleverd.

Hoitsema haalde vervolgens twee spreuken van Salomo aan: 'Gout is er ende menighte van robijnen, maar de lippen der wetenschap zijn een kostelick kleynoot.' 'De naam is uytgelesener dan grooten rijckdom, de goede gunste dan silver ende gout.' (Dit lijkt op onderzoek bij Horatius.)

Vondel had niets opgeleverd. Erasmus had in *Den Kerstelicken Ridder* gesteld: 'Neemt wech die dwalinghe der menschen, wat is dan gout ende silver meer dà roode ende witte aerde.'

In het Latijn had Hoitsema nog de oude rechtspreuk gevonden 'Abusus non tollit usum' (Misbruik maakt gebruik niet onmogelijk). Hij voegde er aan toe het eerst aardig te hebben gevonden om het 'Auro inservire nefas' van het Dordtse Muntpoortje over te nemen, maar nu dit opschrift daarop in het geheel niet bleek voor te komen verviel die reden. Verreweg het fraaist, kort en bondig, was naar zijn mening 'Vilius argentum est auro virtutibus aureum'. Mocht niet in dezelfde week nog een goede Oudhollandse uitdrukking kunnen worden gevonden, dan kon hij zich met de laatste in het Latijn zeer wel verenigen.[19]

Het Dordtse Muntpoortje

Peters reageerde direct en zond een vijftal nieuwe opschriften ter keuze. Hij prefereerde *de wens van nummer één.* Voorts bevestigde hij het abuis wat betreft de spreuk op het Muntpoortje van Dordrecht dat moest zijn 'van Middelburg'.[20] De volgende opschriften ter keuze waren opgegeven: 'Het goud hier gestempeld, zij ieder ten zegen.' 'Goud verrijkt, deugd veredeld.' 'Het gebruik bepaald eerst de waarde van het geld.' 'Goud verblind, deugd verlicht.' 'Hoe nuttiger besteed, hoe waardevoller het geld wordt.'

Hoitsema schreef de vijf Nederlandse opschriften alle afschuwelijk te vinden, niet wat inhoud maar wat vorm betrof.[21] Hij was met de auteur niet bekend, maar bleek van mening dat de spreuken die kleine eigenaardigheid misten, die ze tot dichterlijke uitspraken stempelden. Hoitsema bleef bij de Latijnse uitspraak: 'Vilius argentum est auro virtutibus'. Hij voegde er – belerend als steeds – aan toe dat zedenpreken slechts goed waren, als ze een bekoorlijke vorm hadden of niet begrepen werden. Aangezien zijn keus ook de keus was van Peters, vertrouwde hij dat deze bij het eerste voornemen zou blijven.

Ook de door derden aangedragen teksten konden Hoitsema niet bekoren. Het betrof: 'Door wijsheyt wordt een huys gebouwt ende door verstandigheyt bevestight.' 'De weg des menschen is gantich verkeert ende vreemt: maar het werck der suijveren is recht.' 'Die zich bekoren laat van 't goud dat hij ziet blikkeren – door gierigheid geraakt in veel der hande strikken' (Vondel: *Toneel des menschelijken levens*).

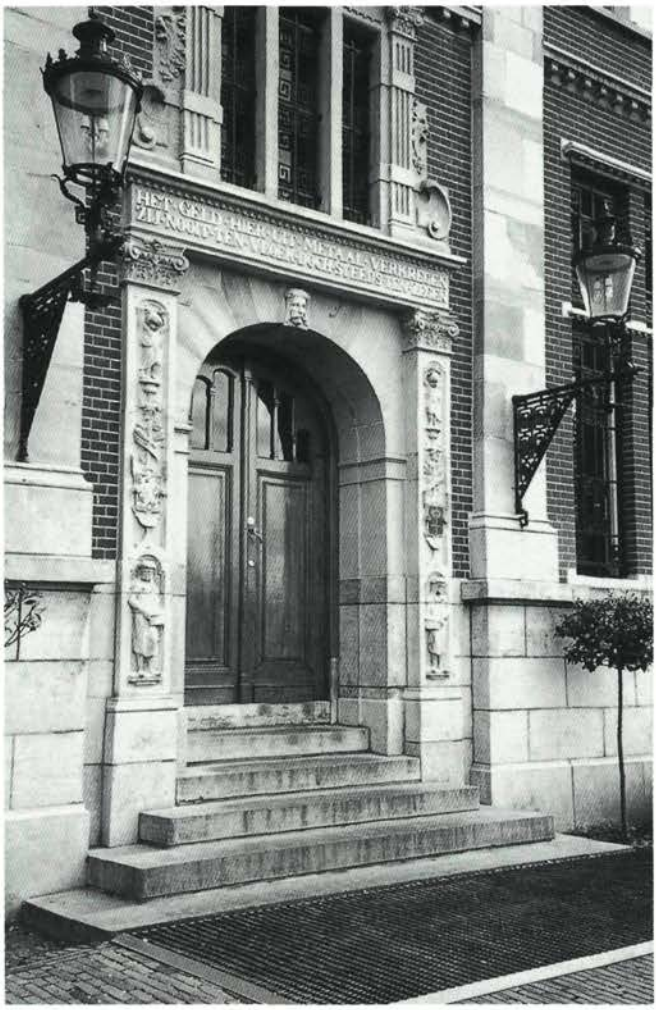
Tenslotte kwam de oplossing geheel onverwacht. Op 5 oktober 1910 deelde Peters mee de kwestie van het opschrift ten departemente te hebben besproken *ten einde latere bemerkingen in zake het opschrift boven de hoofdingang van de nieuwe Munt te voorkomen.*[22] Het gevolg was dat een spreuk, afkomstig van de

heren Van Gijn[23] en Trip[24], zou worden geplaatst, die als volgt luidde:
'Het geld hier uit metaal verkregen,
Zij nooit ten vloek, doch steeds ten zegen.'

De reactie van Hoitsema is onbekend, maar we mogen aannemen dat hij deze wending niet leuk zal hebben gevonden. Vanwege de gezagsverhouding ten departemente zal hij ze hebben moeten slikken. En hiermee waren de problemen opgelost! ■

De bouwgeschiedenis van 's Rijks Muntgebouw aan de Leidseweg 90 te Utrecht is uitvoerig beschreven in een niet gepubliceerde doctoraal-scriptie van Helen Okkerman: *De bouwgeschiedenis van het 's Rijks Muntgebouw in Utrecht* (Utrecht 1990). Deze scriptie is in de bibliotheek van Het Nederlands Muntmuseum opgenomen en kan na voorafgaande aanvraag worden geraadpleegd.

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de gegevens, de commentariëring en de nauwgezette correctie van het eerste concept. Ook dank ik de heer H. Timmer, collectie-beheerder van dit museum voor het fotowerk en mej. L. Reynaert, secretaresse, voor haar hulp bij de uitwerking van dit verhaal.

Spreuk boven de hoofdingang van de Munt te Utrecht (alle foto's Het Nederlands Muntmuseum)

NOTEN

Afkortingen:
ARM = Archief 's Rijks Munt (Het Nederlands Muntmuseum), Utrecht
ARA = Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage
MvF = Ministerie van Financiën

1 ARM, archief 1909-1994, doss. 375, brief nr 31 van het MvF.

2 ARM, doss. 401, brief nr 897/599 d.d. 9.6.1905.

3 *Muntverslag over het jaar 1910* (Utrecht 1911) 4.

4 ARM, doss. 375, brief nr 76 d.d. 14.6.1909 van het MvF.

5 *Muntverslag over het jaar 1909* (Utrecht 1910) 30-31.

6 Wet van 1.7.1909 (*Stb. 253*).

7 KB van 27.9.1909 nr 26.

8 ARM, doss. 375, brief nr 2406/1195 d.d. 27.9.1907 aan 's Rijksbouwmeester.

9 ARA, dossierarchief MvF 1831-1940, 2.08.41 inv. 1027, brief GT nr 97 d.d. 2.3.1910.

10 ARM, dossier 375, brief nr 1226 d.d. 8.3.1910 van Landsgebouwen.

11 ARA, dossierarchief MvF 2.08.41 inv. 1018, brief nr 1102 d.d. 15.4.1910 aan de MvF.

12 ARM, doss. 375, brief nr 1952 d.d. 13.4.1910 van Landsgebouwen aan RM.

13 ARM, doss. 375, brief GT nr 134 d.d. 23.4.1910 van het MvF.

14 ARM, doss. 375, brief nr 391 d.d. 19.1.1911 van Landsgebouwen.

15 *Muntverslag 1911* (Utrecht 1912) 14. Zie ook Johannes Cornelis Wienecke in *Gazette*

Numismatique Française 15 (1911/1912) 305-346 (Catalogue de l'œuvre no. 35 (p. 29) Souvenir pour les visiteurs de la Monnaie d'Utrecht).

16 ARA 2.08.41 inv. 1018, brief GT nr 31 d.d. 19.4.1911 van MvF aan H.M. de Koningin.

17 ARM, doss. 375, brief nr 4492 d.d. 26.8.1910 van Landsgebouwen.

18 Het Muntpoortje te Dordrecht draagt aan de straatzijde als opschrift: DIT IS DIE MVNTE DES ROM KEYSERS EN GRAEFFELICKHEYTS VA HOLLANDT en binnen: DE MVNT VAN HOLLANT.

19 ARM, doss. 375, brief nr 2752 d.d. 3.9.1910 aan 's Rijksbouwmeester.

20 ARM, doss. 375, brief nr 5029 d.d. 26.9.1910 van Landsgebouwen. De onderstrepingen van de letters in de spreuken zijn uit de handgeschreven brief van Peters overgenomen.

21 ARM, doss. 375, brief nr 2797 d.d. 27.9.1910 aan 's Rijksbouwmeester.

22 ARM, doss. 375, brief nr 5188 d.d. 5.10.1910 van Landsgebouwen.

23 Mr dr A. Van Gijn was van 23.9.1905 tot 9.2.1916 als thesaurier-generaal aan het ministerie van Financiën verbonden.

24 Mr L.J.A. Trip werd in 1901 aangesteld als ambtenaar bij het ministerie van Financiën, in 1910 bevorderd tot hoofdcommies bij de generale-thesaurie en werd per 9.2.1916 tot thesaurier-generaal benoemd. Van 1923 tot 1929 was hij president van de Javasche Bank, waarna in 1931 zijn benoeming tot president-directeur van De Nederlandsche Bank volgde. Bij besluit van 25.5.1940 van rijkscommissaris dr A. Seys-Inquart werd Trip tot waarnemend secretaris-generaal van Financiën benoemd. Hij kreeg op zijn verzoek op 19.3.1941 ontslag. Trip overleed 5 maart 1947.

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Een penningontwerp van Johan Huizinga

KAREL SOUDIJN

Alweer enige tijd geleden vroeg de historicus Léon Hanssen me, of ik wist dat Johan Huizinga een penning heeft ontworpen. Daar was mij niets van bekend; in catalogi was ik nooit zijn naam als medailleur tegengekomen. Het ligt ook niet meteen voor de hand om bij hem aan penningen te denken. Huizinga is vooral bekend als schrijver van meesterwerken zoals *Herfsttij der middeleeuwen* en *Homo ludens*. Die boeken maken deel uit van een omvangrijk œuvre; tussen 1948 en 1953 werden zijn *Verzamelde werken* in negen delen uitgegeven.

Johan Huizinga werd op 7 december 1872 in Groningen geboren. Van 1905 tot 1914 was hij aan de Groningse universiteit hoogleraar algemene en vaderlandse geschiedenis. Eind 1914 volgde zijn benoeming tot hoogleraar algemene geschiedenis te Leiden. Op 1 februari 1945 overleed hij in De Steeg. Een rijk geïllustreerde biografie is geschreven en samengesteld door Anton van der Lem; daarin is echter ook goed te zien dat Huizinga niet alleen een geleerde was, maar eveneens een verdienstelijk tekenaar.[1]

Lezing van deze biografie maakt bovendien duidelijk, dat Huizinga inderdaad een penning heeft ontworpen. Van der Lem vertelt namelijk hoe Huizinga betrokken was bij de viering van het derde eeuwfeest van de Groningse universiteit in 1914. Hij schreef een boek over de geschiedenis van deze instelling in de negentiende eeuw; verder was Huizinga 'belast met het toezicht op de uitvoering van het gedenkboek en een gedenkpenning' (p. 124). Van der Lem merkt op dat Huizinga voor de uitvoering van deze penning overlegde met de beeldhouwer Toon Dupuis (1877-1937): 'Huizinga had zelf een ontwerp voor de penning getekend dat de verzamelde stemhebbers – voor wie het beoordelen van penningontwerpen ook geen dagelijks werk was – erg mooi vonden. Toen Huizinga toch een negatief oordeel van Richard Roland Holst ontving, waren de penningen al uitgedeeld.'

In het *Jaarboek 1983* van het KNGMP gaf N.F. Hofstee een overzicht van penningen van de Groningse universiteit. Het bedoelde stuk is beschreven onder nummer 3. Op de voorzijde zit de Nederlandse maagd tegenover een staande Minerva. Het Latijnse omschrift vertaalt Hofstee als: 'Ook ik heb bijgedragen tot uw eer'. In de afsnede zien we de jaartallen MDCXIV-MCMXIV. Op de keerzijde van deze penning bevindt zich het universiteitswapen, met daarboven langs de penningrand een tekst die in vertaling luidt: 'Het Boek houdt adelaar en harten – Stad en Landen – bijeen'. Onder het wapen een Latijnse tekst, in vertaling: 'De Groninger Academie energiek en vol vertrouwen gesticht door Stad en Landen, die niet gemakkelijk tot een vergelijk kwamen, na drie eeuwen voorspoedig, sterk en standvastig.'[2]

Hofstee noemt de naam van Huizinga niet. Bij deze bronzen slagpenning uit 1914 vermeldt hij alleen T. Dupuis als maker. Diens signatuur (twee in elkaar geschoven letters) is trouwens ook op de voorzijde te zien: helemaal rechts van de Nederlandse Maagd, vlak boven het voetstuk waarop de figuren zijn neergezet.

Overigens geeft Hofstee een te kleine diameter op: waar hij 60 mm

vermeldt, blijkt het om een penning van 70 mm te gaan.

Zwierzina beschreef deze penning in 1919 onder nummer 1101 in zijn overzicht van de bij Begeer tussen 1880 en 1919 vervaardigde penningen. Zwierzina (die als diameter 69 mm opgeeft) maakt geen melding van een ontwerper; hij schrijft dat Toon Dupuis de penning heeft gemodelleerd.[3]

Hierbij kan direct worden opgemerkt dat kunstenaars bij Zwierzina meestal alleen als modelleur genoemd worden. Bij slechts enkele penningen wordt duidelijk dat zo'n modelleur niet tevens de ontwerper van een voorstelling hoeft te zijn. Penning 301, met als onderwerp Dordrecht, is gemodelleerd door L. Zijl naar een ontwerp van J. Toorop. Penning 331, een prijspenning van een militaire sportvereniging, is ontworpen door twee met name genoemde luitenants, en vervolgens gemodelleerd door W. Achtenhagen. Koningin Wilhelmina ontwierp een penning bij de geboorte van haar dochter; het modelé is van J.J. van Goor (penning 850). En onder nummer 986 treffen we bij Zwierzina een door Van Goor gemodelleerde penning aan met een scène uit een korfbalwedstrijd, waar hij tussen haakjes aan toevoegt: 'naar een foto van mij'.

Het overzicht van Zwierzina bevat nog enkele penningen waarbij hij expliciet vermeldt dat de ontwerper en de modelleur niet samenvallen. Maar dat zijn uitzonderingen, want ontwerpers komen in zijn catalogus zelden ter sprake.

Derde eeuwfeest Groningse universiteit, 1914 (foto: KPK, Leiden)

Léon Hanssen (de aan het begin van dit stukje genoemde historicus), W.E. Krul en Anton van der Lem redigeerden een driedelige briefwisseling van Huizinga. In het eerste deel staan twee brieven die betrekking hebben op de Groningse penning.[4]

In een brief van 29 juni 1913 (brief nummer 102) aan Toon Dupuis bevestigt Huizinga, dat de opdracht tot de uitvoering van 'den gedenkpenning der Groningsche Universiteit' kan worden gegeven. Volgens een noot van de samenstellers van het brievenboek blijkt Huizinga in september 1911 aan de lustrumcommissie een eigen ontwerp te hebben getoond. In 1913 werd door de commissie besloten het modelleren van de voorzijde aan Toon Dupuis op te dragen.

Het grootste deel van de genoemde brief aan Dupuis is interessant om te

citeren, omdat daaruit blijkt hoe nauwkeurig Huizinga zijn aanwijzingen gaf. Huizinga schrijft: 'Ik herhaal nog even onze afspraak betreffende de voorstelling op de voorzijde van de penning. Deze vertoont twee figuren: Minerva, staande, met helm, lans en rond schild met Medusakop, (indien gewenscht ook met de uil), welke toespreekt de Nederlandsche maagd, zittende. Omtrent de voorstelling van deze laatste was de Commissie van oordeel, dat er geen bezwaar in was, dat zij de oude vrijheidshoed op de lans droeg, aangezien hier de Nederlandsche staat gedurende drie eeuwen en niet in het bijzonder de tegenwoordige wordt verbeeld. In verband daarmee schijnt het ons niet gewenscht, dat zij het Nederlandsche wapenschild draagt. Ik geef u dus in overweging, haar voor te stellen blootshoofds, van een germaansch type, dragende de lans en de vrijheidshoed, en nevens zich hebbende den leeuw met den pijlbundel, waarin elf pijlen. Mocht u zich hiermee niet kunnen vereenigen, dan houd ik mij voor nader overleg aanbevolen.'

Huizinga vervolgt zijn brief met: 'Boven de figuren komt te staan in Latijnsche letter: Non sine me tibi partus honos, d.i. Niet zonder mij is U eer geworden. Onder de figuren MDCXIIII.-MDCCCCXIIII. Op het schild van Minerva: Minerva Groningana. Ook dit laatste opschrift moet duidelijk leesbaar zijn.'

Aan het eind van de brief staan nog twee mededelingen: 'Voor de keerzijde wordt door de firma Begeer zorg gedragen.' En: 'Uw honorarium bedraagt volgens onze afspraak *f* 600.'

Het is aardig om na te gaan in hoeverre Dupuis de aanwijzingen van Huizinga opvolgde. Minerva is bijna geheel uitgevoerd zoals Huizinga zich dat voorstelde; alleen het ronde schild is ovaal gemaakt. Op het voorstel om de Nederlandse maagd blootshoofds af te beelden, ging Dupuis echter niet in. Op de penning is zij getooid met helm met pluimen. De leeuw met pijlenbundel ontbreekt. Voor een uil was kennelijk geen plaats. Verder is het jaartal in Latijnse cijfers iets korter weergegeven dan volgens Huizinga's instructie. Alles bij elkaar lijken de afwijkingen echter gering; we kunnen Huizinga dus wel degelijk als ontwerper van deze penning betitelen.

Nu de tweede gepubliceerde brief die op deze penning betrekking heeft. Het eerder gegeven citaat uit de biografie van Van der Lem verwees er al naar. Op 12 juli 1914 schreef beeldend kunstenaar Richard Roland Holst (1868-1938) uit Laren een bedankbrief aan de 'Geachte Heer Huizinga' (brief 140 uit het boek). Over de penning merkt Roland Holst op: 't Is curieus om de medaille te zien, mooi vind ik haar niet, academisch in de slechte beteekenis en te dik, de half doorgezaagde figuren nl. die zoo angstig op den gladden ondergrond liggen. Een soort wedgwood in brons! en zoo niets van wat een penning toch moet hebben dat 't voor de vingers alleen reeds een vreugde is om haar er door te laten glijden. Maar 't neemt niet weg dat ik 't toch aardig vind haar te hebben. De figuren lijken mij ook te groot voor den cirkel. De achterzijde is goed vindt u niet?'

Arme Toon Dupuis, zouden we kunnen zeggen. Want die achterzijde is al helemaal niet van zijn hand, maar werd in de fabriek van Begeer door een anonieme modelleur verzorgd. ■

NOTEN

1. ANTON VAN DER LEM *Johan Huizinga: leven en werk in beelden & documenten* (Amsterdam 1993).

2 N.F. HOFSTEE Academia Groningana in nummis: de Groninger Universiteit op penningen *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 70 (1983).

3 W.K.F. ZWIERZINA *Lijst van penningen vervaardigd in de ateliers der 'Koninklijke-Begeer'* (Amsterdam 1919).

4 J. HUIZINGA *Briefwisseling I, 1894-1924* (Veen /Tjeenk Willink 1989).

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING 8
MAANDAG 4 EN DINSDAG 5 OKTOBER 1999 TE EINDHOVEN
RUIM 3000 KAVELS

Kijkgelegenheid de hele maand september,
doch uitsluitend na vooraf gemaakte afspraak

Bestelwijze catalogus: door overmaking van NLG 20,00 op postbank nr 3983914 o.v.v. Veiling 8. U ontvangt een exemplaar van de catalogus ruim voor aanvang van deze veiling op 4 en 5 oktober 1999.

Coins and Medals

Twee maal per jaar internationale veilingen

In samenwerking met:
A. G. van der Dussen b.v.
Tel. 043 - 3215119

Florijnprijsvraag

JAN KONING

In 1972 werd het blad *De Florijn, Nederlands tijdschrift voor muntverzamelaars* opgericht. Hoofdredacteur was de heer P.C. Korteweg uit Zwolle, bijgestaan door de heer T. Kuik uit Kampen.

In 1977 fuseerde *De Florijn* met het blad *De Geuzenpenning; munt- en penningkundig nieuws*. Dit blad was in 1951 opgericht door het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Uit de fusie ontstond het u bekende blad *De Beeldenaar*. Het gunstige exploitatiesaldo van *De Florijn* werd in beheer gegeven bij het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde met het verzoek dit geld te gebruiken voor bestemmingen ten gunste van de Nederlandse Numismatische Kringen. Het heeft lang geduurd voor men een doel vond voor het Florijnfonds.

De prijsvraag

Eind 1997 werd in *De Beeldenaar* een prijsvraag uitgeschreven voor een artikel over een numismatisch onderwerp, te schrijven door kringleden. De bedoeling was leden van Numismatische Kringen die niet of nauwelijks gepubliceerd hebben te stimuleren tot het schrijven van een artikel. Ingezonden werden drie artikelen, waarover de jury begin dit jaar zijn oordeel gaf:

(1) 'De in Nederland teruggevonden Tielse munten en haar eventuele naslagen' geschreven door de heer A. van Herwijnen.
Uit het juryrapport:
Het artikel geeft een uitvoerig overzicht van wat nu bekend is over de muntslag in Tiel in, voornamelijk, de 11e eeuw. Door het onderwerp is het artikel vooral interessant voor lezers met interesse op dit specialistische gebied, maar minder voor een breed publiek, een publiek waar *De Florijn* voor bedoeld was. De schrijver gaat hier en daar buiten het in de titel aangegeven gebied, waardoor het geheel wat rommelig wordt. Het artikel wordt besloten met een uitvoerige literatuurlijst.
– De jury besloot een prijs van *f* 300 toe te kennen.

(2) 'Net even anders, de keur aan variaties in het provinciale kopergeld' geschreven door de heer E.G.J. Pannekeet.
Uit het juryrapport:
De schrijver verzamelt onder het woord 'variaties' zeer uiteenlopende zaken. Zo worden naast elkaar behandeld, hagemunten, overslagen, tot door de muntmeester opzettelijk aangebrachte wijzigingen. Het verhaal springt daardoor van de hak op de tak, en is bovendien als inzending voor een prijsvraag wel wat mager. Aan de andere kant bevat het stuk enige originele numismatische elementen. Het is makkelijk leesbaar en geschreven op een manier die de oprichters van *De Florijn* aangesproken zou hebben.
– De jury heeft gemeend ook dit stuk met *f* 300 te moeten belonen.

(3) 'Keltische betaalmiddelen in Nederland voor en na het begin van onze jaartelling' geschreven door de heer J. Heimgartner.
[*voor vervolg zie pagina 220*]

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

LEDENLIJST PER SEPTEMBER 1999 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
J. Keizer
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
074-3763793

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
W.T. Verdoorn
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Filialen:
Reigerstraat 9
4811 XA Breda
076 - 5215912
fax: 076 - 5200105
Turfsingel 18
9712 KR Groningen
050 - 3131312
fax: 050 - 3131316
Laan van Meerdervoort 225
2563 AC Den Haag
070 - 3450886
fax: 070 - 3654100

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
N.Z. Voorbrugwal 252
1012 RR Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

Muntpolitiek gedurende de Dertigjarige Oorlog 1618-1648

PETER ILISCH

[Dit artikel is een korte samenvatting van de op 31 oktober 1998 te Münster gehouden voordracht ter gelegenheid van de Najaarsbijeenkomst van de Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete en het Genootschap. Met deze bijeenkomst werd herdacht, dat 350 jaar geleden de Eeuwige Vrede van Westfalen werd gesloten, met als onderdeel het tractaat van Münster. Hiermee kwam een einde aan zowel de Tachtigjarige als de Dertigjarige Oorlog.]

Reeds voor het begin van de Dertigjarige Oorlog verkeerde het muntwezen in Duitsland in een crisistoestand. Eén van de oorzaken was de decentrale structuur van het Rijk. De muntslag was in handen van een aantal grotere en kleinere staten, voor wie de muntslag alleen een bron van inkomsten was, misschien met uitzondering van de staten met een eigen zilvermijnbouw.

In 1566 werden speciale 'Probationstage' door de Reichskreise geïnstalleerd, die belast waren met het toezicht op de muntslag, vooraf (regelgeving) en achteraf (muntbus). Door het ontbreken van politieke wil, was de effectiviteit van deze controle in de loop van de tijd verdwenen. Omdat de muntcirculatie niet tot de eigen territoria beperkt was, maar gemengd en grensoverschrijdend was, bleek het voor de individuele staten in het Rijk niet mogelijk de trendmatige zilververmindering in de munten tegen te gaan. Goede munten werden ingewisseld en omgesmolten om hiervoor een groter bedrag aan slechtere munten in de plaats te krijgen. Alleen bij de rijksdaalder en de onderdelen daarvan (1/2 en 1/4), zoals in de rijkswet gedefinieerd, werd het zilvergehalte niet verminderd, maar wegens afnemende winst, werden zij minder geslagen. De meerderheid van de munthuizen richtte zich op de kleinere munten. Dit waren in het noordwesten en oosten van het Rijk vooral de zogenaamde appelgroschen met de rijksappel. Deze munten hadden dezelfde waarde als de 3-kreuzers in het zuiden. Een belangrijk deel van de productie werd geëxporteerd naar het oosten (vooral naar Polen). Parallel werd een groot aantal rijksdaalders uitgevoerd naar Scandinavië en Rusland, waar ze voor betaling van goederen en als tolgeld goede diensten deden.

Appelgroschen uit 1594, 1615 en 1618 van het bisdom Paderborn, Dietrich van Fürstenberg

De meerderheid van de munthuizen was verpacht aan private ondernemers, die een hoge sleischat moesten betalen, maar in de regulering van de muntslag relatief een vrije hand hadden. Om een zo groot mogelijk deel van de aanmuntingen naar zich toe te trekken, beconcurreerden de munthuizen elkaar hevig.

Dit leidde noodzakelijkerwijs tot een verhoging van de zilverprijs, hetgeen weer tot gevolg had dat het zilvergehalte of het gewicht verlaagd werd. Ondanks de crisis groeide het aantal munthuizen nog steeds. In de Nedersaksische Kreis bijvoorbeeld nam het aantal munthuizen tussen 1566 en 1617 toe van 6 tot meer dan 30. Kenmerkend voor de muntmeesters in deze tijd was dat zij vaak van productieplaats wisselden, niet zelden eindigend in een twist met de muntheer en zonder dat er afgerekend werd.

Reeds in 1617 begonnen landdrosten van hertog Friedrich Ulrich van Braunschweig-Lüneburg met een spectaculaire verslechtering van 110-130 stuks per mark fijn, zoals dit gebruikelijk was in 1610-1617, tot 210. Het voorbeeld maakte school en het uitbreken van de oorlog in 1618 verhoogde de financiële behoefte van de Noordwest-Duitse staten, die meestal al met hoge schulden bezwaard waren. De wisselkoers van de groschen reageerde hierop. In theorie waren zij 1/24 daalder, maar in januari 1618 was het nodig voor een reële zilveren rijksdaalder 33 groschen te betalen. De koers nam het laagste niveau over en de slechte munten gingen daarheen, waar zij de hoogste koers hadden. Om in staat te zijn de groschen ook naar het zuiden te exporteren, vooral naar de Franfurter Messe en de Zuid-Duitse handelssteden, kopieerden vele muntsteden in het Duitse noordwesten de 3-kreuzers.

Het was het begin van de zogenaamde tijd van de kippers en wippers. De munten werden vaak veranderd, het aantal munthuizen nam gigantisch toe en waren vaak even in kleine dorpjes geplaatst. De munten werden in een groot tempo geslagen en waren technisch van een mindere kwaliteit. Maar als handel was het geheel zeer profijtelijk en werd er binnen korte tijd winst verkregen. De kippercrisis groeide uit tot een epidemie, die het grootste deel van het Rijk beïnvloedde. In 1622-1624 was het zilver door de omsmelting van de kippermunten goedkoop en werden veel kleine en grote munten in alle Duitse streken geslagen. Daarna ging de prijs van het zilver omhoog en beëindigden veel munthuizen hun activiteiten. Maar het leger had behoefte aan goede munten, zowel voor de betaling van het oorlogsmateriaal als voor de aanmonstering van de landsknechten. Daarom werden relatief veel talers geslagen. De samenhang is wel gedocumenteerd met de val van het bisdom Münster, dat in 1633 grotendeels door het protestantse Hessen en Zweden werd bezet. Om de verdediging te kunnen financieren en de landsknechten te kunnen werven, werd een gedeelte van het zilver van de vorst en het stadsbestuur omgesmolten. De slag van de rijksdaalder was zonder zilvermijnbedrijf deficitair. In 1639 berekende de Munt te Straatsburg in tegenstelling tot de productie van klein geld, voor het munten van 60.000 talers een tekort van 3624 gulden, hetgeen overeenkomt met circa 2265 talers.

Met de vrede in 1648 beëindigden vele staten, uitgezonderd die met zilvermijnbouw, de productie van talers. ■

[vervolg van pagina 217]

Uit het juryrapport:
Aan de hand van vele aan de Kelten toegeschreven voorwerpen die de laatste tijd met metaaldetectoren onder andere in de bodem gevonden worden, tracht de shrijver gevolgtrekkingen te maken. De schrijver veronderstelt dat de Kelten ook in ons land munten geslagen hebben. Dit is een interessante bewering, maar niet voldoende onderbouwd. Ook de argumentatie voor andere beweringen, zoals dat de Kelten bronzen ringen als betaalmiddelen gebruikten is niet sterk.
– De jury stelde het op prijs dat de schrijver de aandacht op deze vragen heeft gevestigd en verleende een aanmoedigingsprijs van *f* 100. ■

Het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en het Jaarboek

L.M.J. BOEGHEIM

Tijdens de voorjaarsvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, die op 29 mei jongstleden in de fraaie ambiance van het Noord-Brabants Museum in 's-Hertogenbosch werd gehouden, kwam ook de aanzienlijk vertraagde uitlevering van het *Jaarboek* uitvoerig ter sprake. Hoewel in vroeger jaren ook een enkele keer vertragingen voorkwamen waren die nooit zo ernstig als momenteel, nu in feite een achterstand van meer dan enkele jaren bestaat.

De voorzitter weet dit vooral aan een gebrek aan kopij, waaronder zowel het *Jaarboek* als *De Beeldenaar* hadden te lijden. In een haast pathetisch betoog herhaalde hij zijn oproep toch vooral artikelen te willen inzenden, hoewel bekend is dat een eerder door hem ondernomen poging in deze richting geen enkel respons heeft opgeleverd. Wel waagde hij zich aan de toezegging dat dit jaar nog een tweetal jaarboeken (1996 en 1997) zou gaan verschijnen.

Een analyse van de oorzaken van het gebrek aan kopij leert dat meerdere factoren hierbij een rol spelen. In het afgelopen decennium verloor het Genootschap helaas een aantal toegewijde leden, zoals de heren ir F. Sevenhuysen, drs A.T. Puister, dr H.J. van der Wiel en prof. dr H. Enno van Gelder, die ieder voor zich regelmatig waardevolle bijdragen aan het Jaarboek leverden. Hierbij was prof. dr Van Gelder de grote drijfkracht. Zijn belangstelling en hulp mogen werkelijk als uitzonderlijk gelden!

De Commissie van Redactie van het *Jaarboek* stelt – terecht – hoge eisen aan de artikelen. Haar werkwijze is, zoals ik persoonlijk heb ondervonden, helaas uiterst traag. Een periode van vier jaar alvorens commentaar op een ingediend artikel wordt gegeven, mag niet uitzonderlijk worden genoemd.

De belangstelling van de jeugd voor de numismatiek in het algemeen is gering. Nieuwe leden van het Genootschap geven zich vaak nauwelijks rekenschap van de doelstellingen van dit Genootschap, zoals omschreven in de statuten. Het is zelfs de vraag in hoeverre zij van deze statuten *überhaupt* kennis nemen.

Sinds de pensionering van prof. dr Van Gelder als directeur van het KPK is aan de sinds jaren bestaande symbiose tussen Genootschap en Penningkabinet beslist niet meer die aandacht geschonken, die als wenselijk zou moeten worden beschouwd. Alleen al het nagenoeg volledig uitblijven van publicaties over muntvondsten zegt in dit opzicht genoeg. Het was een onderwerp dat Van Gelder – en met hem vele verzamelaars en onderzoekers uit diverse disciplines – na aan het hart lag, zodanig zelfs dat hij hierop in het laatste artikel dat van zijn hand in *De Beeldenaar* verscheen nog nadrukkelijk de aandacht vestigde.[1]

Overigens kan niet worden ontkend dat zowel het schrijven van artikelen voor het *Jaarboek* als voor *De Beeldenaar* op vrijwillige basis plaats moet vinden zonder dat hier enige vorm van vergoeding tegenover staat. Commerciële bladen, waarvan de oplage meestal aanzienlijk groter is dan die van de numismatische vaktijdschriften, hebben natuurlijk een grotere aantrekkelijkheid vanwege onder andere de bredere lezerskring.

[*voor vervolg zie pagina 233*]

Van de eerste tot de laatste gulden

L.M.J. BOEGHEIM

De gulden was oorspronkelijk, zoals de naam reeds aanduidt, een gouden munt. Ze ontstond ongeveer gelijktijdig met de gouden dukaat, waaraan ze dan ook nauw is verwant. Na het uiteenvallen van het West-Romeinse Rijk in de vijfde eeuw verdwenen in West-Europa de gouden munten uit de omloop. Er kwamen kleine zilverstukjes in gebruik. Aan deze situatie kwam een einde toen onder invloed van de kruistochten de handel, vooral in Italië, sterk opbloeide. Er ontstond weer behoefte aan gouden munten voor grotere betalingen, te meer daar in het Byzantijnse rijk, zowel als in de Arabische wereld, goud steeds als muntmateriaal in gebruik was gebleven.

Het waren de Italiaanse handelssteden die in de loop van de 13e eeuw kort na elkaar een begin maakten met het opnieuw in omloop brengen van goudgeld.

De eerste gouden munt zag het licht in Florence. Het was de *florenus*, die haar naam dankte aan de er op afgebeelde lelie (= flos). Dit stadsembleem van Florence sierde de tegenzijde van de munt. De voorzijde toonde een afbeelding van Johannes de Doper, beschermheilige van Florence. De *fiorino d'oro* (= kleine bloem van goud), zoals de Italiaanse benaming luidde, werd geslagen van 1252 tot 1532 en bevatte 3,54 g fijn goud.

De florijn, zoals de munt spoedig algemeen werd genoemd, werd in de eerste helft van de 14e eeuw in vrijwel geheel West-Europa het belangrijkste geldstuk in het handelsverkeer. Ze werd weldra door tal van vorsten nagebootst, vooral door de keurvorsten in de Rijnstreek.

De goudgulden in de Nederlanden

Omstreeks 1300 begon de florijn door te dringen tot de Nederlanden, aanvankelijk als *gouden gulden*, later als *gulden* zonder meer. Ook hier werd de florijn spoedig nagebootst naar het Florentijnse voorbeeld.

De eerste vermelding vinden we in Brabant, waar tijdens de regering van Hertog Jan II (1294-1312) een – uiteraard ongedateerde – goudgulden naar dit voorbeeld werd uitgebracht.[1]
In het begin van de 14e eeuw volgden in de Zuidelijke Nederlanden de bisschop van Kamerijk, graaf Jan de Blinde van Luxemburg en de graaf van Vlaanderen met uitgiften van goudguldens naar het Florentijnse voorbeeld.

Aanvankelijk werd dit voorbeeld met Johannes de Doper op de voorzijde en de lelie op de tegenzijde slaafs nagevolgd. Deze beeldenaar werd echter weldra vervangen door andere heiligen, de muntheer zelf of de heiland, terwijl op de tegenzijde steeds vaker een wapenschild werd geplaatst. Wel bleven gewicht en gehalte gedurende lange tijd betrekkelijk stabiel, vooral bij de uitgiften van de Duitse keurvorsten. In het bijzonder in steden als Mainz, Trier, Keulen en in de Palts, die in het gezagsgebied van de keurvorsten waren gelegen, zagen talrijke Rijnse goudguldens het licht. Dit type nam spoedig ook in de Nederlanden de rol van het Florentijnse type over en werd door de inheemse muntheren nagevolgd. Hielden deze in het begin nog het stabiele gewicht en het gehalte van het oorspronkelijke voorbeeld aan, later koos men voor veel minder kwaliteit en liep het goudgehalte soms zelfs

terug tot niet meer dan een kwart van het oorspronkelijke.

In de Noordelijke Nederlanden duurde het nog tot omstreeks het midden van de 14e eeuw alvorens goudguldens werden geslagen.

De eerste zou in Dordrecht, van oudsher de muntplaats van de Hollandse graven, in 1349 zijn gemunt. In het Württembergisches Landesmuseum in Stuttgart bevindt zich een goudgulden, die op de voorzijde een afbeelding van Johannes de Doper draagt en op de tegenzijde een wapenschild met het omschrift ÷GVILLELMVS.DVX.COMES.-HOLA'D. In het wapenschild ontbreekt het kwartier van Henegouwen, hetgeen kan duiden op een productie vóór 1356. Waarschijnlijk moet deze gulden worden geplaatst in 1349 toen Willem van Beieren in april de titel *Graaf van Holland* aannam. Deze goudgulden bevat 3,449 g fijn goud en zou geslagen kunnen zijn door de muntmeester Falco Lampaggio.[2]

In het hertogdom Gelre werd de eerste goudgulden, een St. Jansgulden naar Florentijns voorbeeld, tijdens de regering van Reinoud III (1343-1361) uitgebracht. De munt, geslagen in het destijds tot Gelre behorende Roermond, is ongedateerd, zodat het exacte jaar van uitgifte niet kan worden vastgesteld.

Afgezien van de boven omschreven gulden van 1349 doen in het graafschap Holland zowel als in het bisdom Utrecht de Rijnse goudguldens omstreeks 1378 hun intree.[3] Voor Holland betreft het een gulden geslagen in Dordrecht tijdens de regering van Graaf Willem V van Beieren (1350-1389). Deze gulden toont op de voorzijde de graaf en op de tegenzijde een wapenschild.[4]

In Utrecht komt de eer toe aan bisschop Arnold van Hoorne (1371-1378), die op de voorzijde de heilige St. Maarten en op de tegenzijde een wapenschild deed afbeelden.[5]

Het valt dus niet met zekerheid vast te stellen waar en wanneer de eerste goudgulden in de Noordelijke Nederlanden het licht zag.

In 1466 besloot Philips de Goede van Bourgondië (1433-1467) tot invoering van de gulden als grondslag voor het muntwezen in zijn Nederlandse bezittingen. Deze Bourgondische goudgulden (3,4 g, 0,791 gehalte) kwam in waarde overeen met de Rijnse goudgulden. Hiermee werd de goudgulden, die

Wilhelmusgulden

Goudgulden Gelderland, Reinaud IV

Goudgulden Brabant, z.j., Philips de Goede

Philips goudgulden, Philips de Schone

Zilveren karolusgulden

28 stuiverstuk Deventer

Gulden Holland, 1721

Gulden Willem I, 1823

Gulden Willem I, 1840

Gulden Willem II, 1842

was getarifieerd voor 21 stuivers, vast in het toenmalige geldstelsel verankerd.

De daling van het gehalte van de kleine zilverstukken, die de basis van het toenmalige muntstelsel vormden, was de oorzaak van een sterke stijging van de koers van de goudgulden. Philips de Schone (1482-1506) voerde daarop de lichtere philippusgulden in, die in 1521 op haar beurt werd vervangen door de karolusgulden ter waarde van 20 stuivers. Deze laatste droeg de beeldenaar van Karel V en woog 2,91 g (0,583 fijn).

In 1526 volgde het voorschrift voor alle Nederlanden dat prijzen uitsluitend mochten worden uitgedrukt in karolusguldens. Op den duur werd de karolusgulden, kortweg gulden, algemeen gebezigd als rekeneenheid voor een bedrag van 20 stuivers. Hierdoor was de gulden niet alleen een gouden munt, maar werd ze tevens de voornaamste rekeneenheid.

Zilveren guldens in de Nederlanden

De grote zilvervondsten in het tweede kwart van de 16e eeuw hadden tot gevolg dat de zilveren daalder de *gouden* gulden van de leidende plaats verdrong. In 1543 werd een zilveren karolusgulden (26,14 g; 0,833 fijn) ingevoerd, die in waarde overeenkwam met de gouden gulden van 20 stuivers. Als gevolg van de snel oplopende koersen

werd de aanmaak, zowel van de gouden als van de zilveren karolusgulden, echter in 1556 gestaakt. Een tiental jaren later werd nog getracht de Rijnse goudgulden aan het Nederlandse muntwezen ten grondslag te leggen, doch deze poging faalde.

Kort na 1600 sloegen verschillende Nederlandse gewesten en steden zilverstukken ter waarde van 28 stuivers of één goudgulden. Ze werden spoedig 28 stuiverstuk of florijn genaamd. Vooral Friesland en de steden in Overijssel hadden een aanzienlijke productie, doch zagen zich wel vaak genoodzaakt gewicht en gehalte te verminderen om de waarde van 28 stuivers te kunnen handhaven.

Tegen het einde van de 17e eeuw werd de binnenlandse circulatie steeds meer overheerst door kleine en middelmatig grote zilveren munten, die door de veertien bestaande provinciale en stedelijke munthuizen in scherpe onderlinge concurrentie en op gewoonlijk te lage voet werden geslagen. Zulks maakte een hervorming van het muntwezen noodzakelijk.

Holland kwam met een voorstel tot invoering van een nieuwe zilveren munt uitgaande van de bestaande rekeneenheid, de karolusgulden. Het voorstel ondervond veel tegenstand van de gewesten en steden, die hun winstgevende productie van minderwaardig geld bedreigd zagen.

Holland zette echter door en begon in 1681 met de fabricage van de Hollandse provinciale gulden (10,61 g; 0,929). De voorzijde toonde het wapen van Holland, de tegenzijde de godin Minerva, later verklaard als de Nederlandse Maagd. Een aantal gewesten sloten zich in de volgende jaren bij het Hollandse initiatief aan. Andere zetten de vervaardiging op grond van eigen inzichten door, totdat het machtige Holland in 1694 met dwangmaatregelen kwam. Er volgde een besluit van de Staten-Generaal waarin de

Gulden Willem III, 1850

Gulden Wilhelmina, 1917

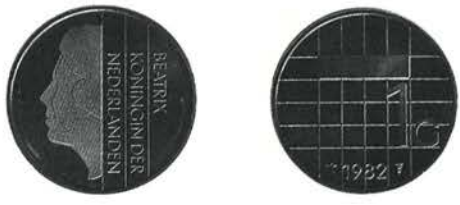
Gulden Wilhelmina, 1929

Gulden Juliana, 1967

Gulden Juliana/Beatrix, 1980

Gulden Beatrix, 1982 *(alle foto's: Het Nederlands Muntmuseum)*

vervaardiging van minderwaardige soorten werd verboden, de zilverhandel werd gereglementeerd en een aantal munthuizen werd gesloten. De gulden, zoals door Holland ingevoerd, werd generaliteitsmunt. Wederom was de gulden tegelijk rekeneenheid en munt, nu echter van zilver en niet meer van goud.[6]

Na de Franse overheersing koos men in 1816 de gulden uit de tijd der Republiek als standaardmunt, uiteraard met aanpassing van de beeldenaar. Ook gewicht en gehalte werden aangepast (10,766 g; 0,893). De voorzijde draagt sedertdien het portret van de regerend vorst(in). De Muntwet 1839 bracht de gulden meer in overeenstemming met de in de loop van de 18e eeuw opgetreden waardevermindering van de rekengulden. Hiertoe werd de zilverinhoud verlaagd (10 g; 0,945).

In de Eerste Wereldoorlog werden de zilveren guldens door het publiek opgepot en door zilverbons vervangen. Toen na de oorlog de zilverprijs sterk steeg en de zilverwaarde van de gulden de intrinsieke waarde dreigde te gaan overtreffen, waardoor omsmelting voordeel zou kunnen opleveren, werd het gehalte tot 0,720 verlaagd.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog bestond de verplichting tot inlevering van de zilveren gulden, doch hieraan werd door de bevolking nauwelijks gevolg gegeven. De munt was ongeldig verklaard en vervangen door zilverbons. Ze werd na de oorlog in ere hersteld, maar kwam nauwelijks in de omloop voor. Het bleef bij papier. De in de Verenigde Staten geslagen 130,5 miljoen guldens, voor de fabricage waarvan de Amerikanen in het kader van de Leen- en Pachtwet zilver beschikbaar hadden gesteld, kwamen op een klein gedeelte na, niet in omloop en werden naar Amerika teruggezonden.

De Muntwet 1948 voorzag in de herinvoering van de zilveren gulden. Pas in 1954 werd hiertoe overgegaan toen een kleiner model gulden het licht zag, waarvan het gewicht was teruggebracht tot 6,5 g en een gehalte van 0,720. Deze gulden werd pas in 1956 in circulatie gebracht. Hieruit blijkt overduidelijk hoe sterk Nederland als gevolg van de Tweede Wereldoorlog was verarmd.

Nikkelen guldens

De stijging van de zilverprijs, die in 1965 inzette, noopte in 1967 tot invoering van de nikkelen gulden met een gewicht van 6 gram. Nadat in 1980 ter gelegenheid van de troonswisseling nog een gulden met dubbelportret – de eerste in haar soort – was uitgebracht, verdween met de uitgifte van nieuwe guldens in 1982 ook het Nederlandse wapen van de tegenzijde van de munt.

De laatste gulden

De laatste Nederlandse gulden zal naar alle waarschijnlijkheid in het jaar 2001 worden geslagen. Daarmee komt een einde aan een circa 650-jarige traditie. De naam blijft wel voortleven in de Nederlandse Antillen en Suriname. De figuurlijke betekenis van het woord gulden is *voortreffelijk*. Dit woord mag zeker als eretitel voor de gulden als munt worden gezien. Of haar opvolger er ooit in zal slagen deze kwalificatie te verwerven valt nog maar te bezien!

Het schijnt in de bedoeling te liggen de laatste slag een enigszins formeel karakter te verlenen. Het laatste exemplaar zal het beste plechtig kunnen worden toegevoegd aan haar talrijke voorgangers, die reeds vele jaren in de collectie van Het Nederlandse Muntmuseum rusten. Ze blijft dan steeds beschikbaar om aan een geïnteresseerd publiek te worden getoond. Sic transit gloria mundi! ■

[*voor de noten zie pagina 233*]

Expositie 'Het is gebeurd met de gulden'

KAREL SOUDIJN

Op 2 juli jongstleden vond in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden de opening plaats van de tentoonstelling 'Het is gebeurd met de gulden'. Deze expositie is nog te zien tot 13 februari 2000.

Sinds 1 januari 1999 is de Nederandse gulden geen zelfstandige munteenheid meer, maar een afgeleide van de euro. Op 1 januari 2002 zal het binnenlandse betalingsverkeer overgaan op die nieuwe munt. Wie de afscheidstentoonstelling van de gulden bezoekt, ondergaat een visuele orgie. Ik heb het niet nageteld, maar tijdens de opening deelde Marjan Scharloo, de directeur van het KPK, ons mee dat er 979 munten en 979 bankbiljetten te zien zijn. In een nagebouwde kluis, de 'schatkamer', liggen honderden guldens dicht op elkaar. Hier worden binnen- en buitenlandse exemplaren vanaf het jaar 1252 getoond. Bovendien bevat de schatkamer een echte schatvondst. In een aparte vitrine liggen 36 guldens uit de vijftiende eeuw, die eind 1998 gevonden werden bij het graven van een sleuf voor een rioleringsbuis op het erf van een huis te Piaam in Friesland.

Wie na de schatkamer tot rust wil komen, kan aan de linkerzijde van de tentoonstellingsruimte op een bank gaan zitten in een nagebouwde huiskamer. Daar wordt een video vertoond met filmfragmenten uit de periode 1916-1987. Deze productie, 'Leven met de gulden', laat op heel verschillende manieren zien hoe Nederlanders deze eeuw met geld te maken kregen. In de film is onder andere een redevoering opgenomen die minister Lieftinck in september 1945 hield voor het Polygoonnieuws. De minister legt duidelijk uit hoe en waarom in Nederland tot geldsanering zal worden overgegaan. Zijn betoog wordt aanschouwelijk gemaakt met beelden van handen vol papiergeld.

Aan de andere zijde van de schatkamer staan vitrines die een sociale geschiedenis in de twintigste eeuw illustreren. Kasboeken en huishoudboekjes liggen opengeslagen. Salarisstrookjes geven een indruk van geldontwaarding. KPK-conservator Hans Jacobi heeft in één van deze vitrines een recent overzicht van zijn eigen salarisafrekening neergelegd. In een andere vitrine ligt een brief waarin we kunnen lezen wat zijn vader in 1952 verdiende. Zowel vader als zoon Jacobi kregen hun salaris voor een heel behoorlijke functie, op academisch niveau. Wie zich blindstaart op de nominale bedragen, ziet een wereld van verschil in beloning. Gelukkig legt de expositie ons ook uit, wat het begrip inflatie in Nederland betekende.

Sparen, rondkomen, de touwtjes aan elkaar knopen, maar ook het genieten van luxe: al die aspecten van geld in de twintigste eeuw worden op deze expositie geïllustreerd. Daarnaast gaat de aandacht uit naar de politiek, met onderwerpen zoals distributie en geldzuivering. In verband met de oorlogsdreiging moesten Nederlanders reeds in oktober 1939 oefenen met distributie. Om de bevolking eraan te laten wennen, werd in die maand de suiker op de bon gedaan. Na de Tweede Wereldoorlog duurde de distributie in ons land nog tot januari 1952. De koffie ging toen als laatste van de bon.

Voor verzamelaars is echter de schatkamer het meest interessant, vol goud,

zilver, nikkel en papier. Wie alle hier geëxposeerde munten en bankbiljetten goed wil bekijken, moet er behoorlijk wat tijd voor nemen. Zoals Marjan Scharloo in haar toespraak bij de opening al zei: 'Er is hier voor dagen aan tekst te ontcijferen.' Ter ondersteuning van het bezoek aan de schatkamer schreef Hans Jacobi een boek van 134 pagina's op klein formaat en aardig geïllustreerd. De titel is gelijk aan die van de expositie: *Het is gebeurd met de gulden.*

In het eerste deel van deze publicatie schets de auteur een monetaire stamboom. In 1252 besloot men zowel in Genua als in Florence om goudstukken van ongeveer 3,5 gram te slaan. Het goudstuk uit Genua speelde geen belangrijke rol in het internationale betalingsverkeer, in tegenstelling tot de Florentijnse munt. De keerzijde van het laatstgenoemde stuk vertoont het stadsembleem, een grote lelie. Jacobi: 'Deze bloem gaf de munt zijn naam, florenus in het Latijn en fiorino in het Italiaans. In het Duitse Rijk en in de Nederlanden, waar hij vóór 1300 in gebruik kwam, werd hij als eerste en enige gouden munt in de omloop "gulden" genoemd (gulden = gouden).' Jacobi geeft een overzicht van de vele nabootsingen van deze gulden. Hij laat ook zien hoe de omslag van goud naar zilver plaatsvond.

Bij het schetsen van de stamboom ligt het accent op vertakkingen binnen Nederlands gebied. Maar, net als op de tentoonstelling, vroegere en latere buitenlandse varianten komen eveneens aan de orde. De *zloty* wordt bijvoorbeeld behandeld, omdat dit Poolse woord dezelfde betekenis heeft als onze aanduiding 'gulden'.

Ongeveer een derde deel van dit boekje beschrijft verschillende takken van de stamboom in een lopend verhaal. De rest van de tekst bestaat uit een reeks korte hoofdstukken waarin het accent meestal steeds op één munttype uit de Nederlanden ligt. In kort bestek vertellen die hoofdstukken de geschiedenis van de Nederlandse numismatiek.

Een voorbeeld. In een hoofdstuk dat wordt geïllustreerd met een 3-gulden van 1682 uit Holland verklaart Jacobi in enkele woorden waarom die provincie in de loop van de zeventiende eeuw minderwaardige muntsoorten wilde uitbannen: 'Voor het rijke Holland waren de muntinkomsten van ondergeschikt belang. Een goede, stabiele munt was voor de Hollandse handel belangrijker. Holland wilde de bestaande muntvoet handhaven en deed voorstellen om de slechte munten te verbieden en de zilverhandel te reguleren. In de Staten Generaal wisten de Hollandse plannen echter geen steun te krijgen. Hierop besloten de Staten van Holland een eigen provinciale regeling te treffen.'

Aan het einde van zijn boekje geeft Jacobi een opsomming van verschillende namen van guldens. Hier leren we onder meer, dat de *Olivier-gulden* tot nu toe niet is geïdentificeerd. De naam ervan staat vermeld in een Utrechts tarief uit 1579. En de *Postulaat van Bourbon* blijkt een 'gulden met laag gehalte, geslagen door de Luikse bisschop Lodewijk van Bourbon (1456-1482)'.

Al die guldens bij elkaar roepen soms het beeld op van een rommelmarkt. Voor verzamelaars is dat een prettige plek om te vertoeven, net als de eerder genoemde schatkamer en alles wat daar in Leiden omheen is gezet.

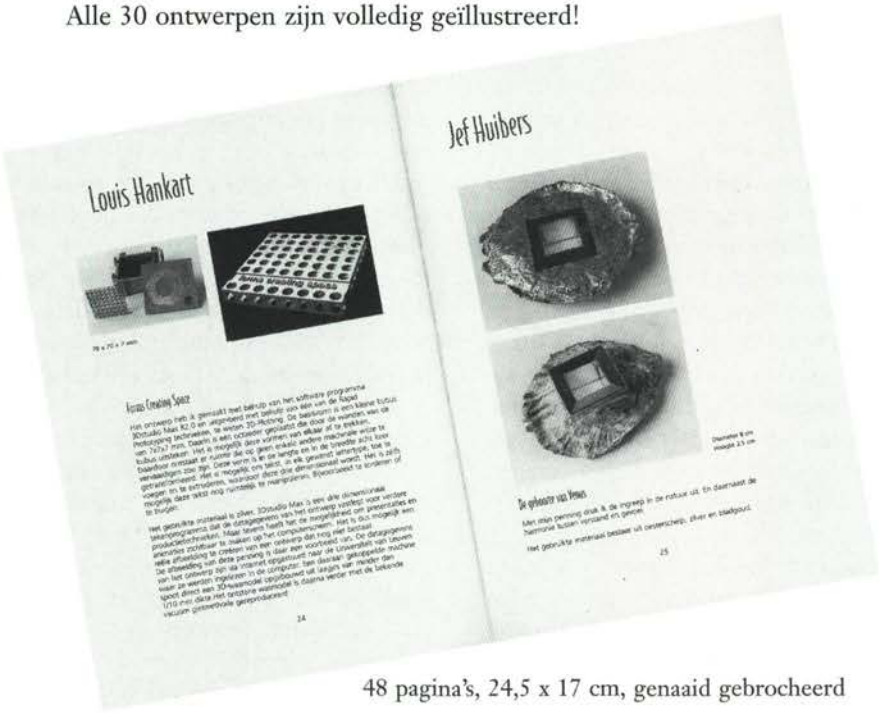
Bij de opening van de tentoonstelling werd overigens nóg een boek ten doop gehouden: *Het Nederlandse bankbiljet, 1814-2002: vormgeving en ontwikkeling*, geschreven door J. Bolten en uitgegeven door De Nederlandsche Bank. Dit boek is een herziene editie van *Het Nederlandse bankbiljet en zijn vormgeving*, uit 1987.

Nieuwe publicatie van Stichting De Beeldenaar

Penningkunst op de Vakschool

Een catalogus van het werk van 28 studenten en twee docenten van de vakschool voor edelsmeden en fijne techniek te Schoonhoven, vervaardigd naar aanleiding van het 26e congres van de FIDEM ('s-Gravenhage, oktober 1998). De catalogus wordt voorafgegaan door een inleiding van Ger Boonstra, docent beeldhouwen/ruimtelijke vormen en medewerker van het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven, belast met onder andere het beheer van de collectie penningen.

Alle 30 ontwerpen zijn volledig geïllustreerd!

48 pagina's, 24,5 x 17 cm, genaaid gebrocheerd

ISBN 90-76300-02-X

Prijs bij afhalen aan de balie van Het Nederlands Muntmuseum *f* 19,50.
Toezending geschiedt na overmaking van *f* 25 op postbankrekening 5761252 van Stichting De Beeldenaar Amsterdam onder vermelding van *Penningkunst op de Vakschool.*
Geïnteresseerden in België krijgen het boek toegestuurd na overmaking van BEF 500 op rekening 000-0917858-44 van de Belgische postgiro ten name van Stichting De Beeldenaar Amsterdam onder vermelding van *Penningkunst op de Vakschool.*

Tentoonstelling Piek, Pop en Poen

L.M.J. BOEGHEIM

In juni 1992 vond in Het Schielandshuis in Rotterdam de opening van het kabinet Van Rede plaats. Dit kabinet ontleende haar naam aan Willem van Rede (1880-1953), een hartstochtelijk Rotterdams verzamelaar, speciaal van munten. De eerste tentoonstelling in het kabinet had dan ook betrekking op een deel van diens muntverzameling.

Het lag in de bedoeling in het kabinet van tijd tot tijd thematische tentoonstellingen te organiseren. Hiertoe verzekerde het museum zich van de medewerking van een tweetal bekende numismaten, dr H.J. van der Wiel en mr J.R. Voûte. Eerstgenoemde kwam in augustus 1994 plotseling te overlijden, kort na opening van de tweede expositie, 'Stuivertje wisselen'.

Nadat het kabinet een aantal jaren moest worden gesloten als gevolg van een ingrijpende verbouwing, is thans een nieuwe tentoonstelling geopend onder de titel 'Piek, Pop en Poen'. Deze expositie beoogt een beeld te geven van geld in het Nederlands spraakgebruik. Ze is bedoeld voor een breed publiek, dat in de meeste gevallen de speciale uitdrukkingen die met betrekking tot bepaalde munten worden gebezigd, wel kent, maar niet weet waar ze vandaan komen. Aangetoond wordt dat de speciale benamingen soms uit een ver verleden stammen, maar dat dit beslist niet altijd het geval is. Oorsprong en uiterlijk van een munt spelen vaak een belangrijke rol voor de benaming.

Een taal leeft en er wordt regelmatig nieuw geld uitgebracht. Tal van uitdrukkingen zijn aan de gulden en haar afleidingen ontleend. Binnen afzienbare tijd wordt de gulden vervangen door de euro, waardoor zich een goede gelegenheid gaat voordoen het spraakgebruik te verrijken.

De tentoonstelling beoogt voor een groot publiek, waarbij speciaal moet worden gedacht aan jongeren, verklaringen te geven van een aantal uitdrukkingen die met betrekking tot geld dagelijks in Nederland worden gebezigd. Daartoe werd een aantal munten en bankbiljetten die regelmatig in het spraakgebruik voorkomen, bijeen gebracht en van het nodige commentaar voorzien.

De opstelling is duidelijk, overzichtelijk en niet overladen. Ze geeft een goede indruk van het beoogde doel en toont een geheel eigen wijze van benadering. De expositie is een initiatief van mr J.R. Voûte en werd ingericht met behulp van drs A.A.J. Scheffers van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht. Een goed verzorgd vouwblad geeft een korte explicatie, waaraan zelfs een muzikale noot in de vorm van de tekst van een liedje van wijlen Louis Davids niet ontbreekt. Een bezoek kan van harte worden aanbevolen, en alle lof voor de initiatiefnemers. ■

Het Schielandshuis, Korte Hoogstraat 31, 3011 GK Rotterdam (010-2176767); openingstijden: dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur, zaterdag en zondag 11.00-17.00 uur.

Muntmelange

Een duit van Batenburg overgeslagen op een Ierse penny

BOUKE JAN VAN DER VEEN

In januari 1999 werd bij het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden een opmerkelijke duit van Batenburg ter determinatie aangeboden, die met een metaaldetector in de omgeving van Sluis was gevonden. Op het eerste gezicht leek het te gaan om het veelvuldig voorkomende type duit met op de voorzijde het gekroonde wapenschild met klimmende leeuw in twee halve bladerkransen en op de keerzijde de tekst BAT/ENBVR/GVM in drie regels omgeven door een tulpenkrans gedeeld door vier bloemen. Op de munt wordt geen jaartal vermeld. Deze duiten zijn in de heerlijkheid Batenburg (Gelderland) geslagen onder Maximiliaan, vrijheer van Batenburg, heer van Stein (1612-1641) in de periode 1616-1622.

De vinder van de munt wees mij er bij eerste kennismaking met de duit al op dat het stuk op beide zijden een omschrift vertoont en als zodanig niet in de hem bekende literatuur was terug te vinden. Bij nader onderzoek ten behoeve van vastlegging van deze vondst in het elektronische KPK-vondstbestand werd de duit licht schoongemaakt en onder de microscoop gelegd. Na enig gepuzzel ontwaarde ik op de keerzijde van de duit fragmenten van het Latijnse omschrift POSVI DEVM ADIVTOREM MEVM ('Ik heb god tot mijn hulp gesteld'). Op de voorzijde waren slechts enkele letters duidelijk te lezen '...AB...'.

De in diverse psalmen voorkomende tekst *Posui Deum adiutorem meum* was in Batenburg al eerder in een langere vorm gebruikt op de daalder en leeuwendaalder van Herman Diederik van Bronkhorst (1573-1602). Op deze grotere zilveren munten met meer plaats voor een omschrift luidt de tekst *Posui Deum adiutorem meum quem timebo* ('Ik heb God tot mijn hulp gesteld, wien zal ik vrezen?').

Batenburg, Maximiliaan (1612-1641), duit z.j. (1616-1622), koper overgeslagen op een Ierse penny van Elizabeth I (1558-1603); gevonden in Sluis 1998 (part. coll.)

Hebben we daarom hier te maken met een onbekend type duit van Batenburg met hetzelfde omschrift als op de oudere zilveren munten? Na nog langer turen door de microscoop bleken delen van de tulpenrand op de keerzijde van de duit *op* en *in* het vermeende omschrift te staan. De velden van beide zijden vertoonden merkwaardige streepjes en stukjes van parelvormige binnencirkels *onder* het gebruikelijke muntbeeld van de Batenburgse duit. De conclusie moest daarom luiden dat dit een overslag op een andere koperen munt is. Maar toen kwam meteen de vraag: over welk ander koperstuk is deze duit dan wel geslagen?

Batenburg, Herman Diederik (1573-1602); keerzijde van een daalder met het omschrift: 'Posui Deum adiutorem [meum] qu[em] timebo' (coll. KPK)

Ierland, Elizabeth I (1558-1603), penny, emissie 1601-1602, koper (2 x vergroot; coll. KPK)

Via de bijlage 'Latijnse spreuken op Nederlandse munten' in de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* en Wenzels boek *Auflösungen lateinischer Legenden auf Münzen und Medaillen* vond ik dat de spreuk, lang voordat Batenburg hem gebruikte, voorkwam op zilveren Engelse munten van Edward III (1327-1377) tot en met Elizabeth I (1558-1603). Maar het hier behandelde stuk is van koper! Bij verder speuren bleek al gauw dat de spreuk ook gebruikt is in Ierland onder Elizabeth I. Onder Elizabeth I is een emissie van koperen pennies uit de jaren 1601-1602 gemaakt die de spreuk op de keerzijde vermeldt. Op de voorzijde van deze penny staat het wapenschild van Groot-Brittannië geflankeerd door de letters E(lizabeth)-R(egina). Het omschrift luidt ELIZABETH D G ANG FR ET HIBER RE. Op de keerzijde staat de Ierse harp met het jaartal en het omschrift POSVI DEVM ADIVTOREM MEVM. Na vele keren draaien – wederom onder de microscoop – paste het keerzijde-

De Batenburgse duit, nu 2 x vergroot en afgebeeld in positie van onderliggende beeldenaars

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

omschrift van deze Ierse penny precies op het 'omschrift' van de keerzijde van de hier besproken Batenburgse duit. Ook de weinige leesbare letters op de voorzijde vielen nu op hun plek; het '...AB...' komt uit de naam van de koningin. De Batenburgse duit is zonder enige twijfel overgeslagen op een Ierse penny van Elizabeth I.

Zou men in Batenburg bewust deze Ierse penny hebben overgeslagen omwille van de spreuk? Mogelijk, maar niet waarschijnlijk: door het aanbrengen van een nieuwe beeldenaar over een bestaande, worden het oude beeld en de tekst namelijk zo sterk vervormd en weggedrukt dat een dergelijke handeling om genoemde reden zinloos zou zijn. Het is puur toeval dat de spreuk op de overgeslagen Ierse penning nog gedeeltelijk leesbaar is; de Batenburgse munter heeft niet hard genoeg met z'n hamer geslagen en niet het omschrift gelezen.

Uit de tijd rond 1600 zijn nog enkele gevallen bekend van koperstukken geslagen op uiteenlopende andere koperen munten (zie Van der Wis 1984, De Groot 1990, Purmer 1993). Uit het eind van de 17e eeuw kennen we bovendien een aantal voorbeelden van duiten geslagen op

Franse double tournois, maar daarover later meer.

LITERATUUR

D. PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen 1996)
H.A. / P.J. SEABY *Coins of England and the United Kingdom* (Londen 1994)
P. SEABY / P. PURVEY *Coins of Scotland Ireland & the Islands* (Londen 1984)
A. DELMONTE *De Zilveren Benelux* (Amsterdam 1964)
J.J. GROLLE Latijnse spreuken op Nederlandse munten, in: *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn 1986-)
A. WENZEL *Auflösungen lateinischer Legenden auf Münzen und Medaillen* (Braunschweig 1974)
J.C. VAN DER WIS Een Friese oord (ca. 1620) overgeslagen op een Brabantse oord *De Beeldenaar* 8 (1984) 117-118
P.F.L. DE GROOT Nog een Friese overslag *De Beeldenaar* 14 (1990) 182
M. PURMER Een Maastrichtse oord zonder jaartal. Een onbeschreven overslag en haar datering *De Beeldenaar* 17 (1993) 339-340

[vervolg van pagina 221]

Maar het mag toch niet zo zijn dat nieuw numismatisch onderzoek om een dergelijke reden niet meer in de aangewezen numismatische periodieken wordt gepubliceerd?

NOTEN

1. H. ENNO VAN GELDER Behandeling van muntvondsten *De Beeldenaar* 22 (1998) 69-73.

[vervolg van pagina 226]

NOTEN

1 A. DELMONTE *De gouden Benelux* (Amsterdam 1964) nr 38, 23.

2 J.J. GROLLE *De muntslag van de Graven van Holland tot de Bourgondische Unificatie in 1434* (Amsterdam 1997) nr 17.1.5, noot 3.

3 H. ENNO VAN GELDER Geschiedenis van de gulden *Muntverslag over het jaar 1952* (Den Haag 1952) 36.

4 DELMONTE nr 725, 113.

5 DELMONTE nr 924, 137.

6 VAN GELDER op.cit. 41.

DE BELGISCHE REVOLUTIE
De Belgische Opstand leidde in 1830 tot het ontstaan van een onafhankelijke Belgische staat. Een expositie in Teylers Museum (Spaarne 16, Haarlem; 023-5319010), van 31 augustus 1999 tot en met 2 januari 2000, laat zien hoe de spanningen tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden leidden tot een opstand tegen koning Willem I, die uiteindelijk uitmondde in een strijd voor onafhankelijkheid. Historische gebeurtenissen zoals de Tiendaagse veldtocht en Van Speijk die zichzelf en zijn schip opblies, spelen een rol in dit door penningen en prenten geïllustreerde verhaal. Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Molenstraat 25 4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

Lid

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

G.P. SANDERS

Najaarsbijeenkomst 31 oktober en 1 november 1998 te Münster en Osnabrück

Op zaterdag kwamen de deelnemers aan het weekend ter gelegenheid van de Vrede van Münster bijeen bij het Hollandhuis, het logement waar de Nederlandse gedelegeerden in de periode van 1646 tot 1648 verbleven. Het was koud en de deur ging wat later open dan verwacht en wat nog erger was – gezien het grote aantal deelnemers, circa 50 Duitse en 50 Nederlandse deelnemers – er werd geen koffie geschonken. Prof. Lademacher hield een boeiend betoog, waarin hij inging op de taken van zijn instituut. Namens het Genootschap werden hem enkele jaarboeken aangeboden.

Vervolgens verplaatste het gezelschap zich naar de Vredeszaal, waar in 1648 het verdrag tussen Spanje en Nederland plechtig werd ondertekend. Wij werden door de burgemeester ontvangen met een heerlijk drankje. Alhoewel veel tijdens de Tweede Wereldoorlog in Münster vernietigd was en veel gebouwen – weliswaar met een herbouwde gevel in de historische stijl – volledig vernieuwd zijn, was de inrichting van de Vredeszaal met zijn portretten van de gedelegeerden nog volledig authentiek. De burgemeester van de stad Münster kreeg ter herinnering aan ons bezoek de eremedaille van het Genootschap aangeboden.

Na een aansluitende lunch in de Ratskeller was het gezelschap voldoende gesterkt om een viertal

Frau Bürgemeister, geflankeerd door de beide voorzitters en de deelnemers in de Vredeszaal in Münster

lezingen aan te horen. Arent Pol beet de spits af met de lezing van Marjan Scharloo, die helaas verhinderd was, over Krieg und Frieden auf Medaillen des 2. Teils des 80jährigen Krieges. De voordracht behandelde de zogeheten triomfpenningen die na het afloop van het twaalfjarig bestand in de Republiek werden geslagen. Uitgangspunt daarbij vormden de op deze stukken voorkomende thema's.

Hierna was het woord aan Gerd Detlefs die zich in zijn lezing over Deutschen Medaillen auf den Westfälischen Frieden concentreerde op de penningen op de vrede van Münster zelf. Aan de hand van verschillende voorbeelden liet de spreker zien hoe sterk het verlangen naar vrede in het Duitse taalgebied was.

Hierna waren de munten aan de orde. Dick Purmer behandelde Niederländische Münzen aus der Zeit des Friedens von Münster. Na een kort historisch overzicht vanaf het begin van de Tachtigjarige oorlog werd het onderwerp behandeld vanuit twee gezichtspunten, enerzijds de muntbusopeningen rond 1648 (hieruit bleek dat veel munten voor de export geslagen werden) en anderzijds vanuit de muntvondsten in België, Nederland en Westfalen. Daaruit bleek het belang van de muntslag uit de Zuidelijke Nederlanden voor de grotere zilveren en gouden munten.

Alvorens Peter Ilisch zijn voordracht kon houden verplaatste het gezelschap zich naar het museum voor het bezoek aan de tentoonstelling over de vrede van Westfalen. Het was een overweldigende tentoonstelling met veel bruiklenen, onder andere van het KPK. De inbreng van Gerd Detlefs en Peter Ilisch bleek duidelijk uit de vele fraaie penningen en munten die in de expositie terug te vinden waren.

Peter Ilisch had de ondankbare taak het zware programma te besluiten. Het onderwerp van zijn lezing Münzpolitik während des 30jährigen Krieges 1618-1648 werd op de van hem bekende zeer grondige wijze behandeld.

In het restaurant Pinkus Müller troffen een groot aantal Duitsers en Nederlanders elkaar om met een uitstekend diner de geslaagde eerste dag te besluiten.

De volgende dag startte reeds om 10.00 uur met een ontvangst door de stad Osnabrück in het schitterende stadhuis. Ook hier werd aan de stad door het Genootschap de eremedaille uitgereikt.

Vervolgens werden wij rondgeleid in de Kunsthalle Dominikanerkirche en het Kulturgeschichtliches Museum voor het tweede gedeelte van de tentoonstelling van de Westfaalse vrede. Hier werd vooral aandacht besteed aan de Dertigjarige oorlog. Ook hier een overweldigende hoeveelheid fraaie schilderijen, beelden en ander voorwerpen uit de Dertigjarige oorlog. Wij hebben genoten van deze expositie, die door Gerd Detlefs vakkundig werd toegelicht.

Het programma werd besloten met een gezamenlijke lunch. Enkele enthousiastelingen bezochten nog Kalkriese, alwaar in het jaar 9 de Germanen in het Teutoburger Wald de Romeinen een uitermate gevoelige nederlaag toebrachten.

Hiermee kwam een einde aan een tweedaagse bijeenkomst met onze Duitse vrienden met als hoogtepunt de beide tentoonstellingen in Münster en Osnabrück.

Voorjaarsvergadering 29 mei 1999 te 's-Hertogenbosch DICK PURMER

Het weer was uitstekend, een prachtige zonnige lentedag, en de ongeveer 80 deelnemers waren bij binnenkomst snel op het zonnige terras van het Noord-Brabants Museum te vinden.

Het museum is gevestigd in het voormalige Gouvernementspaleis. De

De Statenzaal in het Noord-Brabants museum

fraaie Statenzaal was een waardige lokatie voor de vergadering van het Genootschap.

In de huishoudelijke vergadering werden de overleden leden herdacht, helaas een groot aantal onder wie ons erelid prof. Naster uit België. In de rustig verlopen vergadering werd uitgebreid gediscussieerd over het *Jaarboek* en *De Beeldenaar*, mede naar aanleiding van de vertraging van verschijning. In dit verenigingsjaar wordt in ieder geval de achterstand enigszins ingelopen. Er zullen twee jaarboeken verschijnen. Hoogtepunt van de vergadering was de benoeming door de vergadering op voordracht van het bestuur van Jan Lingen tot erelid. Als overwegingen werden onder meer genoemd zijn grote inzet bij het 100-jarig jubileum, bestuursfuncties bij de Oriental Numismatic Society en de Numismatische Kring Rotterdam, zijn grote bereidheid collega's te helpen met zijn grote kennis van de Indiase en de door de VOC geslagen munten en het maken van dia's die voor veel lezingen gebruikt worden. Verheugend was het grote aantal nieuwe leden, welgeteld 15.

Medegedeeld werd dat de najaarsvergadering in het najaar op 25 september te Leiden zal worden gehouden. De voorjaarsvergadering 2000 wordt gehouden op 27 mei.

Na een uitstekende Brabantse lunch in hotel Centraal kwamen de deelnemers weer terug in het Brabants Museum om de voordracht van Bert van Beek aan te horen. Onder de titel 'Groot, goud en de Italiaanse muntmeesters in Brabant en Vlaanderen'. In een doorwrocht betoog werd aandacht besteed aan de Italiaanse muntmeesters, die een belangrijke rol vervulden bij de invoering van het grote zilvergeld en de herinvoering van de gouden munten in Noordwest-Europa. Om de invoering van de munten te kunnen verklaren ging Bert in op het marktmechanisme in de 13e en 14e eeuw. Vervolgens besteedde hij aandacht aan het Italiaanse muntpersoneel, werkzaam in Engeland, Frankrijk en Vlaanderen en Brabant. Een aantal Italiaanse muntmeesters in Brabant werd uitgebreid behandeld. Ook de invloed van de omgeving op beeldenaar en keuze van het munttype kwamen aan de orde. In een aantal grafieken werd op originele wijze verband gelegd tussen aantal en prijs. Het geheel zal door Bert bewerkt worden tot een artikel, waardoor deze interessante lezing door alle leden gelezen kan worden. Mevrouw Van Dongen gaf in kort bestek een overzicht van de collectie van het Brabants Museum, waarbij naast de geschiedenis veel aandacht werd besteed aan de belangwekkende numismatische collectie van het

museum, die meer dan 6000 exemplaren omvat met een uiterst belangrijke collectie munten en penningen geslagen in Den Bosch.

Hierna werd men in staat gesteld de collectie van het museum te bekijken, enkelen echter genoten van het mooie weer en onderhielden op het terras de contacten met elkaar.

De geslaagde dag werd traditiegetrouw besloten met een aperitief en diner in hotel Centraal.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Resumé van de jaarvergadering 1999

Op zaterdag 8 mei 1999 werd te Amsterdam de 74e Algemene ledenvergadering gehouden. Het bestuur ontving zijn leden (ongeveer 100) in het Bethaniënklooster in het hart van Amsterdam. Na de ontvangst hield de heer Geurt Brinkgreve een interessante lezing over 'Het Bethaniënklooster en zijn omgeving'.

Na de lezing konden de leden genieten van het mooie harpspel van Habiba Doorenbos, waarna een korte pauze met koffie en thee volgde. De jaarvergadering werd geopend door de voorzitter de heer Louk Tilanus, die het afgelopen jaar met al zijn activiteiten besprak en ook informatie gaf over het komende jubileumjaar 2000. De jaarstukken werden besproken en door de vergadering goedgekeurd. Aftredend na 13 jaar was de heer Geer Steyn, beeldhouwer. Hij werd opgevolgd door mevrouw Lina Hodoroaba, die door het bestuur werd voorgedragen. Mevrouw Lysbeth Teding van Berkhout (edelsmid) en de heer Guus Hellegers (beeldhouwer) werden voor een periode van drie jaar herkozen.

Na de jaarvergadering gaf de heer Onno Boekhoudt, die de jaarpenning 1999 ontwerpt, een lezing over 'Het sieraad als onderwerp'. Hierna werd een uitgebreide en geanimeerde lunch genuttigd in het Amsterdams Brouwershuis Maximiliaan.

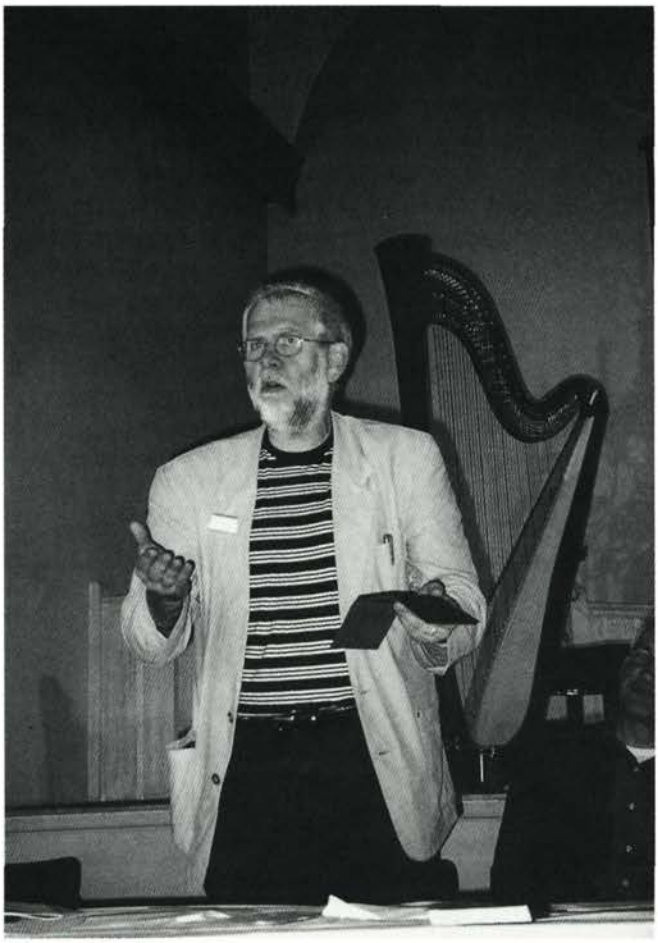
De dag werd afgesloten met een penningmarkt in het Bethaniënklooster, waaraan ook beeldhouwers uit de vereniging deelnamen. Tevens werden er weer verenigingspenningen verkocht en wel 44 stuks. Ook door de deelnemende beeldhouwers werd werk verkocht.

Om ongeveer 17.00 uur was deze dag weer ten einde en uit de reacties is gebleken dat iedereen genoten heeft.

GREET KEMPER

Contributiebetaling

Er zijn nog leden die de contributie over 1999 niet voldaan hebben. Wilt u dit alsnog doen met gebruikmaking van de u reeds in het begin van het jaar

Geer Steyn tijdens zijn afscheidsspeech als bestuurslid (foto: Pieter van Nieuwenhuizen)

Penningmarkt in het Bethaniënklooster (foto: A. Nieuwendam)

toegezonden acceptgirokaart. Dit om extra kosten en werk te besparen.

Inschrijfpenning 1999
De inschrijfpenning 1999 *Rodin* van Cor Hund kan tot 20 december 1999 besteld worden. Zie bladzijde 195. De penning heeft een doorsnede van 85 mm en wordt in brons gegoten en gepatineerd. De penning is voor leden te bestellen door overmaking van *f* 175 (prijs inclusief verzendkosten) op Postbankrekening nr 96820 ten name van Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Inschrijfpenning 1999'. Na betaling ontvangt men een bevestiging. Per 20 december 1999 wordt de inschrijftermijn gesloten en kan de penning niet meer worden besteld. De uiteindelijke verzending zal dan nog enige tijd vergen gezien het feit dat pas na de sluitingsdatum daadwerkelijk met de productie kan worden begonnen.

Jaarpenning 1999
De jaarpenning 1999 *Een muur afbreken is een uitzicht opbouwen*, ontworpen door Onno Boekhoudt, is in bewerking.

Jaarpenning 2000 en Inschrijfpenning 2000
Het bestuur heeft Christien Nijland en Geer Steyn de opdracht gegeven een jubileumpenning te ontwerpen. Beiden zullen een ontwerp maken, waarna het bestuur besluit welk ontwerp voor de jaarpenning en welk ontwerp voor de inschrijfpenning in aanmerking komt.

Adreswijzigingen en opzeggingen
Adreswijzigingen en opzeggingen s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet
Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en vindt u informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren. ■

Tentoonstellingen

HET IS GEBEURD MET DE GULDEN!
Onder deze nostalgische en vrolijke titel is een tentoonstelling te zien over alle grote en kleine gebeurtenissen die de Nederlanders de laatste honderd jaar met de gulden hebben beleefd. Niet alleen het dagelijkse leven komt aan de orde (huisboekjes, lonen, kasboeken), maar ook worden historische en economische aspecten belicht; hierbij is plaats ingeruimd voor foto's, films en muziek. Maar er zijn natuurlijk ook gouden, zilveren en nikkelen guldens te zien, en papiergeld. Tot en met 13 februari 2000 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zondag en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM III
De derde tentoonstelling in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) geeft een nieuw inzicht in de muntgeschiedenis in de periode van de regering van Willem III (1849-1890); tot 12 november 1999.

EURO
Tentoonstelling van de Nederlandse ontwerpen van de euro, en de ontwerpen voor de nationale zijde van de euro. Ook zijn de eerste euromunten van België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Nederland, Oostenrijk en Spanje te zien. In Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), geheel 1999.

CRISIS BINNEN DE BOURGONDISCHE MUNTUNIE 1434-1499
Expositie over de muntslag in de Bourgondische Nederlanden. Vooral de periode waarin het muntstelsel onder een gierende inflatie gebukt ging (1486-1496) en het daarop volgende herstel en de stabiliteit zijn het onderwerp van deze presentatie. De totstandkoming van de Bourgondische muntunie is actueel door de aanstaande invoering van de euro. Naast de belangrijkste munten uit de Bourgondische Nederlanden zijn er prenten te zien met portretten van de hertogen, en verder enkele bouwfragmenten, sculpturen en een unieke aardewerkschaal uit de 15e eeuw. Van 12 juni tot en met 1 oktober in het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor).

Zie ook pagina 233.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4allnl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

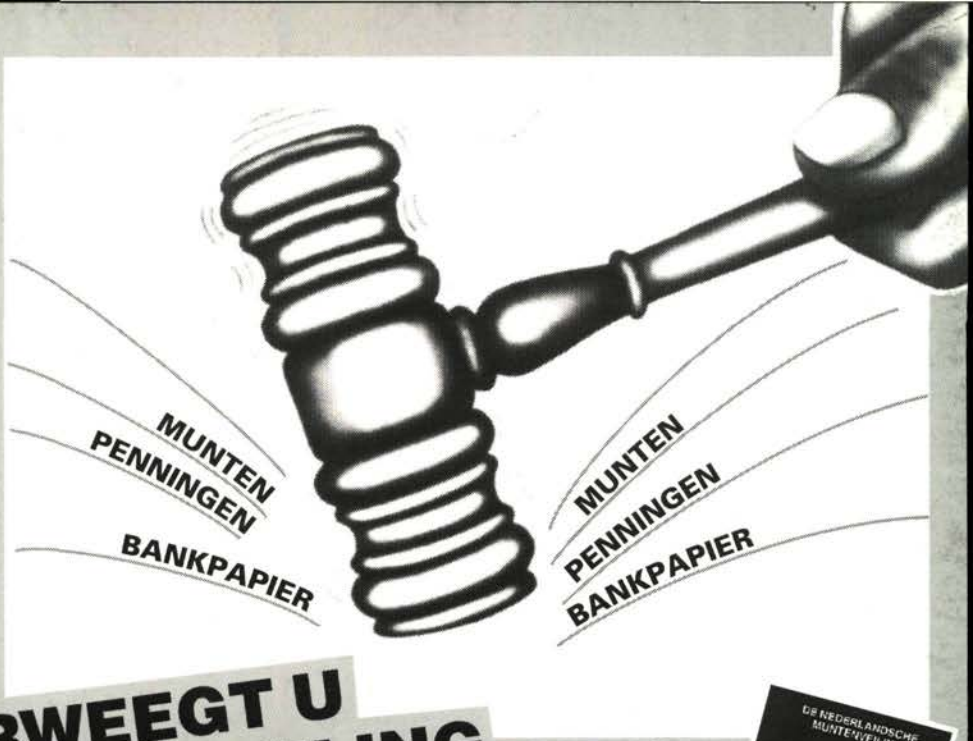
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

Utrecht. Zilveren dukaat 1776. Piedfort (56.1 gram). Delm. 982A

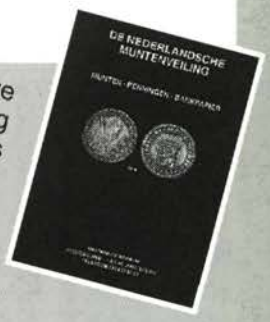
POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs

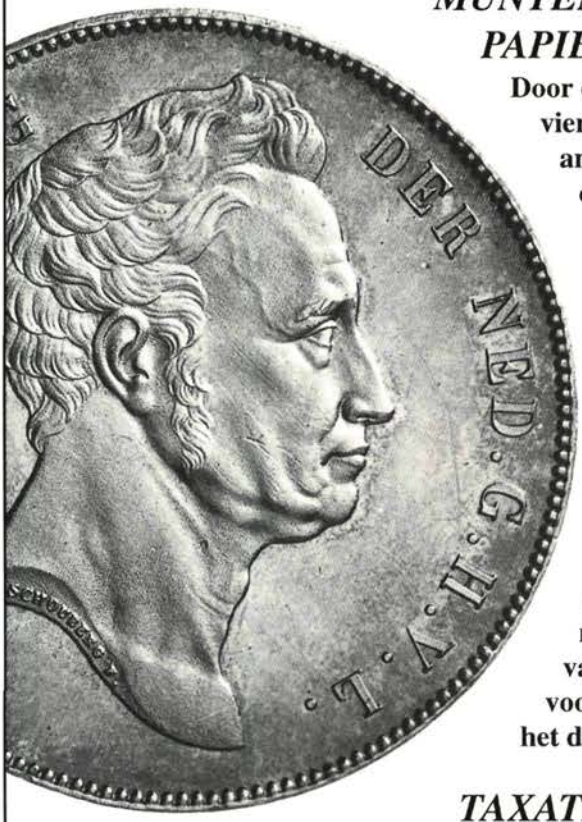
DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 1999, 23e JAARGANG NR. 6

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 23 (1999) nr. 6

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De beloningspenning op het neerslaan van het aansprekersoproer te Amsterdam, 1696 **243**
G.P. Sanders over de ontstaansgeschiedenis van een penning

Een penning van Onno Boekhoudt: 'de ruimte van een reiziger' **263**
Guus Hellegers over de VPK-jaarpenning 1999

Groot, goud èn de Italiaanse muntmeesters in Brabant en Vlaanderen **269**
Bert van Beek over de internationale rol van Italiaanse muntmeesters

Nogmaals Johan Huizinga als ontwerper **280**
Karel Soudijn over een tweede penning

Boekbesprekingen **283**

Verenigingsnieuws **286**

Tentoonstellingen **287**

Register jaargang 1999 **289**

Op de voorplaat: Model in zwavel op lei voor het nieuwe muntportret van Koningin Wilhelmina, in 1890 vervaardigd door de beeldhouwer Ludwig Jünger. Met dit portret als voorbeeld sneed de hulpstempelsnijder bij 's Rijks Munt W.J. Schammer in 1891 de eerste stempels voor een gouden tienguldenstuk. Afmetingen: 31 x 21 cm. Collectie Het Nederlands Muntmuseum. De afbeelding hierboven, 1 gulden 1892, toont op de voorzijde het portret van koningin Wilhelmina, vervaardigd doot W.J. Schammer, naar het muntportret van Ludwig Jünger. (foto's: H.C. Timmer)

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

LEDENLIJST PER SEPTEMBER 1999 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
J. Keizer
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
074-3763793

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
W.T. Verdoorn
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15^{-2}
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 -515879
fax: 0541 - 520302

Filialen:
Reigerstraat 9
4811 XA Breda
076 - 5215912
fax: 076 - 5200105
Turfsingel 18
9712 KR Groningen
050 - 3131312
fax: 050 - 3131316
Laan van Meerdervoort 225
2563 AC Den Haag
070 - 3450886
fax: 070 - 3654100

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
N.Z. Voorbrugwal 252
1012 RR Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

De beloningspenning op het neerslaan van het aansprekersoproer te Amsterdam, 1696

G.P. SANDERS

Op de omslag van *De Beeldenaar* 4 (1996) staat een penning afgebeeld die door Munthandel Verschoor te koop aangeboden werd. Het betreft een gouden beloningspenning verleend aan de schutterij van Amsterdam voor het bedwingen van het aansprekersoproer in 1696. Het stuk kon worden aangekocht door de Stichting tot Instandhouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden.[1] Over het aanprekersoproer te Amsterdam is in de loop der tijden het een en ander verschenen, over de penning daarentegen is weinig bekend. Reden genoeg dus om uitvoeriger stil te staan bij de ontstaansgeschiedenis ervan.

Gouden beloningspenning op het neerslaan van het aansprekersoproer door Reinier Arondeaux (Paleis Het Loo Apeldoorn, bruikleen van de Stichting tot Instandhouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden)

Ontstaan van het oproer

Aanleiding voor het tumult vormde de door de Staten van Holland ingevoerde belasting op trouwen en begraven, die tot doel had de hoge kosten voor de sinds 1688 slepende oorlog met Frankrijk te verlichten. Om de heffing te kunnen innen, vaardigde het stadsbestuur op 10 januari 1696 een 44 artikelen tellende keur uit, die tegelijkertijd het gehele begrafeniswezen reorganiseerde. De nieuwe regeling maakte de begrafenisondernemers, te Amsterdam aansprekers geheten, en de lijk- en lantaarndragers tot stedelijke beambten, die voortaan door de burgemeesters aangesteld zouden worden. De keur bepaalde dat niemand begraven mocht worden door aansprekers en lijkdragers die niet van stadswege waren aangesteld en regelde zaken als toezicht, kledingvoorschriften en werkverdeling. Bovendien werden in een bijgevoegd reglement de lonen van aansprekers, lijk- en lantaarndragers nauwgezet vastgelegd.[2] Op 31 januari 1696 zou de regeling van kracht worden, maar al voor die tijd werd er in de stad openlijk tegen geageerd. In eerste instantie ging het verzet uit van de aansprekers zelf, die in de keur een regelrechte bedreiging voor hun broodwinning zagen, maar zij waren erin geslaagd de armere inwoners van de stad te doen geloven dat zij de dupe zouden worden van de nieuwe maatregelen.[3] Op maandag 30 januari verschenen zelfs enkele aansprekers ten stadhuize om hun beklag te doen. Aan het eind van de middag werden twee burgemeesters in de Kalverstraat beledigd. Ook was het onrustig bij het aalmoezeniershuis aan de Prinsengracht[4], waar het bureau van de nieuwe stedelijke begraafdienst voorlopig was gevestigd.

Hierop besloten heren burgemeesters om de volgende dag troepen paraat te

houden bij het aalmoezeniershuis en bij de belangrijkste stadspoorten. Volgens de Amsterdamse stadshistoricus Wagenaar leidde dit machtsvertoon tot verdeelde reacties: sommigen prezen de vooruitziende blik van het stadsbestuur, maar anderen waren van mening *dat men der Burgerye eene haatelyke Keur, door geweld van Krygsvolk, zogt te overdringen, 't welk geenen rechtschaapen voorstanderen der vryheid, gelyk de Amsterdammers waren, te gedoogen stondt.* Hoe dit ook zij, de maatregel bleek geen overbodige: de volgende ochtend had zich bij het aalmoezeniershuis een menigte verzameld die de nieuw aangestelde beambten belaagde en uitmaakte voor schurken en pestdragers. Velen wisten het vege lijf slechts te redden door de aangrenzende huizen binnen te vluchten. Onderwijl was het ook op de Dam uitermate onrustig. De meest gedetailleerde beschrijving van het gebeuren, het relaas van de Amsterdamse makelaar Joris Craffurd (overleden 1733), verhaalt hoe *een seer groote menigte van wijven en jongens samen gerodt die op klijne vaatjens en blicke emmers begonden te trommelen en bonden haar schortekleeden aan een stok, dat was haar vaandel, en hadden tot haar geweer beuzemen, stocken, luijwagens ofte schrobbers, puthaacken en talhouten en andere geringe dingen meer.* Aan de gevel van het stadhuis werden plakkaten aangeplakt met de tekst: *dit huijs is te huur. Terstond in te vaaren.*[5]

Onder de indruk van dit tumult besloten heren burgemeesters de inwerkingtreding van de keur op het begraven voorlopig voor zes weken op te schorten.[6] Maar de aankondiging van de maatregel had geen enkel effect. Inmiddels was de toeloop bij het aalmoezeniershuis zo groot en de dreiging die hier vanuit ging van dien aard dat de officieren van de aldaar geposteerde troepen bevel gaven om het vuur te openen. De oproerkraaiers hadden echter al snel in de gaten dat niet met scherp werd geschoten. Dit deed hun woede en hun brutaliteit nog toenemen. Zij bekogelden de soldaten net zolang met stenen totdat dezen een goed heenkomen zochten in de Leidse poort. Na die eerste overwinning trokken de oproerkraaiers voort naar de Herengracht, waar de woning van burgemeester Jacob Boreel was gelegen. Deze werd beschouwd als een van de belangrijkste voorstanders van de keur op het begraven. Ongehinderd plunderde de menigte diens huis. Van het gebeuren geeft Craffurd de volgende, uiterst gedetailleerde beschrijving: *ondertusschen was al een swaren storm gedaan op het huijs van de heer burgermeester Boereel, daar zij schrikkelijcke insolentiën pleegden, wierpen alle de glaasen uijt en liepen met grote verwoetheijd op de deur die van binnen wel versorgt was. Maar zij namen de lantaarnpaal voor dat huijs staande, ruckten die uijt de grond en liepen daarmeede op de deur zoodanig fors en sterk, dat alles aan stucken stoof. Daarinkomend roofden en plunderden* [zij] *schrickelijck en dat zij niet medenamen, sloegen zij in stukken. De behangsels kerfden zij van boven tot beneden met messen en verscheurden deselven sooverre zij konden. Kostelijcke schilderijen wierden aan stukken geslagen en met voeten getreden* [...] *Thin en kooper sloegen zij tot malkanderen en wierpen het in de burgwal. Het porcelijn wierd altemaal in stukken gesmeeten en vertreeden, hoe mooij en kostelijck het ook was. Daar bleef niet ongeschendt daar sij omtrent konde koomen. De woede was seer grootd. Wijn en bier liet men door de kelder loopen, de botervaten in stukken geslagen en op straat geworpen.*[7] Later die dag moest ook het huis van Martinus Spaeroogh, een kapitein van de stadssoldaten die tevergeefs de plundering van het huis van Boreel had trachten te voorkomen, het ontgelden. De inboedel van zijn woning aan de Reguliersgracht werd volledig vernield. Met messen werd het beddegoed aan flarden gesneden, zodat

de veren alle kanten op waaiden en de bomen voor het huis *heel widt van de veeren* waren. Spaerooghs fraaie verzameling van 90 hoofdzakelijk 17e-eeuwse Nederlandse schilderijen ging bij de plundering geheel verloren.[8]

Inmiddels hadden verschillende vooraanstaande burgers vrienden en bekenden opgetrommeld en bewapend en hun woningen gebarricadeerd. Bovendien had de vroedschap besloten om de stadsschutterij te mobiliseren. Sinds de reorganisatie van 1684 was de stad onderverdeeld in 60 wijken, die ieder een eigen burgervendel onderhielden. Een vendel stond onder leiding van een kapitein, bijgestaan door een luitenant en een aantal lagere officieren. Alle mannelijke inwoners van een wijk tussen 18 en 60 jaar kwamen in aanmerking om dienst te doen in de schutterij. Volgens Wagenaar telde de schutterij in 1672 10.000 man, daaraan toevoegend *in 't gemeen rekent men, door een, niet veel boven de honderd man waakende Schutters, in elke Compagnie.*[9] In de loop van de dag posteerden compagnieën burgers zich op belangrijke punten in de stad en bij de huizen van de voornaamste inwoners, zodat verdere plunderingen die 31e januari uitbleven. Omdat de vroedschap bovendien de keur op het begraven nietig verklaarde, verkeerde men in de veronderstelling dat het met het tumult gedaan was. Tegen half elf 's avonds kregen de schutters opdracht om *met stille trom* huiswaarts te keren.

Maar de volgende morgen kwamen de oproerkraaiers, waarbij zich nog scheepsvolk uit de haven en mensen van buiten de stad hadden gevoegd, al vroeg bijeen. Volgens Craffurd hadden de aanstichters van het tumult de voorgaande nacht overleg gepleegd over de te volgen strategie *want haar nu een rooff- en plunderlust scheen te bevangen, onder schijn van haar te willen wreecken op diegene, die zij seijden dat den last op het begraaven gepractiseert heeft.*[10] Het eerste doelwit was het huis van de Engelse consul Joseph Kerby, waar in een uur tijd de inboedel kort en klein geslagen werd en uit de vensters gesmeten.[11] Het stadsbestuur was verrast en riep onmiddellijk de schutterij en de burgerij te paard bijeen om indien nodig *geweld met geweld te doen weeren en afkeeren.*[12] Toen de plunderaars het voorzien hadden op de woning van oud-burgemeester Joan de Vries aan de Herengracht, was de schutterij ter plekke. Voor het huis kwam het tot een handgemeen tussen plunderaars en vrienden van de oud-burgemeester, waarna de burgers het vuur openden en er verschillende slachtoffers vielen. Her en der in de stad raakte de schutterij nu slaags met plunderaars, waarbij er verschillende doden en gewonden vielen. De meeste aanslagen konden evenwel verijdeld worden. Dat gold niet voor de aanval op het huis van David de Pinto, een rijke Joodse koopman aan de Sint Anthoniebreestraat. Als katten klommen de plunderaars langs de getraliede vensters omhoog en zodra zij de woning binnengedrongen waren, herhaalde zich de bekende orgie van roof- en vernielzucht. Het tumult had inmiddels niets meer van doen met de gehate keur op het begraven. Terwijl de menigte in de woning van De Pinto huis hield, werden de schutters die zich op dat moment op de Nieuwe Markt bevonden, gewaarschuwd. Onder leiding van kapitein Pieter Rendorp omsingelden deze het huis. Een vijftiental gewapende burgers ging de woning binnen en sloeg zonder pardon in op de plunderaars. Wie zich verzette, werd onmiddellijk gedood. Het bloedbad dat werd aangericht, was vreselijk: het huis van De Pinto was *van boven tot beneden schrickelijck met bloed bespat. Het vloeide langs de trappen en op de vloer als water.*[13]

Op deze wijze maakte het resolute optreden van de schutterij een einde

aan het oproer: na de slachting in de Sint Anthoniebreestraat vonden geen nieuwe aanvallen meer plaats. De Pinto schonk uit erkentelijkheid aan de schutters onder Rendorp een tweetal schellingen, waarvan een zijde is glad geslepen en voorzien van een gegraveerd opschrift: *N° 1 / Toen 't Huijs van / Pinto was geredt / En 't Graau in 't plun- / deren belet / Schonk hij de / Edele Schutterij / ond^r d H Captn / Pr. Rendorp*. Het opschrift wordt op het tweede stuk voortgezet: *N° 2 / Tot roem voor / dees soo Held'daat / De penningen daar / dit schrift op staat / Dus raakt een stadt / van schenners vrij. / J. Jans de / Meulenaar / 1696.*[14]

Penningen vervaardigd uit schellingen en door De Pinto geschonken aan de schutters onder kapitein Pieter Rendorp (KPK Leiden)

De schutters en de ruiterij bleven voorlopig nog onder de wapenen. 's Avonds patrouilleerden zij door de straten van de stad die nu uitgestorven leek. Pas op vrijdag 3 februari om acht uur 's avonds kreeg de schutterij opdracht om in te rukken. Alleen bij de geplunderde huizen van burgemeester Boreel, oud-burgemeester De Vries, consul Kerby en kapitein Spaeroogh bleven burgercompagnieën de wacht houden: *deeze hadden groote moeijte en overlast van duijsenden van alderhande soort van menschen die quamen om dat bedroefd spiktakel te zien, want zij hadden bijsondere groote moeijte om* [ze] *tegen te houden. Zij lieten daar wel een gedeelte gedurig in en als die uijtquamen wederom andere, maar de menschen schenen zoo lang niet naa malkanderen te willen waghten.*[15]

Beloning en bestraffing

Degenen die door de burgervendels bij de plundering van het huis van De Pinto in de kraag waren gevat, werden nog diezelfde avond door de raad berecht. Bij die gelegenheid werd de Dam afgegrendeld door schutters en ruiterij, terwijl zich *op de kleine steentjes* voor het stadhuis de leden van het turfdragersgilde verzamelden onder een vendel waarop een turfdrager stond afgebeeld. Zij droegen witte banden om hun hoeden en waren van stadswege met halfpieken bewapend.[16] Twee mannen, die men als aanstichters van het tumult beschouwde, werden ter dood veroordeeld en tegen zes uur 's avonds bij toortslicht opgehangen uit een venster van de Waag. De volgende dag, donderdag 2 februari, werden nog eens drie mensen opgehangen. De dagen daarop speurden de gerechtsdienaren verwoed naar andere aanstichters van het oproer, waarbij een beloning van 600 karolusgulden werd uitgeloofd aan een ieder die een van hen aanbracht. Op maandag 6 februari tenslotte volgden nog eens zeven terechtstellingen. Het lijk van een van hen werd door de stad gesleept, onthoofd en op een staak op het galgenveld gespietst. Hier werden ook de lijken van de overige negen personen opgehangen èn die van vier anderen die reeds tijdens het tumult waren gedood. De gevangenen, volgens Craffurd 70 à 80 in getal, werden voor het grootste deel vrijgelaten. Enkelen werden in het rasphuis geplaatst. Het kordate optreden van de vrijwillige burgerij en de strenge bestraffing van de aanstichters van het oproer deden de rust snel weerkeren. In de koffiehuizen dreef men al spoedig de spot met het gebeuren, getuige het

volgende gedichtje dat Craffurd er optekende: *den moedigen soldaat / met haren hopman Sparo / die vlugte voor Jan Maat / als Israel voor Pharo / maar deeze burgerij / die hielp hun uijt de noodt / en stond soldaatje bij / en sloegh Jan Haagel doodt / bij De Vries zijn zij geëert / en van de burgers getracteert / bij De Pinto zijn zij gevangen / en aan de Waag fraaij opgehangen.*[17]

Op dinsdag 7 februari kwam de vroedschap in vergadering bijeen. Het neergeslagen tumult kwam uitgebreid aan de orde. Gesproken werd over schadevergoedingen aan mr. Jacob Boreel en aan Martinus Spaeroogh: de eerste kwam hiervoor in aanmerking omdat hij schade had geleden in zijn hoedanigheid als burgemeester, terwijl de schade van kapitein Spaeroogh voortvloeide uit zijn poging om het huis van de burgemeester te verdedigen. Beiden zouden enkele maanden later een raming van de geleden schade overleggen, waarna aan Boreel een bedrag van *f* 28750 werd betaald en Spaeroogh *f* 20000 ontving.[18] Daarnaast kwam het heldhaftige optreden van de gewapende burgerij aan de orde en werd gesproken over de vraag van heren burgemeesters *off men* [...] *aen een ijgelijk derzelve respectivelijk niet eenige erkentenisse behoorde toe te voegen, ten einde om dezelve door eenig gedenkteken ofte eenig andere liberaliteit te meerder op te wecken en aen te moedigen, om bij voorvallende gelegentheden in hun getrouwen ijver voor het gemeen te continueren.* Voor deze beloning kwamen de officieren en de manschappen van de schutterij èn van de ruiterij in aanmerking. Besloten werd een commissie in het leven te roepen om het raadsbesluit verder uit te werken. De commissie telde zes leden: Dirk Munter, Adriaen Backer, François de Vroede, Coenraed Burg, Jan Geelvink en Jan Blaeu. Aan het slot van het eerste deel van zijn relaas maakte Craffurd melding van het voornemen van raad en burgemeesters om de vrijwillige burgerij een beloning toe te kennen in de vorm van een gedenkpenning. *Wat daarop uijtgebeeld zal staan*, schreef hij, *zijn de gedagten nogh zeer verscheijden. Aan de andere zijde zoude dit versjen staan: Door Amstels wijze raadt, / En burgers dapperheijt, / Is 't plundersugtigh graau, / Hun moetwil neergeleijdt.* Hij eindigde zijn betoog met het uitspreken van de bij velen levende twijfel of het ooit tot een dergelijke penning zou komen *omdat men deeze dingen liever sal tragten in een stille vergetenheijd te begraaven dan een eeuwige gedagtenis daarvan op te regten.* Maar Craffurd vergiste zich, want nog geen twee maanden later, op 3 april, deed de commissie in de vergadering van de vroedschap het voorstel om penningen te laten slaan van drie verschillende grootten: *1°: voor de Schutters, van fijn Silver van twee gulden tien stuijvers. 2°: voor de Sergeanten van vijff guldens. 3°: voor de andere Officiers van acht guldens. Zullende de groote van de eerste voor de Schutters dienen te zijn van omtrent een Rijxdaalder; van de tweede voor de Sergeanten nae propositie wat grooter; en van de derde voor de officieren, nae propositie weder wat grooter, als die voor de Sergeanten.* Het voorstel werd door de raad aangenomen.[19]

Ontstaan van de penning

Na 3 april zwijgen de resoluties en de notulen van raad en burgemeesters over de penning op het dempen van het aansprekersoproer. Aan de hand van de bewaard gebleven rekeningen valt de totstandkoming van de penning evenwel in grote lijnen te reconstrueren. Er werd een ontwerp gemaakt, waaraan de raad haar goedkeuring hechtte. Wie het maakte, is niet bekend. Met het oog op het grote aantal penningen dat nodig was en de korte termijn waarop deze geleverd dienden te worden, werd aan vier vooraanstaande Amsterdamse medailleurs opdracht gegeven om de benodigde

penningen te maken: Reinier Arondeaux, Jan Boskam, Jacobus van Dishoecke en Johannes Luder. Van allen bevinden zich in openbare collecties stukken. Ofschoon deze onderling qua uitvoering sterk van elkaar verschillen, is het duidelijk dat de vier medailleurs werkten naar een en hetzelfde ontwerp.

De met de medailleurs overeengekomen afspraken zijn niet bewaard gebleven, maar uit de rekeningen valt op te maken dat heren burgemeesters 180 penningen van de eerste grootte bestelden, 181 van de tweede grootte en 12.000 van de derde grootte. Elk van de medailleurs verbond zich om een kwart van het totaal te leveren, dat wil zeggen 45 grote, 45 middelgrote en 3000 kleine penningen. Alleen Luder zou 46 penningen van de tweede soort leveren. Op 9 mei 1696 vond een eerste betaling plaats: alle medailleurs ontvingen een bedrag van *f* 2000 bij wijze van voorschot. In de daarop volgende maanden ontvingen Arondeaux en Van Dishoecke elk nog tweemaal een bedrag van *f* 3000, Boskam éénmaal een bedrag van *f* 3000 en éénmaal van *f* 2000 en Luder eenmalig een bedrag van *f* 5000 ineens. Kennelijk vonden deze tussentijdse betalingen plaats na aflevering van een gedeelte van het afgesproken aantal penningen.[20] Met iedere medailleur werd een afzonderlijke eindafrekening gemaakt zodra alle penningen waren afgeleverd. Johannes Luder werkte verreweg het snelst: al op 5 juli, nog geen twee maanden na uitbetaling van het voorschot, leverde hij de 45 grote, 46 middelgrote en 3000 kleine penningen af, waarna hij op 18 juli werd uitbetaald. Op dat moment hadden Boskam en Van Dishoecke kennelijk nog geen werk afgeleverd. Boskam voldeed aan zijn verplichtingen op 11 september en werd drie dagen later uitbetaald. Bijna anderhalve maand daarna was ook Reinier Arondeaux klaar: op 23 oktober leverde hij de resterende penningen. Op 25 oktober werd hij uitbetaald. Het werk van Van Dishoecke liet het langst op zich wachten: pas op 5 november ontving hij de laatste betaling. Kennelijk bestond hiervoor een bijzondere reden: Van Dishoecke inde de beide laatste betalingen namelijk niet persoonlijk. Uit de rekeningen van 18 september en 5 november blijkt dat de uitbetaling in ontvangst werd genomen door *zijne huisvrouw*.

Nu de penningen gereed waren, kon een begin worden gemaakt met de uitreiking ervan. Op welke wijze deze plaats vond, is niet duidelijk want opnieuw doen de archieven van burgemeesters, vroedschap en krijgsraad er het zwijgen toe. We weten alleen dat de uitreiking op 28 november begon en enkele dagen duurde, hetgeen niet zo verwonderlijk is, wanneer we bedenken dat er van de kleine penning maar liefst 12000 exemplaren waren geslagen. Een bewaard gebleven exemplaar dat van een randschrift is voorzien, maakt duidelijk dat de gewone schutters hun beloning ontvingen uit handen van de kapitein van de wijk waarin zij dienden.[21] Kennelijk bleek het aantal kleine penningen ontoereikend, want in december 1696 werden tot tweemaal toe nieuwe penningen geleverd: op de 8e van die maand 225 stukken door Jan Boskam en twintig dagen later opnieuw 140 penningen door Boskam en 140 door Reinier Arondeaux. Daarmee kwam het aantal penningen van de derde grootte op 12505. Uiteindelijk betaalde de stad Amsterdam voor de zilveren penningen voor de schutterij 42367 gulden en 1 stuiver. Per mark van 246.084 gram bewerkt zilver ontvingen de medailleurs 25 gulden en 9 stuivers. Toen Boskam en Arondeaux in december 1696 extra exemplaren leverden, lag de prijs inmiddels 1 stuiver hoger. Als maakloon ontvingen de medailleurs 13 stuivers per ons afgeleverde penningen.

Betalingen gedaan aan de medailleurs die de penningen op het neerslaan van het aansprekersoproer vervaardigden[22]

NAAM MEDAILLEUR	DATUM	BEDRAG	TOTAAL	GEWICHT	MAAKLOON
Luder	09/05	2000.–.–			
	06/06	5000.–.–			
	18/07	3162.15.–			
			10162.15.–	331-4-12	1724.3.8
Arondeaux	09/05	2000.–.–			
	27/06	3000.–.–			
	16/08	3000.–.–			
	25/10	2200.08.–			
			10200.08.–	332-6-10	1730.6.-
	28/12	367.19.–			
			367.19.–	11-7-15	60.9.-
Boskam	09/05	2000.–.–			
	11/07	3000.–.–			
	04/08	2000.–.–			
	14/09	3152.16.–			
			10152.16.–	331-2-0	1722.10.-
	11/12	736.16.–		24-0-0	
	28/12	358.01.–		11-5-0	61.15
			1094.17.–		
Van Dishoecke	09/05	2000.–.–			
	27/07	3000.–.–			
	18/09	3000.–.–			
	05/11	2388.06.–			
			10388.06.–	338-7-10	1762.8.-
			42367.01.–		

Het neerslaan van het oproer en het uitreiken van de beloningen aan de leden van de vrijwillige burgerij zijn door de medailleur Martinus Smeltzing op een penning uitgebeeld. De voorzijde toont de burgerij die op de Dam de oproerkraaiers verdrijft, terwijl de aanstichters aan de Waag worden opgehangen. Op de keerzijde reikt een Romeins censor beloningen uit aan schutters en ruiterij. Voor de duidelijkheid zijn voor- en keerzijde van de uitgereikte beloningspenning onder de voorstelling in detail afgebeeld.

Ofschoon Van Loon meldt dat de penning *alleen gemunt* [is] *om de gedachtenis van den gemelden oploop, mitsgaders die der verschafte straffe aan den eenen en gedaane belooning aan den anderen kant, te bewaaren*, wordt Smeltzings penning gewoonlijk beschreven als beloningspenning door de magistraat van Amsterdam uitgereikt aan de vrijwilligers te paard. Deze duiding is onjuist. Uit de aangehaalde vroedschapsresoluties van februari en april 1696 blijkt dat de penningen van Arondeaux, Boskam, Van Dishoecke en Luder zowel

Historiepenning op het neerslaan van het aansprekersoproer en het belonen van de schutterij door Martinus Smeltzing (Het Nederlands Muntmuseum)

voor de leden van de vrijwillige burgerij bestemd waren als voor de burgerruiterij. Bovendien is noch in de resoluties noch in de rekeningen sprake van een van stadswege aan Smeltzing verstrekte opdracht. We hebben hier te maken met een op eigen initiatief door de medailleur vervaardigde penning ter herinnering aan de gebeurtenissen van februari en november 1696.[23]

Bijzondere exemplaren van de penning op het aansprekersoproer: stukken met randschrift, penningdoosjes en gouden exemplaren

Oorspronkelijk droeg de beloningspenning op het neerslaan van het aansprekersoproer niet de naam van degene aan wie deze werd uitgereikt. Toch bestond bij sommigen de behoefte om de penning tot een persoonlijk aandenken aan de gebeurtenissen van begin 1696 te maken. Dit kon bijvoorbeeld door het stuk te laten voorzien van een gegraveerd randschrift. Dergelijke inscripties komen voor op penningen van alle grootten en van alle medailleurs. De volgende penningen werden gevonden:

1e grootte:
Boskam: *PIETER VAN DE POEL Lieutenant. Wijck 42.* (Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, KPK 3169)
Boskam: *Casparus Van Wallendal, Luijtenant van de Heer Coenraet Geelvinck Kapiteijn In de W. No. 30.* (Bom, 18/11/1886, nr. 446)
onbekend: *Elk denk aan 't groot gevaar, Van 't schricklijk woedent jaar. Pr. Febr. 1696. Jacob Hendriksen Kardinael* (Bom, 24/06/1870, nr. 1648)

2e grootte:
Arondeaux: *Abraham Boom de Eerste Sergeant In de Wijck No. 30 de Heer Coenraet Geelvinck Capt.* (Nederlands Muntmuseum, AI-55)
Arondeaux: *Fred. Philip Dorville Serija. onder de Hr. Capt. Piter Rendorp, D. 1 Feb. 1696* (Schulman, 04/06/1946, nr. 330)

3e grootte:
Arondeaux: *Jan Buste Adel Onder de Heer Gilles Van Heemert Capitijn In de Wijck Van No. 23* (Rijksmuseum Amsterdam, VG I.1703)
Arondeaux: *Elk denk aan 't groot gevaar* [...] *Jakob Hendrickse Kardinael* (Schulman, 04/03/1958, nr. 1680a)
Boskam: *Gegeven · door · DE Manbt · Capt Cristoffel Indischeraven aan Goose van Nimwegen Dcm. 3 Decb 1696 ·* (Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, MP-3.56)
Boskam: *Bastiaen Steenge d.' 1; 2 en 3. Februari 1696.* (Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Schutterijcollectie)
Boskam: *Jan Franx onder de Heer Jan Van Hartogvelt Capitein in de W. No. 22* (Schulman, 04/03/1958, nr. 1680b)
Luder: *Theunis Abbenes Adel Onder de Heer Cornelis Valkenier Capt Inde Wijk No 3* (Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, KPK 3175)

Een andere manier om van de penning een persoonlijk gedenkstuk te maken, was door er een fraai penningdoosje voor te laten maken. Een dergelijke penning van de 3e grootte door Van Dishoecke, met bijbehorend doosje in zilver bevindt zich in de Historische Verzameling der Schutterij, thans ondergebracht bij het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap. Het deksel

van het gedreven doosje vertoont een familiewapen met drie tollen. Niet bekend is aan wie het stuk toebehoorde. Een tweede voorbeeld van een dergelijk penningdoosje bevindt zich in de collectie van het Rijksmuseum Amsterdam. Het betreft een ivoren doosje met een diameter van 8.3 cm, bestemd voor een penning van de 1e grootte. Op het deksel is aan beide zijden een polychrome schildering aangebracht, voorstellende de voor- en de keerzijde van de penning.[24] Uit de weergave van verschillende details van de voorstelling blijkt dat de maker een penning van Luder als voorbeeld had.

Buiten- en binnenzijde van een ivoren doosje voor de penning op het aansprekersoproer (Rijkmuseumstichting, Amsterdam)

Ofschoon de resoluties van de vroedschap uitsluitend spreken van penningen in zilver, bestaan er ook gouden afslagen. Zo vermeldt de catalogus van de veiling van het kabinet van Jonas Witsen op 16 augustus 1790 maar liefst twee gouden exemplaren: de eerste geslagen op het stempel van de 1e grootte met een gewicht van 79 engels en 20 aas (circa 122.50 gram), de tweede op het stempel van de 3e grootte met een gewicht van 25 engels en 11 aas (circa 40 gram). De stukken werden aangekocht door een zekere Grave voor respectievelijk *f* 176 en *f* 55. In geen van beide gevallen is aangegeven wie de maker ervan was. Gouden penningen van de eerste grootte lijken thans niet langer voor te komen. Stukken van de 3e grootte duiken heel sporadisch op. Naast het exemplaar van Arondeaux dat thans is aangekocht ten behoeve van de verzameling van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden bevindt zich een gouden exemplaar van de hand van Jacob van Dishoecke in de verzameling van Museum het Koninklijk Penningkabinet (schenking 1897), terwijl een stuk door Boskam deel uitmaakt van het kabinet van het Amsterdams Historisch Museum. Een tweede exemplaar door Van Dishoecke werd op 20 november 1972 geveild bij Jacques Schulman B.V.[25]

Zoals gezegd zwijgen de resoluties van burgemeesters en vroedschap over gouden exemplaren van de beloningspenning. Nog opmerkelijker is evenwel dat hierover ook in de stadsrekeningen nagenoeg niets is terug te vinden. Alleen het Memoriael noemt twee gouden stukken die op 10 november 1696 door Jan Boskam werden afgeleverd. De stukken wogen tezamen 38 engels (58.444 gram). De medailleur ontving voor beide stukken samen 102 en 12 stuivers: 54 stuivers per engels. Maakloon werd niet betaald. In Journaal of Grootboek is de betaling aan Boskam evenwel niet terug te vinden.[26] De gouden exemplaren door Arondeaux en Van Dishoecke worden zelfs niet in het Memoriael vermeld. In welke kringen we de oorspronkelijke ontvangers van de gouden afslagen moeten zoeken, lijkt wel duidelijk: Jonas Witsen was de achterkleinzoon van Nicolaas Witsen, een van de burgemeesters van de stad ten tijde van het oproer.

Stempels van de penning op het neerslaan van het aansprekersoproer

Zoals gezegd werkten de vier Amsterdamse medailleurs naar hetzelfde ontwerp. De beloningspenning voor de schutters vertoont op de voorzijde Neptunus, staande op een door twee paarden getrokken zeewagen, met een drietand in de linkerhand en de rechterhand uitgestrekt over de golven, die door de stormwinden worden opgezweept. Op de voorgrond drijft een nest ijsvogels. Om de voorstelling staat het omschrift MOTOS PRÆSTAT COMPONERE FLVCTVS (het is beter de woedende baren te stillen). De keerzijde vertoont hetzelfde nest ijsvogels op een tot bedaren gebrachte zee, beschenen door de stralen van de opkomende zon en onder een doek met het opschrift: HALCYONIBVS REDVCTIS / SENATVS AMSTELOD. / CIVIBVS SVIS HOC / ANTIQVÆ VIRTVTIS / SPECTATÆQ. FIDEI / PRÆMIVM LARGITVR (nu de ijsvogels wedergekeerd zijn, schenkt de raad van Amsterdam dit aan zijn burgers als beloning voor oude deugd en beproefde trouw). In de afsnede staan het jaartal MDCXCVI en veelal ook de signatuur.

Qua uitvoering vertonen de penningen van Arondeaux, Boskam, Van Dishoecke en Luder echter de nodige eigenaardigheden. Ofschoon vrijwel alle stukken gesigneerd zijn – alleen op de penningen door Luder van de 2e en 3e grootte ontbreekt de signatuur – is het toch goed om bij de onderlinge verschillen stil te staan. Zo beeldt

Arondeaux op de voorzijde Neptunus af met baard, wapperend haar en een tamelijk grote drietand in de linkerhand. De zeegod van Boskam en Van Dishoecke is gedrongen, heeft een baard en een lauwerkrans met puntige bladeren, waarbij de god van Boskam groter is dan die bij Van Dishoecke. Luders Neptunus wijkt hier geheel van af: hij is grof, baardloos en heeft een band in het haar. Op de penningen van Boskam en Luder zitten de beide ijsvogels in hun nest, op die van Arondeaux en Van Dishoecke staat de rechter vogel op het punt uit te vliegen. Arondeaux en Luder geven in het omschrift de letter U weer als een V, Van Dishoecke als een U. Boskam is niet consequent: hij gebruikt de letter U, behalve bij alle penningen van de 1e en sommige van de 2e grootte. Van Dishoecke en Boskam scheiden de woorden van het omschrift door middel van punten, Arondeaux en Luder doen dit niet. Kenmerkend voor de stukken van de hand van Boskam is de eierlijst die de zeekar omzoomt. Op de penningen van Luder is het uiteinde van de boom van de wagen bekroond met een dierenkop en heeft het dekkleed van de paarden een sierlijk monogram. Wat de keerzijde betreft vertonen de penningen van Arondeaux, Boskam en Van Dishoecke slechts kleine verschillen die veelal pas bij nauwkeurige bestudering opvallen. De penningen van Luder daarentegen zijn geheel afwijkend: zo heeft het nest dat op zee drijft niet twee maar vier vogels en zijn de zonnenstralen weergegeven als breed uitlopende lichtbundels. Tussen de S en de P van SPECTATÆQ is een hoge punt zichtbaar.[27]

Volgens de rekeningen leverde elk van de medailleurs 45 grote, 45 middelgrote en 3000 kleine penningen. De vervaardiging van de penningen van het grote en het middelgrote formaat lijkt geen onoverkomelijke problemen te hebben opgeleverd, maar van de penning van de 3e grootte komen verschillende varianten voor, waarvan sommige met ernstige stempelbreuken. Ik trof de navolgende stempels aan:[28]

Arondeaux, 1e grootte V_1 (KPK Leiden)

Arondeaux
1e grootte (59-60 mm; 75-78 gram):
V_1 – de Neptunus is relatief erg klein (22 mm).
– linker wolk: van OT van MOTOS tot P van PRÆSTAT. Uit de wolk schieten 3 stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen. De twee bovenste stralen raken de elleboog van Neptunus.
– rechter wolk: van F tot T van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 3 stralen.

Arondeaux, 1e grootte K_1 (KPK Leiden)

K_1 – het doek meet 15 x 49 mm (breedte tekstdeel: 33 mm).
– de zon heeft 27 even grote stralen, waarvan 16 het doek raken: straal 4 (links van opschrift); 5 (onder P); 6 (Æ); 7 (IV); 8 (M); 9 (L); 10 (A); 11 (R); 12 (G); 13 (IT); 14 (TV); 15 (R); 16-19 (rechts van opschrift).

– 6 stralen steken boven het doek uit: boven E, V en T; 3 stralen rechtsboven doek.
– signatuur: A gevolgd door punt.

Arondeaux, 3e grootte V_1 (KPK Leiden) [rechts boven]

– rechter wolk: van FL tot VS van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 4 korte stralen.
– het rad van de zeewagen is open.
– het voorste paard heeft een teugel om de nek.

Arondeaux, 2e grootte V_1 (KPK Leiden) [links boven]

2e grootte (49-50 mm; 45-48 gram):

V_1 – linker wolk: van 2e O van MOTOS tot R van PRÆSTAT. Uit de wolk schieten 3 stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen. Alle stralen raken de elleboog van Neptunus.
– rechter wolk: van E van COMPONERE tot 1e V van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 3 stralen.

Arondeaux, 3e grootte V_2 (KPK Leiden) [rechts midden]

V_2 – linker wolk: van 1e O van MOTOS tot S en P van MOTOS PRÆSTAT. Uit de wolk schieten 3 lange stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen. De bovenste straal raakt de elleboog van Neptunus.
– rechter wolk: van E en F van COMPONERE FLVCTVS tot C van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 3 stralen.
– het rad van de zeewagen is dicht.
– het voorste paard heeft geen teugel om de nek.

Arondeaux, 2e grootte K_1 (KPK Leiden) [links onder]

K_1 – het doek meet 14 x 42 mm (breedte tekstdeel: 30 mm). Beide zijden zijn naar binnen toe opgerold.
– de zon heeft 27 even grote stralen, waarvan 15 het doek raken: straal 7 (onder Æ); 8 (I); 9 (M); 10 (L); 11 (R); 12 (G); 13 (IT); 14 (T); 15 (V); 16-21 (rechts van opschrift).
– 6 stralen steken boven doek uit: boven TI; 5 stralen rechtsboven doek.
– signatuur: A of A gevolgd door punt. In beide gevallen is de signatuur ingestempeld.

Arondeaux, 3e grootte V_3 (Paleis Het Loo Apeldoorn, bruikleen van de Stichting tot Instandhouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden) [rechts onder]

3e grootte:

V_1 – linker wolk: van 1e O tot S van MOTOS. Uit de wolk schieten 4 korte stralen, die alle links van de schacht eindigen. De twee bovenste stralen raken elkaar.

V_3 – linker wolk: van 1e O van MOTOS tot S en P van MOTOS PRÆSTAT. Uit de wolk schieten enkele lange stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen. De bovenste straal raakt de elleboog van Neptunus.
– rechter wolk: van E en F van COMPONERE FLVCTVS tot C van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 3 lange stralen.

– het rad van de zeewagen is open.
– het voorste paard heeft geen teugel om de nek.

K_1 – het doek meet 11 x 32 mm (breedte tekstdeel: 25 mm).
– de zon heeft 25 even grote stralen, waarvan 16 stralen het doek raken: straal 4 (links van opschrift); 5 (Æ); 6 (I); 7 (ML); 8 (AR); 9 (G); 10 (I); 11 (TV); 12 (R); 13-19 (rechts van opschrift).
– 8 stralen steken boven doek uit: boven R, V) en S; 5 stralen rechtsboven doek.
– signatuur: R. ARONDEAUX F (de F geheel tegen de rand geplaatst).

K_2 – het doek meet 10.5 x 32.5 mm (breedte tekstdeel: 23 mm).
– de zon heeft 32 afwisselend grote en kleine stralen, waarvan 19 stralen het doek raken: straal 5 (links van opschrift); 7 (Æ); 9 (V); 11 (L); 12 (R); 13 (RG); 14 (G); 15 (I); 16 (T); 17 (TV); 18-26 (rechts van opschrift).
– 8 stralen steken boven doek uit: boven N, S, ED, C en IS; 3 stralen rechtsboven doek.
– afsnede onder jaartal: ARONDEAUX F (de F geheel tegen de rand geplaatst).

K_3 – het doek meet 10.5 x 33 mm (breedte tekstdeel: 24 mm).
– de zon heeft 22 even grote stralen, waarvan 14 stralen het doek raken: straal 4 (links van opschrift); 5 (M); 6 (M); 7 (A); 8 (RG); 9 (I); 10 (V); 11-17 (rechts van opschrift).
– 9 stralen steken boven doek uit: boven V, D en T; 6 stralen rechtsboven doek.
– afsnede onder jaartal: R. ARONDEAUX.
– stempelbreuken bij de I van MDCXCVI en rechts van doek (alleen bij zilveren ex. in Fries Museum; niet bij gouden exemplaar Nationaal Museum Paleis Het Loo).

Aangetroffen werden de volgende combinaties: V_1K_1, V_2K_2, V_3K_3.

Arondeaux, 3e grootte K_1 (KPK Leiden) [links boven]

Boskam

1e grootte (57 mm; 78-82 gram[29]):

V_1 – linker wolk: links van MOTOS. Uit de wolk schieten 4 stralen, die alle het wateroppervlak raken: twee rechts van de schacht van de lans, twee links ervan.
– rechter wolk: rechts van FLVCTus. Uit de wolk schieten 3 stralen.
– het laatste woord van het omschrift paste niet goed, zodat de beide laatste letters kleiner zijn weergegeven

Boskam, 1e grootte V_1 (KPK Leiden) [rechts boven]

Arondeaux, 3e grootte K_2 (KPK Leiden) [links midden]

Arondeaux, 3e grootte K_3 (Paleis Het Loo Apeldoorn, bruikleen van de Stichting tot Instandbouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden) [links onder]

Boskam, 1e grootte K_1 (KPK Leiden) [rechts onder]

K_1 – het doek meet 13 x 42 mm (breedte tekstdeel: 32 mm).
– de zon heeft 38 even grote stralen, waarvan 23 het doek raken: 7-8 (links van opschrift); 9 (Æ); 10 (I); 11 (M); 12 (·); 13 (L); 14 (A); 15 (R); 16 (G); 17 (I); 18 (T); 19-29 (rechts van opschrift)
– 14 stralen steken boven het doek uit: boven B, US, ·, E, D, UC, CT, TI, S, en 5 rechts van opschrift
– signatuur: I. BOSKAM. F

Boskam, 2e grootte K_1 (KPK Leiden) [rechts boven]

2e grootte (50 mm; 50-51 gram):
V_1 – linker wolk: links van MOTOS. Uit de wolk schieten 6 stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen.
– rechter wolk: rechts van FLUCTUS. Uit de wolk schieten 4 stralen, die bijna het zeeoppervlak raken.

Boskam, 2e grootte V_1 (KPK Leiden) [links boven]

Boskam, 3e grootte V_1 (KPK Leiden) [rechts midden]

V_2 – linker wolk: links van MOTOS. Uit de wolk schieten 3 stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen.
– rechter wolk: rechts van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 3 stralen, die vlak voor het hoofd van het achterste en boven het hoofd van het voorste paard eindigen.
– signatuur, rechts van het nest: I. BOSKAM F. Men lijkt te hebben gepoogd de signatuur onzichtbaar te maken.

Boskam, 2e grootte V_2 (KPK Leiden) [links onder]

K_1 – het doek meet 12 x 38 mm (breedte tekstdeel: 29 mm).

Boskam, 3e grootte V_2 (KPK Leiden) [rechts onder]

– de zon heeft 36 even grote stralen, waarvan 20 het doek raken: 8 (links van opschrift); 9 (ÆM); 10 (I); 11 (UM); 12 (L); 13 (A); 14 (R); 15 (G); 16 (I); 17 (T); 18-27 (rechts van opschrift).
– 15 stralen steken boven het doek uit: boven U, S, R, ED, U, C, T, IS en 7 rechts van opschrift.
– signatuur: I. BOSKAM. F

V_2 komt uitsluitend voor met K_1 van Jacob van Dishoecke.

3e grootte:
V_1 – linker wolk: links van MOTOS. Uit de wolk schieten 4 stralen, waarvan er 3 rechts van de schacht van de lans doorlopen.
– rechter wolk: rechts van FLUCTUS. Uit de wolk schieten 4 stralen.
– voet en speer raken het wapen; rad en nest raken elkaar niet; stralen van de rechter wind eindigen vlak voor het hoofd van het achterste en boven het hoofd van het voorste paard.

V_2 – linker wolk: links van MOTOS. Uit de wolk schieten 5 stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen. 4 Stralen raken het lichaam van Neptunus, 1 straal het wateroppervlak.
– rechter wolk: rechts van FLUCTUS. Uit de wolk schieten 5 stralen.
– voet raakt speer, maar niet het wapen; rad en nest raken elkaar niet; stralen van de rechter wind raken de woeste golven boven het hoofd van het achterste paard.

V_3 – linker wolk: links van MOTOS. Uit de wolk schieten 5 stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen en het lichaam van Neptunus raken.
– rechter wolk: rechts van FLUCTUS. Uit de wolk schieten 5 stralen.
– voet en speer raken het wapen; rad en nest raken elkaar wel; stralen van de rechter wind raken bijna het hoofd van het achterste paard.

K_1 – het doek meet 10.5 x 30 mm (breedte tekstdeel: 22.5 mm).
– de zon heeft 41 even grote stralen, waarvan 24 het doek raken: 8 (links van opschrift); 9-10 (Æ); 11 (M); 12 (I); 13 (U); 14 (M); 15 (·); 16 (L); 17 (A); 18 (AR); 19 (R); 20 (G); 21-31 (rechts van opschrift).
– 16 stralen steken boven het doek uit: boven B, U, ·, R, E, D, U, C, T, I, S en 5 rechts van opschrift.
– signatuur: I · BOSKAM · F ·
– het nest drijft links van het midden; beide vogels zittend; HALCIONIBUS is met een I geschreven.
– stempelbreuken bij de S van HALCIONIBUS en links en rechts van het doek ter hoogte van regel 4 en 5.

Boskam, 3e grootte stempel van V_3 (Het Nederlands Muntmuseum) [links boven]

K_2 – het doek meet 10 x 29 mm (breedte tekstdeel: 22 mm).
– de zon heeft 42 even grote stralen, waarvan 28 het doek raken: 7-9 (links van opschrift); 10 (Æ); 11 (MI); 12 (U); 13 (UM); 14 (M); 15 (·); 16 (L); 17 (A); 18 (AR); 19 (R); 20 (G); 21-34 (rechts van opschrift).
– 24 stralen steken boven het doek uit: boven U, S, R, E, D, U, C, T, I, S en 14 rechts van opschrift.
– signatuur: I · BOSKAM · F ·
– het nest drijft rechts van het midden; HALCYONIBUS is met een Y geschreven.

Boskam, 3e grootte K_2 (KPK Leiden) [rechts boven]

Boskam, 3e grootte stempel van V_3 (Het Nederlands Muntmuseum) [links midden]

K_3 – het doek meet 9.5 x 30 mm (breedte tekstdeel: 23 mm).
– de zon heeft 48 even grote stralen, waarvan 30 het doek raken: 9-10 (links van opschrift); 11 (Æ); 12 (M); 13 (IU); 14 (UM); 15 (M·); 16 (·l); 17 (L); 18 (A); 19 (AR); 20 (RG); 21 (G); 22 (I); 23 (T); 24 (TU); 25-38 (rechts van opschrift).
– 13 stralen steken boven het doek uit: boven S, ·R, RE, ED, D, U, C, T, I en 4 rechts van opschrift.

Boskam, 3e grootte K_3 (KPK Leiden) [rechts onder]

Boskam, 3e grootte K_1 (KPK Leiden) [links onder]

– signatuur: I · BOSKAM · F ·
– het nest drijft links van het midden; de linker vogel met gespreide vleugels; HALCIONIBUS is met een I geschreven.

Aangetroffen werden de volgende combinaties: V_1K_1, V_1K_2, V_2K_3.

Van Dishoecke, 3e grootte K_1 (KPK Leiden) [rechts boven]

Van Dishoecke

Van Dishoecke, 2e grootte K_1 (KPK Leiden) [links boven]

2e grootte (48 mm; 50 gram[30]):

K_1 – het doek meet 12 x 35 mm (breedte tekstdeel: 28 mm).
– de zon heeft 37 afwisselend grote, middelgrote en kleine stralen, waarvan 4 het doek raken: 10 (M); 13 (R); 2 stralen rechts van opschrift
– er steken geen stralen boven het doek uit.
– de signatuur ontbreekt.

Van Dishoecke, 3e grootte K_2 (KPK Leiden) [rechts midden]

K_1 komt uitsluitend voor met V_2 van Jan Boskam.

Van Dishoecke, 3e grootte V_1 (KPK Leiden) [links onder]

3e grootte:

V_1 – linker wolk: van M tot OS van MOTOS. Uit de wolk schieten 5 stralen, die alle rechts van de schacht van de lans doorlopen.
– rechter wolk: van F tot TU van FLUCTUS. Uit de wolk schieten 5 stralen.

Van Dishoecke, 3e grootte K_3 (Historische Verzameling der Schutterij, Amsterdam) [rechts onder]

K_1 – het doek meet 9 x 27.5 mm (breedte tekstdeel: 22.5 mm).
– de zon heeft 27 afwisselend grote en kleine stralen, waarvan 6 het doek raken: 6 (R); 8 (·); 10 (G); 12 (UR); 14, 16 en 18: rechts van opschrift.
– 4 stralen steken boven het doek uit: boven B, DU, S en 1 rechts van opschrift.

– signatuur: I. V. DISHOECKE. F

K_2 – het doek meet 10 x 30 mm (breedte tekstdeel: 24 mm).
– de zon heeft 27 afwisselend grote en kleine stralen, waarvan 11 het doek raken: 6 (RÆ); 8 (·); 10 (RG); 12-19: rechts van opschrift
– 7 stralen steken boven het doek uit: 1 links van het opschrift, boven O, R, S en 3 rechts van opschrift.
– signatuur: I. V. DISHOECKE. F
– stempelbreuken bij de S van SENATUS, bij de B van HALCYONIBUS, bij de M, de O en de D van AMSTELOD en de woorden daaronder en bij de rechter benedenpunt van het doek. Slijtage in het midden van het stempel bij MIUM en LA van de onderste regel.

K_3 – het doek meet 9.5 x 32 mm (breedte tekstdeel: 25 mm).
– de zon heeft 33 afwisselend grote en kleine stralen, waarvan 14 het doek raken: 7 (I); 9 (A); 11 (G); 13 (U); 14 (UR); 15 (R); 16-23: rechts van opschrift.
– 5 stralen steken boven het doek uit boven ON, S, DU en 2 rechts van opschrift
– signatuur: I. V. DISHOECKE. F

– elke zin van het opschrift begint met een punt.

Aangetroffen werden de volgende combinaties: V_1K_1, V_1K_2, V_1K_3.

Luder

1e grootte (58-59 mm; 76-80 gram[31]):

V_1 – linker wolk: links van MOTOS tot 2de O van MOTOS. Uit de wolk schieten 4 stralen, waarvan de twee bovenste eindigen tegen de schacht van de lans.
– rechter wolk: van T van FLVCTVS tot rechts van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 4 stralen.

K_1 – het doek meet 20 x 48 mm (breedte tekstdeel: 38 mm).
– de zon heeft 38 even grote, merendeels dubbele stralen, waarvan 36 het doek raken: straal 1 (links van opschrift); 2 (onder RÆ); 3 (ÆM); 4 (M); 5 (MI); 6 (I); 7 (M·); 8 (·); 9 (·L); 10 (L); 11 (A); 12 (AR); 13 (R); 14 (G); 15 (GI); 16 (I); 17-18 (IT); 19 (T); 20 (TV); 21-36: banderol rakend.
– 51 stralen steken boven het doek uit: 12 stralen linksboven doek; 13-36: boven HAL, CY, ONI, V, S·RE, VC, TIS; 15 stralen rechtsboven doek.
– signatuur: I. LVDER · F

2e grootte (49 mm; 45-48 gram):

V_1 – linker wolk: van M tot S van MOTOS. Uit de wolk schieten 4 stralen, die de schacht van de lans niet raken.
– rechter wolk: van C tot rechts van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 4 stralen, die het hoofd van het achterste paard raken.

Luder, 2e grootte V_1 (KPK Leiden) [rechts boven]

Luder, 1e grootte V_1 (KPK Leiden) [links boven]

K_1 – het doek meet 19 x 39 mm (breedte tekstdeel: 30 mm).
– de zon heeft 38 even grote, merendeels dubbele stralen, waarvan 37 het doek raken: 4 stralen (links van opschrift); 5-6 (onder Æ); 8 (I); 8 (V); 9 (VM); 10 (·); 11-13 (LA); 14-15 (AR); 16-17 (R); hierna wordt het patroon onduidelijker.
– 49 stralen steken boven het doek uit: 11 stralen linksboven doek; 12-31: boven HA, CYON, IBVS, S·, ·RED, DV, CT en I; 32-49 stralen rechtsboven doek.
– de signatuur ontbreekt.

Luder, 2e grootte K_1 (KPK Leiden) [rechts onder]

Luder, 1e grootte K_1 (KPK Leiden) [links onder]

3e grootte:

V_1 – linker wolk: van T van MOTOS tot P van PRÆSTAT. Uit de wolk schieten 2 stralen, die de schacht van de lans niet raken.
– rechter wolk: van LV tot 2de V van FLVCTVS. Uit de wolk schieten 3 stralen.

Luder, 3e grootte V_1 (KPK Leiden)

– stempelbreuk onder het nest.

Luder, 3e grootte K_1 (KPK Leiden)

K_1 – het doek meet 13 x 29 mm (breedte tekstdeel: 25 mm).
– de zon heeft 38 even grote, merendeels dubbele stralen, waarvan 31 het doek raken: 3-6 stralen (links van opschrift); 7 (ÆM); 8 (I); 9 (VM); 10 (·); 11 (A); 12 (AR); 13 (R); 14 (G); 15-16 (I); 17-18 (IT); 19 (T); 20-22 (TV); 23 (V); 24-33: rechts van opschrift
– 45 stralen steken boven het doek uit: 13 stralen linksboven doek; 14-36: boven AL; CY; O; I; BVS; RE; D; V; CTI; 37-46 stralen rechtsboven doek.
– de signatuur ontbreekt.

De resultaten van het onderzoek naar stempelvarianten mogen opmerkelijk genoemd worden: ze zetten het zo duidelijke beeld dat uit de rekeningen naar voren kwam van vier Amsterdamse medailleurs die elk een kwart van de door de stad verlangde penningen vervaardigden, geheel op zijn kop. Zo blijkt immers de penning van de 1e grootte van de hand van Jacob van Dishoecke niet voor te komen. Even curieus is diens penning van de 2e grootte: uit de bronnen blijkt in het geheel niet dat Jan Boskam hiervoor het voorzijdestempel sneed.[32] De onduidelijkheid wordt nog groter wanneer we nagaan hoe vaak stukken van de 1e en 2e grootte voorkomen in de door mij bezochte openbare verzamelingen en bestudeerde veilingcatalogi. Hierbij dient te worden aangetekend dat dit kwantitatieve onderzoek slechts een steekproef is, die geen aanspraak maakt op volledigheid. Het grote aantal onderzochte verzamelingen en catalogi maakt evenwel dat de cijfers een duidelijke trend weergeven:

	musea	veilingcatalogi
Arondeaux, 1e gr.	8,6	72,4
Arondeaux, 2e gr.	13,8	100
Boskam, 1e gr.	5,2	50
Boskam, 2e gr.	5,2	19
Van Dishoecke, 1e gr.	0	0
Van Dishoecke, 2e gr.	3,4	8,6
Luder, 1e gr.	5,2	50
Luder, 2e gr.	1,7[33]	8,6

(De penning van Arondeaux, 2e grootte kwam in veilingcatalogi 58 keer voor. Dit aantal is gelijkgesteld met 100.)

Het blijkt nu dat de stukken van Arondeaux 1e en 2e grootte zeer frequent, Boskam en Luder 1e grootte geregeld, Boskam 2e grootte veel minder vaak en Van Dishoecke en Luder 2e grootte uiterst zelden voorkomen. Een verklaring voor de geconstateerde discrepantie tussen het beeld dat is ontstaan op basis van de afrekeningen en de resultaten van het kwantitatieve onderzoek is erg moeilijk te geven, zonder ons gelijk over te geven aan ongefundeerde speculaties. Het enige dat zeker is, is dat Arondeaux, Boskam, Van Dishoecke en Luder in de tweede helft van 1696 elk betaald werden voor de levering van 45 grote, 45 middelgrote en 3000 kleine beloningspenningen voor de Amsterdamse schutterij. Of zij de penningen die zij afleverden ook zelf maakten, is veel minder zeker en moet in geval van Jacob van Dishoecke, van wie stukken voorkomen waarvan de voorzijde is vervaardigd met een door Boskam gesneden stempel, worden betwijfeld. Het moge in elk geval duidelijk zijn dat gegevens uit rekeningen met enige omzichtigheid gebruikt dienen te worden en niet altijd het volledige beeld weergeven. ■

NOTEN

Met dank aan M.H.A. Kohlen en C. Bugetti.

1 Invnr E 1668: 39 mm; 34,88 gram. Het stuk werd in 1959 geveild bij Schulman, zie catalogus J. Schulman, d.d. 9-3-1959 nr. 1083.

2 W.P.C. KNUTTEL *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, nr 14236: *Keure en Ordonnantie op het Dragen en Begraven van Doden, Binnen de Stad van Amsterdam, en de Jurisdictie van dien*, Amsterdam 1696.

3 J. WAGENAAR *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoolen, schutterye, gilden en regeeringe* I (Amsterdam 1760) 713 wijst op het gerucht dat de armen *in eene slegte witte kist, met Stads wapen beschilderd, naar 't Kerkhof zouden worden gebragt.*

4 Tussen Leidsegracht en Leidsestraat, waar thans het Paleis van Justitie is gevestigd.

5 WAGENAAR, p. 714. J. CRAFFURD Een generael en kort verhael van de schrickelyke beroerte binnen Amsterdam voorgevallen, en begonnen op den 30 Januarij des savonds, ende volcomen t'ondergebragt ende gestilt op den 6de February 1696, integraal opgenomen in: R.M. DEKKER *Oproeren in Holland gezien door tijdgenoten* (Assen 1979) 47-48.

6 KNUTTEL, nr 14236a: *Notificatie... 31 Jan. 1696*, Amsterdam 1696.

7 DEKKER, p. 56. KNUTTEL, nr 14236, p. 10: *het was of 't Huysraat hagelde.*

8 DEKKER, p. 59. Craffurd spreekt van *seer kostelicke schilderijen, die deezen heer al vrij veel hadde en daar hij een liefhebber van was.* Zie J. VAN DER VEEN Liefhebbers, handelaren en kunstenaars. Het verzamelen van schilderijen en papierkunst, in: *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735* (Amsterdam 1992) 128-129.

9 P. KNEVEL *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550-1700* (Hilversum 1994).

10 DEKKER, p. 64-65. KNUTTEL, nr 14236a, p. 17.

11 KNUTTEL, nr 14236d: *Twee Missiven, Zijnde een pertinent Verhaal: Van den Oproer...*, Rotterdam 1696, p. 10: *ik heb na 't plunderen daar in geweest, ende ellendige staat gesien...*

12 KNUTTEL, nr 14236a: *Notificatie... 1 Februarii 1696*, Amsterdam 1696.

13 DEKKER, p. 75-76.

14 Exemplaren bevinden zich in Rijksmuseum het Koninklijk Penningkabinet, invnr P 03183a en b, en in het Joods Historisch Museum. Zie hiervoor onder meer: A. POLAK *Joodse penningen in de Nederlanden* (Amsterdam 1958) 13-14.

15 DEKKER, p. 90.

16 Het turfdragersgilde had het stadsbestuur ook al in 1650 bijgestaan tijdens het beleg door stadhouder Willem II. Aan de verleende bijstand bij het dempen van het aansprekersoproer herinnert een gedenkbord in het Amsterdams Historisch Museum, zie: H.W. ALINGS Beroepen in de historie op gevelstenen, in: *Ons Amsterdam* 11 (1959) 236-239.

17 KNUTTEL, nr 14236b: *Waarschouwing... 4 Februarii 1696*, Amsterdam 1696; DEKKER, p. 78-79. Craffurd vermeldt het gerucht dat een aantal gevangenen naar Suriname gedeporteerd zou worden, zie DEKKER, p. 97. WAGENAAR, p. 718, meldt dat de meesten die na het oproer werden gestraft *vreemdelingen, bootsgezellen of arbeiders* [waren] *daar onder twee Engelschen en twee Venetianen.*

18 Zie voor details over de door beiden ingediende opgaven: J.F. GEBHARD JR Het 'Aansprekers-oproer' van 1696, in: *Amsterdamsch jaarboekje* (1899) 137-153.

19 Gemeentearchief Amsterdam (GAA), archief 5025: resoluties vroedschap, invnr 42, d.d. 7-2-1696, f 355-356; invnr 43, d.d. 3-4-1696, f. 39-41.

20 Hierop wijst de laatste afrekening met Van Dishoecke, gedateerd 5 november 1696. Hierin is sprake van penningen *op 27 julij, en vervolgens gelevert*, zie GAA, archief 5039: Memoriael Thesaurieren Ordinaris, invnr 526, f. 216.

21 Voor de uitreiking, zie *Europische Mercurius* (1696) II, p. 310 e.v.; voor het exemplaar met randschrift, zie KOG MP-3-56: *Gegeven · door · DE Manhte · Capte Cristoffel Indischeraven aan Goose van Nimwegen Dren. 3 Decb 1696 ·.*

22 GAA, invnr 524-526, ff. 80, 106, 119, 128, 134, 139, 141, 147, 176, 180, 208, 216, 251 en 259. De rekeningen zijn tevens terug te vinden in het Journaal (invnr 652, ff. 1850, 1866, 1871, 1877, 1879, 1880, 1883, 1884, 1895, 1896, 1904, 1907, 1914 en 1917) en het Grootboek (invnr 674, ff. 471 en 473).

23 VAN LOON IV, p. 162. Een gedeeltelijke verklaring voor de onjuiste interpretatie is wellicht te vinden in het omschrift op de keerzijde S(ENATUS) C(IVIUM) PRÆF(ECTIS) CIV(IBUS) EQU(ITIBUSQUE) PRÆMIA (het stadsbestuur geeft aan de kapiteins der burgerij, aan de burgers en aan de ruiters beloningen). Het is niet geheel onmogelijk dat men gemeend heeft dat met de PRÆMIA de penningen van Smeltzing werden bedoeld. Uiteraard slaat PRÆMIA op de door Smeltzing afgebeelde beloningspenningen van Arondeaux c.s.

24 A.J.J.P. HAAS De penning op het Amsterdamsche Aansprekersoproer in 1696, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1921) 92-95; P. VAN TIEL et al. *All the Paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam* (Amsterdam 1976) 786, duidt de ernstige beschadigde schilderingen onjuist. Voor de juiste interpretatie, zie: C.J. DE BRUIJN KOPS Een portretminiatuur door Rosalba Carriera (1675-1757) en de oorsprong van haar schilderkunst op ivoor, in: *Bulletin van het Rijksmuseum* 36 (1988) 204-205.

25 Catalogus veiling J. Goris Terwen e.a. (verz. J. Witsen), d.d. 16-8-1790, p. 2, nrs 4-5; KPK invnr 3181: 38 mm, 39 gram; AHM invnr PA.442: 38 mm, 30,3 gram; catalogus veiling J. Schulman d.d. 20/23-11-1972, nr 1050. Met dank aan Munthandel Verschoor voor de verwijzing naar de catalogus van de veiling Schulman. Het exemplaar van Boskam werd 11-12-1860 bij C.F. Roos geveild: catalogus veiling C.F. Roos (verz. H. Van Gelder), d.d. 11-12-1860, nr 218 (30,35 gram). Vermoedelijk kwam het stuk via de Amsterdamse verzamelaar Ger.A. Heineken in het Amsterdams Historisch Museum terecht. Heineken legateerde in 1885 zijn collectie aan dat museum. In diens kabinet berustte inderdaad een gouden exemplaar van de penning, dat in 1876 was te zien op de Historische Tentoonstelling te Amsterdam, zie: *Historische tentoonstelling van Amsterdam gehouden in den Zomer van 1876*, p. 242, nr 4070.

26 GAA, archief 5039: Memoriael Thesaurieren Ordinaris, invnr 526, f. 223.

27 Zie ook: E. LINK War's eine Fliege? Über einen an unangebrachter Stelle angebrachten Punkt – oder ein bisher anscheinend unbeachtet gebliebenen Detail der Medaillen des Jan Luders auf die Niederschlagung des Aufruhrs von 1696 in Amsterdam. In: *Geldgeschichtliche Nachrichten* 192 (1999) 213-215. Met dank aan Carolien Voigtmann, KPK, die mij op deze publicatie wees.

28 Ik raadpleegde de verzamelingen van het Koninklijk Penningkabinet (KPK) te Leiden, Teylers Museum (TMNK) te Haarlem, Rijksmuseum (RM), Amsterdams Historisch Museum (AHM), Koninklijk Oudheidkundig Genootschap (KOG), de Historische Verzameling der Schutterij (HVS) te Amsterdam en het Fries Museum (FM) te Leeuwarden. Graag dank ik de beheerders van deze verzamelingen voor hun bereidwillige medewerking. In de bibliotheek van het Koninklijk Penningkabinet raadpleegde ik vele 19e- en 20e-eeuwse veilingcatalogi (o.a. Bom, Schulman, Muller etcetera). Graag dank ik ook Munthandel Verschoor voor de verwijzingen naar verschillende 19e- en 20e-eeuwse veilingcatalogi.

29 Catalogus Bom, d.d. 13-3-1893, nr 334 meldt een stuk van 89 gram. Dit is mijns inziens een vergissing. Van Jan Boskam zijn de voor- en tegenzijdestempels van de penningen 1e en 2e grootte en 3e grootte V_1, V_2, V_3 en K_1 nog aanwezig in de verzameling van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, zie: A.O. VAN KERKWIJK *Catalogus der verzameling van penningstempels aan 's Rijks Munt te Utrecht* (Utrecht 1917) nrs 54-56. Alle stempels zijn daadwerkelijk gebruikt. Vriendelijke mededeling Marcel van der Beek, Het Nederlands Muntmuseum.

30 Catalogus R.W.P. de Vries, d.d. 18-3-1908, nr 666 meldt een stuk van 44 gram; catalogus Bom, d.d. 13-6-1870 (verz. P.O. van der Chijs), nr 304 meldt een stuk van 46 gram. In dit laatste geval wordt uitsluitend Van Dishoecke genoemd.

31 Catalogus Schulman, d.d. 22-12-1891, nr 109 meldt een stuk van 96 gram. Dit is mijns inziens een vergissing.

32 Dat het voorzijdestempel van Boskam stamt, blijkt niet alleen uit de signatuur op de voorzijde, maar ook uit een stilistische vergelijking met diens overige werk.

33 Van de penning van Luder 2e grootte bestaat een exemplaar in brons in het KPK. Dit is niet meegeteld, daar het niet is uitgereikt.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Een penning van Onno Boekhoudt: 'de ruimte van een reiziger'

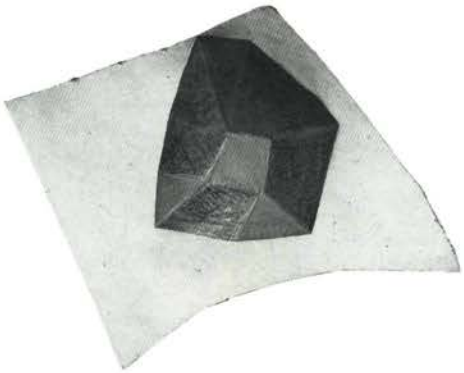
GUUS HELLEGERS

De jaarpenning van 1999 is ontworpen door Onno Boekhoudt (1944). Wel aan de late kant, zult u zeggen, zo, op de rand van het nu bijna afgelopen jaar. Dat heeft een reden, ik kom daar verderop nog op terug.

Met een gedegen opleiding aan de vakschool Schoonhoven voor edelsmid en, gelijktijdig, de avondschool van de akademie Artibus in Utrecht voor beeldhouwen, bouwde Boekhoudt aan twee aspecten, zo belangrijk voor zijn latere kunstenaarschap: liefde voor de ambachtelijke kant van het edelsmeden gepaard aan een grote mate van speelsheid en creativiteit. De vervolgopleiding aan de Staatlichen Kunst- und Werkschule in Pforzheim gaf verdieping aan de gelegde basis.

Bij de totstandkoming van de penning voor de VPK is het belangrijk te weten dat Onno Boekhoudt zich al tijdens zijn opleiding bezig hield met de twee kanten van een broche: soldeerden zijn medestudenten aan de achterkant een speld en bepaalden zo de functie van het sieraad, Boekhoudt vond de achterkant van de broche vaak minstens zo belangrijk als de voorkant en daarmee werd zijn nieuwsgierigheid naar de twee vlakken van een plat voorwerp gewekt. Welke kant is het belangrijkst: die welke je ziet of de kant die je niet ziet? Hoe dicht ligt zo'n benadering niet bij die van een penning? Het overkomt mij wel eens dat de keerzijde van een penning belangrijker is dan de voorzijde, terwijl de voorzijde als zodanig toch onmiskenbaar is.

Inherent aan het sieraad werkt Boekhoudt in kleine formaten. Inherent aan zijn manier van werken ligt het atelier vol met kleine voorwerpen: abstracte vormen, zoals cirkels, herinneringen ook. Het is dan om het even in welk materiaal. Het kan alles zijn: snippers papier, stukken kurk, bewerkt zilver, lood (een levensgevaarlijk metaal op een edelsmidsatelier waar ook met goud wordt gewerkt, immers: lood lost goud op als het samen verhit wordt), ijzerdraad, plasticine, stompjes snoeihout, elektriciteitsdraad, veertjes en wat niet al. Aanzetten voor wat soms, misschien, ooit, eens, het begin van een ring of enig andere vorm van sieraad zou kunnen worden. Soms beschilderd en bewerkt, summier vaak, maar ook gerangschikt, vooral gerangschikt. Op een velletje papier, op een vierkant stukje karton, op een strip lood. Wat er maar voorhanden is. Zo liggen vormvarianten in verscheidene materialen broederlijk bijeen. In al hun verscheidenheid horen ze bij elkaar, hebben een verwantschap met elkaar. Niemand mag er aan komen, behalve hijzelf. En dat laatste doet Boekhoudt geregeld: schuiven, steeds weer nieuwe combinaties maken, nooit ligt iets vast. Altijd blijft de mogelijkheid tot veranderen.

broche, zilver, 1990, 70 x 50 x 10 mm (foto: Frans Foekema)

Uit dit atelier komt de penning in ijzer: *Een muur afbreken, een uitzicht*

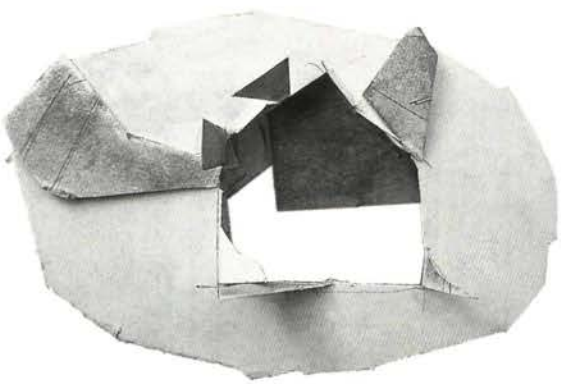
opbouwen. Een penning moet een thema hebben. De titel letterlijk opgeschreven heeft als risico boodschapperig te worden. Maar een penning is poëzie. Zij heeft een verborgen waarde. De Engelsen hebben er een mooi begrip voor: small object, big subject.

Anders dan Picasso die vond, zoekt Onno Boekhoudt, al doende. Van het een komt het ander, in eindeloze variatie. Tot het moment dat het concreet moet worden, en daarna nog weer verder. Hij ziet zichzelf niet als een ontwerper die naar een eindresultaat werkt, maar hij is onderweg. Hij is een reiziger. Niet alleen letterlijk, naar zijn studenten in Londen of naar een van de vele workshops waar hij wereldwijd aan deelneemt, maar ook in het ontwerpproces. Net als in de trein stappen: een heerlijk moment, het doet hem goed. Nieuwsgierig naar wat er nu weer gaat gebeuren.

A room for a finger, paint wood, 1997, 30 x 30 x 18 mm

Het gat in de beeldhouwkunst, ook zoiets. Voor een edelsmid is het gat in een voorwerp het thema bij uitstek.

karton, krijt, 115 x 75 x 30 mm

Elke ring of armband bestaat dank zij het fenomeen: gat. Het is een doorboring van een dicht vlak. Het gat bestaat dank zij het materiaal eromheen. Er is een binnen en een buiten. Zo maakte Boekhoudt in 1993: *A room for a finger*, een blokje zelfopgebouwd underlayment met daaruit een huisje gezaagd. Het werd een statement voor wat hij zeggen wilde: slechts ruimte creëren, niet meer dan dat. Dus niet imponeren, niet showen met een duur metaal. Nee, het eenvoudigste wat er is, met een 'banaal' materiaal iets proberen duidelijk te maken. Het gaat hier om de idee, om de mededeling: zó werkt het.

De gedachte dat je een muur afbreekt, van een oud huis misschien, heeft voor hem de betekenis van een ruimte creëren, lucht krijgen, plaats maken. Het afbreken heeft een bijeffect: het ontstaan van een horizon, bij het afbreken komt ruimte voor een uitzicht. Het gat niet als een negatieve maar als een positieve ervaring.

Vanuit de honderden modellen die Onno Boekhoudt voor dit ontwerp heeft gemaakt in papier, karton, dunne wasplaat, lood en ijzer is geleidelijk aan een model ontstaan waar in de ijzeren plaat de vorm van een huis is uitgezaagd. De plaat van 2 mm dik, die in de loop van de tijd zijn sporen heeft opgelopen, is in het midden opengebroken en aan de randen weer afgesloten, door het licht te smeden. Zoals je een kader maakt.

Waarom ijzer? IJzer staat symbool voor iets oprichten. In de verhalen lees je dat aanvankelijk de mensen schrokken van de eerste stalen constructies, zoiets duns, kon dat zó sterk zijn? En, ijzer heeft een eigen geur, het stinkt, en zo heeft het ook een directe relatie met klei, met steen. Het is een oermateriaal.

Overigens wordt dit de tweede penning van onze Vereniging in ijzer: de geslagen penning van Friederich Wevers *Hoekig en rond* (1971) was een

eerste kennismaking. Daarmee houdt de vergelijking ook meteen weer op. Beide penningen zijn tegengesteld van opvatting en materiaalbehandeling.

In het midden opengebroken, gezaagd, niet als in *A room for a finger* de binnenvorm weggehaald, maar in segmenten gebogen, waarbij sommige delen naar buiten, andere naar je toe zijn. Daarmee ontstaat een ruimte die op zichzelf staat. Een huis is een ruimte voor jezelf.

De eerste modellen in staal waren gemaakt van plaatijzer dat al jaren bij Onno Boekhoudt lag opgeslagen. Dat, zoals gezegd, zijn sporen van de tijd had opgelopen. Het leek eenvoudig meer van dit ijzer te bemachtigen dat dezelfde uitstraling had. Voor de oplage die het bestuur van de Vereniging voor ogen had bleek dit geen sinecure. Boekhoudt heeft wekenlang stad en land afgebeld en afgereisd, iedere keer hoopvol nu eindelijk de benodigde platen te vinden. Het is niet gelukt. Met collega's en staalbedrijven over de gewenste huid niet alleen gesproken maar ook diverse technische opties uitgeprobeerd. Onlangs, tijdens een workshop in Noorwegen in een staalgieterij kwam hij een hem nog niet bekende optie tegen die de min of meer gewenste uitwerking heeft. Het staal mag er niet nieuw uitzien. Het moet geleefd hebben. De elementen moeten hun sporen hebben achtergelaten. Daar doelde ik op aan het begin van dit stukje. En daarom heeft het dus wat langer geduurd.

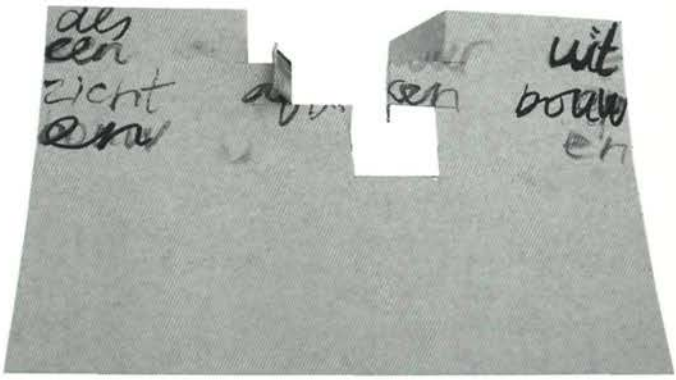
Als ik wegga, 15 juli jongstleden, is het vijf voor halfelf in de avond. Het schemert. Onno mijmert voor zich uit. Voor hem mag heel veel kunst tijdelijk zijn, té veel kunstwerken zijn een sta in de weg.

Voor hemzelf zegt hij niet de pretentie te hebben de ultieme vorm te maken. Hij wil stapjes laten zien. Hij illustreert zijn opmerking met naar buiten te kijken. 'Kijk,' zegt hij, 'ik ben nu, op dit moment, geïnteresseerd in het licht buiten. Nu. En over tien minuten. Beide momenten zijn volmaakt in zichzelf.' ■

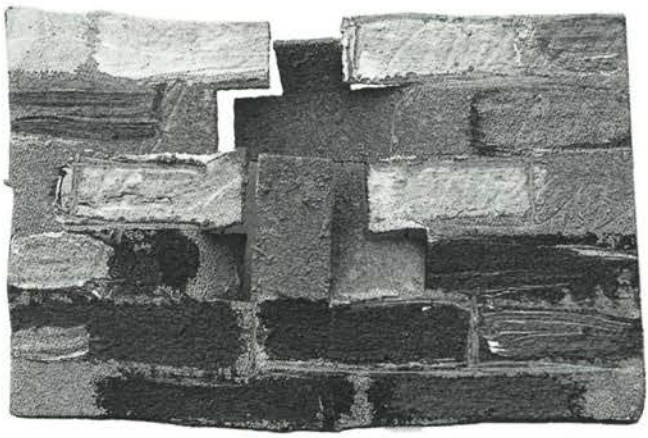
was, verf, 80 x 60 x 10 mm

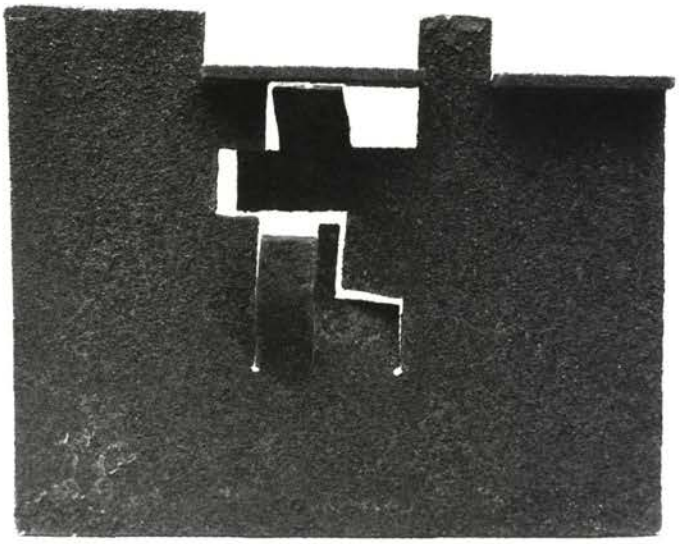

karton, inkt, 150 x 103 x 10 mm

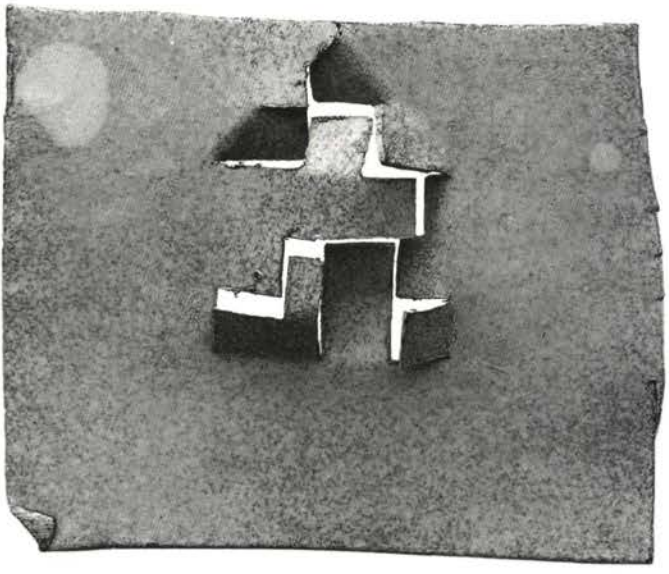

lood, verf, 120 x 65 x 18 mm

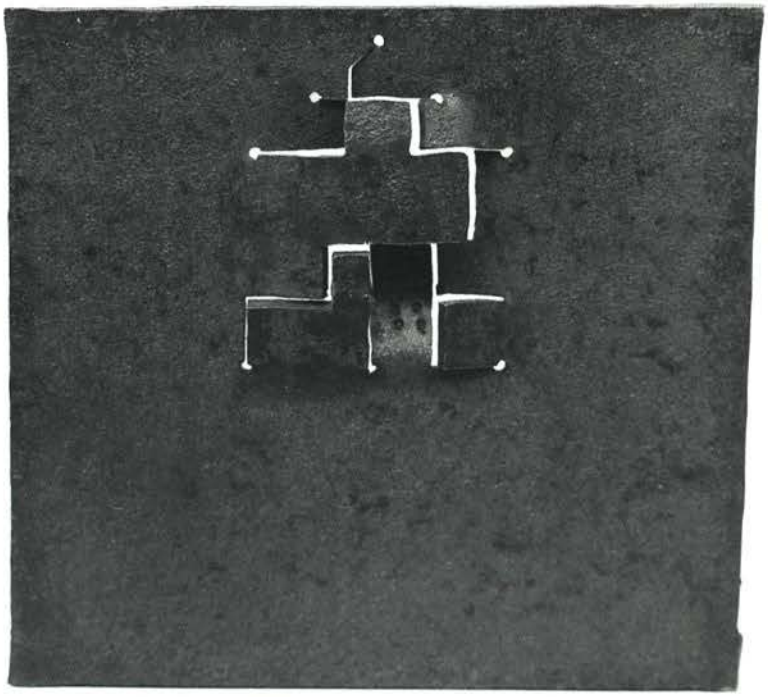

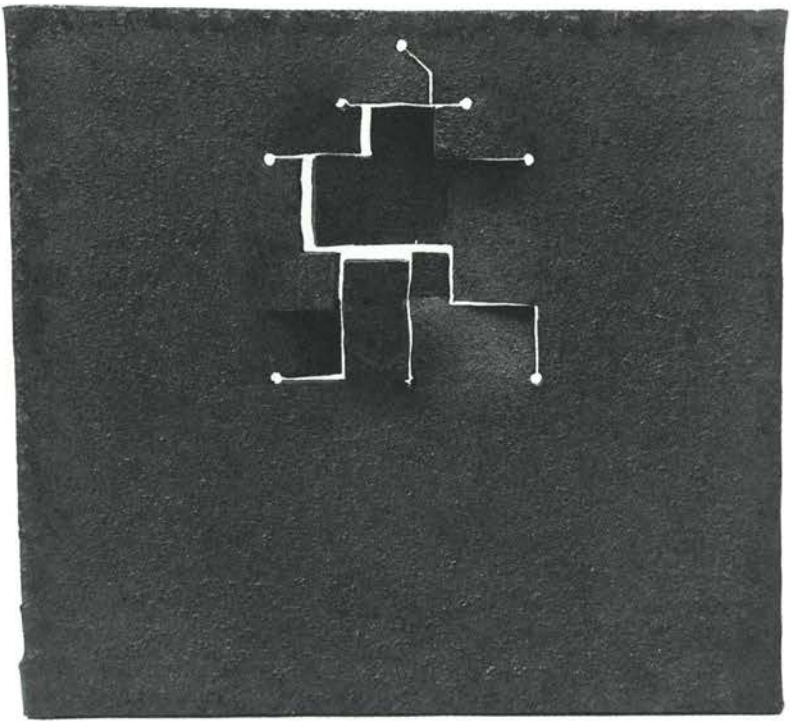

ijzer, 100 x 80 x 25 mm

lood, verf, 115 x 94 x 10 mm

Voor- en keerzijde jaarpenning 1999: 'Een muur afbreken, een uitzicht opbouwen'. ijzer, 98 x 88 x 15 mm (alle foto's: Onno Boekhoudt)

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Groot, goud en de Italiaanse muntmeesters in Brabant en Vlaanderen

BERT VAN BEEK

[Dit artikel is een bewerking van een lezing, gehouden voor de leden van het Genootschap voor Munt- en Penningkunde op 29 mei 1999 te Den Bosch.]

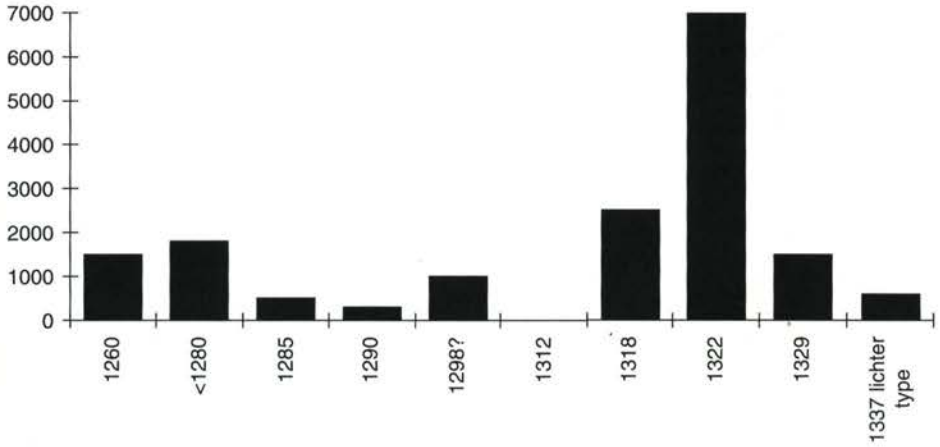
De emissie van groter zilvergeld in Brabant en Vlaanderen in het vierde kwart van de 13e eeuw en daarna de emissie van eigen gouden munten in het tweede kwart van de 14e eeuw zijn geen op zichzelf staande gebeurtenissen. Vele auteurs hebben gewezen op de economische belangen: het opkomen van de geldeconomie, eerst in Noord-Italië en daarna in het noorden van Frankrijk, de Zuidelijke Nederlanden en in Zuid-Engeland. Als we deze gebieden iets ruimer definiëren en ook Duitsland in ogenschouw nemen, zijn dat nog steeds de dichtst bevolkte en belangrijkste economische centra van Europa.

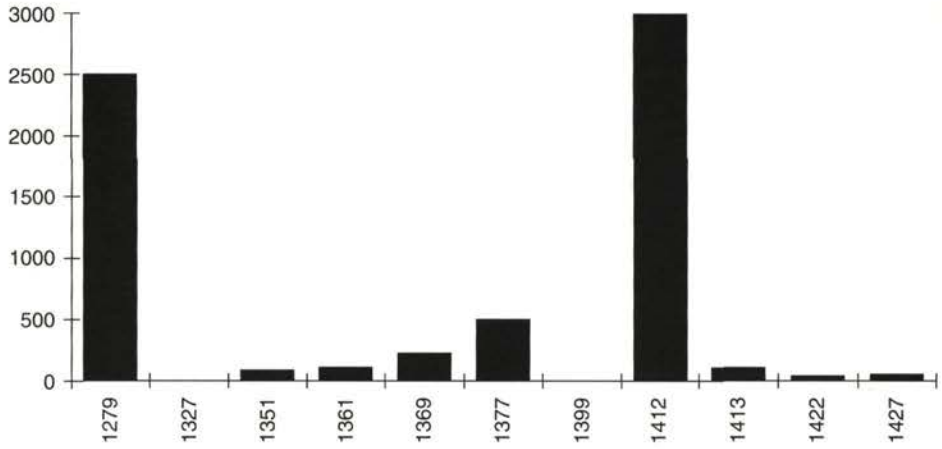
Nieuw in dit verhaal is de nadruk op de rol van de Italiaanse muntmeesters in de uitvoering van het grote zilvergeld en de herinvoering van de gouden munten in Noordwest-Europa. De indeling is die volgens een economisch model met de ondernemingsgebieden: markt, productie, mensen, geld, omgeving. Eerst wordt aandacht besteed aan de behoefte van de markt, vervolgens kijken we naar de productie van de munten, de mensen die erbij betrokken waren, het geld dat daarbij nodig was, en hoe de omgeving er op reageerde.

Markt

Voor het gemak onderscheid ik drie soorten markten: de internationale of interregionale groothandel, de interlokale en lokale kleinhandel, en de markt voor de dagelijkse benodigdheden. De kapitaalintensieve groothandel werkte in de 13e eeuw al volop met wissels, bijvoorbeeld betaalbaar gesteld op de eerstvolgende jaarmarkt. Wissels kunnen gemakkelijk gesaldeerd worden, waardoor minder geld in de vorm van

Frankrijk, tourse groot[1]

munten nodig was voor de verrekening van de diverse transacties in één eindbedrag. Brugge was hiervan een belangrijk centrum. De professionele kleinhandel had vooral behoefte aan muntgeld. De derde vorm van handel ten behoeve van het dagelijkse voedsel, geschiedde vaak in de vorm van ruilhandel, bijvoorbeeld: arbeid betaald in natura en het ruilen van overschotten. Ook de lokale belastingen en verschuldigde heerlijke rechten gingen vaak in natura. Zo vermeldt de rekening van het graafschap Gelre van 1294/1295 veel inkomsten in natura, onder andere in eieren, kuikens (gerekend voor 2 penningen rekenmunt) en kapoenen (meestal 3,5 penning).

Was er een markt voor de nieuwe munten met een grotere koopkracht? Zeker wel, maar niet zonder meer. Vlaanderen en Brabant gaven rond 1275 eigen zilveren sterlingen en dubbele sterlingen uit, gebaseerd op de Engelse penny of sterling. De productie van de kleinere penning (denarius) bleef gewoon doorgang vinden. In 1279 werd het Engelse geld gesaneerd en verschenen er nieuwe pennies. Deze werden ook weer in de Nederlanden nagevolgd. De emissie van een Engelse groat in datzelfde jaar, gebaseerd op de Franse Tourse groot van 1266, mislukte, evenals die van het voorbeeld; zie de grafieken van de Tourse groot en de groat[1]. Blijkbaar was de markt er nog niet rijp voor, want anders had men in Engeland wel een tweede poging gewaagd, zoals bijvoorbeeld in 1344, toen de emissie van de florin mislukte en men enkele maanden daarna met de nobel kwam.

Franse groot (1285) en Brabantse groot (1285)

De Tourse groot is pas echt in grotere aantallen in circulatie gekomen in 1285. In datzelfde jaar werd hij nageslagen door Brabant, gevolgd door Holland. De graaf van Vlaanderen, leenman van de Franse koning, was niet in de positie om de belangrijke

nieuwe munt van zijn leenheer te kopiëren. Dat gebeurde pas tijdens de Frans-Vlaamse oorlog toen er toch niets meer te verliezen viel. Bovendien zal die oorlog tegelijkertijd een extra vraag naar groter geld gecreëerd hebben. Om zich toch zoveel mogelijk juridisch correct te kunnen gedragen, liet de Vlaamse graaf in deze periode regelmatig aanmunten te Aalst en vanaf 1334 te Sint-Baafs bij Gent. Beide plaatsen lagen ten oosten van de Schelde in Rijks-Vlaanderen, het deel van het graafschap dat leenplichtig was aan de Duitse keizer.

Hoe komt het dat de markt niet dadelijk behoefte had aan de Tourse groot? Hoe kwam het dat deze muntsoort pas na zo'n twintig jaar een succes werd? In Engeland werd de eigen groat pas een succes in 1351. Is dat onwennigheid of was de Tourse groot voor de kleinhandel eigenlijk nog te groot? Vanuit de markt gedacht, denk ik dat het laatste het geval was. De groothandel via stapelplaatsen en jaarmarkten kon alleen maar gedijen in grote steden die de 'marktvrede' voldoende konden garanderen. De marktvrede zorgde ervoor dat vreemde kooplieden niet gegijzeld konden worden voor vergrijpen van hun vorst of van stad- en landgenoten. De jaarmarkt van Ieper (in maart) werd ingesteld in 1127. Daarnaast waren die van Rijsel (midden augustus tot midden september), Torhout (juli) en Mesen (oktober) van belang. De laatste twee waren waarschijnlijk zelfs ouder dan die van Ieper. Daar kwam in 1200 die van Brugge (mei) bij. De steden in Brabant werden later van belang voor de internationale handel. Lakenhallen bijvoorbeeld werden er voor het eerst vermeld in Leuven in 1197, Brussel (1221), Antwerpen (1226) en Zoutleeuw (1248). Later werd ook Mechelen van belang voor de vooral Engelse wolhandel. In het noorden was in de late 12e eeuw alleen Utrecht een belangrijke handelsstad. Blijkbaar kon de zich ontwikkelende groothandel bijna de gehele 13e eeuw toe met wissels, aangevuld met betalingen in penningen (lichte lokale en zware Keulse) en Engelse sterlingen.

Als de Tourse groot in de periode 1266-1285 eigenlijk nog niet echt nodig was in Frankrijk, Engeland, Vlaanderen en Brabant, is het begrijpelijk dat men nog helemaal niet aan gouden munten met een nog grotere koopkracht toe was. De Siciliaanse augustalis van keizer Frederik II (1221-1250), van een kwart Siciliaans goudons (5,24 g), ingevoerd in 1231 met Frederiks borstbeeld alsof hij een Romeinse keizer was, is misschien meer bedoeld geweest om de keizerlijke waardigheid uit te dragen. Daarom hoort deze munt misschien meer onder de paragraaf Omgeving thuis. Overigens heeft Sicilië sinds de Romeinse tijd altijd het gebruik van gouden munten gekend, eerst Romeins, daarna Byzantijns en vanaf de 10e eeuw de dinars en tari's van de Fatimiden. Mogelijk heeft het westen in het geheel niets gemerkt van Frederiks augustalis.

Dubbele sterling op naam van Margaretha van Constantinopel, geslagen te Aalst, Rijks-Vlaanderen

Vlak na 1250 gebeurde er in West-Europa wel iets nieuws op monetair gebied. De Franse koning Lodewijk IX (Saint Louis) vertrok in 1248 op kruistocht naar Egypte. Hij werd daar gevangen genomen en kwam tegen een zeer groot losgeld vrij. Daarna verbleef hij van 1250-1254 in Syrië, waar hij in St. Jean d'Accre van 1251-1254 gouden dinars en besanten liet slaan, passend in de lokale circulatie. Het gebruik van gouden munten is daar sinds de Romeinse tijd nooit helemaal verdwenen.

In Genua en Florence begon men ongeveer dezelfde tijd met het slaan

Gulden Florence (1252) (2 x vergroot)

van eigen gouden munten en in 1257 volgde de Engelse koning met een gold penny. Terug in Frankrijk liet Lodewijk IX rond het jaar 1270 de écu d'or slaan.

Gulden Vlaanderen (1335)

Alleen de Noord-Italiaanse emissies hadden succes. Vooral de Florentijnse gulden werd langzamerhand een munt van internationale allure, al zou het driekwart eeuw duren voordat deze muntsoort in Brabant en Vlaanderen nagevolgd zou worden. In Engeland begon men pas in 1344 weer met het slaan van gouden munten. Frankrijk bleef het proberen om goud in roulatie te brengen, meestal met munten ter waarde van circa twee Florentijnse guldens, maar de eerste echt succesvolle emissie was die van het schild van 1326 (zie de grafiek van het Franse goud), die prompt hetzelfde jaar in Vlaanderen nagevolgd werd.

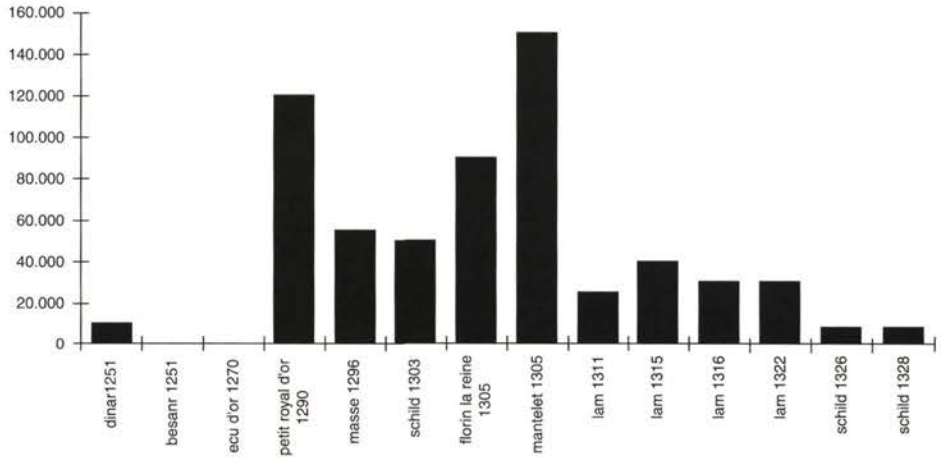

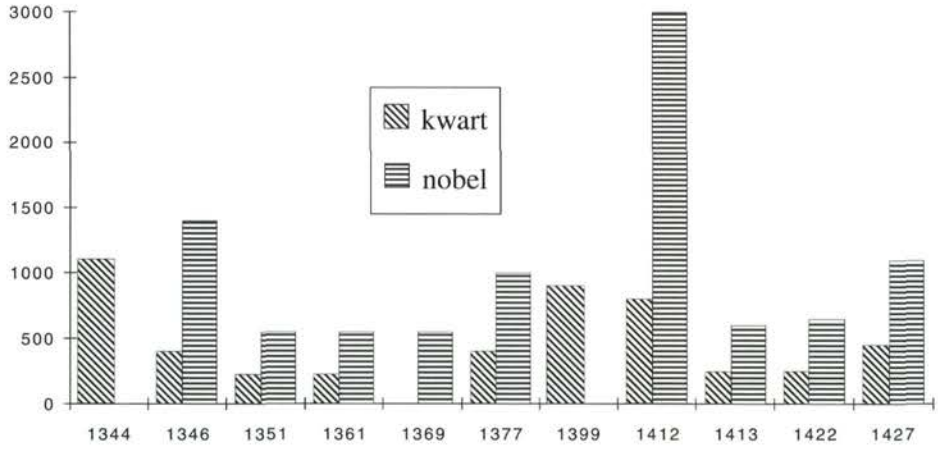
Gouden schild Frankrijk (1326) en eerste schilden Vlaanderen (1326) en Brabant (1343)

Frankrijk; gouden emissies 1251-1328

nobel en kwart nobel

In Engeland begon men rond 1330 echt behoefte aan goud te krijgen. Circulatie van gouden munten was in Engeland verboden, evenals de export van zilver vanwege het gebrek aan gemunt geld. Hier was dus een markt voor gouden munten en het parlement diende een petitie in om vreemde gouden munten te mogen gebruiken.[2] Tot dan toe moesten die in Dover omgewisseld worden, waarbij de koning 1 penny kreeg per gewisselde Florentijnse gulden en tot 2 pennies voor de zwaardere Franse stukken. In 1344 verschenen de eerste Engelse gouden munten, bestemd voor export, dus voor de import van goederen via de internationale groothandel. Tevens hoopte men dat er daardoor meer zilveren munten in het land zouden blijven.

De eerste Engelse emissie van januari 1344 van de florin (= 2 Florentijnse gulden) en onderdelen, was geen succes. Daarom verschenen in augustus 1344 de eerste nobels, die vanaf 1351 in feite wel met succes hun functie vervulden.

Dat aan het gebruik van gouden munten in 1344 nog niet overal behoefte was, bewijst de situatie in de Engelse gebieden in Zuidwest-Frankrijk (Aquitanië). Daar werd nog geen goud aangemunt. In maart 1344 schreef Edward III aan zijn hoogste ambtenaren aldaar dat de goudaanmunting in Londen was begonnen en dat het misschien voordelig was om dat ook in Bordeaux te gaan doen.[3] De productie in Bordeaux startte tussen 1344 en 1348 met navolgers van het reeds twintig jaar succesvolle Franse schild en van de nu bijna een eeuw oude Florentijnse gulden. Deze eerste emissies zullen betrekkelijk beperkt zijn geweest, want hun zeldzaamheid wordt aangeduid met R voor het gouden

Nobel Engeland (emissie 1361) en eerste Vlaamse nobel (1388)

schild en RRR voor de Florentijnse gulden.

Productie, mensen en geld

De productie van nieuwe grote, zilveren munten was niet eenvoudig. Bij gelijkblijvende stempeldruk moest er veel harder geslagen worden, waardoor er meer kans was op stempelbeschadigingen. Een groter probleem was de verwerking van goud van het juiste gehalte. Alleen experts konden binnen de vereiste remedie van $^1/_8$ of zelfs $^1/_{16}$ karaat blijven. Een derde probleem vormde het benodigde geld. Soms moest een muntmeester vóórinvesteren en gingen er grote bedragen om.[4] Wie waren voldoende kapitaalkrachtig om de risico's van het muntmeesterschap te kunnen dragen? Het antwoord op deze drie vragen rond productie, mensen en geld kon in één keer beantwoord worden door het aanstellen van Italiaanse goudsmeden/ wisselaars/essayeurs. Hierbij ging het vooral om de reeds in de grote steden aanwezige Lombarden en Florentijnen.

Gouden lam Frankrijk, met de eerste lammen in Brabant en Vlaanderen (alle foto's: KPK Leiden)

Het begon in Engeland al in 1279. Challis beschrijft het als volgt[5]: 'De muntmeesters aan de Engelse Munt waren vanaf 1279 en vele jaren daarna, vreemdelingen. De eerste, William Turnemire van Marseille, werkte met de Italiaanse essayeur Boniface Galgani. In de daaropvolgende jaren domineerden de Italianen, van Genua, Lucca, en vooral Florence. Soms verscheen er een Engelse naam, bijvoorbeeld met de benoeming van William Potter van Ipswich in 1355, maar het duurde tot in de 15e eeuw voordat de Italiaanse dominantie werd verbroken.

Het is moeilijk om precies de invloed van de Italianen op de Engelse Munt te kennen. Vaak werden hun namen verbasterd en verengelsd en zijn ze niet als zodanig te herkennen. Zo vermeldt Brooke[6] dat de muntmeesters van de eerste emissie goud van 1344, twee Florentijnse goudsmeden waren. Hun namen waren verengelsd tot Georg Kirkyn en Lote Nicholyn. Zij sloegen op de Tower Mint voor bijna £ 32.000 aan gouden florins en onderdelen.[7] Ze werden opgevolgd door Percival de Porche, die met de nobels begon vanaf juli 1344. De eerste productie daarvan tot eind september 1346 bedroeg circa £ 25.000 aan nobels en kwart nobels.[8] Over De Porche (of Du Porche) later meer. Kirkyn en Nicholyn kregen in juli 1346 weer een contract, alleen werd de achternaam van de eerste nu als Clerekyn geschreven. De wisselingen in het ambt van muntmeester gingen erg snel. Contracten van een paar maanden waren geen uitzondering en zo zien we Percival de Porche weer terug in november 1346. Andere namen van muntmeesters bij de Tower Mint die opvallen zijn: de broers Lapus Philip en Lapinus Roger, oomzeggers van Boniface Galgani. Lapus werd essayeur en Lapinus muntmeester in 1311. Later vinden we John Donati

du Chastel en Benet Isbare, benoemd in 1349. In deze namen klinkt de Italiaanse afkomst duidelijk door. Mate[9] beschouwt de Londense aldermans (= schepenen) als echte Engelsen. Hoe zit het dan met de alderman Bartholomew de Castello die én voor de city én voor de koning werkte als Mint official? Is Castello een naam van Italiaanse oorsprong? Er zal nog veel genealogisch spitwerk gedaan moeten worden om tot een duidelijk beeld van de invloed van de Italiaanse muntofficieren in Londen te komen.

Ook in Frankrijk werkten Italiaanse muntmeesters. Van de familie Sbarra of Isbarre uit Lucca, waarvan er ook één te Londen werkte, waren minstens zeven leden koninklijk muntofficier in Frankrijk.[10] Onderzoek naar de Italiaanse invloed in Frankrijk is in het kader van deze publicatie niet gedaan.

In Vlaanderen en Brabant waren ook Italiaanse muntmeesters actief. Het onderstaande overzicht is ontleend aan 'De Noord- en Zuid-Nederlandse Muntmeesters'[11]. In Vlaanderen domineerden de Italiaanse muntmeesters in de periode van 1326 tot mogelijk 1388. Ook hier speelt verbastering en verdietsing parten, want mogelijk is de Vlaamse muntmeester Jan Thomas, werkzaam van 1386-1388, ook een Italiaan, als hij tenminste dezelfde is als de Gelderse muntmeester Johan Thomasz. van Florence. De opvallendste namen in Vlaanderen zijn de muntmeester Falcon da Lampaggio, van Pistoia, de broers Interminelli (uit de buurt van Lucca) en de leden van de familie Du Porche, afkomstig van Lucca. Falcon da Lampaggio en de Du Porche's vinden we ook in Brabant terug. Daar duurde hegemonie van de Italianen wat korter, ongeveer van 1338 tot 1356. Als voorbeeld volgen we de activiteiten van Falcon da Lampaggio en de familie Du Porche.

Falcon da Lampaggio als muntmeester

Munthuis	Periode	Introductie nieuwe typen
Vlaanderen	1326-1331	gouden schild
Henegouwen	1328-1347	(Florentijnse) gulden
Vlaanderen	1335-1338	(Florentijnse) gulden
Brabant	1338	gouden keizerschild Lodewijk de Beier
Brabant	1343-1344	gouden schild

Het blijkt dus dat Falcon da Lampaggio verantwoordelijk was voor de introductie van bijna alle gouden navolgingen in Vlaanderen, Henegouwen en Brabant. Alleen de emissie van de eerste Brabantse Florentijnse gulden van 1329 moet door een andere (tot nu toe onbekende) muntmeester gedaan zijn. Of was Falcon toen ook in Brabant werkzaam?

De emissie van de Vlaamse en Brabantse lammen was het werk van zijn opvolgers.[12]

Percival (of Percheval) en Ops (ook genoemd Jehan Percheval) waren broers. Robert was hun neef. De relatie met Andrieux is niet bekend.

Omgeving: invloed op beeldenaar en keuze munttype

Muntslag was en is een recht van de overheid. De overheid garandeert de kwaliteit van de munten. Als eerste kwaliteitskenmerk geldt het uiterlijk van de munten: de beeldenaar. Daaraan herkent men de munten. Daarnaast

Familie Du Porche als muntmeester

Naam	Munthuis	Periode
Percival	Vlaanderen	1334-1335
Percival	Vlaanderen	1343
Percival	Tower, Londen	1344-1346
Percival	Tower, Londen	1346-1348?
Ops	Vlaanderen	1346-1349
Percival	Vlaanderen	1348
Ops	Vlaanderen	1349-1350
Percival	Vlaanderen	1349-1352
Ops	Vlaanderen	1352
Ops	Vlaanderen	1352-1354
Robert	Vlaanderen	1354-1356
Andrieux	Brabant	1356
Percival	Vlaanderen	1356-1362

werden munten gewogen. Toetsen van het gehalte was voor de gebruiker wat lastiger. Voor gouden munten waren er twee hulpmiddelen: een goede munt van hoog gehalte kon je buigen zonder dat hij barstte en hij gaf een heldere klank als hij op een marmeren tafel viel. Maar de juiste beeldenaar was toch het belangrijkste. Hiermee is nog niets gezegd over de keuze van de beeldenaar. De oudste Griekse munten hadden meestal een religieus getinte beeldenaar. De Atheense munten bijvoorbeeld, hadden op de voorzijde de personificatie van de stadsgodin Athena en op de keerzijde een van haar attributen: de uil. Dit was bijna het vaste patroon voor de Griekse stadsstaten. De Perzische koning liet zichzelf afbeelden op zijn sigloi en dareiken, een voorbeeld dat onder anderen gevolgd werd door Alexander de Grote en dat later de standaardbeeldenaar voor koningen en keizers werd. De Romeinse keizers hebben behalve hun geïdealiseerde portret ook hun grote daden en hun 'goede' eigenschappen op de munt gezet.

Munten dienden dus niet alleen een economisch doel. Ze bleken eveneens zeer geschikt voor het bedrijven van propaganda. Dit besef bleef in de Middeleeuwen aanwezig. De stadsrepubliek Florence plaatste op de voorzijde van de gulden de stadspatroon St. Jan in zijn kemelharen mantel en op de keerzijde verscheen de lelie uit het stadswapen. Zo zag iedereen direct dat dit een munt van Florence was. De republiek Venetië bijvoorbeeld gebruikte vaak de afbeelding van de stadspatroon, de evangelist St. Marcus, maar op de Venetiaanse gouden dukaat of zecchino van 1284 verscheen op de voorzijde de knielende doge voor St. Marcus, ook naar Byzantijns voorbeeld. Op deze manier dacht men dat de dukaten beter geschikt waren voor de handelspartners in het oostelijke deel van de Middellandse Zee. De Franse koningen kozen bij de gouden munten of voor een afbeelding van zichzelf, wat bijvoorbeeld het prachtige gothische ontwerp van het schild opleverde, of voor een religieuze beeldenaar, waarbij het Lam Gods in het begin dominant was. Het lam kwam al voor op de Syrische besant d'or van Lodewijk IX, geslagen tussen 1251-1254.

De Engelse koningen waren gewend hun afbeelding op de munten te plaatsen. Dit gold dus automatisch ook voor de gold penny van 1257 en de florin van 1344. Alleen de onderdelen van de florin hadden de leopard uit het koninklijke wapen als beeldenaar en de

helm met helmteken. De nobel kreeg ook een afbeelding van de koning, nu staande in een schip, dat prachtig de ronding van de muntrand kon volgen. Alleen in Bordeaux moest de koning zich voegen naar de voorkeuren van de handelaren, zoals we al eerder zagen.

De Vlaamse graaf en de Brabantse hertog waren niet zo machtig dat zij bij hun eerste goudemissies de beeldenaars zelfstandig konden bepalen. Zij waren wel degelijk afhankelijk van de gunst van de gebruikers, dus afhankelijk van hun omgeving. Daarom zijn de beeldenaars van de eerste gouden emissies slaafse navolgingen van de succesvolste voorbeelden, waardoor deze munten mee konden liften in de grote internationale geldstroom. Overigens leverde dat de Vlaamse graaf de woede op van de Franse koning, die zich in zijn belangen benadeeld voelde, getuige de brief[13] van de Franse koning aan de graaf, gedateerd 25 mei 1336, dus vlak na de emissie van de eerste Vlaamse guldens van 1335. Een beetje hypocriet, want de mantelet van 1305, genoemd naar de wijdvallende mantel die de Franse koning op deze gouden munt droeg, was zelf ook geïnspireerd op het Florentijnse voorbeeld. En later werden er in de Languedoc in 1360 zelfs echte kopieën van de Florentijnse gulden in omloop gebracht omdat dat beter paste bij de circulatie daar. In het zuiden was de invloed van de Franse koning op de keuze van de beeldenaars blijkbaar net zo klein als die van de Engelse koning.

Een andere vraag vanuit het begrip 'omgeving' moet ik stellen over de denominaties. Uit de langzame verbreiding van de Florentijnse gulden over West-Europa moet ik concluderen dat de feitelijke behoefte aan gouden munten met een grote nominale waarde nog niet echt groot was in de tweede helft van de 13e eeuw en de eerste helft van de 14e eeuw. Toch probeerden de Franse en de Engelse koning vooral gouden munten van twee gulden of meer in omloop te brengen. Had dat te maken met de zucht naar status en het willen overtroeven van de 'eenvoudige' Italiaanse stadstaat? Deze behoefte van de vorsten kwam duidelijk niet voort uit economische motieven.

Besluit

De Italiaanse muntmeesters hebben dankzij hun vakkennis op het gebied van vooral goud en hun sterke, internationale, economische netwerken een belangrijke rol gespeeld in de invoering van groot zilvergeld en goud in de muntcirculatie van Noordwest-Europa. Ze waren in Frankrijk en Engeland niet in staat de meest gewenste muntsoorten te slaan, maar waren verplicht rekening te houden met de uitgesproken wensen van de vorst om de muntslag ook als een vorm van politieke propaganda te zien. In Vlaanderen en Brabant moesten de muntheren meer de markt volgen en zien we daardoor welke muntsoorten werkelijk een internationale rol speelden: de Florentijnse gulden en daarna de Franse schilden, op afstand gevolgd door de lammen. De zware Engelse nobels werden pas in het laatste kwart van de 14e eeuw interessant om na te slaan. Ook blijkt dat de invloed van de Venetiaanse dukaat verwaarloosbaar was. Deze munt zou pas in de 16e eeuw via de omweg langs de Hongaarse gulden in de Nederlanden van belang worden.

Het verdient aanbeveling de internationale rol van de Italiaanse muntmeesters in West-Europa in de late 13e eeuw en in de eerste helft van de 14e eeuw nader te onderzoeken. ■

NOTEN

1 Als maat voor het succes van een emissie heb ik de *richtprijs in verzamelaarscatalogi* gebruikt. Er is opzettelijk geen waarde-eenheid langs de verticale as uitgezet, omdat het alleen om de relatieve betekenis gaat. Deze methode geeft

Engeland

penny/sterling •
12e eeuw

groat 1279

florin jan. 1344
(= 2 Flor. gulden)

nobel aug. 1344 •

Vlaanderen

sterling na 1280
groot 1302
gouden royaal/schild 1326

gulden 1335
gouden lam 1356

nobel 1388

Brabant

sterling/engelse 1277
groot 1285

gulden 1329
gouden schild 1343
gouden lam 1357

keizerschild Antwerpen 1338

Frankrijk

groot 1266 •
dinar d' or + besant d' or (Syrië) 1251-1254
ecu d' or 1270 ?
diverse kleine emissies 1290-1296
gouden schild 1303 = 2 Flor. gulden •
gouden lam 1311 •

Florence

gulden 1252 •

Venetië

grosso ca. 1202

dukaat 1284

Sicilië

augustalis 1231

zilveren munt
gouden munt

gouden munt, geslagen door Lombardische/Florentijnse muntmeesters

groat 1279 = geslagen door een Marseillaans/Florentijnse combinatie

• = nagevolgd in Vlaanderen en/of Brabant

natuurlijk een vertekend beeld, omdat de verzamelaars nu eenmaal graag meer betalen voor 'eerstelingen', de oudste voorbeelden van een nieuw munttype. Toch biedt de gehanteerde methode voordelen. Ten eerste zijn deze cijfers gemakkelijk beschikbaar en ten tweede kunnen slagaantallen (voor zover in deze periode bekend) een vertekend beeld geven omdat je nooit weet wat er van een oplage al in het begin omgesmolten is. Dit laatste bijvoorbeeld, weten we met zekerheid van de eerste emissie van de Engelse florin van januari 1344. In juni wist men dat de vraag naar de nieuwe florin tegenviel en in augustus werden de munten omgesmolten (C.E. Challis, *A new history of the Royal Mint*, Cambridge 1992, 165). De gebruikte bronnen zijn: Colette Kampmann, *Prix-Courant*, behorende bij: Jean Duplessy, *Les Monnaies Françaises* Royales, tome I (1988) en *Seaby Standard Catalogue of British coins, vol I* (1984). In alle gevallen is de laagst geprijsde variant als maatstaf gebruikt. Bij de prijzen van Seaby is de waarde voor Zeer Fraai (VF) gehanteerd (Kampmann vermeldt telkens slechts één richtprijs).

2 C.E. CHALLIS *A new history of the Royal Mint* (Cambridge 1992) 148.

3 E.R. DUNCAN ELIAS *The Anglo-Gallic coins* (Londen/Parijs 1984) 68.

4 De in 1357 gevluchte Vlaamse muntmeester, de Florentijn Bardet de Malpilli, liet een schuld achter van 38.000 pond parisis, wegens niet geleverde gouden lammen (circa 27.000 stuk) aan diverse Vlaamse wisselaars en Gentse kooplieden (O. Elsen, La monnaie des comtes de Flandre, *RBN* 1995, 152).

5 C.E. CHALLIS *A new history of the Royal Mint* (Cambridge 1992) 179.

6 G.C. BROOKE *English Coins, from the seventh century to the present day* (Londen 1966, 3e editie/herdruk) 120.

7 De florin had een nominale waarde van zes shilling. Afhankelijk van de aantallen leopards (halve florin) en helmen (kwart florin), gaat het dus om circa 100.000 florins.

8 Er gingen drie nobels in een £. De eerste nobels zijn tegenwoordig zeer zeldzaam. Als er hoofdzakelijk kwart nobels zijn geslagen, kunnen dat er maximaal 300.000 zijn geweest. In 1351 stijgt de productie van nobels en onderdelen tot een bedrag van £ 94.000 in slechts drie maanden tijd. Samen met de productie tot eind 1352 was dat ongeveer evenveel als de totale productie vanaf het begin in 1344 tot en met juni 1351. Deze piek in de productie van 1351-1352 valt mooi samen met de lage verzamelwaarde voor de emissie van 1351.

9 M. MATE Mint officials under Edward I and II, in: N.J. Mayhew (ed.) Edwardian monetary affairs 1279-1344 *British Archeological Reports 36* (Oxford 1977).

10 O. ELSEN La monnaie des comtes de Flandre *RBN* (1995) 153.

11 E.J.A. VAN BEEK (red.) De Noord- en Zuid-Nederlandse Muntmeesters *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Houten 1986–).

12 Voor de datering van de Brabantse en Vlaamse emissies is het samenvattende werk van Vanhoudt gebruikt: H. VANHOUDT *Atlas der munten van België*, van de Kelten tot heden (Herent 1996).

13 Gepubliceerd in: J. GHYSSENS *Choix de textes antérieurs à* 1400 relatifs aux monnaies des Pays-Bas du Sud (Louvain-la-Neuve 1997) 125-126.

Munthandel
" Hekra "
L.H. Helderton

Bommelsestraat 18-B 4061 RG Ophemert
Tel. 0344 - 651392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

van: ***Munten,***
Penningen,
Papiergeld,
Onderscheidingen.

Bezoek aan huis bij voorkeur op afspraak !

nvmh
Lid

Nogmaals Johan Huizinga als ontwerper

KAREL SOUDIJN

In het vorige nummer van *De Beeldenaar* schreef ik een kort artikel over de historicus Johan Huizinga.[1] Hij bleek de ontwerper te zijn van een in 1914 uitgebrachte penning ter herdenking van het derde eeuwfeest van de Groningse universiteit. Deze penning is indertijd gemodelleerd door Toon Dupuis en geslagen bij Begeer. Informatie over Huizinga's bijdrage als ontwerper was afkomstig uit twee bronnen: een door Anton van der Lem geschreven biografie uit 1993 en de onder redactie van Léon Hanssen, W.E. Krul en Anton van der Lem gepubliceerde correspondentie van Huizinga.

Nadat het artikel over de Groningse penning ter perse was gegaan, las ik uit belangstelling het proefschrift waarop Anton van der Lem op 20 maart 1997 in Leiden tot doctor promoveerde.[2] Tot mijn verrassing trof ik hier nóg een door Huizinga ontworpen penning aan.

Johan Huizinga (1872-1945) studeerde Nederlandse letteren in zijn geboortestad Groningen; hij promoveerde in 1897. In dat jaar werd hij leraar geschiedenis in Haarlem. Deze functie behield hij tot 1905. Daarna was Huizinga hoogleraar algemene en vaderlandse geschiedenis te Groningen. In 1914 volgde zijn benoeming tot hoogleraar algemene geschiedenis te Leiden.

De penning die Van der Lem beschrijft, kwam tot stand in de periode van het leraarschap in Haarlem. Op pagina 40 van zijn dissertatie merkt Van der Lem over Huizinga op: 'Net als in zijn studiejaren ging zijn wetenschappelijke en culturele belangstelling ook in Haarlem nog tal van kanten op en beslist niet alleen in de richting van de (Nederlandse) geschiedenis. Een enkel voorbeeld van zijn mengeling van oosterse, antropologische en historische belangstelling voor de gebeurtenissen in zijn nieuwe woonplaats, valt te registreren naar aanleiding van het tweehonderdste sterfjaar van Rumphius. Georgius Everard Rumphius (1628-1702) had gedurende een jarenlang verblijf op Ambon *Het Amboinsche kruidboek* samengesteld, een inventarisatie van de plantengroei op het eiland, die hem de erenaam Plinius Indicus opleverde. Het Koloniaal Museum te Haarlem wijdde een grote tentoonstelling aan hem en Huizinga nam de taak op

200e gedenkdag van het overlijden van Rumphius

zich een gedenkpenning te ontwerpen, die ook werkelijk is gemodelleerd en geslagen [...].'

Van der Lem heeft in zijn dissertatie foto's opgenomen van de genoemde penning. Volgens de toelichting achterin het boek gaat het hier om Huizinga's eigen exemplaar, thans aanwezig in de collectie Huizinga van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te 's-Gravenhage. Onder de foto's drukte Van der Lem een citaat af uit het *Verslag van het Koloniaal Museum over het jaar 1902*. Dit citaat levert het bewijs dat Huizinga inderdaad de ontwerper is: 'De heer Dr. J. Huizinga, leeraar in de geschiedenis aan de H.B.S. te Haarlem, had de goedheid voor de Rumphius-medaille naar de voorhanden historische gegevens een ontwerp in teekening te brengen, dat door de firma C.J. Begeer geboetseerd en daarna in metaal is overgebracht.'

Zwierzina, die ook nu de naam van Huizinga niet vermeldt, maakt duidelijk dat J.J. van Goor de penning modelleerde.[3] Er bestaan twee varianten van deze penning (die overigens een doorsnee van 50 mm heeft). Op de ene variant staat het geboortejaar 1627 vermeld, wat Zwierzina als foutief betitelt; het andere exemplaar heeft volgens Zwierzina het juiste geboortejaar: 1628. Wie de foto's bij van der Lem bestudeert, ziet links beneden op de keerzijde van Huizinga's eigen exemplaar het 'foute' jaartal 1627 staan. Overigens lezen we in hedendaagse encyclopedieën, dat onduidelijk is of Rumphius in 1627 of in 1628 is geboren.

De voorzijde toont het portret van de geleerde; hij bestudeert zeegewassen. Rumphius lijkt misschien een wat merkwaardige houding aan zijn onderzoekstafel te hebben aangenomen: vanaf 1670 was hij blind. Met hulp van zijn zoon zette hij zijn onderzoek voort. De keerzijde van de penning biedt een gezicht op de rede van Amboina, met de wapens van Hanau (de geboorteplaats van Rumphius) en Batavia.

Huizinga heeft dus in elk geval twee penningen ontworpen. Of toch misschien nog meer? Die vraag heb ik per e-mail voorgelegd aan Anton van der Lem, conservator moderne handschriften in de Universiteitsbibliotheek van Leiden. Hij vermoedt inderdaad dat Huizinga betrokken is geweest bij de totstandkoming van nog een derde penning.

In 1998 publiceerde Van der Lem een *Inventaris van het archief van Johan Huizinga*.[4] In deze publicatie van de Universiteitsbibliotheek Leiden is een lijst opgenomen met twaalf penningen die zich thans in het Letterkundig Museum bevinden. De Rumphiuspenning en de eerder genoemde penning op het derde eeuwfeest van de Groningse universiteit maken deel uit van de kleine collectie. De meeste andere ontving Huizinga in een officiële kwaliteit of als vriend. Van één penning is echter onduidelijk waarom Huizinga deze bezat. Dit bracht Van der Lem ertoe om hierbij te vermelden: 'Mogelijk naar een ontwerp van Huizinga.'

In zijn *Inventaris* duidt Van der Lem penningen slechts aan door (gedeelten van) opschriften op voor- en keerzijde te citeren. Het ongedateerde exemplaar dat die Huizinga misschien ook nog ontwierp, wordt beschreven als: 'Het daghet in den oosten' / 'Koloniaal Museum Haarlem'.

In een toelichting per e-mail schrijft Van der Lem: 'Ik vermoed dat Huizinga hierbij betrokken is geweest, want waarom zou hij anders een dergelijke penning in zijn bezit hebben gehad? Door koop verworven is uit te sluiten, daar was hij te zuinig voor. Aanleiding en gelegenheid heb ik nimmer serieus uitgezocht.'

Er bestaat dus (nog) geen positief bewijs voor de betrokkenheid van

Huizinga bij de totstandkoming van het laatstgenoemde stuk. Tenslotte merkt Anton van der Lem in zijn e-mail op: 'Van andere penningen heb ik geen weet.' ■

NOTEN

1 KAREL SOUDIJN Een penningontwerp van Johan Huizinga *De Beeldenaar* 23 (1999).

2 ANTON VAN DER LEM *Het Eeuwige verbeeld in een afgehaald bed: Huizinga en de Nederlandse beschaving* (Amsterdam 1997). Een handelseditie van het proefschrift verscheen bij Uitgeverij Wereldbibliotheek.

3 W.K.F. ZWIERZINA *Lijst van penningen vervaardigd in de ateliers der 'Koninklijke Begeer'*. (Amsterdam 1919). Zie hierin de nummers 499 en 500.

4 ANTON VAN DER LEM *Inventaris van het archief van Johan Huizinga / Bibliografie 1897-1997* (Leiden 1998). De lijst met penningen staat vermeld op p. 406 (bijlage C.4).

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Boekbesprekingen

KAREL SOUDIJN

Penningkunst op de Vakschool. Stichting De Beeldenaar, Utrecht 1999. ISBN 90-76300-02-X, 48 blz., *f* 19,50 (afgehaald bij Het Nederlands Muntmuseum) of *f* 25 (overgemaakt op postbankrekening 5761252 Stichting De Beeldenaar Amsterdam onder vermelding van titel, waarna toezending volgt).

In oktober 1998 vond in Den Haag het internationale FIDEM-congres over penningkunst plaats. In het gebouw waar de lezingen werden gehouden, stond gedurende het congres een vitrine met ontwerpen van leerlingen en docenten van de Vakschool voor edelsmeden en fijne techniek te Schoonhoven. De uitgestalde penningen zijn later ook nog even te zien geweest in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven. Daarna werden ze teruggegeven aan de makers.

Onlangs publiceerde Stichting De Beeldenaar een boekje waarin al die penningen staan afgebeeld. Op de Vakschool was verteld dat het FIDEM-congres in het teken van 'beïnvloeding' stond. De leerlingen kregen een opdracht die veel ruimte bood voor eigen creativiteit: 'Ontwerp en maak een penning. Hij moet uit een klein vlak bestaan. Moet een voor- en keerzijde hebben. Hij màg een aparte vorm hebben. Maar hij moet wél in je hand passen.' Daaraan werd toegevoegd: 'De penning moet duurzaam zijn.'

De Vakschool in Schoonhoven leidt op tot goudsmid, zilversmid, juwelier, graveur en uurwerktechnicus. Waarschijnlijk zullen later slechts enkele leerlingen nog penningen ontwerpen. In het kader van hun studie valt het 'penningproject' te beschouwen als een aanvulling: een manier om op een bepaalde schaal te leren denken, ontwerpen en uitvoeren.

De resultaten zoals hier geboekstaafd vind ik verrassend en stimulerend. De leerlingen en docenten die in 1998 meededen staan in alfabetische volgorde vermeld. Onder elke naam treffen we één of twee foto's in zwartwit aan. Daaronder de titel van de penning, plus een korte beschrijving van wat de ontwerper nastreefde. De leerlingen en docenten maakten niet alleen gebruik van traditionele metalen, maar bijvoorbeeld ook van hout, perspex en fluweel. De oudste deelnemer, Jef Huibers (1941), gebruikte een oesterschelp, zilver en bladgoud om 'de geboorte van Venus' te symboliseren.

De meeste deelnemers aan het project zijn geboren in de periode 1975-1977. Watze van der Wal (1976) maakte een penning met roestvrijstalen randen die door middel van kogellagers ten opzichte van elkaar kunnen bewegen. Binnen die randen bracht hij twee op maat geslepen glazen aan; daartussen vloeit kwik heen en weer. Het geheel wordt op zijn plaats gehouden door twee titaniumschijven. Van der Wal vindt juist de combinatie van twee soorten bewegingen interessant: een mechanische (van de schijven) en een 'echt natuurlijke' (van het kwik).
'Beïnvloeding', het congresthema, laat veel ruimte voor fantasie. Dat wordt ook duidelijk uit de teksten van de ontwerpers. Jasper van Oosterhout (1975) laat twee identieke ronde rasters ten opzichte van elkaar draaien; hij merkt daarbij op, dat de twee delen elkaars verschijningsvorm beïnvloeden. Myrna Floor (1977) schrijft over haar object

van glas en zilver: 'De vorm van mijn penning wordt beïnvloed door de manier waarop de penning wordt neergelegd.' Sommige andere ontwerpers vatten het begrip 'beïnvloeding' meer in overdrachtelijke zin op.

De deelnemers aan het penningproject hoefden zich aan geen enkel onderwerp gebonden te achten. Hun beperkingen betroffen slechts het formaat en de duurzaamheid. Wie traditionele normen aanlegt, zal misschien zeggen dat er eerder objecten ontstonden dan penningen in de gebruikelijke zin van het woord. Maar dat is ook het aardige van het project: hier zijn mogelijkheden verkend zonder gehinderd te worden door traditie. Het boekje laat zien hoe er te variëren valt met ronde, hoekige, rechte, scherpe en zachte vormen; we krijgen ook een idee van mogelijkheden om materialen te combineren. En telkens komt de tegenstelling terug tussen 'vast' en 'flexibel'. Nogal wat van de hier geproduceerde penningen bevatten onderdelen die ten opzichte van elkaar kunnen draaien of schuiven. De Schoonhovense penningkunst is een beweeglijke.

Verzamelaars en gevestigde medailleurs kunnen dit boekje in elk geval doorkijken om voor zichzelf te beslissen welke vooropgezette ideeën over penningen zij beslist willen handhaven, en welke zij toch eigenlijk wel los kunnen laten – al was het maar voor één keer. Wat dit betreft kan *Penningkunst op de Vakschool* deel uitmaken van ons aller lespakket. De leerlingen van de Vakschool functioneren daarbij als docenten: zij leren ons om de grenzen van de eigen smaak te verkennen.

Spiegel historiael. Themanummer: Van Elektron tot Euro. Geld en geldpolitiek door de eeuwen heen. Jaargang 34, nummer 7/8, juli/augustus 1999. Sdu Uitgevers, Den Haag. *f* 15.

In juli vond in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden de opening plaats van de expositie 'Het is gebeurd met de gulden'. In dezelfde tijd bracht *Spiegel historiael* een dubbeldik themanummer uit over de geschiedenis van het geld. Ook in dat nummer wordt ons duidelijk gewezen op de historische fase waarin wij verkeren: de overgang van gulden naar euro. De artikelen in *Spiegel historiael* beperken zich echter niet tot deze twee muntsoorten. In acht langere beschouwingen komt geldpolitiek uit een groot aantal eeuwen aan bod. Daarnaast bevat het nummer een achttal kleinere 'kadersteksten' over allerlei aspecten van het geldwezen in verschillende tijden.

Aantrekkelijk vind ik de pogingen van diverse auteurs om het onderwerp 'geld' in een breder sociaal en politiek kader te plaatsen. In de numismatische literatuur ligt het accent op een inventarisatie en een beschrijving van diverse typen munten. Daarbij wordt ook wel ingegaan op de vraag waarom die typen ontstonden. Maar meestal krijgen we op die laatste vraag tamelijk beknopte antwoorden, want numismatiek is tenslotte geen economie of sociale geschiedenis: we willen vooral weten hoe betaalmiddelen er uitzagen, en in welke vorm ze verschenen en verdwenen.

Spiegel historiael bevat ook de gebruikelijke opsommingen van munttypen, maar sommige auteurs slagen er goed in om geldstukken te presenteren als onderdeel van een sociaal-economische geschiedenis. Alfred Wassink bijvoorbeeld, plaatst hervormingen van het geldstelsel in de Oudheid steeds in een economisch perspectief. De politiek van keizer Augustus wordt door Wassink aangeduid in termen van een Keynesiaans stimuleringsbeleid.

In een artikel over de Nederlandse Gouden Eeuw brengt Menno Polak de muntpolitiek in verband met de functie van Amsterdam als stapelmarkt. Volgens Polak was het belangrijk dat

men er in de Republiek in slaagde om overvloedig goede munten tegen lage prijs beschikbaar te stellen: 'Dat maakte het zeer aantrekkelijk om hier handel te drijven.'

Naast Wassink en Polak schreven de volgende auteurs langere bijdragen: Dick E.H. de Boer ('Van elektron tot euro'), Arent Pol ('Euro's in de vroege Middeleeuwen?'), Hans Jacobi ('Gouden guldens in Friesland, de vondst Piaam 1998'), Cor de Graaf ('De ene munt is de andere niet. Geschiedenis van de valsemunterij'), Marjoke de Roos ('De munt in Dordrecht') en W. Korthals Altes ('Valuta in de wissel van de tijd. De Nederlandse gulden in het internationale betalingsverkeer vanaf de 16de eeuw').

Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde heeft dit themanummer misschien een wrang bijsmaakje. Op de laatste voorjaarsvergadering werd geklaagd over grote achterstand in de publicatie van *Jaarboeken*. Men veronderstelde toen, dat er momenteel te weinig auteurs rondlopen om de *Jaarboeken* van kopij te voorzien. Wie *Spiegel historiael* leest, krijgt echter de indruk dat er op numismatisch terrein wel degelijk nog schrijvers bestaan; kennelijk is het voor de meesten aantrekkelijker om op andere plaatsen te publiceren dan in het *Jaarboek*. Ook is het voor leden van het Genootschap sneu dat de belangrijke muntvondst Piaam niet in het *Jaarboek* is gepubliceerd, maar in een algemeen magazine voor geschiedenis en archeologie. Het zal wel uit het oogpunt van reclame zijn gebeurd: die complete vondst is tenslotte op de expositie in het KPK uitgestald. De vondspublicatie in *Spiegel historiael* is daarom ook te beschouwen als een oproep om meteen in Leiden te gaan kijken. ■

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Contributiebetaling

Er zijn nog leden die hun contributie voor 1999 niet voldaan hebben. Wilt u dit alsnog doen met gebruikmaking van de u reeds in januari 1999 toegezonden acceptgirokaart. Dit om extra kosten en werk te besparen.

Inschrijfpenning 1999

De inschrijfpenning 1999 *Rodin* van Cor Hund kan tot 20 december 1999 besteld worden. Zie voor afbeelding en informatie nummer 5 van *De Beeldenaar* 1999. De penning heeft een doorsnede van 80 mm en wordt in brons gegoten en gepatineerd. De penning is voor leden te bestellen door overmaking van *f* 175 (prijs inclusief verzendkosten) op Postbankrekening nr 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Inschrijfpenning 1999'. Na betaling ontvangt men een bevestiging. Per 20 december 1999 wordt de inschrijftermijn gesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

Jaarpenning 1999

De jaarpenning 1999 *Een muur afbreken is een uitzicht opbouwen* ontworpen door Onno Boekhoudt wordt in dit nummer besproken op pagina 263 en volgenden.

Jaarpenning 2000 en Inschrijfpenning 2000

Het bestuur heeft Christien Nijland en Geer Steyn opdracht gegeven een jubileumpenning te ontwerpen. De eerste schetsontwerpen zijn aan het bestuur getoond.

Adreswijzigingen en Opzeggingen

Adreswijzigingen en opzeggingen s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet

Bezoekt u vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http:/www.xs4all.nl/~vpk Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

Jubileum 2000

De Vereniging voor Penningkunst bestaat in 2000 75 jaar. In nummer 1 van *De Beeldenaar* 2000 zal u worden geïnformeerd omtrent de activiteiten in verband met dit jubileum. ■

Mutaties Numismatische Kringen

BRABANT nieuw adres secretariaat: Vlethof 26, 5237 PC 's-Hertogenbosch, tel. 073-6442702; nieuwe plaats van samenkomst: CDA-gebouw, Walpoort 12, 's-Hertogenbosch.

FRISIA nieuwe plaats van samenkomst: zalencentrum Oase, Ringwei 3, Drachten.

ZEELAND nieuwe plaats van samenkomst (tijdelijk t/m dec.1999/jan 2000): 'Het Zuiderbaken', Rentmeesterlaan 245, ingang M. de la Palmastraat, Middelburg.

Tentoonstellingen

HET IS GEBEURD MET DE GULDEN!
Onder deze nostalgische en vrolijke titel is een tentoonstelling te zien over alle grote en kleine gebeurtenissen die de Nederlanders de laatste honderd jaar met de gulden hebben beleefd. Niet alleen het dagelijkse leven komt aan de orde (huisboekjes, lonen, kasboeken), maar ook worden historische en economische aspecten belicht; hierbij is plaats ingeruimd voor foto's, films en muziek. Maar er zijn natuurlijk ook gouden, zilveren en nikkelen guldens te zien, en papiergeld. Tot en met 13 februari 2000 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur; zaterdag, zondag en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM III
De derde tentoonstelling in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor) geeft een nieuw inzicht in de muntgeschiedenis in de periode van de regering van Willem III (1849-1890); tot 12 november 1999.

EURO
Tentoonstelling van de Nederlandse ontwerpen van de euro, en de ontwerpen voor de nationale zijde van de euro. Ook zijn de eerste euromunten van België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Nederland, Oostenrijk en Spanje te zien. In Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor), geheel 1999.

GUUS HELLEGERS (PENNINGEN)
'Het beste uit de Nederlandse figuratie' is een verkooptentoonstelling (met onder andere penningen van Guus Hellegers) van werk van kunstenaars die daar eerder exposeerden, in Museum 'De Buitenplaats', Hoofdweg 76, Eelde (050-3095818); 10 oktober–30 december. Openingstijden: dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

GUUS HELLEGERS (BEELDEN)
In Galerie Hoogenbosch, Stationsstraat 66, Gorredijk (0513-465178) exposeren Guus Hellegers, met beelden, en Joris Hellegers, met schilderijen. Openingstijden: donderdag tot en met zondag 13.30-17.30 uur (en op afspraak); 21 november–26 december.

DE BELGISCHE REVOLUTIE
De Belgische Opstand leidde in 1830 tot het ontstaan van een onafhankelijke Belgische staat. Een expositie in Teylers Museum (Spaarne 16, Haarlem; 023-5319010), van 31 augustus 1999 tot en met 2 januari 2000, laat zien hoe de spanningen tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden leidden tot een opstand tegen koning Willem I, die uiteindelijk uitmondde in een strijd voor onafhankelijkheid. Historische gebeurtenissen zoals de Tiendaagse veldtocht en Van Speijk die zichzelf en zijn schip opblies, spelen een rol in dit door penningen en prenten geïllustreerde verhaal. Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

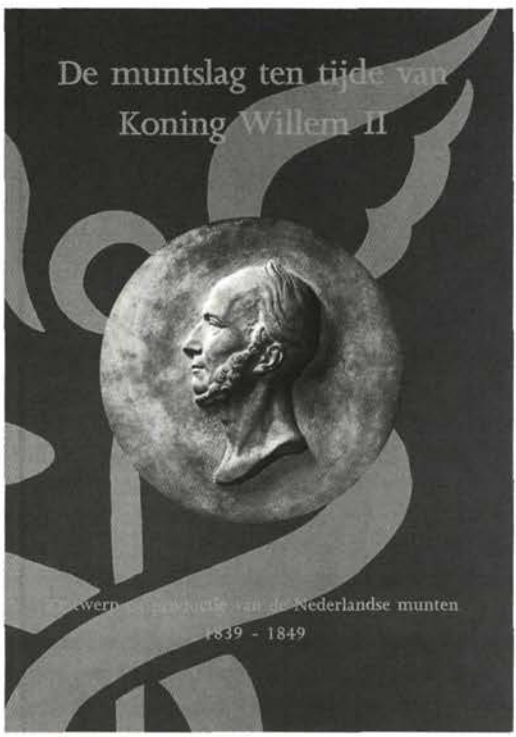
Zojuist verschenen!

Deel 2 uit de zesdelige serie
Een nieuwe vorst, een nieuwe munt

De muntslag ten tijde van Koning Willem II

door
drs. Marcel L.F. van der Beek

280 pagina's op formaat A5 met 78 illustraties, gebonden, ruim 200 pagina's verhalende geschiedenis en 12 bijlagen met onder andere opgave van de ingetrokken en vernietigde muntstukken, uittreksels van de verbalen van muntbusopeningen, de verrekening met de muntmeester, de catalogus stempels voor Nederlandse munten 1839-1849 en de catalogus van Nederlandse munten 1839-1849 in de monetaire voorbeeldcollectie van het Koninkrijk der Nederlanden.

Verkrijbaar voor *f* 25 aan de balie van Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht. Toezending geschiedt na overmaking van *f* 32,50 op bankrekeningnummer 495595209 van de Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum Utrecht onder vermelding van *Boek Willem II*.

Register jaargang 23 (1999)

A

Aansprekersoproer, De beloningspenning op het neerslaan van het – te Amsterdam G.P. SANDERS 243
Adressen van secretariaten van Numismatische kringen 141, 286
Adressen Verenigingen: zie Colofon achterin in ieder nummer

B

Beatrix, het gekroonde hoofd G.H. STEYN 99
BEEK, B. VAN Groot, goud en de Italiaanse muntmeesters in Brabant en Vlaanderen 269
Beeldenaar, Stichting De –, Verslag over 1998 A.A.J. SCHEFFERS 102
BELIËN, P. Een zeldzame nabootsing van een Romeinse denarius (rubriek Muntmelange) 180
Beloningspenning, De – op het neerslaan van het aansprekersoproer te Amsterdam G.P. SANDERS 243
Ben ik in beeld? Portretpenningen uit de It. renaissance A.J. DE KONING 26
BOEGHEIM, L.M.J. 's Rijks Munt leverde valse guldens 17
Een tweetal aanvullingen op de klop 1573-1574 (rubriek Muntmelange) 31
De zaak IJzendijke. Een nooit opgehelderd muntmisdrijf 104
Valse rijksdaalders uit Nederlandsch-Indië 156
Duiten in Schotland 169
Het geld hier uit metaal verkregen 206
Het KNGMP en het Jaarboek 221
Van de eerste tot de laatste gulden 222
Tentoonstelling Piek, Pop en Poen 230
Boekbesprekingen: zie laatste deel van dit register
Boekhoudt, Een penning van Onno –: 'de ruimte van een reiziger' G. HELLEGERS 263
BOEZELIJN L. Onbekend maakt onbemind. Munten in de wereld van de Islam 27 Vroegere Turkse slaven delen de lakens uit in India 201
BRANDS P.J. Recent verschenen 37
Brabants, Variëren op een erepenning voor – Landschap K.A. SOUDIJN 158

C

China, Piasters voor – D. DE GRAAF 164
Coin Fair, Holland – 1999 (in Redactioneel) 2

D

Denarius, Een zeldzame nabootsing van een Romeinse – P. BELIËN (rubriek Muntmelange) 180
Dertigjarige Oorlog, Muntpolitiek gedurende de – 1618-1648 P. ILISCH 219
Drieplakken van de Driesteden J.C. VAN DER WIS 146

Duit, Een – van Batenburg overgeslagen op een Ierse penny
B.J. VAN DER VEEN (rubriek Muntmelange) 231
Duiten in Schotland L.M.J. BOEGHEIM 169

E
Erepenning, Variëren op een – voor Brabants Landschap K.A. SOUDIJN 158

F
FIDEM, Terugblik op het –-congres in Den Haag K.A. SOUDIJN 15
Fidemcongres, Een andere kijk op het – P. JONKER 120
Fidemcongres, Prijzen – 1998 39
Florijnprijsvraag J. KONING 217
Franeker, Een – half vuurijzer met het jaartal MCCCCIX P.F.L. DE GROOT
(rubriek Muntmelange) 82
Friesland, Een munt van het vrije – H. JACOBI (m.m.v. B.J. VAN DER VEEN) 172

G
GEELEN, J. VAN Redactioneel 2, 98, 194
Boekbesprekingen 40, 91, 188
Geld, Het – hier uit metaal verkregen L.M.J. BOEGHEIM 206
GELDER, H. ENNO (†) Boekbespreking 88
Genootschap, Kon. Ned. – voor Munt- en Penningkunde
Najaarsbijeenkomst 1998 G.P. SANDERS 234
Voorjaarsvergadering 1999 D. PURMER 235
Het KNGMP en het Jaarboek L.M.J. BOEGHEIM 221
D-I
GRAAF, D. DE Piasters voor China 164
Groot, goud en de Italiaanse muntmeesters in Brabant en Vlaanderen
B. VAN BEEK 269
GROOT, P.F.L. DE Een Franeker half vuurijzer met het jaartal MCCCCIX
(rubriek Muntmelange) 82
Gulden, Het is gebeurd met de – K.A. SOUDIJN 227
Gulden, Van de eerste tot de laatste L.M.J. BOEGHEIM 222
Gulden, 750 jaren – W.L. KORTHALS ALTES 10

H
HELLEGERS, G. Een penning van Onno Boekhoudt: 'de ruimte van
een reiziger' 263
Heyn, Piet –, een standbeeld en een penning E. MEELDIJK 3
Holland Coin Fair (in Redactioneel) 2
Huizinga, Een penningontwerp van Johan – K.A. SOUDIJN 213
Huizinga, Nogmaals Johan – als ontwerper K.A. SOUDIJN 280
Hund, Rodin en Cor – L. TILANUS 195
Hybride, Een – stuiver van Karel V uit Maastricht
W. VAN DEN NIEUWENHOF (rubriek Muntmelange) 130

I
ILISCH, P. Een nabootsing van en Utrechtse penning van bisschop
Willem van Pont (rubriek Muntmelange) 130
Muntpolitiek gedurende de Dertigjarige Oorlog 1618-1648 219

Islam, Munten in de wereld van de –. Onbekend maakt onbemind
27 Vroegere Turkse slaven delen de lakens uit in India L. BOEZELIJN 201

J

Jaarboek, Het KNGMP en het – L.M.J. BOEGHEIM 221
JACOBI, H. (m.m.v. B.J. VAN DER VEEN) Een munt van het vrije Friesland 172
JONKER, P. Een andere kijk op het Fidemcongres . 120
Jouvenel, Enkele vrijmetselaarsmedailles van A.D. – L. VANDAMME 123

K

KEMPER-KOEL, M. Vereniging voor Penningkunst,
Verenigingsnieuws 46, 94, 138, 190, 237, 286
Klop, Een tweetal aanvullingen op de – 1573-1574 L.M.J. BOEGHEIM
(rubriek Muntmelange) 31
KONING, J. Florijnprijsvraag 217
KONING, A.J. DE Ben ik in beeld? Portretpenningen uit de Italiaanse
renaissance 26
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde,
Het – en het Jaarboek L.M.J. BOEGHEIM 221
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
zie: Genootschap en Verenigingsnieuws
Koninklijk Penningkabinet, zie: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
KORTHALS ALTES, W.L. 750 jaren gulden 10
Standpenningen en standaardmunten 117

I-M

L

LIMPERG, J. Penningnieuws (rubriek) 32, 85, 135, 183

M

Medailles, Enkele vrijmetselaars– van A.D. Jouvenel L. VANDAMME 123
Medailles, De – van Marcel Rau gedurende de Tweede Wereldoorlog
L. VANDAMME 75
Medailles, Evolutie van de prijzen van – aan de hand van het
dossier Marcel Rau L. VANDAMME 110
Medailleurs, zie Penning(en), Penningkunst en Penningnieuws
MEELDIJK, E. Piet Heyn, een standbeeld en een penning 3
Metaal, Het geld hier uit – verkregen L.M.J. BOEGHEIM 206
Munt, Een – van het vrije Friesland H. JACOBI (m.m.v. B.J. VAN DER VEEN) 172
Munt(en), zie ook: Denarius, Drieplakken, Duit(en), Gulden, Groot,
Islam, Klop, Piasters, Standaardmunten, Valse guldens,
Valse Rijksdaalders, Vuurijzer
Muntmeesters, Groot, goud en de Italiaanse – in Brabant en Vlaanderen
B. VAN BEEK 269
Muntmelange B.J.VAN DER VEEN (rubriek) 31, 82, 130, 180, 231
Muntmisdrijf, De zaak IJzendijke. Een nooit opgehelderd – L.M.J. BOEGHEIM 104
Muntpolitiek gedurende de Dertigjarige Oorlog 1618-1648 P. ILISCH 219
Muntslag, 'De – ten tijde van koning Willem III' K. A. SOUDIJN 80
Muntvondst, De Vlaardingse – van 1913 M. A. STRUYS 50

N

Nabootsing, Een zeldzame – van een Romeinse denarius P. BELIËN (rubriek Muntmelange) 180
Nabootsing, Een – van een Utrechtse penning van bisschop Willem van Pont P. ILISCH (rubriek Muntmelange) 130
Nederlandsch-Indië, Valse rijksdaalders uit – L.M.J. BOEGHEIM 156
NIEUWENHOF, W. VAN DEN Een hybride stuiver van Karel V uit Maastricht (rubriek Muntmelange) 130
Numismatische kringen; Adressen secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst 141, 286

O

Onbekend maakt onbemind. Munten in de wereld van de Islam L. BOEZELIJN 201

P

Penning en sculptuur van Jos Reniers bij 'een halve eeuw cardiologie in Leiden' C. VAN REES 63
Penning, Piet Heyn, een standbeeld en een – E. MEELDIJK 3
Penning, Een – van Onno Boekhoudt: 'de ruimte van een reiziger' GUUS HELLEGERS 263
Penning, Een nabootsing van een Utrechtse – van bisschop Willem van Pont P. ILISCH (rubriek Muntmelange) 130
Penningen, Ben ik in beeld? Portret– uit de Italiaanse renaissance A.J. DE KONING 26
Penning(en), zie ook: Beloningspenning, Erepening, Fidemcongres, Medailles, Rodin en Cor Hund, Standpenningen, Stichting Niel Steenbergen
Penningkabinet, zie: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Penningkunst, Vereniging voor–
Inschrijfpenning 1999 195, 238
Jaarpenning 1998 Beatrix G.H. STEYN 99
Jaarverslag 1998 138
Nog verkrijgbare penningen (prijslijst) 137
Verenigingnieuws M. KEMPER-KOEL 46, 94, 138, 190, 237
Penningnieuws J. LIMPERG (rubriek, waarin penningen van:)
Barbara de Clercq-Brinkgreve 35
Carla Klein 135
J.A. Koutsouradis 86
Pierrot van Leest 184
Marina Radius 87
Adie van Rooijen 183
A.A.M. De Steenhuijsen Pitters 85
Theo van de Vathorst 32
Frans en Truus van der Veld 33
Penningontwerp, Een – van Johan Huizinga K.A. SOUDIJN 213
[Penning-]ontwerper, Nogmaals Johan Huizinga als – K.A. SOUDIJN 280
Piasters voor China D. DE GRAAF 164
Piek, Pop en Poen, Tentoonstelling – L.M.J. BOEGHEIM 230
Prijsvraag, Florijn– J. KONING 217
Prijzen Fidemcongres 1998 39

PURMER, D. Voorjaarsvergadering 1999 KNGMP 235
PURMER, M. Een drietal numismatisch getinte pijpenkoppen (rubriek Muntmelange) 82
Pijpenkoppen, Een drietal numismatisch getinte – M. PURMER (rubriek Muntmelange) 82

R

Rau, De medailles van Marcel – gedurende de Tweede Wereldoorlog L. VANDAMME 75
Rau, Evolutie van de prijzen van medailles aan de hand van het dossier Marcel – L. VANDAMME 110
Recent verschenen P.J. BRANDS 37
Redactioneel J. VAN GEELEN 2, 98, 194
REES, C. VAN Penning en sculptuur van Jos Reniers bij 'een halve eeuw cardiologie in Leiden' 63
Reniers, Penning en sculptuur van Jos – bij 'een halve eeuw cardiologie in Leiden' C. VAN REES 63
Rodin en Cor Hund L. TILANUS. 195
's Rijks Munt leverde valse guldens L.M.J. BOEGHEIM 17
's Rijks Munt, Staat der in 1874 in – geslagen negotiepenningen, standpenningen en zilveren pasmunt voor Nederland J.G. STUURMAN 68
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Tentoonstelling Ben ik in beeld? Portretpenningen uit de Italiaanse renaissance A.J. DE KONING 26
Tentoonstelling Het is gebeurd met de gulden K.A. SOUDIJN 227

P-S

S

SANDERS, G.P. Najaarsbijeenkomst 1998 KNGMP 234
SANDERS, G.P. De beloningspenning op het neerslaan van het aansprekersoproer te Amsterdam 243
SCHEFFERS, A.A.J. Stichting De Beeldenaar, Verslag over 1998 102
Schotland, Duiten in – L.M.J. BOEGHEIM 169
SOUDIJN, K.A. Terugblik op het FIDEM-congres in Den Haag 15
'De muntslag ten tijde van koning Willem III' 80
Variëren op een erepenning voor Brabants Landschap 158
Een penningontwerp van Johan Huizinga 213
Het is gebeurd met de gulden 227
Nogmaals Johan Huizinga als ontwerper 280
Boekbesprekingen 283
Staat der in 1874 in 's Rijks Munt geslagen negotiepenningen, standpenningen en zilveren pasmunt voor Nederland J.G. STUURMAN 68
Standaardmunten, Standpenningen en – W.L. KORTHALS ALTES 117
Standpenningen en standaardmunten W.L. KORTHALS ALTES 117
STEYN, G.H. Beatrix, het gekroonde hoofd 99
Stichting De Beeldenaar, Verslag over 1998 A.A.J. SCHEFFERS 102
Stichting Niel Steenbergen 94
STRUYS, M.A. De Vlaardingse muntvondst van 1913 50
STUURMAN, J.G. Staat der in 1874 in 's Rijks Munt geslagen negotiepenningen, standpenningen en zilveren pasmunt voor Nederland 68

T

Tentoonstellingen (rubriek met aankondiging) 47, 95, 143, 191, 239, 287
Tentoonstellingen (besprekingen)
Ben ik in beeld? Portretpenningen uit de Italiaanse renaissance A.J. DE KONING 26
'De muntslag ten tijde van koning Willem III' K.A. SOUDIJN 80
Het is gebeurd met de gulden K.A. SOUDIJN 227
Piek, Pop en Poen L.M.J. BOEGHEIM 230
Terugblik op het FIDEM-congres in Den Haag K.A. SOUDIJN 15
TILANUS, L. Rodin en Cor Hund 195

V

Valse, 's Rijks Munt leverde – guldens L.M.J. BOEGHEIM 17
Valse rijksdaalders uit Nederlandsch-Indië L.M.J. BOEGHEIM 156
VANDAMME, L Enkele vrijmetselaarsmedailles van A.D. Jouvenel 123
De medailles van Marcel Rau gedurende de Tweede Wereldoorlog 75
Evolutie van de prijzen van medailles aan de hand van het dossier Marcel Rau 110
VEEN, B.J.VAN DER Muntmelange (rubriek) 31, 82, 130, 180, 231
Een duit van Batenburg overgeslagen op een Ierse penny (rubriek Muntmelange) 231
Vereniging voor Penningkunst, zie Penningkunst, Vereniging voor –
Verenigingen, Adressen –: zie Colofon achterin in ieder nummer
Verenigingsnieuws, Vereniging voor Penningkunst 46, 94, 138, 190, 237, 286
Verenigingsnieuws, Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde 234
VIN, J.P.A. VAN DER Boekbespreking 41
Vlaardingse, De – muntvondst van 1913 M. A. STRUYS 50
Vuurijzer, Een Franeker half – met het jaartal MCCCCIX. P.F.L. DE GROOT (rubriek Muntmelange) 82

W

WIS, J.C. VAN DER Drieplakken van de Driesteden 146

Y

IJzendijke, De zaak –. Een nooit opgehelderd muntmisdrijf L.M.J. BOEGHEIM 104

Z

750 jaren gulden W.L. KORTHALS ALTES 10

Boekbesprekingen

RENCO HEITE *Guus Hellegers beeldhouwer* (J. van Geelen) 40
NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN *Muntalmanak 1999* (J. van Geelen) 40
JOHAN MEVIUS *De Nederlandse munten van 1795 tot heden* (J. van Geelen) 40
FRANS MORIN *Katalogus der Belgische munten van 1832 tot heden/Katalogus der Congolese munten van 1887 tot heden* (J. van Geelen) 40
WOLFGANG WEISER *Katalog Ptolemäischer Bronzemünzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln* (J.P.A. van der Vin) 41
CLEMENS MARIA HAERTLE *Karolingische Münzfunde aus dem 9. Jahrhundert* (H. Enno van Gelder †) 88

MARJAN SCHARLOO (ed.) *Modern Art medals A Retrospective* (J. van Geelen) 91
MARTIN HEIDEMANN *Medaillenkunst in Deutschland von 1895 bis 1914* (J. van Geelen) 92
WOLFGANG STEGUWEIT *Das Münzkabinet der Königlichen Museen zu Berlin und die Förderung der Medaillenkunst. Künstlerbriefe von der Jahrhundertwende bis zum ersten Weltkrieg* (J. van Geelen) 93
G.P. SANDERS *Het onstaan van het Vervolg op Van Loon* (J. van Geelen) 188
A.A.J. SCHEFFERS *Koninklijke bezoeken aan Utrecht en de Munt in de 19e eeuw* (J. van Geelen) 188
E. WYNHOFF *Hans Karl Burgeff Medaillen Plaketten Münzen* (J. van Geelen) 188
G. BOONSTRA *Penningkunst op de Vakschool* (K.A. Soudijn) 283
Spieghel historiael Themanummer jrg 34, nr 7/8, jul/aug. 1999: Van Elektron tot Euro (K.A. Soudijn) 284

Zie ook: Recent verschenen (KPK) P.J. BRANDS 37

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht, tel. 030-2910418, fax 030-2910467.

Bankrelaties:
Postbank 5761252
Belgische postgiro 000-0917858-44
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).

REDACTIE
M.L.F. van der Beek (030-2910489)
P.A.M. Beliën (023-5288749)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (070-3936391)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
R. Van Laere (België, 011-295920)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar *f* 45. Voor België en Luxemburg BEF 850. Overige landen *f* 70. Losse nummers *f* 10 (BEF 200).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: E.T.E. Cretier
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. e-mail: vpk@xs4all.nl
internet: www.xs4all.nl/~vpk Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

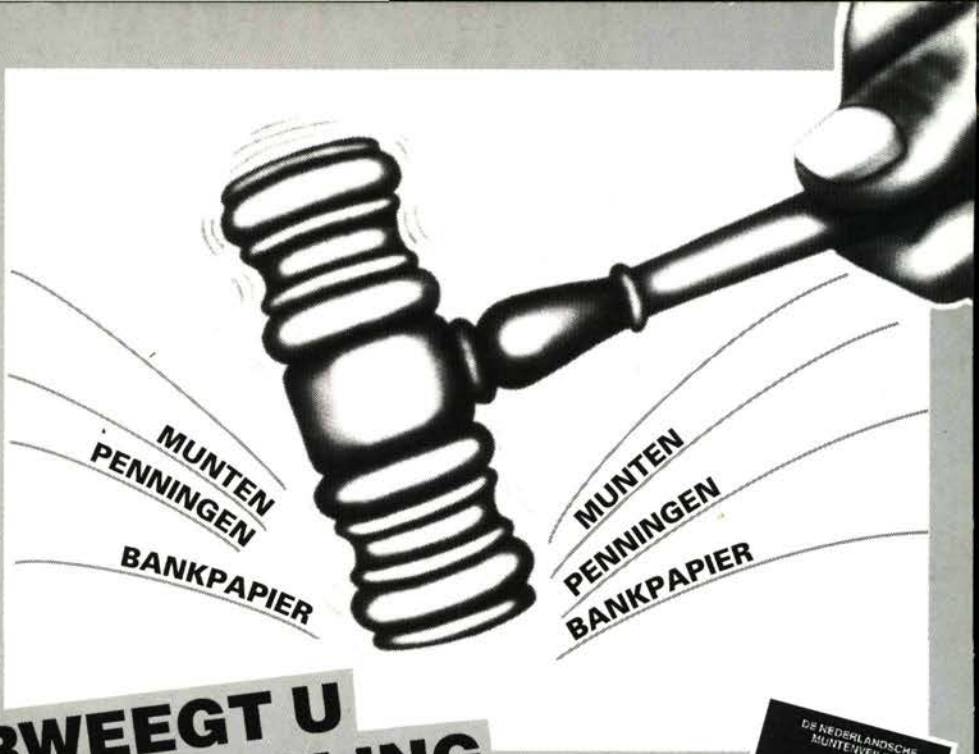

1765. OVERLIJDEN VAN DS. FREDERICK CAREL ENGELS.
Door Gerrit sr. of Gijsbert van Moelingen.

Vz. Portret van ds. Frederick Carel Engels in ambstkleding. Omschrift: FREDERICK. CAREL. ENGELS. Geb. te. ketwig. 16 sep. 1718 Overl.10 juni 1765. Op de rand onderaan de signatuur: G:V:MOELINGEN.F: Kz. 9-regelige tekst met familiewapen.
Omschrift: Predikant te Gemunde 1743 te Aaken en Vael ſ 1746 in s' Graavenhage 1754.
Lit.: Dirks III,1457; JMP1975/77, p. 159; JMP.1984, p. 74.; BLS.1208. Zilver; 53.5 mm; 44 gram.

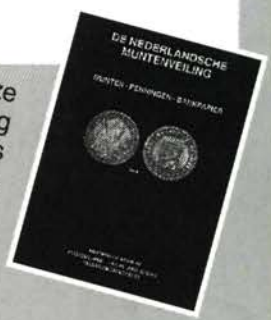
POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 17 19 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam
Gediplomeerd veilinghouders en taxateurs